

Statens kulturfastigheter – urval och förvaltning för framtiden

*Betänkande av utredningen om omstrukturering
av statens bestånd av vissa kulturfastigheter*

Stockholm 2013

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2013:55

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Omslag och figurer i inlagan: Kerstin Kåverud.
Foto: Åke E:son Lindman. Omslagets bildmontage sträcker sig över 700 år, med bl.a. Bohus fästning och svenska ambassaden i Berlin.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2013

ISBN 978-91-38-23994-0
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Stefan Attefall

Regeringen beslutade den 26 januari 2012 (dir. 2012:7) att tillkalla en särskild utredare för att klarlägga vilka fastigheter och byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla för staten i olika myndigheters förvaltning och som bör ägas av staten. Uppdraget omfattade också att inventera vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som av kulturhistoriska eller andra skäl inte behöver ägas av staten, och som därmed kan avyttras. Genom tilläggsdirektiv den 11 oktober 2012 (dir. 2012:104) förlängdes utredningstiden så att slutredovisning av uppdraget skulle ske senast den 2 september 2013.

Som särskild utredare förordnades generaldirektören och riksantikvarien Inger Lilieqvist från och med den 15 februari 2012. Som experter i utredningen förordnades från och med den 1 mars 2012 Joakim Jägare, Monica Lundberg, Ola Nordlander, Joachim Waern och Lena Westin. Joachim Waern entledigades den 3 augusti 2012. Fredrik Linder förordnades som expert från och med den 6 augusti 2012.

Som sekreterare förordnades den 1 mars 2012 Folke K Larsson.

Utredningen, som antagit namnet Utredningen om omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter, överlämnar härmed betänkandet *Statens kulturfastigheter – urval och förvaltning för framtiden* (SOU 2013:55).

Utredningens uppdrag är härmed slutfört.

Stockholm i augusti 2013

Inger Lilieqvist

/Folke K Larsson

Innehåll

Sammanfattning	9
1 Uppdraget	19
1.1 Direktiv.....	19
1.2 Utgångspunkter	20
1.3 Avgränsning och genomförande	21
1.4 Disposition av betänkandet	22
2 Bakgrund	25
2.1 Nationellt respektive statligt kulturarv	25
Det nationella kulturarvet	26
Statens ägande och förvaltning av kulturarvet	29
2.2 Kulturpolitiska och förvaltningspolitiska mål.....	30
2.3 Flera aktörer förvaltar det statliga kulturarvet.....	33
2.4 Den statliga fastighetsförvaltningens utveckling.....	36
2.5 Begreppsfrågor och regelverk	40
2.5.1 Begrepp.....	41
2.5.2 Regelverk.....	45
2.6 Tidigare utredningsinsatser	52
2.6.1 Kulturfastighetsutredningen.....	52
2.6.2 Översyn av regelverket för de fastighetsförvaltande myndigheterna	54
2.6.3 Översyn av statens fastighetsförvaltning	55
2.6.4 Försvarsfastighetsutredningen.....	57

2.7	Statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter	58
2.7.1	Förvaltande myndigheter	59
2.7.1.1	Statens fastighetsverk.....	61
2.7.1.2	Fortifikationsverket	67
2.7.1.3	Riksantikvarieämbetet	74
2.7.1.4	Sjöfartsverket	76
2.7.1.5	Trafikverket.....	79
2.7.1.6	Naturvårdsverket	84
2.7.1.7	Sveriges lantbruksuniversitet.....	86
2.7.2	Förvaltning till följd av donationer.....	86
2.7.3	Den kungliga dispositionen.....	88
2.7.3.1	Ståthållarämbetet.....	89
2.7.4	Riksdagens fastighetsförvaltning	90
2.7.5	Förvaltning genom statliga fastighetsbolag.....	90
2.7.6	Stiftelseförvaltning.....	92
2.8	Nordisk utblick	92
3	Urvalsram och bedömningsgrunder för ett statligt fastighetsinnehav	99
3.1	Utgångspunkter.....	99
3.1.1	Kulturhistoriskt värdefulla fastigheter	101
3.1.2	Spegla statens historia.....	104
3.1.3	Betydelsefullt symbolvärde	105
3.1.4	Betydelse för rikets säkerhet	107
3.2	Urvalsram.....	108
3.3	Riksantikvarieämbetets berättelsemodell	110
3.4	Kulturfastighetsutredningen	112
3.5	Utredningens kompletterande bedömningsgrunder.....	113
	Fastigheten som en del av helheten.....	115
	Sammanhang	115
	Tillgängliggörande.....	116
	Förutsättning för förvaltning och hållbarhet	116
	Ekonomi	116
	Övriga aspekter	116
3.6	Utredningens samlade bedömningsmodell.....	117
3.6.1	Fastigheter som inte speglar statens historia	119

4	Förslag om ett framtida statligt bestånd av kulturfastigheter.....	121
4.1	Sammanhållen förvaltning	126
4.2	Tematisk genomgång av beståndet	127
4.2.1	Fornlämningar	128
4.2.2	Socken- och gårdskyrkor	134
4.2.3	Borgar och slott	136
4.2.4	Försvarsanläggningar.....	139
4.2.5	Den kungliga dispositionen	145
4.2.6	Klostermiljöer, kungsgårdar och andra boställen	146
4.2.7	Gods, herrgårdar och bruksmiljöer	150
4.2.8	Trafikfastigheter	154
4.2.9	Fyrplatser	157
4.2.10	Kulturinstitutioner	161
4.2.11	Läromiljöer.....	162
4.2.12	Administration och förvaltning.....	164
4.2.13	Monument och statyer	169
4.3	Kulturfastigheternas driftskostnader.....	170
5	Kulturfastigheter i annan förvaltning	175
5.1	Utredningens bedömningsgrunder för avyttring.....	175
5.2	Fastigheter som kan avyttras.....	178
5.3	Ekonomiska aspekter.....	182
5.3.1	Utredningens val av ekonomisk värderingsmodell...	185
5.3.2	Kulturfastigheternas marknadsvärden.....	186
5.4	Process och tidsplan.....	188
6	Fortsatta förvaltningsfrågor.....	193
6.1	Det offentliga åtagandet	193
6.2	Hållbar statlig fastighetsförvaltning – att hålla samman eller samverka	197
6.2.1	Samverkansformer	198
6.2.2	Delaktighet och nyttjande.....	199
6.3	Verksamhetsmässiga förutsättningar och förändringar.....	200

6.3.1	En utvecklad myndighetsstyrning	203
6.4	Kompetens- och förvaltningsfrågor	204
6.4.1	Kostnader	205
6.5	Tidsaspekter.....	206
7	Övriga konsekvenser av utredningens förslag	209
7.1	Verksamhetsmässiga konsekvenser.....	209
7.2	Kostnader.....	212
7.3	Företagande, sysselsättning m.m.....	214
Bilagor		
Bilaga 1	Kommittédirektiv 2012:7	217
Bilaga 2	Tilläggsdirektiv 2012:104	223
Bilaga 3	Samrådsaktiviteter	225
Bilaga 4	Fastighetsförteckning.....	227
Bilaga 5	Bakgrundsteckning.....	257
	Referenser	305

Sammanfattning

Uppdraget

Utredningen har haft regeringens uppdrag att klarlägga vilka fastigheter och byggnader som ägs av statliga myndigheter och är så kulturhistoriskt värdefulla att de även i fortsättningen bör ägas av staten. Uppdraget omfattar också att identifiera de kulturfastigheter som av olika skäl inte behöver ägas av staten och kan avyttras. För de senare ska oberoende marknadsvärden uppskattas.

Utgångspunkten har varit att staten ska äga fastigheter som (1) är kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla, (2) har ett särskilt betydelsefullt symbolvärde eller (3) har central betydelse för rikets säkerhet. Metodmässigt ska urvalet i enlighet med direktiven bygga vidare på den så kallade berättelsemodell som använts då urvalet kulturfastigheter tidigare diskuterats.

Ytterligare utgångspunkter för utredningens arbete har varit samhällets övergripande kulturpolitiska och förvaltningspolitiska mål och erfarenheterna från de tidigare utredningar som behandlat statens kulturfastigheter.

Nuvarande förvaltning av det statliga kulturarvet

Staten äger och förvaltar fastigheter som endast utgör delar av det nationella kulturarvet, vilket är betydligt mer omfattande och skapat av en mångfald uttryck och intressen. Staten varken ska eller kan äga och förvalta detta samlade kulturarv. Däremot har staten ett särskilt ansvar att ta ett mer direkt ansvar för vissa fastigheter, anläggningar och byggnader som speglar statens egen historia. Fastighetsinnehavet bidrar till att skildra statens historia, framväxten av en statsbildning och statens mångfald av verksamheter fram till i dag. Ägandet har många gånger en obruten kontinuitet och flera egendomar kan föras tillbaka till medeltiden.

Statens roll och ansvar har dock genomgått stora förändringar genom tiderna och de historiska spåren är spridda över hela samhället. Myndigheter, fastighetsbolag, kommuner, stiftelser och enskilda äger och förvaltar miljöer med statligt ursprung och bidrar till att bevara det statliga kulturarvet.

Staten har genom utveckling av ett skyddande regelverk, tillsyn, bidragsformer och andra stödinsatser skapat förutsättningar för att kulturarvet, det statliga och det mer övergripande nationella, kan bevaras och utvecklas.

Den fastighetsreform som genomfördes under 1990-talet innebar en genomgripande förändring av hur statens förvaltning av fastigheter och lokaler organiserades. Många statliga byggnadsminnen kom att förvaltas genom Statens fastighetsverk. Riksantikvarieämbetet blev också en förvaltande myndighet genom de bestånd av fornlämningar och andra kulturhistoriska fastigheter som förvärvats eller övertagits av Kungl. Vitterhetsakademien. I dag har ytterligare några myndigheter förvaltningsuppdrag som rör statliga byggnadsminnen, främst gäller det Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och Trafikverket.

Utredningens urvalsarbete

Utredningen definierade en urvalsram för närmare bedömning av vilka särskilt kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som staten bör förvalta. Begreppet statlig kulturfastighet definierades som en fastighet eller byggnad skyddad enligt regelverket för byggnadsminnen. Ramen omfattade därför huvudsakligen de byggnadsminnen som statens myndigheter förvaltade samt Riksantikvarieämbetets fastighetsbestånd.

Urvalsarbetet relaterade till den så kallade berättelsemodellen, där fastigheterna knöts till tematiska berättelser som speglade statens historia och verksamhet. En rad bedömningsgrunder tillfördes. Det gällde hur väl fastigheterna anknöt till helheter, sammanhang och möjligheter att göras tillgängliga. Vidare bedömdes förutsättningar för förvaltning, långsiktig hållbarhet och ekonomi. Avslutningsvis granskades om det var betydelsefullt att staten hade äganderätten till fastigheterna för att kunna säkerställa dem som gemensamma nyttigheter för medborgarna.

Vid sidan av urvalsmodellen togs hänsyn till sådana särskilda förutsättningar som enligt direktiven skulle beaktas. Det kunde

gälla objekt som förvärvats genom donation där det fanns särskilda villkor knutna till förvaltningen, eller om det fanns andra förhållanden som talade för fortsatt statlig förvaltning.

Bedömningsarbetet gjordes med stöd av berörda myndigheter och i nära samverkan med expertis inom olika områden.

Utredningens överväganden och förslag

Staten ska också i framtiden äga ett stort bestånd fastigheter

Utredningen föreslår att staten av kulturhistoriska skäl också i fortsättningen ska äga och förvalta ett betydande bestånd kulturfastigheter. Det gäller främst fastigheter som kan knytas till berättelsen om statens egen uppkomst och verksamhet under olika historiska perioder och skeenden. Sammanlagt föreslår utredningen att staten ska behålla cirka två tredjedelar av de objekt som ingick i urvalsramen.

Samtidigt är det viktigt att framtida omprövning kan ske och att kompletteringar görs där kulturhistoriskt intressanta miljöer nu saknas, i första hand från 1900-talets utveckling och uppbyggnadskeden.

Fornlämningar har ett starkt skydd enligt kulturminneslagen och det finns numera, med undantag för vissa välkända historiska platser av nationell betydelse, inte skäl för staten att äga fornlämningar för att skydda hotade områden.

Ett antal kulturfastigheter bör kvarstå i myndighetsförvaltning på grund av pågående verksamheter. Det gäller till exempel vissa objekt med anknytning till den statliga administrationen, försvarsmaktens verksamhet, trafikanläggningar och naturreservat.

Utredningen redovisar sina förslag för en rad olika fastighetstyper. Det gäller fornlämningar, kyrkobyggnader, borgar, försvarsanläggningar, kungliga slott, klostermiljöer, kungsgårdar, gods och bruksmiljöer, trafikfastigheter och fyrar, kulturinstitutioner och läromiljöer, förvaltningsbyggnader samt monument och statyer. I en bilaga till betänkandet förtecknas utredningens förslag för samtliga berörda registerfastigheter, fördelade på län och kommuner.

Sammanhållen förvaltning att föredra

Byggnader och enskilda kulturhistoriskt värdefulla objekt bör inte förvaltningsmässigt brytas loss ur sin miljö och sitt naturliga sammanhang. Det får betydelse då det gäller i vilken utsträckning staten ska vara ägare, liksom frågan om hur staten internt organiserar förvaltningen av sina fastigheter. En sammanhållen förvaltning av statens kulturfastigheter bör om möjligt eftersträvas och främst ske genom den myndighet som i första hand har till uppgift att förvalta statens fastigheter av denna typ, för närvarande Statens fastighetsverk. Även andra myndigheter bör dock i begränsad utsträckning kunna förvalta kulturfastigheter. I första hand föreslår utredningen att överföring av kulturfastigheter inom staten ska ske från Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket och Sjöfartsverket.

En tredjedel av kulturfastigheterna kan avyttras

Närmare en tredjedel av de statligt förvaltade kulturfastigheter som utredningen bedömt bör avyttras eller övervägas för avyttring. Det rör sig om vitt skilda typer av fastigheter, där åtskilliga utgörs av markarealer, i vissa fall mycket små, i anslutning till eller helt fristående från byggnadsminnen och andra objekt som staten fortsatt bör förvalta. Vissa rymmer olika typer av fornlämningar. Många avyttringsobjekt utgörs av äldre donationer, vilket innebär att villkoren för dessa noga behöver gås igenom innan en avyttring kan ske.

Staten bör i fortsättningen inte förvalta andra fastighetsägares egendom. Det innebär till exempel att förvaltningen av vissa fornlämningar och äldre kyrkobyggnader bör övertas av sina huvudmän.

En rad av de fastigheter som föreslås avyttras ligger i anslutning till offentligt eller samhälleligt ägd mark, inom områdesskydd enligt miljöbalken eller anknyter på annat sätt till en alternativ förvaltning utanför staten, där kulturmiljön och kulturhistoriska värden väl tas tillvara.

Avyttringen tar lång tid

De skyddade statliga fastigheterna behåller sitt skydd enligt kulturminneslagen då de avyttras. Former för förvaltning och skydd behöver dock diskuteras med Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna och ansvariga myndigheter i samband med avyttring och förändrade förhållanden. Ur statens perspektiv är det viktigt att väga in de långsiktiga ekonomiska effekter som avyttringar kan leda till, till exempel sådana ökade bidragskrav som kan ställas på staten.

Det samlade avyttringsarbetet kommer att sträcka sig över en lång tidsperiod, utredningen beräknar att det kan handla om så mycket som en tioårsperiod.

Utöver de regler som gäller för avyttring av statens egendom finns en rad ytterligare förhållanden att ta hänsyn till. Det kan gälla särskilda förutsättningar knutna till fastigheterna, hur de kan göras tillgängliga i framtiden, anknytning till omgivande fastigheter och ägande, fortsatt underhåll och vård fram till en eventuell avyttring. För vissa objekt i statlig ägo kan det också finnas skäl att formalisera skyddet inför en framtida avyttring.

Utredningen ser inte en lång avvecklingsperiod som ett problem. Processen kräver omsorg och eftertanke, vilket innebär att långa ledtider också kan ses som positivt. En försiktighetsprincip har i huvudsak också präglat statens tidigare agerande.

Vinner staten ekonomiskt på att avyttra fastigheter?

Utredningens förslag innebär inga stora ekonomiska förändringar för staten. Det bestånd kulturfastigheter som granskats och som utredningen föreslår att staten ska fortsätta att förvalta motsvarar ett samlat årligt driftunderskott på närmare 126 miljoner kronor i 2012 års kostnadsläge. Merparten av dessa kostnader avser Statens fastighetsverks betydande bestånd av byggnadsminnen och kungsgårdsmarker. De fastigheter som utredningen bedömer att staten kan avyttra representerar årliga driftunderskott på cirka 66 miljoner kronor.

Merparten av underskotten kommer således att kvarstå i det bestånd som staten behåller. Särskilt kostnadsdrivande är där flera av de mest betydelsefulla och välkända objekten, som de kungliga slotten, äldre borgar och försvarsanläggningar, kungsgårdar, fyrar, vissa fornlämningar och andra viktiga besöksmål.

Utredningen har också sökt bedöma de marknadsvärden som kulturfastigheterna representerar, och då närmast för den grupp fastigheter som bör avyttras. Diskussioner har förts med anknytande utredningar, myndigheter och fristående värderingsexperts. Eftersom värdering är färskvara bör den främst ske i anslutning till faktiska avyttringar. Mer omfattande och kostnadskrävande värderingar får därför anstå tills faktisk avyttring är i sikte, vilket kan ligga flera år fram i tiden. Först då kan realistiska värden bedömas med de förutsättningar som gäller för de aktuella fastigheterna. Det hindrar inte att vissa bedömningar kan göras i ett tidigare skede, för att ge en allmän uppfattning om objektens möjliga värde på marknaden.

I samverkan med myndigheterna har utredningen tagit fram översiktliga marknadsvärden för vissa typer av fastigheter för att visa på den prisvariation som kan gälla. För försvarsfastigheterna genomfördes en mer samlad värdering som belyste hela fastighetsinnehavet, däribland även skyddade kulturfastigheter. Resultaten av denna redovisas i den särskilda Försvarsfastighetsutredningen.

Utredningens underlag vilar på ett litet antal värderade objekt men visar på betydande spridning i förväntade marknadsvärden. Kungsgårdar, gods och herrgårdar har ofta betydande markinnehav och representerar därför förhållandevis höga marknadsvärden. Trots att bebyggelsen kan ge driftunderskott, kan egendomarna sammantaget ge ekonomiska överskott. Statliga förvaltningsbyggnader och äldre universitetsfastigheter kan också representera höga marknadsvärden, då de är centralt belägna i stadskärnorna. Fyrar och fyrplatser utgör speciella och svårbedömbara fastigheter, ofta med låga förväntade värden. Det kan förklaras av objektens belägenhet och underhållskostnader. Vissa skyddade kulturfastigheter, till exempel en del försvarsanläggningar, bedöms ha mycket låga eller till och med negativa marknadsvärden.

Framtidens fastighetsförvaltning

Staten har ett ansvar för helhetsperspektivet och för att skapa goda förutsättningar för att bibehålla och utveckla kulturarvet. Utredningen förordar därför att staten formulerar en uttalad strategi för sin egen fastighetsförvaltning och de uttryck detta ska ta inom det kulturhistoriska området.

En strategi berör den fortsatta utvecklingen av regelverket, uppgifterna för sak- och tillsynsansvariga myndigheter samt de ekonomiska och andra förutsättningar som behövs för myndigheters och andra aktörers möjlighet att vårda och utveckla kulturarvet.

Ett helhetsperspektiv innebär också att tydliggöra roller. Staten tar självt ett betydande ansvar för sin egen del i det gemensamma kulturarvet.

Principen om sammanhållen förvaltning talar för att kulturhistoriska objekt ska förvaltas i sina sammanhang och inte onödigtvis splittras upp mellan olika förvaltare. En sådan utgångspunkt skapar också förutsättningar för rationalitet och ekonomi i förvaltningen. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och anläggningar med högt teknikinnehåll, särskilt om de behövs i pågående verksamhet, bör kunna kvarstå hos nuvarande förvaltande myndighet, snarare än att föras till särskild fastighetsförvaltande myndighet. Det väcker frågan om behovet av att förtydliga regeringens styrning och anvisningarna för hur myndigheterna använder sina resurser.

Förvaltningen av det statliga kulturarvet kan förbättras genom ökad myndighetssamverkan. Samverkan kan motiveras av verksamhets- eller kompetensskäl, i samband med överföring eller avyttring av fastigheter, inför tillsynsarbetet eller då det gäller att utveckla rationella upphandlingsrutiner för underhåll, drift och utveckling. Det är också viktigt att samverkan kan ske med det civila samhället och det stora intresse som finns inom föreningsliv och hos lokala krafter.

Åtskilligt står också att vinna genom att regelverken för den byggda miljön samt natur- och kulturmiljön i övrigt på sikt harmoniseras på ett mer enhetligt sätt, som utredningen föreslagit. Utredningen bedömer att en rad moment, som områdesskydd, vård- och förvaltningsplaner, ekonomisering, uppföljning och tillsyn, kan samordnas och stödja utvecklingen av ett bredare miljötankande, där kulturhistoriska objekt ses i sina större sammanhang.

Ett långsiktigt hållbart bestånd

Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna har tillsammans med fastighetsförvaltande myndigheter ett löpande ansvar för att inventera, bedöma och vid behov verka för skydd av de kulturhistoriskt

värdefulla fastigheter, byggnader och miljöer som finns i statlig ägo. På sikt kommer ytterligare objekt att bedömas vilket också kommer att innebära fortsatta förvärv och avyttringar av kulturfastigheter. Det är en fördel om bedömningsarbetet då kan ske så att god kontinuitet och långsiktighet kan uppnås.

Statens bestånd av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter måste storleksmässigt sättas i relation till ställningstaganden om ett rimligt resursutrymme för ett långsiktigt och hållbart omhändertagande och tillgängliggörande. Staten kompletteras som fastighetsägare av andra aktörer med ansvar för det skyddade kulturarvet. Därmed ställs också krav på en kompetent och resursstark rådgivnings- och tillsynsverksamhet inom den statliga myndighetsorganisationen.

I ett långsiktigt, statligt förvaltningsuppdrag för kulturfastigheter måste det finnas en balans mellan beståndets storlek, en lämplig ambitionsnivå för underhåll och utveckling samt den resursram som staten är beredd att avsätta för ändamålet.

Vad kan utredningens resultat innebära?

Utredningens arbete har resulterat i en sammanhållen och översiktlig prioritering av byggnadsminnen och andra kulturhistoriskt värdefulla områden som bör ägas och förvaltas av staten. Förslagen kan bidra till att staten förvaltar sina kulturfastigheter på ett mer strategiskt, sammanhållet och rationellt sätt. Det gäller fastigheter, byggnader, parker, markområden, vissa fornminnen och andra anläggningar av högt kulturhistoriskt värde, som kan bidra till berättelsen om staten och dess historia och som också i stor utsträckning kommer att kunna tillgängliggöras för allmänheten.

Utredningens föreslår att ett antal fastigheter och byggnader ska avyttras av staten. Skälen är inte främst ekonomiska, utan bygger på mer principiella, kulturpolitiska och förvaltningsmässiga överväganden. I ekonomiskt hänseende bör statens intäkter från avyttringar och minskade driftunderskott vägas mot de ökade bidragskrav som kan komma att ställas från framtida ägare till den typ av skyddade fastigheter det gäller.

Det har under utredningens arbete diskuterats i vilken utsträckning statens ägande i sig skapar ett nödvändigt skydd för kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader. De förändringar som skett med skärpta regelverk, utbyggda bidragssystem samt

stöd- och tillsynsuppgifter för utpekade myndigheter, innebär enligt utredningens bedömning att statligt ägande numera inte är nödvändigt. Medborgarnas fysiska tillgång till kulturarvet har i regel inte heller i första hand med ägandeformen att göra, utan relaterar snarast till typen av verksamhet som bedrivs, skydds- och säkerhetsaspekter. Det finns dock goda skäl för staten att utveckla sitt arbete på olika plan, och då såväl för det enskilt ägda som för det statliga beståndet.

1 Uppdraget

1.1 Direktiv

Utredningens huvuduppgift har varit att klarlägga vilka fastigheter och byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla för staten hos de fastighetsförvaltande myndigheterna och som även fortsättningsvis bör ägas av staten. Direktiven anger att utredaren ska föreslå en samlad förvaltning av de statliga myndigheters kulturhistoriskt värdefulla fastigheter hos en myndighet, Statens fastighetsverk. Uppdraget omfattar också att identifiera de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som av kulturhistoriska eller andra skäl inte behöver ägas av staten och kan avyttras.

Utgångspunkten för vilka kulturfastigheter staten ska äga är att det ska vara fastigheter som (1) är kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla, (2) har ett särskilt betydelsefullt symbolvärde eller (3) har central betydelse för rikets säkerhet. Det anges vidare att den så kallade berättelsemodell som tillämpades inom Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning kan fungera som en grund för urvalet av fastigheter och i princip bör ligga till grund för utredningens arbete.¹

En opartisk värdering ska göras av de fastigheter som kan avyttras, vilket ska ske i nära samverkan med den parallella utredningen om omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter.

Utredningsuppdraget skulle enligt de ursprungliga direktiven redovisas senast i december 2012, genom tilläggsdirektiv angavs senare att slutredovisning för båda utredningarna skulle ske senast 2 september 2009.²

Samråd under utredningsarbetet skulle särskilt ske med utredningen om omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter, därutöver skulle uppgifter inhämtas och information fås från

---

¹ Dir. 2012:7.

² Dir. 2012:104.

Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk, Försvarmakten och andra berörda myndigheter.

Direktiven finns i sin helhet återgivna i bilaga 1 och 2.

1.2 Utgångspunkter

Statens fastighetsförvaltning har genomgått stora förändringar genom det omfattande reformarbete som inleddes under 1990-talet. Detta har också haft avgörande betydelse för omfattningen av och karaktären på det bestånd kulturfastigheter som staten i dag äger och förvaltar. Betydande delar av de fastigheter och byggnader som kan berätta den statliga historien finns numera i annan ägo än hos statens myndigheter. Exempel på detta är Svenska kyrkans innehav och de statliga fastighetsbolagens. Förutsättningar för detta har bland annat skapats av den utveckling som skett av skyddande regelverk, tillsyn, bidrag och andra stödformer.

Utgångspunkter för utredningens arbete har förutom direktiven och de tidigare utredningsinsatser som gjorts inom området, på övergripande nivå varit de kulturpolitiska och förvaltningspolitiska mål som präglar och sätter ramarna för statens arbete med kulturfastigheter. En viktig metodmässig utgångspunkt har varit det utvecklingsarbete kring urval och värdering som skett inom Riksantikvarieämbetet och i den tidigare Kulturfastighetsutredningen inom Statens fastighetsverk. Metodiken har inom den nuvarande utredningens ram anpassats för att ge stöd för praktiska avvägningar i valet av lämpliga förvaltningsobjekt, i dag och inför framtiden.

Utredningen har funnit det värdefullt och naturligt att i hög grad nyttja den expertis och det kunnande som Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk och övriga förvaltande myndigheter representerar.

Under utredningens arbete och samråd med berörda aktörer har ett antal tillkommande utgångspunkter framstått som ändamålsenliga och kostnadseffektiva. Dessa rör värdet av att se till statens samlade agerande då det gäller att bevara och utveckla det byggda kulturarvet, snarare än att fokusera på enskilda delar av den statliga styrningen. Det innebär att staten bör se sitt ägande i relation till den totala styrning som sker då det gäller kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader, hur de långsiktigt kan bevaras och utvecklas inför framtiden. Ägande och förvaltning är bara ett sätt

att ta ansvar för framtiden. Utrymme måste vidare finnas för återkommande omprövning och omsättning av beståndet. Statens ägande och förvaltning bör därmed ses som del av en process, snarare än som ett en gång för alla givet tillstånd. Utredningen återkommer till dessa utgångspunkter i senare delar av betänkandet.

1.3 Avgränsning och genomförande

Utredningen har i samråd med expertgruppen valt att avgränsa arbetet i olika avseenden.

Urvalsramen för utredningens bedömningar har främst definierats med utgångspunkt i det regelverk som definierar kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader. På den punkten finns endast små skillnader gentemot de tidigare utredningsinsatser som genomförts inom området.

Direktiven anger såväl begreppen fastighet som byggnad. Utredningen har funnit det värdefullt att i första hand anknyta till det juridiska begreppet fastighet, särskilt som uppdraget avsett att ta fram objekt som fortsatt bör förvaltas respektive kan avyttras. I den mån kulturhistoriskt värdefulla objekt föreslås avyttras, förutsätts i regel att berörda fastigheter i sin helhet avyttras, alternativt att ny fastighetsbildning sker. Utredningen kommenterar, om så bedömts möjligt, om fastighetsbildning utgör en lämplig väg.

De ekonomiska värderingsfrågorna har, som anges i direktiven, hanterats i samråd med utredningen om omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter. Det gemensamma värderingsunderlag som gäller försvarsfastigheterna, presenteras i den utredningens betänkande, som läggs samtidigt med föreliggande betänkande om kulturfastigheterna. Kulturhistoriskt värdefulla fastigheter utanför försvarsområdet, som utredningen nu föreslår kan avyttras, har värderats av oberoende expertis. Det har dock inte bedömts kostnadseffektivt för staten att under utredningstiden låta värdera samtliga sådana objekt som i en framtid kan komma att avyttras. Sådan värdering kan och bör lämpligen ske i anslutning till faktisk avyttring.

Utredningens direktiv kommenterar inte de driftunderskott som präglar stora delar av det samlade beståndet kulturfastigheter. I samråd med kommitténs experter har detta dock bedömts utgöra viktig information, som också bör relateras till frågan om fortsatt förvaltning respektive avyttring. Utredningen har därför begärt in

ett särskilt underlag från berörda myndigheter för att bedöma kostnader och intäkter för kulturfastigheterna i urvalsramen.

Utredningens samlade förslag gäller i första hand vilka fastigheter staten fortsatt ska förvalta respektive kan avyttra. Förslaget kan dock inte i alla avseenden sägas följa en logisk och exakt mall för statens fortsatta ägande och förvaltning. De variabler och kriterier som tillämpats för urvalet av kulturfastigheter går inte alltid att åsätta exakta och inbördes jämförbara värden. Beståndet präglas av en rad särskilda förhållanden, som gör detta mindre lämpligt. En rad fastigheter har till exempel donerats till staten eller förvärvats på annat sätt med uttryckliga förbehåll om den långsiktiga förvaltningen. Direktiven anger också att vissa fastigheter som inte passar in i utredningens modell, kan behöva analyseras och hanteras utifrån sina individuella förutsättningar, bland annat med utgångspunkt i tidigare statliga åtaganden som rör fastigheterna. Bedömningen av vad som ska betraktas som särskilt värdefulla kulturfastigheter har genom tiderna, och kommer också i framtiden, att förändras och utvecklas. Avgörande är att de bedömningar som görs kan knytas till angivna variabler och tydliggöras.

1.4 Disposition av betänkandet

Begreppet kulturfastighet och statens kulturpolitiska handlingslinjer för att bevara och förvalta denna typ av objekt är inte entydigt. Synsätten har förändrats över tid, vilket också kommer att präglade statens framtida förhållningssätt till kulturhistoriskt värde och kulturfastigheter. Betänkande inleds därför i kapitel 2 med en kort bakgrund till dagens förhållanden, vilka aktörer som äger och förvaltar kulturfastigheter med statlig anknytning samt en genomgång av vissa centrala regelverk och begrepp. En genomgång görs av de uppdrag som olika fastighetsförvaltande myndigheter har och de särskilda förhållanden som kan gälla i detta arbete.

Utredningens metodologiska utgångspunkter för urval och bedömning av fastigheter beskrivs närmare i kapitel 3. I kapitel 4 presenteras utredningens huvudsakliga förslag på ett ändamålsenligt urval kulturfastigheter, som långsiktigt bör kvarstå i statlig myndighetsförvaltning. I kapitel 4 lämnas även förslag på vilka fastigheter staten kan avyttra, vilket följs upp närmare i kapitel 5 där skälen för avyttring går igenom. Kapitlet avslutas med att

utredningen resonerar om de värdemässiga konsekvenser detta kan få, liksom process och tidsplan för ett avyttringsarbete.

I kapitel 6 behandlas de framtida förvaltningsfrågorna kring statliga kulturfastigheter. Det gäller olika aspekter på det offentliga åtagandet, samverkansarbete och önskvärd utveckling av regelverket för skydd av kulturmiljöer liksom behovet av en utvecklad myndighetsstyrning.

I ett avslutande konsekvensavsnitt i kapitel 7 lämnar utredningen sina bedömningar avseende verksamhetsmässiga konsekvenser av förslagen, liksom ekonomiska och andra effekter.

I betänkandets bilagedel redovisas, förutom direktiv för utredningsarbetet och en översikt av de samrådsaktiviteter som skett, en fördjupad genomgång av den historiska bakgrunden till dagens statliga förvaltning av kulturfastigheter. Avsnittet har på utredningens uppdrag tagits fram av Mia Geijer vid Länsstyrelsen i Örebro.

I en särskild bilaga förtecknas samtliga de kulturfastigheter som ingår i urvalsramen som utredningen behandlat, uppställda i en läns- och kommunvis genomgång av samtliga registerfastigheter. För respektive fastighet anges berörda skyddsvärda objekt, till exempel namn på byggnadsminne eller fornlämning samt utredningens förslag om den fortsatta förvaltningen.

2 Bakgrund

I detta avsnitt ges en kort bakgrund till kulturarvsbegreppet i ett litet vidare kulturpolitiskt sammanhang samt beskrivs det kulturarv som staten och en rad andra aktörer förvaltar. En översikt ges också då det gäller senare års utredningsinsatser som rör statens kulturfastigheter. Därefter behandlas begrepp och regelverk som rör skyddet och vården av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader. Avslutningsvis beskrivs den roll ett antal statliga myndigheter spelar som ägare och förvaltare av detta fastighetsbestånd. Exempel ges också på andra förvaltningsformer med kopplingar till staten.

2.1 Nationellt respektive statligt kulturarv

Byggnadskonsten har alltid varit av central betydelse för människan och samhällsutvecklingen, den har på flera sätt också kommit att ge uttryck för staten och dess sätt att organisera och manifesteras sig. Bebyggelsen är en del av kulturarvet som berör alla människor och kan handla om hus och byggnadsverk, broar och andra konstruktioner, stadsmiljöer och landskap. Utöver praktiska funktioner har det byggda kulturarvet också estetiska och symboliska betydelser och säger något om de som byggt, ägt och använt det.

Intresset för kulturarvet och synen på vad som kan betraktas som kulturhistoriskt värdefullt har utvecklats och förändrats under lång tid och speglar samtidigt samhällets värderingar. Uppfattningen att kulturarvet är något som ska vårdas och skyddas som värdefullt brukar kopplas samman med att en ny uppfattning om förhållandet till historien växte fram i den moderniseringsprocess som präglade det västerländska samhället från slutet av 1700-talet och framåt. Det förflutna idealiserades och ställdes i kontrast till tidens snabba omvälvningar. De historiska byggnaderna blev vik-

tiga i många länders nationsbygge genom att de uppfattades som en del av nationens historia och tillmättes viktiga symbolvärden.¹

Detta historieintresse gick hand i hand med det som uppfattas som modernitet, en upplevelse av historia som ett avgränsat då och samtiden som framåtsyftande. De historiska minnesmärkena blev fysiska referenspunkter och kom, liksom den framväxande historievetenskapen, att användas i uppbyggnaden av en föreställning om de moderna nationalstaterna. Det är mot denna bakgrund som en monumentvårdande rörelse i modern bemärkelse växer fram.

Det nationella kulturarvet

Det nationella kulturarvet användes som ett centralt begrepp av 1980- och 1990-talens utredningar om statligt fastighetsinnehav och statlig förvaltning. Till det nybildade Statens fastighetsverk fördes en särskild grupp fastigheter under det samlade begreppet det nationella kulturarvet, vilket dock främst kom att förstås som ett administrativt begrepp. Inför omorganisationen av förvaltningen av statens fastigheter avsågs med det nationella kulturarvet, eller nationalarvet, och avsedda att fortsatt förvaltas i myndighetsform, ”sådana byggnader som haft en central funktion i den svenska historien, samhällsutvecklingen och den vetenskapliga odlingen, dvs. de kungliga slotten, rikets fästningar och de symbolbärande huvudmonumenten inom olika administrativa strukturer och vid de gamla lärosätena”. Till nationalarvet räknades också byggnader och egendom som sedan urminnes tid hört till kronan, som kungsgårdar och tidigare klosteregendomar.²

En kombination av kulturarvsbegreppets politiska dimension med det numera likaså laddade och i vissa avseenden exkluderande nationsbegreppet kan dock uppfattas som problematiskt, särskilt om det hävdas att det bara finns ett givet nationellt kulturarv.

Det nationella kulturarvet omfattar enligt Riksantikvarieämbetets både materiella och immateriella företeelser och sträcker sig från forntiden till samtiden. Betydelsen angavs i anslutning till utvecklingen av de kriterier för statens ägande och förvaltning av kulturfastigheter, som togs fram som följd av ett regeringsuppdrag

¹ Avsnittet anknyter till en mer fördjupad text som Mia Geijer våren 2013 skrivit på utredningens uppdrag och som i bilageform tillförts betänkandet.

² Prop. 1992/93:37. Om ny organisation för förvaltning av statens fastigheter och lokaler, m.m., bilaga 1, s. 15.

2008.³ Det fortsatta arbetet i Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning något år senare följde dessa rekommendationer.⁴ Tidigare hade kulturarvet använts för att säkra den nationella identiteten, ena nationen och skapa en föreställning om gemenskap. Kulturarvet har emellertid också en rad andra syften än att vara identitetsskapande. Det handlar om att ta del av erfarenheter från olika tidsperioder och ge tillgång till reflektion om det förflutna och samtiden. Staten äger och förvaltar fastigheter som endast utgör delar av det nationella och mer omfattande kulturarvet, skapat av en mångfald uttryck och intressen. Begreppet nationellt kulturarv kan avgränsas till kulturarv av nationellt intresse som är viktigt för de människor som lever i det geografiska området Sverige.⁵

En grundläggande uppgift är att värdera och välja ut vad som ska bevaras, menar Riksantikvarieämbetet i en nyligen utkommen antologi om värdering och urval av kulturarv.⁶ Det behövs mer kunskap om hur kulturarvets värden tas tillvara i arbetet för utvecklingen av ett hållbart samhälle med goda livsmiljöer. Ett antal skribenter lyfter fram flera angelägna frågor om kulturarv till debatt. Syftet är att ta fram en vägledning som redovisar hur en tydlig och transparent process för värdering och urval kan gå till.

Masoud Kamali, professor i sociologi, skriver i sitt avsnitt *Exkludering, globala utmaningar och kultursektorns ansvar*⁷ om nationalstaten och att den har sin grund i en kollektiv identitet genererad av en process för att skapa en homogen nation. Han menar vidare att ett av de viktigaste inslagen i de nationella berättelserna är historieskrivningar, dvs. berättelser om vilka vi är. Historiska berättelser handlar om en förflutenhet som utgör grunden för nationens existens. Den nationella kulturen består därför av politiskt reproducerade värderingar, symboler, tolkningar och perspektiv som skiljer ett land från ett annat land och samhälle. Selektiva historieberättelser är därför en del av alla moderna staters vilja att skapa en homogen nation. Sverige är inget undantag.

Forskaren Tobias Harding tar i sitt avsnitt *Vilka är nationen? Om kulturarvet, staten, nationen och det civila samhället*⁸ upp en

³ Riksantikvarieämbetet (2008). Förslag till nya kriterier för statens ägande och förvaltning av kulturfastigheter. 2008-06-30, Dnr 101-2002-2008.

⁴ Statens fastighetsverk (2009-10). Kulturfastighetsutredningen. Dnr 231-1967/08.

⁵ Riksantikvarieämbetet (2008).

⁶ Riksantikvarieämbetet (2012). Fredengren, C. et al. (red.) I valet och kvalet. Grundläggande frågor kring värdering och urval av kulturarv.

⁷ Ibid., s. 75 ff.

⁸ Ibid., s. 41 ff.

diskussion om vad en nation är, både som identitet och medborgarkollektiv. Han menar att det i dag inte bara är staten och civilsamhällets mer etablerade aktörer som engagerar sig i kulturarvet. Såväl nya civilsamhälleliga aktörer och nätverk som kommersiella sådana tar stort utrymme i utformandet av våra dagars och därmed framtidens historiska berättelser.

En berättigad fråga är då vad detta innebär för de nationella berättelserna. Harding menar här att staten aldrig haft något monopol ens på dessa. Grunden till våra dagars nationella historiskrivning lades under 1800-talet av såväl privata aktörer som statliga.

Stora delar av det arv som förvaltas av svenska staten representerar dess egen historia som statsapparat, en monarkins, statens och statskyrkans historia. Här kan de statliga aktörerna sägas ha ett särskilt ansvar eftersom detta handlar om deras egen historia.⁹

Nationen är statsrättsligt sett den föreställda gemenskapen som utgörs av medborgarna.

Det svenska medborgarkollektivet är ... en komplex grupp som när den föreställs som gemenskap kan tillskrivas en mängd olika egenskaper och som identifierar sig med en lika stor mängd berättelser. Det är på intet sätt identiskt med en föreställd etnisk svenskhet.¹⁰

Harding pekar på att det arv som nu förvaltas är resultatet av många hundra års urval, efterlämningar av tidigare nationella berättelser. Mötet med forna tiders svenska självbilder och försök att legitimera de härskandes makt kan också ”lära oss någonting om samtiden, inte minst att ifrågasätta och reflektera kring hur historia och kulturarv används i dag.”¹¹ Statens legitimitetsanspråk och självbild finns även i dagens praktfulla byggnader för offentliga verksamheter.

Myndigheterna kan, menar Harding vidare, fullgöra sin uppgift att bevara och tillgängliggöra de delar av kulturarvet som de ansvarar för på ett opartiskt sätt, som möjliggör för allmänheten att möta fler och mer skilda berättelser. Det ger också tillgång till källorna för att därmed kunna hålla en kritisk distans till de berättelser de möter.

---

⁹ Ibid., s. 60.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., s. 61.

Det finns all anledning att tro att framtidens historieberättande kommer att inkludera såväl den egna mångkulturella berättelsen och de traditionella berättelserna, som andra helt nya fenomen.” Det är ”en del av det öppna samhällets dialog, en dialog som i idealfallet kan komma att inkludera allt fler och marginalisera de förtryckande.”¹²

På motsvarande sätt menar vi i den nu aktuella utredningen att betraktas frågan om det nationella kulturarvet ur ett brett perspektiv, varken ska eller kan staten äga eller förvalta det samlade kulturarvet. Däremot har staten ett särskilt ansvar att äga och förvalta vissa fastighetsgrupper som speglar statens egen historia. Den är visserligen svår att identifiera, griper in i eller influerar de flesta samhällsområden. För att bättre förstå kulturarvsbegreppet ges därför längre fram i texten en kortare analys av detta och andra begrepp med kopplingar till kulturarvet. Där redovisas tillämpningen i svenskt språkbruk och de problem som i dag är förknippade med begreppet.

Statens ägande och förvaltning av kulturarvet

Statens ägande utgör således bara en del av det nationella kulturarvet. Fastighetsinnehavet utgör exempel som skildrar statens historia, framväxten av en statsbildning och en mångfald verksamheter fram till i dag. Ägandet har många gånger en obruten kontinuitet och flera egendomar kan föras tillbaka till medeltiden.

Kulturarvets funktion i samhället, dess samhällsnytta, har diskuterats i många sammanhang. Frågan om äganderätten till kulturarvet har varit under diskussion åtminstone sedan 1800-talet. Det statliga skyddet och ansvarstagandet för fornlämningar av olika slag kan härledas redan till 1666 års placat, som syftade till att stärka bilden av stormaktstidens Sverige.¹³ Frågan om äganderätt till resurser bundna till markinnehav blev allt mer brännande under 1800-talet med accelererade omarronderingar, utbyggnad av kommunikationer, industrialisering och tilltagande urbanisering. Trots flera lagförslag på området kunde frågan om skydd för profana byggnader som inte ägdes av staten få en lösning först genom lagstiftning i början av 1940-talet. Ur detta utvecklades senare det nu gällande regelverket.

¹² Ibid., s. 62–63.

¹³ Kongl: Mayst:ts (1666). Placat och Påbudh/Om Gamble Monumenter och Antiquiteter. (Stockholm) Georg Hantsch 1666.

Staten har inte förrän under 1900-talet förvärvat fastigheter av enbart kulturhistoriska skäl. Flera fastigheter som förvaltas av Riksantikvarieämbetet har förvärvats på grund av att kulturhistoriska värden bedömdes som hotade eller övergivna. Historiskt sett har staten köpt eller uppfört de fastigheter och byggnader som behövdes för statsförvaltningens ändamål eller för manifestationer av mer symbolisk art. Förvaltningsbyggnaderna gavs ett formspråk och en arkitektur som markerade statens anspråk på att representera sig. Dessa formspråk och symboler har växlat, likaså den moderna tidens uppfattning om maktens legitimitet och om de anspråk den kan resa.

Kulturarvet och dess bevarande sammanhänger nära med det övergripande och mer moderna kulturpolitiska och förvaltningsmässiga reformarbete som riksdagen inledde under 1970-talet. Det inbegrep förändringar såväl avseende den centrala förvaltningen genom Riksantikvarieämbetet, som den regionala förstärkningen av antikvarisk expertis på länsstyrelserna och senare delegering av beslut gällande kulturminneslagen (KML).¹⁴

Genom KML angav samhället grundläggande bestämmelser till skydd för viktiga delar av kulturarvet. Liksom kulturminneslagen innebar den parallellt inrättade förordningen om statliga byggnadsminnen (FSBM) ett verktyg för att bevara byggnader och anläggningar inom statens förvaltning.¹⁵

Regelverket i kulturminneslagen och förordningen om statliga byggnadsminnen anknyter nära till utveckling och användning av olika begrepp kring kulturarvet och dess värde. En fördjupad beskrivning av dessa frågor ges under ett särskilt avsnitt längre fram i betänkandet (2.5).

2.2 Kulturpolitiska och förvaltningspolitiska mål

De av riksdagen 2009 fastställda kulturpolitiska målen betonar vikten av medborgarnas möjlighet till deltagande och engagemang i kulturarvsarbetet.¹⁶ Det innebär att särskild uppmärksamhet ska ägnas åt att göra kulturmiljöer tillgängliga och att skapa delaktighet genom att bidra till att de bevaras, används och utvecklas.¹⁷ Kultur-

---

¹⁴ Lag (1998:950) om kulturminnen m.m.

¹⁵ Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.

¹⁶ Prop. 2009/10:3, bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145.

¹⁷ Prop. 2009/10:3, s. 26.

miljöer är inte bara viktiga som minnesreferenser för historien. I de kulturpolitiska målen påtalas att bevarandearbetet har stor betydelse för bruket av dessa miljöer i ett framtidsytande perspektiv, inte minst i kulturskapande sammanhang. Det betonas att kulturmiljöarbetet ska bidra till uppfyllande av de kulturpolitiska målen genom att:

- främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor,
- främja kvalitet och konstnärlig förnyelse,
- främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas,
- främja internationellt och interkulturellt utbyte och samverkan,
- särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur.¹⁸

Till regeringens kulturpolitiska prioriteringar hör således att värna kulturarvet för framtiden men också att skapa förutsättningar för att det ska kunna göras tillgängligt och verka för att medborgarnas engagemang och intresse för kulturarvet kan öka. Samhällsutvecklingen med ökat inslag av kulturell mångfald och nya uttrycksformer ger perspektiv på detta. Kulturarvet utgör en kraft i samhället, en kraft som ständigt behöver omtolkas, utvecklas och användas på nya sätt. Ett levande kulturarv är också en förutsättning för att det ska kunna bevaras.¹⁹ Dessa utgångspunkter utgör i sig en nyckel till hur vi kan se på det byggda kulturarvet och på de kulturhistoriskt särskilt värdefulla fastigheter som staten långsiktigt ska äga och förvalta.

De bakomliggande tankarna innebär också att kunskap om, erfarenhet av och delaktighet i kulturarv genererar social och kulturell kompetens. Kulturarvet är viktigt för att skapa ett hållbart och solidariskt samhälle – ett samhälle där kulturell mångfald ses som en resurs och där olika samhällsgruppers och generationers delaktighet i samhällsprocessen erkänns och uppmuntras.

På det samhällsekonomiska planet kan det statligt ägda kulturarvet bidra till regional och lokal ekonomisk utveckling där goda livsmiljöer bibehålls och där arbetstillfällen skapas både i samband med restaureringar och i arbetet med att utveckla och driva besöksmål. Dessa olika drivkrafter – behovet av delaktighet samt utveck-

---

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid., s. 25.

ling av samhällsekonomin – skapar förutsättningar, ibland också spänningar, i diskussionen om samhällsnyttan med kulturmiljöers bevarande.

Riksdagen har nyligen, i juni 2013, antagit regeringens förslag till nya nationella mål för kulturmiljöarbetet.²⁰ Målen ska styra de statliga insatserna på kulturmiljöområdet, men de ska även inspirera och vägleda politiken i kommuner och landsting. Det statliga kulturmiljöarbetet ska främja:

- ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser, och
- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

I propositionen betonas att för det offentliga kulturmiljöarbetet handlar de framtida utmaningarna om att ”kulturmiljön är en angelägenhet för alla.” Förändringar och nya inriktningar medför samtidigt nya arbetsätt som kan möta en mångfald av kulturhistoriska värden och göra dem tillgängliga. ”Alla människor ska ha möjlighet att kunna tolka, använda och berikas av kulturmiljön. Kulturhistoriskt värde handlar bland annat om möjligheterna att få kunskap om och förståelse för kulturhistoriska företeelser, skeenden och sammanhang.”²¹ Ett antal framtidsfrågor lyfts fram, där det bland annat betonas vikten av att hitta nya och effektiva former för samverkan och att använda kunskapen om kulturmiljön också inom andra samhällsområden. De ideella krafterna har stor betydelse och det är viktigt att det offentliga arbetet skapar goda förutsättningar för utveckling av det ideella engagemanget. När möjligheterna ökar för att utveckla värdefulla kulturmiljöer skapas även förutsättningar för enskilda, företag och organisationer att kunna använda kulturmiljön och bidra till dess förvaltning. I propositionen betonas att kulturmiljöarbetet befinner sig i skärningspunkten mellan olika politikområden som kulturpolitik, miljöpolitik och samhällsplanering. Tanken är att de nya nationella målen här ska vägleda arbetet.

²⁰ Prop. 2012/13:96, Kulturmiljöns mångfald.

²¹ Ibid., s. 33.

Riksdagens beslut innebär att de nya målen för kulturmiljöarbetet får genomslag 1 januari 2014, då en justering av lagstiftning och anknytande förordningar träder i kraft.²²

Ur en mer förvaltningspolitisk utgångspunkt kan finnas anledning att också erinra om de förvaltningspolitiska mål som kopplats till statens fastighetsförvaltning. Där anges, utöver målsättningen om kostnadseffektivitet och konkurrenskraft, att hänsyn ska tas till hyresgästernas behov, miljö- och kulturvärden och att detta ska motsvara vad som gäller för andra stora fastighetsförvaltare.²³ Till de förvaltningspolitiska aspekterna hör också frågor som relaterar till statens och regeringens mer övergripande förvaltningspolitik. Det berör bland annat frågor kring regeringens myndighetsstyrning och de regelverk som gäller för fastighetsförvaltande myndigheters möjligheter att investera, förvärva, förvalta och avyttra fastigheter. De förvaltningspolitiska aspekterna utgör ett viktigt komplement till de kulturpolitiska, och behandlas därför i anslutning till utredningens förslag i senare avsnitt av betänkandet.

2.3 Flera aktörer förvaltar det statliga kulturarvet

Det statliga kulturarvet kan tydliggöras genom tematiska berättelser som skildrar statens verksamheter och historia. Bebyggelse och omgivande marker utgör referenser till denna historia och vittnar om de verksamheter som bedrivits. Statens roll och ansvar har dock genomgått stora förändringar under de drygt tusen år som nationen Sverige funnits. De historiska spåren är spridda över hela samhället genom att verksamheter, lokaler och byggnader förändrats, avskilts eller lagts ned. Myndigheter, fastighetsbolag, kommuner, stiftelser och enskilda äger och förvaltar miljöer med statligt ursprung och bidrar till att bevara det statliga kulturarvet.

Nedanstående figur visar mer schematiskt de huvudsakliga aktörer som äger och förvaltar det statliga kulturarvet inom den vidare ram som vårt nationella kulturarv utgör. Förutom den offentliga sektorn representerad av riksdagen, statliga myndigheter samt kommuner och landsting ägs fastigheter av fastighetsbolag, Svenska kyrkan, organisationer, samfund, stiftelser, företag och enskilda fastighetsägare.

²² Kulturmiljölag (1988:950) ersätter kulturminneslagen, vidare förnyas bl.a. förordningen om statliga byggnadsminnen (ny beteckning 2013:558).

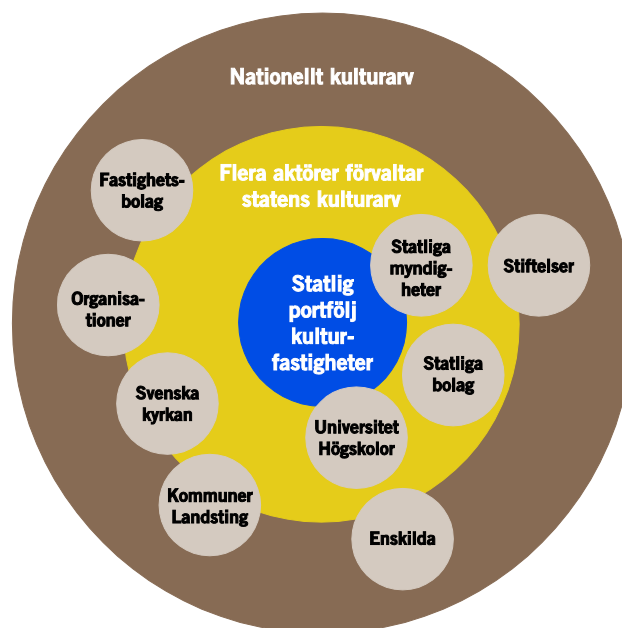
²³ Prop. 2012/13:1, UO 2, s. 91.

Rörligheten i fastighetsinnehav är stor mellan dessa aktörer och ansvaret för de kulturhistoriska värdena följer den nye ägaren. Skyddsformer har skapats för kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i både offentlig och enskild ägo genom kulturminneslagen, miljöbalken, plan- och bygglagen, skogsvårdslagen samt förordningen om statliga byggnadsminnen.

Statens bestånd av kulturfastigheter utgörs huvudsakligen av de statliga byggnadsminnena, för närvarande cirka 265 anläggningar med 1 520 byggnader, men staten har i sin ägo även omfattande markområden, parker, ett stort antal byggnader och anläggningar som utgör en viktig del av kulturarvet och den statliga historien.²⁴ Här återstår ett fortlöpande arbete med att värdera och bedöma de miljöer som ännu saknar tillräckligt skydd.

Figur 1 Olika aktörer äger och förvaltar delar av det nationella kulturarvet och har även roller då det gäller det mer avgränsade statliga kulturarvet

Nationellt och statligt kulturarv

²⁴ Riksantikvarieämbetet (2013). Bebyggelseregistret.

Staten förmedlar således en betydande del av de nationella berättelserna, men också samhället i övrigt har spelat en stor roll i att formulera och förmedla sådana berättelser. Många av de institutioner och museer som formerats i det civila samhället har med tiden inordnats i ett övergripande system. Nordiska museet fick under tidigt 1900-tal rollen som nationellt ansvarigt museum för tiden efter 1523 och läns museerna inordnades så småningom inom den offentligt ägda regionala kulturverksamheten.²⁵

Den i särklass största civilsamhälleliga sammanslutningen i Sverige i dag är Svenska kyrkan, som förvaltar ett rikt och omfattande kulturarv. Beståndet kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Svenska kyrkans förvaltning omfattar förutom själva kyrkobyggnaderna även annan bebyggelse i anslutning till kyrkotomten och andra egendomar. Staten och kyrkan har en lång gemensam historia och de kyrkliga kulturminnena speglar därmed en betydande del av samhällets och statens historia. Det är först i och med relationsändringen år 2000 som Sverige inte längre har någon statskyrka.

Cirka 3 000 kyrkobyggnader, i huvudsak uppförda före 1939, omfattas av skydd genom kulturminneslagen,²⁶ vilket följer fastigheten vid en eventuell avyttring från kyrkan. Prästgårdar, som mer sällan ligger på kyrkotomten, har i betydande utsträckning avyttrats men har till en del också fått skydd genom lagen.

Andra stora ägargrupper har efter hand förvärvat kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader med statlig anknytning. Näringslivet med sin mångfald av branscher har genom historien både tagit över fastigheter från staten och avyttrat sina egna anläggningar för statens bruk och förvaltning. Statens verksamheter inom sjukvård och skola har tidigare flyttats över till kommuner och landsting som därmed övertagit eller förvärvat fastighetsbestånd med statlig anknytning. Fastigheter byter ägare och nya företag etablerar sig i de lokaler som staten eller andra har lämnat. I många fall kan fastigheter och uttryck bevaras och berätta om tidigare verksamheter, även om byggnaderna fått ny användning. Kulturarvet kan då leva vidare med sin historia och nya berättelser läggs till.

Omfattande bestånd kulturfastigheter med anknytning till staten förvaltas också genom de statliga fastighetsbolag dit stora

²⁵ Harding, T. (2012). Vilka är nationen? Om kulturarvet, staten, nationen och det civila samhället. I Fredengren, C. et al. (red.) I valet och kvalet. Grundläggande frågor kring värdering och urval av kulturarv. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s. 56.

²⁶ Svenska kyrkan (2012). Svenska kyrkans redovisning för år 2012 angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen, s. 11.

volymer fastigheter överfördes från statlig myndighetsförvaltning under 1990-talet och framåt. Exempel på detta är fastigheter som överfördes till Akademiska Hus AB och i dag nyttjas av universitet och högskolor samt de fastigheter med stationshus och andra byggnadsverk som bolagiserades inom järnvägsområdet och är i Jernhusen ABs ägo. Bolagsförvaltade byggnadsminnen som kan bidra till berättelsen om staten finns också inom andra delar av trafikområdet.

Sverige är en sjöfartsnation som genom historien utvecklat ett omfattande system av fyrar och lotsplatser längs kusterna och vid de stora sjöarna. Ett betydande ideellt intresse har byggts upp kring de väl kända historiska platserna och de ägs i flera fall av enskilda stiftelser, föreningar och privatpersoner.

2.4 Den statliga fastighetsförvaltningens utveckling

Utredningen har tagit del av det utredningsarbete som genomförts och de betänkanden som lagts fram kring statlig fastighetsförvaltning under senare år och har också tagit fasta på åtskilliga resultat och bedömningar från detta arbete. Det gäller främst Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning och utredningarna om översyn av regelverket kring statens fastighetsförvaltning respektive översynen av den statliga fastighetsförvaltningen.²⁷

Den fastighetsreform som genomfördes i början av 1990-talet innebar en genomgripande förändring av hur statens förvaltning av fastigheter och lokaler organiserades. Byggnadsstyrelsen avvecklades och i stället inrättades två nya myndigheter, Statens fastighetsverk och Statens lokalförsörjningsverk. Det senare fick karaktär av stabs- och servicemyndighet för att ge stöd åt regeringen och övriga myndigheter med eget ansvar för sin lokalförsörjning. De fastigheter som staten inte fortsatt skulle förvalta i myndighetsform bolagiserades genom Vasakronan AB och Akademiska Hus AB, som tog över förvaltningen av fastigheter som nyttjades av universitet och högskolor. Fortifikationsförvaltningens uppdrag som militärt fastighetsförsörjningsverk renodlades 1994 genom ombildning till Fortifikationsverket.²⁸

---

²⁷ Statens fastighetsverks rapporter från Kulturfastighetsutredningen (2009-10) samt SOU 2010:92, En effektivare förvaltning av statens fastigheter, respektive SOU 2011:31, Staten som fastighetsägare och hyresgäst.

²⁸ SOU 2011:31, s. 39.

Regeringen presenterade i den proposition som föregick förändringarna ett principiellt inriktat förslag om vilka fastigheter som fortsatt skulle förvaltas i myndighetsform. Hit hörde bland annat utrikesförvaltningens fastigheter, de kungliga slotten och Djurgårdsförvaltningen, fästen, statyer, monument och sådana donationsfastigheter som enligt donator skulle stanna i statlig ägo. Det framfördes även att fastigheter med stort kulturhistoriskt värde, som de nationella kulturinstitutionerna Operan, Dramaten och de statliga museerna fortsatt skulle förvaltas i myndighetsform.²⁹ Vid riksdagsbehandlingen 1991 ifrågasattes det lämpliga i att för universitets- och högskolefastigheterna skilja ägande från brukande, vilket annars var en uttalad princip bakom reformen. Det ansågs också att donationsfastigheterna vid högskolan borde undantas från bolagisering, för att inte motverka intresset för framtida donationer.³⁰

Urvalet av fastigheter som fortsatt borde förvaltas i myndighetsform behövde enligt propositionen och den påföljande riksdagsbehandlingen inte begränsas till de exemplifieringar som gjorts. Urvalet kunde vidgas. Det bedömdes till exempel som viktigt att i statlig ägo bibehålla de historiska enheterna kring slottsegendomarna, där en uppdelning dittills skett mellan Byggnadsstyrelsen (slotten och parkerna) och Domänverket (kronoegendomarna).³¹ Regeringen föreslog mot bakgrund av detta i en ny proposition att den bolagisering av Domänverket som riksdagen tidigare beslutat (omvandlat till Assi Domän och från 2001 Sveaskog) enbart skulle innebära avyttring av produktiv mark till bolaget och enskilda skogs- och jordbrukare medan övrig mark skulle kvarstå i statlig ägo.³²

Domänverket förvaltade genom främst kungsgårdarna i betydande omfattning kulturhistoriskt värdefulla miljöer som utgjorde viktiga länkar i riksbildningen under tidig medeltid. Genom dessa speglas den statliga gods- och förvaltningspolitiken under perioden.³³ Domänverket förvaltade även vissa kungliga dispositionsrätter (lustslottet och mark kring dessa). Det bedömdes att sådan mark saknar alternativ användning och skulle kvarstå i statlig ägo. Vidare bedömde riksdagen att de av Domänverket förvaltade så kallade kronoholmarna hörde till de områden som i huvudsak

²⁹ Prop. 1991/92:44.

³⁰ SOU 2011:31, s. 42.

³¹ Ibid., s. 43.

³² Prop. 1991/92:134.

³³ SOU 2011:31, s. 45.

skulle kvarstå hos staten eftersom där i regel förelåg riksintresse för naturvården, kulturminnesvården eller friluftslivet. Markerna disponerades bland annat genom arrenden, tomträtter och i vissa fall helt oreglerat nyttjande. Vissa frågor återstod också att reglera avseende äganderätt och fastighetsbildning.³⁴

Inför bildandet av Statens fastighetsverk (SFV) slogs fast att det byggnadsbestånd som den nya myndigheten skulle förvalta, de kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna, var av mycket speciell karaktär och förutsatte särskild kompetens i förvaltningen.

Byggnaderna måste sålunda förvaltas, vårdas och underhållas på ett sätt som gör att de bevaras såsom uttryck för gångna tiders byggnadskonst, både upplevelsemässigt och materialtekniskt. Det innebär att SFV i sin förvaltningsorganisation måste ha kunskaper om äldre tiders hantverk, sätt att bygga och genomföra ett fortlöpande underhåll samt förmåga att tillämpa dessa kunskaper på byggnaderna.³⁵

En sådan kompetens måste fortlöpande utvecklas, liksom kunnandet då det gäller anknytande juridik, ekonomi, teknik, marknadsföring och finansförvaltning. Uppgiften underlättas om förvaltningen omfattar ett stort bestånd fastigheter.³⁶

Det fastighetsurval som kom att utgöra ”det nationella kulturarv” som skulle förvaltas av SFV föregicks av en förhandlingsliknande situation, där Riksantikvarieämbetet (RAÄ) var en aktiv part.³⁷ Ambitionen att göra ett vetenskapligt urval av ett nationellt arv som antyds i propositionen kom i verkligheten att motverkas av ekonomiska realiteter. Fastigheter som kunde tänkas generera överskott ställdes mot sådana som skulle kunna bli svåra att använda för det moderna samhällets behov. RAÄ verkade för att fastigheter som skulle kunna tänkas kräva särskild kompetens för vård och förvaltning skulle komma under den nya myndigheten.

Många statliga byggnadsminnen kom genom förändringsarbetet att förvaltas av SFV. Dessutom omfattades de statliga kulturinstitutionerna, kärnområdena av universiteten i Uppsala och Lund, statens fastigheter i utlandet samt vissa markområden, till exempel Kungliga Djurgården, av förvaltningen. Vissa unika mer omfattande kulturhistoriska områden hade också pekats ut av den organisationskommitté som föregick bildandet av SFV. Det gällde RidRARholmen och Skeppsholmen med Kastellholmen, som fortsatt

³⁴ Ibid., s. 46.

³⁵ SOU 1992:79. Statens fastigheter och lokaler – ny organisation, s. 113.

³⁶ SOU 2011:31, s. 48.

³⁷ Geijer, M. (2013). Bilaga 5.

skulle förvaltas i myndighetsform. I en särskild bilaga förtecknade kommittén de objekt som av kulturpolitiska och andra skäl borde förvaltas i myndighetsform från dåvarande Byggnadsstyrelsen och Fortifikationsförvaltningen.³⁸ Statens fastighetsverk fick därmed en tung kulturvårdande roll som förvaltare av kulturegendomar samt som hyresvärd för många kulturinstitutioner. Ett omfattande bestånd kulturhistoriskt värdefulla fastigheter sammanfördes från flera tidigare statliga förvaltare. Samtidigt betonades att en målsättning med förändringsarbetet också var ökad effektivisering och marknadsmässig anpassning. För den del av myndighetens förvaltningsobjekt som omfattades av byggnadsminnesskydd förenades dessa förutsättningar med krav på hänsyn till de kulturhistoriska värdena.

SFVs bestånd kom även att omfatta en mängd fastigheter som inte i första hand kommit till verket av kulturmiljövårdande skäl, till exempel utlandsfastigheter, kronoholmar och renbetesland. Dessutom bedömdes att det av säkerhetsskäl var lämpligt med en fortsatt statlig förvaltning av samtliga regeringsbyggnader. Även här kunde det dock finnas anläggningar och landskap med stora kulturhistoriska värden och behov av kompetens för vård och bevarande, där en fortsatt statlig förvaltning naturligt kunde övervägas.

Den samlade fastighetsreformen var omfattande och genomgripande. De huvudsakliga principer för statligt ägande och förvaltning och de förändrade utgångspunkter för myndigheternas egen lokalförsörjning som etablerades, gäller i sina huvuddrag än i dag.³⁹

De statliga byggnadsminnen som överfördes till statliga bolag omvandlades till byggnadsminnen enligt kulturminneslagen men kom samtidigt att förvaltas av organisationer vars verksamhet primärt genomströmdes av ekonomiskt-rationella överväganden och inte av kulturmiljöhänsyn. Senare har även bolagisering skett av fastigheter med anknytning till kommunikationsområdet. De fastigheter som ansågs ha direkt samband med järnvägsverksamheten avskildes redan 1988 från beståndet för att förvaltas av Banverket. Därmed kom en rad fastigheter från järnvägsverksamheten med kulturhistoriskt värde att ingå i den 2009 bildade myndigheten Trafikverkets förvaltning. Trafikverket fastighetsinnehav omfattade också kulturhistoriskt värdefulla väg- och bansträckningar inklusive broar. Så sent som 2010 överfördes fastig-

³⁸ SOU 2011:31, s. 51–52.

³⁹ Ibid., s. 65.

heter med anknytning till flyget till ett nybildat bolag, Swedavia AB. Vid denna överföring berördes det statliga byggnadsminnet Bromma flygplats, som överfördes från statligt till enskilt byggnadsminne.

En utförligare bakgrundsteckning lämnas i särskild bilaga till detta betänkande. Där redovisas översiktligt den utveckling som skett, huvudsakliga aktörer och förändringar i de regelverk som rör kulturhistoriskt värdefulla fastigheter.⁴⁰

2.5 Begreppsfrågor och regelverk

En rad begrepp som rör förvaltning och samhällsplanering inom miljö- och kulturmiljöområdet anknyter till frågor om fastigheters och byggnaders betydelse och värde. Begreppen är viktiga såtillvida att de utgör en gemensam referensram som kommer till uttryck vid till exempel myndigheternas bedömning, värdering och beslut om skydd av fastigheter. Begreppen anknyter till det regelverk som gäller och har därmed givits en mer eller mindre precis innebörd i sitt sammanhang. En aktuell genomgång av begrepp ur bland annat detta perspektiv görs inom ett aktuellt projekt kring kulturhistorisk värdering och urval vid Riksantikvarieämbetet, som utredningen tagit del av.⁴¹

För att i någon mån ringa in centrala begrepp i utredningens arbete ges i detta avsnitt en kort översikt. Den gör inte anspråk på att vara fullständig, utan ska mer ses som ett försök att beskriva betydelsen av sådana begrepp som används i regeringens utredningsdirektiv eller har betydelse för utredningens urvalsmodell och de resonemang som förs kring fastigheters värde och betydelse, förvaltning och ägande. I anslutning till genomgången av olika begrepp ges också en översikt av det regelverk som finns för skydd av fastigheter och byggnader.

---

⁴⁰ Geijer, M. (2013). Bilaga 5.

⁴¹ Riksantikvarieämbetet (2013). Pågående arbete med en vägledning för kulturhistorisk värdering och urval.

2.5.1 Begrepp

I mer allmän mening kan begreppet *kulturarv* sägas stå för de traditioner och värden som vi mer eller mindre medvetet övertar från tidigare generationer. Det gäller både materiella och immateriella arv, som kulturminnen, kulturmiljöer, verk av konstnärlig karaktär, myter, seder och bruk. Regeringens kulturpolitiska proposition, Tid för kultur, betonar vikten av att värna kulturarvet för framtiden. ”I det ligger att skapa förutsättningar för att kulturarvet ska kunna bevaras och göras tillgängligt, men också verka för att medborgarnas engagemang och intresse för kulturarvet ökar. Kulturarvet är en kraft i samhället som ständigt behöver omtolkas, utvecklas och användas på nya sätt.”⁴²

Kulturarv kan ses som ”möten mellan nutid och dåtid, mellan individer och generationer, mellan erfarenheter, kunskap, känslor och perspektiv”.⁴³ Det är viktigt att skapa förutsättningar för möten mellan idéer, tidsåldrar och människor. Genom att se kulturarv som möten blir perspektivet ett annat. Då hamnar berättelserna i fokus och blir föremål för diskussion och debatt om samhället och dess förflutna.⁴⁴ Den historiska bilden blir dock aldrig färdig. Det är alltid möjligt att fylla på med nya perspektiv och berättelser.

De offentliga kulturarvsaktörerna har i dag ett bredare samhällsuppdrag; att skapa möjlighet till allas delaktighet och bidra till ett långsiktigt hållbart samhälle präglad av mångfald och demokrati. Detta påverkar hur det offentliga kulturarvsområdet förhåller sig till sina styrmedel. Utifrån samhällsuppdraget och synen på kulturarvet – som en föränderlig process med samtidens människor som huvudaktörer – finns behov av att se över och utveckla arbetet.

Kulturmiljön ”kan beskrivas som det samlade uttrycket för människans materiella och immateriella påverkan på den omgivande miljön.”⁴⁵ Kulturmiljöer är områden där det finns historiska och geografiska samband betingade av den mänskliga påverkan och prägling som utformat eller bidragit till att utforma platserna eller på annat sätt ge dem mening. Kulturmiljö och *kulturminne* är begrepp som uttrycker människans påverkan. I kulturmiljön finns

⁴² Prop. 2009/10:03, s. 25.

⁴³ Riksantikvarieämbetet (2011). Berätta bredare. Inriktningsdokument för byggnadsminnen, s. 6.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ SOU 2012:37, s. 76, som citerar ur prop. 1998/99:114, Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål.

enskilda objekt, som fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor. Kulturminnen avser såväl enskilda kulturobjekt som olika kulturföremål som fornfynd, kyrkliga inventarier och olika slag av äldre kulturföremål.

Kulturmiljöarbete eller *kulturmiljöverksamhet* är den verksamhet som bedrivs ”för att främja kulturmiljöns värden”. Det innefattar ”såväl vård och levandegörande som nyttjande, dvs. sådana aktiviteter som syftar till att kulturmiljövärdena tas till vara och integreras i samhällsutvecklingen”.⁴⁶ Kulturmiljöarbetet befinner sig i en skärningspunkt mellan olika politikområden som kulturpolitik, miljöpolitik och samhällsplanering.⁴⁷

Kulturmiljöbegreppet ges en betydligt större betydelse i den anpassade kulturmiljölagen som träder i kraft 2014, särskilt vad gäller dess inledande bestämmelser.⁴⁸ Lagen har jämfört med den hittills gällande kulturminneslagen⁴⁹ anpassats till ett mer aktuellt språkbruk, vilket också medför förändringar i andra regelverk. I den bakomliggande propositionen till den förändrade lagen betonas de skäl som finns för att understryka kulturmiljöperspektivet. De objekt som skyddas genom lagen behöver förvaltas utifrån en helhetssyn för att kunna bevaras långsiktigt. Termen kulturminnesvård ersätts av kulturmiljöarbete.⁵⁰

De *värden* som kan identifieras i kulturmiljön rymmer en omfattande terminologisk flora, ofta tidsbunden, vilket speglats i de förändringar som skett i regelverk och vägledningsmaterial.⁵¹ Det centrala begreppet *kulturhistoriskt värde* används i såväl plan- och bygglagen som förordnings- och lagtexten för byggnadsminnen och kyrkligt kulturarv. Det kulturhistoriska värdet kan också innefatta särskilda värden, som *konstnärligt värde*. Vissa värdebegrepp förekommer i samband med internationellt konventionsarbete, främst i Haagkonventionen⁵² och Världsarvskonventionen.⁵³

---

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Prop. 2012/13:96. Kulturmiljöns mångfald.

⁴⁸ Lagen anpassas och betecknas fr.o.m. 1 januari 2014 Kulturmiljölag (1988:950).

⁴⁹ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

⁵⁰ Prop. 2012/13:96, s. 38.

⁵¹ Se t. ex. Riksantikvarieämbetets vägledningsmaterial, lag- och förordningstexter samt prop. 2012/13:96.

⁵² Haagkonventionen för skydd av kulturegendom i händelse av väpnade konflikter, antagen av ett stort antal stater 1954.

⁵³ Världsarvskonventionen, antagen av Unescos generalförsamling 1972.

Även i miljöbalken, skogsvårdslagstiftningen och plan- och bygglagen förekommer anknytande värdebegrepp som rör kulturpräglade landskap, skogar och kulturmark.⁵⁴

Kulturmiljöutredningens betänkande Kulturmiljöarbete i en ny tid diskuterar värden i termer av *kunskapsvärden*, *upplevelsevärden*, *bruksvärden* och *existensvärden*. Det sistnämnda avser det värde som samhället lägger i fornlämningar och kulturmiljöer där man inte kan göra anspråk på att definiera den konkreta nyttan i samtiden. Existensvärdet utgör dock argument för bevarande utifrån människors bedömningar av att det kan finnas ett värde för andra i samtiden eller framtiden.⁵⁵ Kulturens samhällsekonomiska värde kan också uttryckas genom begreppet *användarvärde*, som baseras på det värde konsumtionen av en viss kulturvara eller nyttjandet av en kulturmiljö skapar för konsumenten. Begreppet kommer från miljöekonomin och relaterar till ett marknadstänkande där man söker prissätta tjänster som ofta saknar öppen och direkt prissättning på den ”marknad” man studerar, exempelvis då det gäller ekosystemtjänster.⁵⁶ Kulturmiljöutredningen kom sammanfattningsvis fram till en enkel värdeskala i två steg för att tydliggöra det kulturhistoriska värdet. Begreppen kunskapsvärde och upplevelsevärde ansågs omfatta de aspekter som var mest angelägna att definiera för att värdera ett kulturminne eller en kulturmiljö.⁵⁷

Värdefrågorna är mångfacetterade och visar på en rik begreppsflora. De har därför kommit att utgöra en viktig del i det aktuella utvecklingsarbete som Riksantikvarieämbetet bedriver kring värderings- och urvalsfrågor.⁵⁸

Av central betydelse för den nu aktuella utredningen är *fastighetsbegreppet*. Begreppet utgår från fastigheten i dess juridiska mening, dvs. i betydelsen rättslig enhet enligt jordabalkens bestämning. Fastigheten utgör ett markområde, som avgränsas horisontellt eller både horisontellt och vertikalt. Till fastigheten kan höra byggnader, anläggningar av olika slag och växtlighet. Fastigheten kan också beröras av olika typer av servitut, vilket påverkar hur och av vilka aktörer fastigheten kan disponeras eller nyttjas.⁵⁹ En

---

⁵⁴ Miljöbalk (1998:808), skogsvårdslag (1979:429) och plan- och bygglag (2010:900).

⁵⁵ SOU 2012:37, s. 78.

⁵⁶ Myndigheten för kulturanalys (2012). Kulturanalys, s. 41 ff.

⁵⁷ SOU 2012:37, s. 79.

⁵⁸ Riksantikvarieämbetet (2013). Pågående arbete med en vägledning för kulturhistorisk värdering och urval.

⁵⁹ Jordabalk (1970:994).

registerfastighet betecknar fast egendom som i fastighetsregistret är redovisad som särskild fastighet.

Med *häv*d betecknas i jordabalken att lagfartsenlig rätt till fast egendom kan uppnås efter viss tids innehav i förhållanden till eventuell talan som väcks från någon annan.⁶⁰ Vissa fastigheter av kulturhistorisk betydelse för staten kännetecknas dock av oklara äganderättsförhållanden, vilket påverkar förutsättningarna för förvaltning och avyttring/överföring mellan myndigheter eller i relation till andra huvudmän. Har en fastighet förvärvats med äganderätt ska inskrivning av förvärvet, så kallad *lagfart*, sökas inom viss tid.⁶¹ För de fastigheter där äganderättsförhållanden fortfarande bedöms som oklara kan lagfart saknas. Detta förekommer för vissa kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som omfattas av statlig förvaltning. Staten har inte heller alltid bedömts behöva lagfart på sådana marker som av tradition ingått i statens ägo, det har ansetts självklart och inte krävt särskild reglering, till exempel beträffande de så kallade kronoholmarna.

Till övriga begrepp som anknyter till de förvaltningsmässiga aspekterna på fastigheter hör en rad *ekonomiska* och *juridiska termer* som rör förvärv, förvaltning och avyttring av statens fasta egendom. Begreppen förekommer bland annat i de förordningar som anger hur statliga myndigheter ska fastställa värden, överlåta fastigheter och fastställa den ordning enligt vilken överlåtelser eller avyttringar ska genomföras. Med *fastighetsförvaltning* menas ansvar för förvärv, upplåtelse, drift, underhåll och avyttring av fast egendom för statens räkning. Med *fast egendom* avses även tomträtt samt byggnader och anläggningar som är lös egendom.⁶²

Beträffande så kallade kulturfastigheter använder vi i den nu aktuella utredningen i huvudsak en terminologi som anknyter till de begreppsdefinitioner som tidigare användes av Riksantikvarieämbetet.⁶³ Med ”*statliga kulturfastigheter*” eller *statliga kulturhistoriskt värdefulla fastigheter/byggnader* menas fastigheter med beteckning enligt någon av paragraferna i förordningen om statliga byggnadsminnen.

Begreppet *donationsfastigheter* syftar på sådana fastigheter som donerats till staten. Donationer har förekommit under lång tid och gäller alltid särskilt angivna ändamål, vilket kan avse mark, mark

⁶⁰ Ibid., 16 kap.

⁶¹ Ibid., 20 kap.

⁶² Förordning (1999:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m., 2 §.

⁶³ Riksantikvarieämbetet (2012). Förenklad beredning av statliga byggnadsminnen. Rapport, s. 7. Dnr 301-1635-2011, 2012-03-26.

med byggnader eller mark med byggnader som senare byggts till eller förändrats av staten. Donationer kan även utgöras av ekonomiska resurser för att uppföra eller bygga om statliga fastigheter. Då Byggnadsstyrelsen avvecklades 1993 överfördes fastigheter med inslag av donationer till Akademiska Hus AB och Statens fastighetsverk (SFV), där de huvudsakligen ingår i verksamhetsgrenen inrikes hyresfastigheter.⁶⁴ Antalet donationer har varit särskilt stort i anslutning till högre utbildning och forskning. De som kvarstår inom SFV finns huvudsakligen i anslutning till Uppsala och Lunds universitet. Övriga större donationsfastigheter är bland annat Huseby bruk, Harpsund, Hallwylska palatset, Sjöhistoriska museet och Prins Eugens Waldemarsudde. Utanför landets gränser finns Svenska institutet i Istanbul, Svenska institutet i Rom och Voksenåsen i Oslo.⁶⁵

I diskussionen om kulturhistoriska kriterier för urval av fastigheter, byggnader och objekt som bör behållas i statlig ägo väcktes tidigt begreppet *symbolbyggnader*. Begreppet är inte helt enkelt att definiera och har också över tiden fått nya innebörder. Begreppet har tidigare använts för att beteckna symbolbärande huvudmonument inom olika administrativa strukturer och vid de gamla lärosätena, bland annat byggnader för regional administration, rättsväsende, tullväsende, inom försvaret och kyrkan.⁶⁶ Begreppet statsymboler användes av regeringen i början av 1990-talet för att beteckna vissa centrala kulturella institutioner och museer.⁶⁷ Symbolbegreppet som grund för bedömning behandlas närmare under avsnitt 3.1, som handlar om utredningens utgångspunkter för urval och prioritering av statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter.

2.5.2 Regelverk

Statens beteckning av fastigheter som kulturhistoriskt värdefulla, med angivande av viss skyddsnivå, kan ske med stöd av lag eller förordning.

Införandet av 1942 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader gav staten möjlighet att skydda bebyggelse med kvalificerat kulturhistoriskt värde. Två större reformer har därefter

⁶⁴ SOU 2011:31, s. 130.

⁶⁵ Ibid., s. 131.

⁶⁶ Riksantikvarieämbetet (1993). Unnerbäck, A. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.

⁶⁷ Prop. 1992/93:37, bilaga 1.3, s. 28.

skett kring denna lagstiftning. Den första avsåg införandet av en lag om byggnadsminnen 1960, där ägarens samtycke inte längre krävdes för byggnadsminnesförklaring, föreskrifter kunde också ges om ett område kring byggnadsminnet.⁶⁸

En andra reform avsåg den samlade skyddslagstiftning som infördes genom *kulturminneslagen* (KML) 1989, en alltjämt gällande och central lagstiftning för kulturmiljöområdet⁶⁹. Redan inledningsvis slås fast att ”det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla.”⁷⁰ Lagen innebär möjligheter att beakta kulturhistoriska värden i en samlad bebyggelsemiljö och innehåller bland annat bestämmelser för skydd av ortnamn, fornlämningar och fornfynd, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen.⁷¹ En decentralisering skedde 1976 av beslutsordningen, genom att länsstyrelsen övertog beslutsrätten. De regelförändringar som sker 2014 innebär också en utvecklad roll för RAÄ då det gäller bemyndigande att meddela verkställighetsföreskrifter.⁷²

Enskilda byggnadsminnen förekommer i begränsad utsträckning i statlig ägo, i normalfallet beslutas byggnadsminnen som ägs av staten enligt *förordningen om statliga byggnadsminnen*. Liksom kulturminneslagen innebär den parallella förordningen om statliga byggnadsminnen (FSBM) ett verktyg för att bevara byggnader och anläggningar till vilka vi knyter viktiga berättelser.⁷³ Den fysiska miljön och berättelserna samspelar och förstärker varandra. Skyddet har i de båda regelverken utformats på ett likartat sätt, oavsett om förvaltningen sker i statlig eller annan regi. Skyddade kulturmiljöer eller andra miljöer av kulturhistoriskt intresse ägs och förvaltas i dag av privata och offentliga aktörer, företag, organisationer och stiftelser med olika resurser och intressen för det ansvarsfulla uppdraget att vårda kulturarvet.

I förordningen görs begreppsmässig skillnad mellan

- statliga byggnadsminnen (1 §),
- värdefulla byggnader som inte är byggnadsminnen (12 §),

---

⁶⁸ SOU 2004:94. K-märkt. Förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, s. 80.

⁶⁹ En modernisering av lagen beslutades 2013, den kommer att benämnas kulturmiljölag (1988:950) och träder i kraft 1 januari 2014.

⁷⁰ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

⁷¹ Ibid. Fornminnen behandlas i 2 kap., byggnadsminnen i 3 kap.

⁷² Kulturmiljölag (1988:950).

⁷³ Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. ersätts 1 januari 2014 av den moderniserade förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen.

- byggnader som kan komma ifråga för byggnadsminnesförklaring (14 §) och
- värdefulla fastigheter (16 §).

Samtliga dessa kategorier förtecknas av RAÄ och ingår i utredningens urvalsram för att bedöma kulturhistoriskt värdefulla fastigheter, vilket behandlas närmare i kapitel 3. Under utredningens arbete har regeringen tagit upp behoven av viss modernisering och förändring av regelverket. Det berör bland annat den terminologiska kvalifikationsgrunden för byggnadsminnesförklaring, som framledes ska vara ”ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde”.⁷⁴ Viss anpassning sker också i övrigt genom det beslut som fattats om förändring av förordningen om statliga byggnadsminnen från 1 januari 2014. Bland annat försvinner lydelsen i 12, 14 och 16 §§.⁷⁵

Landets statliga byggnadsminnen (SBM) utgör de kulturhistoriskt mest värdefulla byggnaderna och anläggningarna i statens ägo. På förslag från RAÄ beslutar regeringen om nya SBM, liksom om de i förordningen betecknade värdefulla fastigheterna. Regeringen fastställer även anknytande skyddsföreskrifter, liksom ändringar av gällande skyddsföreskrifter om det innebär från kulturhistorisk synpunkt väsentliga ingrepp. I övrigt prövar RAÄ frågor om tillstånd.⁷⁶

En byggnadsminnesförklaring avser att garantera ett långsiktigt bevarande och underhåll av hög kvalitet. Det innebär att ett statligt byggnadsminne inte får överlåtas till annan om det finns risk att överlåtelsen kan leda till att det kulturhistoriska värdet minskar. Om ett byggnadsminne överläts till annan än en statlig myndighet, övergår det till att bli byggnadsminne enligt kulturminneslagen (från 2014 benämnd kulturmiljölagen).⁷⁷

Ambitioner finns också att utveckla de statliga byggnadsminnena genom att tillgängliggöra byggnader och miljöer och därmed skapa förutsättningar för att ge besökarna historiska kunskaper och upplevelser.⁷⁸ Bedömningar och beslut avseende dagens statliga byggnadsminnen har i huvudsak pågått sedan 1920 års kungörelse⁷⁹ och speglar skilda tiders kultursyn, utveckling av den institutionella basen för arbetet samt förändringar av ambitions-

⁷⁴ Prop. 2012/13:96, Kulturmiljöns mångfald, s. 57.

⁷⁵ Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen.

⁷⁶ Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m., 7 §.

⁷⁷ Ibid., 8–9 §§ samt lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

⁷⁸ Riksantikvarieämbetet (2010). Statliga byggnadsminnen. Vägledning.

⁷⁹ Kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.

nivåer och tillämpning av regelverket. Antalet beslut har fluktuerat över tiden med en stark koncentration till den inledande perioden, då drygt hälften av alla nu gällande beslut togs.⁸⁰

Tabell 2.1 Beståndet statliga byggnadsminnen. Fördelning av inledande beslutstidpunkter under perioden 1935–2012⁸¹

Beslutstidpunkt	Antal byggnadsminnen	Andel av total
1935–1940	139	52 %
1941–1970	11	4 %
1971–1990	27	10 %
1991–2000	52	20 %
2001–2011	36	14 %
Totalt	265	100 %

Som urvalsgrund kan därför begreppet statligt byggnadsminne visa sig vanskligt om ambitionen är att skapa en kärna av värdefulla kulturfastigheter som långsiktigt och hållbart ska förvaltas av staten. Samtidigt utgör bedömningen den enda normerade värdering som skett av det statliga beståndet, sett över lång tid och omfattande samtliga berörda myndigheter. Vid en jämförelse med beståndet byggnadsminnen utanför staten som beslutats enligt kulturminneslagen, kan konstateras att besluten där i huvudsak tagits vid senare tidpunkter. Många statliga byggnadsminnen överfördes också genom bolagiseringen av den statliga fastighetsförvaltningen till sådana enskilda byggnadsminnen.⁸²

Det nu gällande regelverket kring byggnadsminnen har ytterst funktionen att bevara fysiska lämningar i form av bebyggelse och anläggningar som viktiga berättelser kan knytas till. Byggnadsminnena fungerar därför, som tidigare framhållits, som samhällets

⁸⁰ Då med skydd som byggnadsminnesmärke enligt kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet. Se vidare bakgrundsteckning i bilaga 5 till betänkandet.

⁸¹ Siffrorna är hämtade från Bebyggelseregistret 2013 och bör ses som ungefärliga för att illustrera under vilka tidsperioder beslut tagits för att säkra dagens statliga byggnadsminnen (SBM). Besluten omfattar 1 520 byggnader. Många SBM omfattas av flera fastigheter/byggnader där beslut kan ha tagits vid olika tidpunkter. Redovisningen utgår därför från objekt- eller anläggningsnivå, där det huvudsakliga och inledande beslutet avgjort vilken tidsperiod hela byggnadsminnet förts till i tabellen. Tidpunkter för senare tilläggsbeslut framgår inte av denna tabell.

⁸² SOU 2004:94. K-märkt. Förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, s. 91 ff.

minne och bör väljas ut och fastställas så att de speglar viktiga skeden och brytpunkter i historien, både positiva och negativa. De statliga byggnadsminnena utgör en del av det nationella kulturarvet, men innebär inte någonting en gång för alla givet. Nya perspektiv behöver hela tiden tillföras, det historiska pusslet blir aldrig färdigt utan bör ses som en fortlöpande process. Ett byggnadsminne betecknas som synnerligen märkligt genom sitt kulturhistoriska värde⁸³, det kan utgöras av en eller flera byggnader eller omfatta en större samlad bebyggelse. Bestämmelserna kan också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar av kulturhistoriskt värde.⁸⁴

Byggnadsminnesbeslut ska grundas på tydliga motiveringar. Motiveringarna ska i sin tur formuleras med utgångspunkt i de berättelser som konstituerar byggnadsminnet.⁸⁵ Den kulturhistoriska värdering som ska göras har successivt vuxit fram och formaliserats. Under det senaste decenniet har dessa utgångspunkter kommit till uttryck i ett stödjande material för kulturhistorisk värdering av byggnader från RAA, som riktar sig till berörda fackmän och beslutsfattare. Värderingssystemet är uppbyggt i olika steg. Det första stegets viktigaste kriterier och grundmotiv definieras i två huvudgrupper. I den första gruppen anges dokumentvärden (traditionella, historiska egenskaper som byggnadshistoriska, arkitekturhistoriska och personhistoriska värden), följt av en andra grupp med angivna upplevelsevärden. De senare kan bestå av arkitektoniska värden, identitetsvärde, patina m.m. I det följande, andra steget sker en sortering utifrån ambitionsnivå för bevarandet, där ett alternativ är skydd som byggnadsminne. Vald ambitionsnivå kan kopplas till olika insatser för skydd, vård och dokumentation, liksom till ekonomiska förutsättningar.⁸⁶

Riksantikvarieämbetet har som stöd för tillståndsansökningar och prövningar då det gäller statliga byggnadsminnen, deras underhåll och konservering, tagit fram en särskild vägledning. Skriften bedriver processen med de aktörer och underlag som berörs.⁸⁷

Regeringen gav 2011 RAA i uppdrag att lämna förslag på riktlinjer för förenklad beredning av ärenden om statliga byggnadsminnen. RAA föreslog som följd av detta att den berörda förord-

⁸³ Från 2014 benämnt ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde”.

⁸⁴ Riksantikvarieämbetet (2011). Berätta bredare. Inriktningsdokument för byggnadsminnen, s. 9.

⁸⁵ Ibid., s.11.

⁸⁶ Riksantikvarieämbetet (2002). Unnerbäck, A. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.

⁸⁷ Riksantikvarieämbetet (2010). Statliga byggnadsminnen. Vägledning.

ningen ses över och att värdefulla byggnader (12 §) och värdefulla fastigheter (16 §) utgår som egna kategorier. Det föreslogs vidare att fastigheter eller delar av fastigheter får förklaras som statligt byggnadsminne om de är synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde eller representerar en särskilt betydelsefull del av det statliga kulturarvet.⁸⁸ Det förordades att begreppet fastighet till sin definition ska följa jordabalken.

Förändringarna skulle enligt utredningen sammantaget innebära möjligheter att byggnadsminnesförklara sådana fastigheter som förordningens nuvarande 16 § omfattar. De bestämmelser i förordningen som gäller värdefulla byggnader (12 §) bedömdes vara oklara och ofullständiga och föreslogs därför utgå. Berörda byggnader kunde hanteras genom övergångsbestämmelser.⁸⁹

Med stöd av Kulturmiljöutredningen⁹⁰ föreslog regeringen i propositionen Kulturmiljöns mångfald⁹¹ att begreppet ”synnerligen märkligt” ändras så att kvalifikationsgrunden i stället blir ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde”. Förändringarna har nu kodifierats i de regelförändringar av lag och anknytande förordningar som beslutats träda i kraft 1 januari 2014 och innebär inte någon ändrad bedömningsgrund i sak.

Volymen statliga byggnadsminnen i RAÄs databas 2013 uppskattas till 265 anläggningar. Dessa byggnadsminnen omfattar cirka 1 520 byggnader, förvaltade av nio olika myndigheter.⁹²

Regelverket under den nuvarande kulturminneslagen hanteras beslutsmässigt av länsstyrelserna och skyddar drygt 9 000 byggnader och anläggningar som byggnadsminnen i enskild ägo. Det kyrkliga kulturarvet, vilket också skyddas genom kulturminneslagen, omfattar cirka 3 000 byggnader. De förändringar som sker av lagen innebär inga förändringar i dessa avseenden.

Ett skydd kan även ges genom kommunala beslut med stöd av *plan- och bygglagstiftningen*, som bland annat föreskriver att särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas.⁹³ Det är inte känt hur många objekt som har skyddsbestämmelser på detta sätt men i de län som genomfört det särskilda miljömålsprojektet ”Räkna Q” har det visat sig att andelen

⁸⁸ Riksantikvarieämbetet (2012). Förenklad beredning av statliga byggnadsminnen. Rapport, Dnr 301-1635-2011, 2012-03-26, s. 41.

⁸⁹ Ibid., s. 54–55.

⁹⁰ SOU 2012:37.

⁹¹ Prop. 2012/13:96.

⁹² Riksantikvarieämbetet (2013). Bebyggelseregistret.

⁹³ Plan- och bygglag (2010:900), PBL, 2 kap.

så kallade q-beteckningar vida överskrider antalet byggnadsminnen och statliga byggnadsminnen. Innebörden av detta skydd är dock av varierande slag, beroende på hur skyddsbestämmelserna definieras i det enskilda fallet.⁹⁴

Vid sidan om regelverken inom kultur- och planområdet har en utveckling skett inom den *miljörättsliga lagstiftningen* mot att beakta kulturvärden i landskapet, genom riksintresseområden och som kulturreservat, med syftet att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Regleringen innebär dock inte något skydd i sig.⁹⁵ Hur kulturmiljöområdets cirka 1 700 områden av riksintresse ska tillgodoses ska redovisas i kommunala översiktsplaner.⁹⁶ I många fall innebär det skyddsbestämmelser enligt plan- och bygglagen genom detaljplaner eller områdesbestämmelser. Vidare finns betydande kulturvärden inom naturreservat och nationalparker.

Anknytande samhällsambitioner finns även inom ramen för det så kallade *miljömålssystemet* med uppföljning av ett antal definierade miljömål. Miljömålsuppföljningen indikerar att miljömålsarbetet i flertalet län bidragit också till kulturmiljöarbetet. Generellt upplevs dock kulturmiljöområdet inte som prioriterat och att det hamnat på efterkälken i miljömålsarbetet. Det saknas kulturmiljöövervakning och särskilda åtgärdssatsningar, resursbrist och begränsad strategisk planering påtalas.⁹⁷ Erfarenheterna tyder på att många kommuner saknar kulturmiljökompetens och en stor andel av de program som finns är ålderstigna. Avsaknaden av program är också stor, särskilt för bebyggelse utanför tätorterna. Riksantikvarieämbetet har i sammanhanget efterlyst utökad regional kulturhistorisk kompetens inom ramen för länsstyrelsernas miljömålsarbete.⁹⁸ En samlad erfarenhet från miljömålsarbetet är därför, trots alla beslutade styrmedel, att andelen långsiktigt skyddade kulturhistoriska miljöer och värden är liten och att plan- och bygglagen inte används i tillräcklig utsträckning för att tillgodose sådana värden i riksintressen för kulturmiljövården.⁹⁹

Utredningen berör i kapitel 6 ytterligare något frågan om utvecklingen av ett anpassat regelverk som i ökad utsträckning kan

⁹⁴ Länsstyrelsen i Örebro län (2010). Skyddad kulturmiljö? Kartläggning av hur kulturhistoriska värden har säkerställts i den kommunala samhällsplaneringen i Örebro län 1987–2009. Rapport 2010:27, s. 30.

⁹⁵ Miljöbalk (1998:808), MB.

⁹⁶ Riksantikvarieämbetet (2012). Kulturmiljövårdens riksintressen i allas intresse.

⁹⁷ Naturvårdsverket (2012). Steg på vägen. Fördjupad utvärdering av miljömålen 2012, s. 136.

⁹⁸ Riksantikvarieämbetet (2007). Fördjupad utvärdering – kulturmiljö och kulturhistoriska värden. Rapport 2007:6.

⁹⁹ Naturvårdsverket (2012), s. 335.

ta hänsyn till helheter och sammanhang kring det byggda kulturarvet och omgivningsmiljön.

2.6 Tidigare utredningsinsatser

Ett antal utredningsinsatser under senare år har belyst och diskuterat frågan om statlig myndighetsförvaltning av det kulturhistoriskt värdefulla fastighetsbeståndet. I detta avsnitt refereras närmast till Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning, Utredningen om en översyn av förordningarna om statens fastighetsförvaltning, Utredningen om en översyn av statens fastighetsförvaltning samt den försvarsfastighetsutredning som arbetat parallellt med den nu aktuella utredningen om omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter.

2.6.1 Kulturfastighetsutredningen

Statens fastighetsverk genomförde på regeringens uppdrag den så kallade Kulturfastighetsutredningen under perioden 2008–2009 med en avslutande komplettering 2010.¹⁰⁰ Uppdraget avsåg att ta fram förslag om vilka fastigheter, inklusive så kallade bidragsfastigheter, som ur ett kulturhistoriskt perspektiv långsiktigt borde förvaltas inom staten. Arbetet byggde metodmässigt på de av Riksantikvarieämbetet föreslagna kriterierna för urval, bland annat genom tillämpning av den så kallade berättelsemodellen.¹⁰¹ I Kulturfastighetsutredningens uppdrag låg även att beräkna kostnader och intäkter för förvaltning och levandegörande av verkets bidragsfastigheter. Utredningsarbetet genomfördes i samråd med flera av de statliga myndigheter som förvaltade kulturhistoriskt värdefulla byggnader, främst Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet och Sjöfartsverket.¹⁰²

Utredningen omfattade, inklusive den senare kompletteringen, de kulturfastigheter som förvaltades av de fyra myndigheterna, i huvudsak statliga byggnadsminnen, samtliga Riksantikvarieämbetets fastigheter, vissa tillkommande så kallade bidragsfastigheter, kungs-

---

¹⁰⁰ Statens fastighetsverk (2009-10). Kulturfastighetsutredningen med kompletteringar. Dnr 231-1967/08.

¹⁰¹ Riksantikvarieämbetet (2008). Redovisning av uppdraget att se över nuvarande kriterier för vilka kulturfastigheter som staten ska äga och förvalta. Dnr 101-2002-2008.

¹⁰² Statens fastighetsverk (2009-10). Kulturfastighetsutredningen.

gårdar och monument med skyddsstatus. Hälften av de berörda fastigheterna eller drygt tre fjärdedelar av de byggnader som granskades förvaltades av Statens fastighetsverk.

Utredningens förslag om en framtida statlig kulturfastighetsportfölj omfattade 82 procent av det fastighetsbestånd på 487 statliga fastigheter som utredningen granskat, vilket motsvarade 92 procent av de berörda 3 691 byggnaderna. Beståndet systematiserades och sattes in i ett historisk och kulturhistorisk sammanhang genom tillämpning av den berättelsemodell som Riksantikvarieämbetet tidigare utvecklat. Det konstaterades vid slutrapporteringen att det inte funnits möjligheter att fullt ut beakta vissa delar av kulturarvet, till exempel de delar som fanns i gränsytan mot natur- och rekreationsvärden.¹⁰³ Inom berättelsetemat ”ekonomiskt liv och handelns förutsättningar” kompletterades underlaget i direkt anslutning till utredningen. Främst handlade det här om kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som förvaltades av dåvarande Banverket och Vägverket och kunde tillföras diskussionen om en framtida statlig portfölj.¹⁰⁴

I regeringsuppdraget ingick inte att redovisa kostnader eller process för avyttring av sådana fastigheter som staten inte längre bör förvalta. Inte heller bedömde utredningen att det fanns möjlighet att kalkylera kostnader för den föreslagna fastighetsportföljen i sin helhet. Underskottet för förvaltning av de så kallade bidragsfastigheter beräknades dock till cirka 400 miljoner kronor per år för de fastigheter som föreslogs ingå i den statliga portföljen med kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Inte minst med avseende på bidragsfastigheterna framhölls vikten av att utveckla en mer långsiktig och flexibel förvaltningsmodell. En tydligare koppling till samhällsnyttan förordades här i det långsiktiga uppdraget till Statens fastighetsverk.¹⁰⁵

Kostnadskalkylerna hänförde sig av naturliga skäl till de myndighetsuppdrag och den ambitionsnivå som gällde förvaltningen av de aktuella kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna. Kulturfastighetsutredningen problematiserade detta, vilket även diskuterades i den senare utredningen om översyn av statens fastighetsförvaltning (se nedan). Ett flertal mycket kostsamma istånd-

---

¹⁰³ Ibid., Del 1, Komplettering 2010-06-11, s. 10.

¹⁰⁴ Ibid., Del 2, Komplettering 2010-06-11.

¹⁰⁵ Ibid., Del 1, s. 79 ff.

sättningar beräknades inför den föreslagna framtida förvaltningsuppgiften.¹⁰⁶

Mot bakgrund av ovanstående har vi i den nu aktuella utredningen givit ekonomiaspekter på den långsiktiga förvaltningen ökad tyngd genom att de förts upp som en av flera viktiga utgångspunkter i urvalet av lämpliga fastigheter för den statliga portföljen. Metodfrågor kring ett sådant urval behandlas mer ingående i följande kapitel. Där behandlas också den berättelsemodell som utvecklades av Riksantikvarieämbetet och tillämpades inom ramen för Kulturfastighetsutredningen.

2.6.2 Översyn av regelverket för de fastighetsförvaltande myndigheterna

En övergripande kartläggning och analys av de förordningar som styr de fastighetsförvaltande statliga myndigheternas arbete med sina fastigheter avrapporterades i betänkandet *En effektivare förvaltning av statens fastigheter* i slutet av 2010.¹⁰⁷ Utredningens översyn omfattade främst regelverket kring statliga förvärv, fastighetsförvaltning, överlåtelsen av fast egendom och återköp av exproprierade fastigheter.¹⁰⁸ Utredningen lämnade förslag om en samlad förordningsreglering för den del av fastighetsförvaltningen som sker i myndighetsform. Detta skulle enligt betänkandet bidra till att utveckla en tydligare och mer samlad styrning. Förslaget om förordning inleds med att ett antal mer principiella utgångspunkter eller mål för fastighetsförvaltningen slås fast:

- myndigheterna ska tillhandahålla ändamålsenliga lokaler och markområden som svarar mot hyresgästernas behov,
- fastighetsförvaltningen ska ske på ett ekonomiskt effektivt sätt,
- hänsyn ska tas till kulturvärden enligt särskilt regelverk om statliga byggnadsminnen,
- de statliga målen för arkitektur, formgivning och design ska beaktas,

¹⁰⁶ Ibid., Del 1. Komplettering 2010-06-11, s. 16–17, samt SOU 2011:31, s. 210–211.

¹⁰⁷ SOU 2010:92.

¹⁰⁸ Avsåg främst förordning (1993:527) om förvaltning av statens fastigheter m.m. och förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom m.m.

- förvaltningen ska ske med beaktande av högt ställda krav på långsiktigt hållbar utveckling.¹⁰⁹

Utredningen föreslog vidare att regeringens dialog och styrning av myndigheterna kan behöva utvecklas, samtidigt som de fastighetsförvaltande myndigheterna bör ges utökade mandat vad gäller förvärv och investeringar. Ökad vikt borde också läggas vid att myndigheterna upprättar olika typer av plandokument och förteckningar som stöd för förvaltningsarbetet.¹¹⁰ Utredningen behandlade även överlåtelser av statens fastigheter och diskuterade behovet av att anpassa sådana processer i en ny försäljningsordning för att systematiskt stämma av de statliga behoven, tempo i arbetet, behovet av förturer m.m.¹¹¹

2.6.3 Översyn av statens fastighetsförvaltning

En bred översyn av den statliga fastighetsförvaltningen presenterades i betänkandet *Staten som fastighetsägare och hyresgäst* i början av 2011.¹¹² Uppdraget inriktades i huvudsak mot att söka förtydliga principerna för vad staten ska äga, själva förvaltningen och finansieringen av denna, samt hur en effektivare struktur kunde uppnås för den statliga fastighetsförvaltningen. I uppdraget ingick att inventera de fastigheter som förvaltades av statliga myndigheter och bolag och lämna förslag på hur en uppdelning borde ske. Uppdraget innebar vidare att utifrån Riksantikvarieämbetets tidigare översyn och den av Statens fastighetsverk bedrivna Kulturfastighetsutredningen lämna förslag på vilka fastigheter som ur ett kulturhistoriskt perspektiv borde förvaltas av staten och hur finansiering skulle ske av det underskott som kännetecknade delar av beståndet. Utredningen skulle även lägga förslag om vilka fastigheter som borde avyttras och formerna för detta. Nationalparker, naturreservat och annat områdesskydd av naturvårdsändamål undantogs liksom statens förvaltning av produktiv skogsmark m.m.¹¹³

Utredningen erhöll även vissa tilläggsdirektiv, som avsåg att belysa underhållskostnader och antikvariska merkostnader för-

---

¹⁰⁹ SOU 2010:92, s. 72 ff.

¹¹⁰ Ibid., s. 87–97.

¹¹¹ Ibid., s. 130–31.

¹¹² SOU 2011:31.

¹¹³ Dir. 2009:45, s. 1–2.

knippade med kulturbyggnader i jämförelse med andra typer av byggnader. I uppdraget låg vidare att se över underhållsnivåer och hyresmodellen och dess tillämpning för de stora kulturinstitutionerna inklusive Naturhistoriska riksmuseet och lägga eventuella förslag om ändrade principer för hyressättningen.¹¹⁴

Utredningen ställde sig i sitt slutbetänkande bakom tidigare angivna utgångspunkter för statens ägande och lyfte fram tre allmängiltiga principer eller utgångspunkt för detta. Ett statligt ägande bedömdes vara motiverat i fråga om fastigheter som:

- är kulturhistoriskt särskilt värdefulla,
- har ett särskilt betydelsefullt symbolvärde,
- har central betydelse för rikets säkerhet.¹¹⁵

Utredningen konstaterade vidare att en stor del av det statliga fastighetsbestånd som förvaltades i myndighetsform var kulturhistoriskt intressanta byggnader, framför allt hos Statens fastighetsverk. Det rörde sig om byggnader som speglade den svenska historien och utgjorde en del av det nationella kulturarvet. Den samlade bilden, vilket understöddes av tidigare utredningsinsatser, var enligt utredningen att:

- statens bestånd av kulturfastigheter var stort,
- det växer i takt med att den statliga verksamheten förändras,
- det kommer att fortsätta växa,
- förvaltningen är spridd på olika myndigheter med olika förutsättningar och möjligheter,
- förvaltningen i regel inte inbringar hyresinkomster och
- förvaltningen är kostsam.¹¹⁶

Utredningen gick inte in på de enskilda delarna av fastighetsbeståndet men menade att Kulturfastighetsutredningens tidigare förslag i princip borde tillämpas. Urvalsmodellen och dess tillämpning borde formaliseras och ansvaret för dess olika delar bestämmas. Det borde enligt utredningen också tydliggöras vilka ytterligare bedömningsgrunder som kunde tillämpas. De fastigheter

---

¹¹⁴ Dir. 2010:119.

¹¹⁵ SOU 2011:31, s. 15, 201 ff.

¹¹⁶ Ibid., s. 16, 200.

som inte uppfyllde berättelsemodellens kriterier behövde analyseras och hanteras utifrån sina individuella förutsättningar. De kulturfastigheter som förvaltades av olika myndigheter borde också sammanföras till Statens fastighetsverk i avsikt att skapa en bättre grund för en rationell hantering. Den kostnads kalkyl som verket presenterade i kompletteringen till utredningen skulle här kunna motivera en striktare prövning av innehavet. Vid en detaljerad prövning bör det analyseras ytterligare om det finns byggnader i den föreslagna portföljen som inte direkt har någon väsentlig roll i statens historia. Fastighetsverket borde enligt Kulturfastighetsutredningens avslutande rapportering utveckla sin förvaltning mot att i större utsträckning och mer aktivt utveckla besöksmål i samverkan med kommuner, landsting och besöksnäring. Det skulle också skapa förutsättningar för långsiktiga avtal om lokal medfinansiering eller åtaganden från lokala parter. Det framhölls vidare att Statens fastighetsverk i sin förvaltning av kulturfastigheter skulle klargöra målsättningen med bevarandet för respektive fastighet.¹¹⁷ Utredningen förordade också att regeringen bör fastställa separata avkastningskrav för olika typer av fastigheter, snarare än att ha ett gemensamt krav för hela det förvaltade beståndet av hyresfastigheter och bidragsfastigheter.¹¹⁸ Ett sådant önskemål hade framförts redan i anslutning till fastighetsreformen i början av 1990-talet.

En av de frågor som utredningen lyfte gällde den särskilda berättelsemetod som användes för att prioritera statens portfölj av kulturfastigheter, och att den i sig medförde att staten kan komma att tillämpa dubbla prioriteringsmetoder. Sedan lång tid finns ju redan klassificeringen av statliga byggnadsminnen. Den situationen borde enligt utredningen undvikas genom att i en framtid även ompröva hur instrumentet med statliga byggnadsminnen skulle användas.¹¹⁹

2.6.4 Försvarsfastighetsutredningen

Parallellt med den nu aktuella utredningen om Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter, beslutade regeringen om direktiv för Omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastig-

---

¹¹⁷ Ibid., s. 17 och 211 ff.

¹¹⁸ Ibid., s. 261 ff.

¹¹⁹ Ibid.

heter.¹²⁰ Uppdraget avsåg förslag om vilka myndigheter eller statligt ägda bolag som var mest lämpliga för förvaltning av de försvarsfastigheter som förvaltades av Fortifikationsverket, som skulle avvecklas som myndighet. Eftersom en del av Fortifikationsverkets fastigheter utgjorde statliga byggnadsminnen, fanns överlappande frågeställningar mellan de två utredningarna. Detta uttrycktes också tydligt i direktiven genom att det angavs att utredningarna särskilt skulle samråda med varandra.¹²¹

Sammanlagt närmare ett 30-tal byggnadsminnen med cirka 300 byggnader förvaltas av Fortifikationsverket, många av dem nyttjas också i den praktiska verksamheten. Åtskilliga av de kulturhistoriskt intressanta objekten ligger insprängda i övrig bebyggelse, till exempel inom garnisoner eller på fyrplatser. Det aktualiserade ett flertal frågeställningar för de båda utredningarna, bland annat då det gällde brukande och värdet av sammanhållna förvaltning.

För båda utredningarna gällde även att uppdragen i vissa stycken avsåg värdering av de fastighetsbestånd som skulle utredas. Försvarsfastighetsutredningens värderingsuppdrag avsåg Fortifikationsverkets samtliga fastigheter, medan det beträffande kulturfastigheterna gällde att sådana fastigheter som föreslogs avyttras från staten skulle värderas. Värderingsuppdraget inom Fortifikationsverkets område samordnades med stöd av utredningarna och utfördes genom att ett hundratal aggregerade fastighetsområden bedömdes under utredningstiden. Värderingsfrågan behandlas närmare i ett senare kapitel.

Utredningarna har under den fortsatta utredningstiden utbytt information och diskuterat lämpliga lösningar för beståndet kulturfastigheter. Det föreslagna urvalet fastigheter för fortsatt myndighetsförvaltning, som presenteras senare i betänkandet, är därmed väl förankrat i båda utredningarna.

2.7 Statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter

Staten äger direkt eller genom statligt ägda bolag ett betydande antal fastigheter bestående av markområden, byggnader och annan fast egendom. I samband med genomförandet av utredningsinsatserna kring statens fastighetsförvaltning för några år sedan beräknades staten genom direkt eller indirekt ägande förfoga över

¹²⁰ Dir. 2012:6.

¹²¹ Dir. 2012:6, s. 8, Dir. 2012:7, s. 5.

33 000 fastigheter, därav bland annat 10 miljoner hektar mark och över 13 miljoner kvadratmeter lokalyta i olika typer av byggnader. Av dessa markområden förvaltade Naturvårdsverket 1,3 miljoner hektar för naturvårdsändamål. Myndigheternas bokförda värden beräknades då omfatta cirka 42 miljarder kronor för byggnader, mark och annan fast egendom. Av dessa värden förvaltade Naturvårdsverket 5 miljarder kronor för naturvårdsändamål.¹²²

I detta avsnitt ges en översiktlig redovisning av de statliga aktörer som förvaltar de kulturhistoriskt värdefulla delarna av statens fastighetsbestånd, dvs. myndigheter, statliga bolag och stiftelser. Redovisningen avser i första hand de förvaltningsmässigt tyngsta statliga myndigheterna då det gäller byggnadsminnen och kulturfastigheter – Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet, Trafikverket och Sjöfartsverket.

Redovisningen grundas på publicerat material, årsredovisningar, promemorior och andra bidrag från myndigheterna tillsammans med intervjuer 2012–2013 med företrädare för de verksamheter som beskrivs.

2.7.1 Förvaltande myndigheter

Riksdagen beslutade i december 1991 om riktlinjer för den statliga fastighetsförvaltningen och ombildning av Byggnadsstyrelsen, m.m.¹²³ Av dessa riktlinjer framgår bland annat att fastighetsförvaltning bör skiljas från brukande av lokaler och mark och att statens fastighets- och förmögenhetsförvaltning i möjligaste mån ska bedrivas med marknadsmässiga avkastningskrav. De fastigheter som av historiska eller andra skäl inte skulle överföras till bolag borde omfattas av en samordnad förvaltning i myndighetsform. Dessa riktlinjer har fortsatt giltighet och ses därmed alltjämt som utgångspunkt för den fortsatta omstruktureringen av myndigheternas fastighetsinnehav.¹²⁴

Fastighetsreformen ledde till viss renodling och omstrukturering av det myndighetsförvaltade beståndet. Ett begränsat antal statliga myndigheter har genom angivelser i sina instruktioner eller regleringsbrev fastighetsförvaltande uppgifter. Det bestånd som förvaltas av myndigheterna är till sin karaktär heterogent både då

---

¹²² Dir. 2009:45.

¹²³ Prop. 1991/92:44, bet. 1991/92:FiU8, rskr. 1991/92:107.

¹²⁴ Dir. 2009:45, 2012:7.

det gäller typen av byggnader, hyresgäster, geografisk spridning och krav på förvaltningen. Till stor del är beståndet relativt givet och statiskt, dvs. omsättningen av fastigheter är begränsad.¹²⁵

Nio av myndigheterna förvaltar statliga byggnadsminnen, dvs. fastigheter som helt eller delvis beslutats utgöra statliga byggnadsminnen (SBM). I första hand gäller det Statens fastighetsverk (172 statliga byggnadsminnen), Fortifikationsverket (28), Sjöfartsverket (29), Trafikverket (20) och Kungliga Djurgårdens förvaltning (12). Ett mindre antal byggnadsminnen förvaltas även av Riksdagsförvaltningen (5), Naturvårdsverket (4), Sveriges lantbruksuniversitet (1) och Riksantikvarieämbetet (1). RAÄ förvaltar vidare ett antal fastigheter med skydd enligt kulturminneslagen som fornminnen eller med aktuella förslag om skydd som statliga byggnadsminnen.

Enstaka fastigheter bedömda enligt kulturminneslagen, med beslut som enskilda byggnadsminnen, förvaltas av statliga myndigheter. Det kan gälla fastigheter som anskaffats som byggnadsminnen eller där den framtida förvaltningen är oklar eller diskuteras. Normalt sett ska annars enskilda byggnadsminnen i statlig ägo bedömas och beslutas enligt förordningen om statliga byggnadsminnen. På motsvarande sätt sker normalt en överföring från statligt till enskilt byggnadsminne om den statliga förvaltningen upphör genom avyttring av fastighet från en statlig myndighet till annan typ av huvudman.

Frånsett Statens fastighetsverk, Riksantikvarieämbetet och i någon mån Fortifikationsverket har myndigheterna inte bevarandet av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som en uttalad del av sitt uppdrag. De saknar i regel också ekonomiska och kompetensmässiga förutsättningar att fullgöra en sådan bevarande- och utvecklingsuppgift. Samtidigt är myndigheterna i sin egenskap av fastighetsförvaltare bundna av det förvaltningspolitiska regelverket samt förordningen om statliga byggnadsminnen, vilket ställer krav på resurser och begränsar användningsmöjligheterna. Fortifikationsverket är för sin del beroende av nivån på hyresintäkterna, framförallt från Försvarsmakten. Verket har inte ett uttalat bevarandemål angivet, men i regleringsbrevet finns en målangivelse som bland annat anger att myndighetens hänsyn till miljö- och kulturvärden ska motsvara vad som gäller för andra fastighetsförvaltare. Fortifikationsverket ska vidare medverka till att de stat-

---

¹²⁵ SOU 2011:31, s. 116.

liga målen för arkitektur, formgivning och design uppnås.¹²⁶ Det har inneburit att särskilda resurser kunnat allokeras till underhåll och vård samt att viss kulturhistorisk och hantverksmässig kompetens kunnat byggas upp för dessa ändamål.

Beträffande Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och Trafikverket stödjer inte förvaltningen av kulturfastigheter huvuduppgiften, vilket innebär att sådana fastigheter kan komma att betraktas som avvecklingsobjekt om de inte längre uppfyller moderna krav i verksamheten. Sammantaget innebär det att förvaltningen av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter sker på olika sätt och med olika utgångspunkter hos statens myndigheter. Det kan bland annat gälla skilda ambitionsnivåer avseende vård, underhåll och tillgängliggörande, liksom osäkra garantier för att staten på ett konsekvent sätt dokumenterar och tillvaratar de kulturhistoriska värden som fastigheterna och byggnaderna representerar.

I följande avsnitt redovisas kortfattat hur berörda myndigheter arbetar med förvaltning av sina kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Redovisningarna bygger i stor utsträckning på myndigheternas egna redovisningar och uppgifter som myndigheterna lämnat till utredningen.

2.7.1.1 Statens fastighetsverk

Genom fastighetsreformen i början av 1990-talet etablerades Statens fastighetsverk (SFV) som den myndighet som fick förvaltningsansvaret för merparten av de statliga fastigheter som inte bedömdes kunna föras över till bolag. Uppdraget att förvalta en viss del av statens fasta egendom innebär också att verket ska bidra till ett hållbart byggande och en hållbar förvaltning. Enligt instruktionen ska fastigheterna förvaltas så att en god resurshushållning och en hög ekonomisk effektivitet uppnås.¹²⁷ Uppdraget innebär förvaltning och utveckling av fastigheter som

- staten långsiktigt behöver för speciella ändamål,
- har stort kulturhistoriskt värde och för vilka staten har ett särskilt ansvar,
- markområden som under århundraden har tillhört kronan/staten,

¹²⁶ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Fortifikationsverket. S2012/9065/SAM.

¹²⁷ Förordning (2007:757) med instruktion för Statens fastighetsverk.

- har donerats till staten.

Förvaltning av regeringskansliets byggnader och ambassader hör till de fastigheter som staten behöver för speciella ändamål. De kungliga slotten, äldre borgar och fästningar samt nationella musei- och teaterbyggnader utgör exempel på statens särskilda ansvar för kulturarvet. Kungsgårdar och kronoholmar liksom skogs- och markområden, framförallt i Västerbotten och Norrbotten, exemplifierar marker som under århundraden tillhört staten. Bland donationsfastigheterna finns bland annat bruksmiljöer. SFV:s fastigheter finns över hela landet men med en tyngdpunkt i Stockholm. Totalt omfattar fastighetsinnehavet cirka två miljoner kvadratmeter byggnadsyta och 6,4 miljoner hektar mark, varav större delen är kalfjäll och annan icke produktiv mark. Det innebär att SFV förvaltar en sjundedel av landets yta. Antalet hyresgäster uppgår till över 2 500. Inom kulturfastigheterna och de markområden som SFV förvaltar finns även kultur- och fornlämningar.

En rad preciserade mål för förvaltningen anges i myndighetens regleringsbrev:

- Fastigheternas värden, inklusive kultur- och naturmiljövärden, ska bevaras, vårdas och utvecklas på en för ägaren och brukaren långsiktigt lämplig nivå.
- Statens fastighetsverk ska tillhandahålla ändamålsenliga och konkurrenskraftiga lokaler, mark och anläggningar åt sina hyresgäster och uppfattas som en serviceinriktad hyresvärd.
- Myndigheten ska uppnå ett resultat efter finansiella poster motsvarande en avkastning på genomsnittligt myndighetskapital om 4,9 procent.¹²⁸

Utöver dessa mål anges i regleringsbrevet att SFV ska:

- utveckla besöksmål i samarbete med kommuner, landsting och besöksnäring,
- verka för att leva upp till de nationella kulturpolitiska målen, främst målet att främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas,

---

¹²⁸ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Statens fastighetsverk. S2012/9065/SAM. Med myndighetskapital avses enligt regleringsbrevet kapitalet reducerat med det kapital som avser bidragsfastigheter samt jord och skog utan avkastningsförmåga.

- förvalta skogs- och markområdet på ett för statens ekonomiskt och effektivt sätt och i tillämpliga delar bedriva ett ekonomiskt skogsbruk utifrån en ekologisk grundsyn,
- verka för att leva upp till de skogspolitiska målen för produktion och miljö, samt
- verka för att de nationella miljökvalitetsmålen uppnås, främst målen om god bebyggd miljö, storslagen fjällmiljö och levande skogar.¹²⁹

Statens fastighetsverk ska i sitt förvaltningsuppdrag tillämpa marknadsmässiga villkor och kontrakt. Förutom regeringens styrning får därför branschens nyckeltal en viktig roll då det gäller att utveckla verksamheten. Många av fastigheterna är anpassade för verksamheternas speciella behov, där SFV utvecklar strategiska samarbeten med hyresgäster och arrendatorer utifrån fastigheternas förutsättningar och kännedom om kundernas behov. Verksamheten är uppdelad i fyra verksamhetsgrenar – inrikes hyresfastigheter, utrikes hyresfastigheter, bidragsfastigheter och mark. Bidragsfastigheterna särredovisas och underskottet finansieras av anslag.

Myndighetens största hyresgäster är exempel på verksamheter som har särskilda krav på lokaler, till exempel museer, Regeringskansliet, utrikesförvaltningen och ståthållarämbetet. Kundperspektivet har också påverkat hur den operativa verksamheten organiseras inom olika fastighetsområden.

Till grund för myndighetens förvaltning och utveckling av fastigheterna ligger ett fastighetsekonomiskt tänkande. Beståndet utvecklas genom ny-, till- och ombyggnader men också genom förvärv. Avyttring sker av de fastigheter som inte längre behövs för statlig verksamhet eller av andra skäl inte behöver vara kvar i statlig ägo. Dessutom säljer SFV tomtmark till privatpersoner som arrenderar mark av staten för sitt bostadshus eller fritidshus. Inför försäljningar genomförs värdering av auktoriserade värderare, själva försäljningen genomförs därefter i största möjliga utsträckning med hjälp av egen personal. En förteckning förs med långsiktig plan för de fastigheter som bör avvecklas.

Tillsyn och skötsel planeras för att minska framtida driftproblem, öka driftsäkerheten hos anläggningarna och säkra att olika myndighetskrav följs. Driften sker med egen eller extern

---

¹²⁹ Ibid.

personal, beroende på vad som bedöms som mest effektivt och med beaktande av de säkerhetskrav som ställs. Inom vissa områden har delar av driften upphandlats, till exempel markskötsel, inom andra områden har heltäckande driftavtal tecknats. SFV arbetar kontinuerligt med fokus på effektivisering av driften, bland annat genom systematiskt energiarbete, byggnadsautomation och hantering av felanmälningar. Ett av de viktigaste miljömålen för SFV har under de senaste åren varit energieffektivisering som förutom minskade koldioxidutsläpp även bidrar till att hushålla med de ekonomiska resurserna.

Vartannat år genomförs kvalitetsmätningen Nöjd Kund Index (NKI), där SFV uppges ligga i nivå med branschsnittet. Utifrån mätningens resultat identifieras och prioriteras kvalitetsområden som behöver utvecklas. Med underhåll avses inom SFV åtgärder som utförs för att bibehålla eller återställa fastigheten i dess ursprungliga skick samt har en varaktighet som är längre än ett år. Underhållet uppges ligga på en högre nivå än branschgenomsnittet, till följd av myndighetens speciella förvaltningsuppdrag.

De statliga byggnadsminnena (SBM) i Statens fastighetsverks förvaltning representerar stora kulturhistoriska värden. För att underlätta beslut som påverkar den långsiktiga vården upprättas vårdprogram. Programmen utgör redskap för att definiera värden och beskriva mål för kulturhistoriskt värdefulla miljöer samt för att tolka och förtydliga eventuella skyddsföreskrifter. Bevarande, vård och utveckling av denna typ av fastigheter ställer särskilda krav, då ekonomi, kundkrav och kulturvärden ska balanseras.

Större delen av SFV:s markarealer utgörs av kalfjäll och ej produktiv mark. Av den produktiva skogsmarken är en del formellt eller frivilligt skyddad och en del brukad skog. Den skogliga verksamheten certifieras enligt Forest Stewardship Council (FSC). SFV förvaltar statens jordbruksinnehav tillhörande det nationella kulturarvet i södra och mellersta Sverige. Dessa egendomar utgörs främst av kungsgårdar, militära boställen och övriga kronoegendomar med tillhörande jordbruks- och skogsmark. Inom markförvaltningen finns cirka 1 100 upplåtelser av byggnader och mark. På utvalda markobjekt pågår arbete för att utveckla vindkraft. Förvaltningen omfattar även cirka 1 700 kronoholmar längs kusten, i Vänern, Vättern och Hjälmarren.

Besöksmålsutveckling och levandegörande är viktiga delar i myndighetens förvaltningsuppdrag, SFV utgör här landets största förvaltare. Verksamheten på respektive besöksmål drivs av hyres-

gäster men SFV har en aktivt samverkande roll. Samverkansavtal och gemensamma projekt med kommuner och andra aktörer säkerställer finansiering och långsiktighet i utvecklingen. Under 2012 genomfördes *Hemliga rum*, då femton i vanliga fall stängda platser öppnades för allmänheten. Evenemanget hade drygt 44 600 besökare.

På nationell nivå medverkar Statens fastighetsverk i Tillväxtverkets samverkansforum för att effektivisera och samordna det nationella främjandearbetet gentemot besöksnäringen. SFV vidareutvecklar inom denna ram två besöksmål, Bohuslän och Stockholms skärgård, samt deltar i utvecklingen av ett nytt kvalitets- och hållbarhetssystem för näringen.

Statens fastighetsverk har cirka 370 anställda. Verksamheten organiseras i ett huvudkontor i Stockholm och sju fastighetsområden med områdeskontor i Stockholm, Uppsala, Göteborg och Östersund. Kvalitetssäkring och effektivisering av förvaltningen för de skyddade fastigheterna sker genom egna specialistkompetenser inom ett antal relevanta discipliner.¹³⁰ Specialisterna har en rådgivande och stödjande roll för den operativa förvaltningen. På utvalda objekt finns också så kallade slotts- och husarkitekter, vilka upphandlas på uppdragsbasis i perioder om sex år eller längre. Upphandling av leverantörer och experter sker med hjälp av LOU, där ramavtalsupphandlade konsulter avropas vid behov.

Vidare finns specialistkompetenser med inriktning på fastighetsekonomi, fastighetsjuridik, lantmäteri, kommunikation och marknadsföring. Inför nya underhålls- och investeringsprojekt finns intern kompetens inom bland annat upphandling, inköp, kalkyl och projektledning. Under genomförandefasen medverkar den interna projektledningen genom att kvalitetssäkra och följa upp byggherrens intentioner. Den operativa verksamheten förfogar över sedvanlig intern kompetens för fastighetsförvaltning.

---

¹³⁰ Arkitektur, landskapsarkitektur, byggnadsvård, arkeologi, naturvård samt inom flera byggnads-, miljö- och installationstekniska discipliner som t.ex. inomhusklimat, statik, energi.

Finansiering

I huvudsak finansieras SFV:s verksamhet med hyres- och arrendeintäkter motsvarande drygt två miljarder kronor per år. Tre fjärdedelar av dessa intäkter avser statliga hyresgäster. Investeringar lånefinansieras via Riksgäldskontoret.

För förvaltning av bidragsfastigheter, dvs. fastigheter som saknar förutsättning att långsiktigt ge ett ekonomiskt överskott, disponeras ett årligt anslag, för närvarande cirka 340 mkr. Anslaget ska finansiera samtliga kostnader för bidragsfastigheter, som underhåll, löpande driftunderskott och insatser för att utveckla platsen som besöksmål.¹³¹

SFV förvaltar 92 bidragsfastigheter med cirka 1 000 byggnader och anläggningar, bland annat kungliga slottsmiljöer, herrgårdsmiljöer, fästningsmiljöer, ruiner, klosterruiner, bruksmiljöer och Vasaminen. I ungefär hälften av bidragsfastigheterna ingår parker och trädgårdar. I budgetpropositionen för 2013 aviseras en återgång av anslaget från 2013 års anslag om 334,5 miljoner kronor till 184,5 miljoner kronor från budgetåret 2014. Dagens höga anslagsnivå har huvudsakligen finansierats genom att SFV inlevererat en del av sitt balanserade resultat till staten. Det framhålls att den långsiktiga nivån för anslaget kommer att fastställas i samband med beredningen av de utredningsinsatser som gjorts under senare år.¹³²

I SFVs instruktion anges särskilt att verket på uppdrag av regeringen ska genomföra nybyggnation och ombyggnation, förvärva och avyttra fast egendom.¹³³ Myndigheten får fatta egna beslut om investeringar där den beräknade investeringskostnaden per objekt inte överstiger 20 miljoner kronor. Högre belopp ska prövas av regeringen.¹³⁴ Lediga lokaler marknadsförs genom prospekt, annonsering samt med hjälp av mäklarfirmer. Ombyggnadsprojekt som genomförs för att direkt anpassa lokalerna efter kundens behov finansieras genom omförhandlad hyra eller genom direktbetalning av hyresgästen.

Drift och underhåll är SFV:s största kostnader. För de skyddade objekten har SFV ett långsiktigt åtagande och därmed även en långsiktig planering för vård och underhåll. Det ställer stora krav på en

¹³¹ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Statens fastighetsverk. S2012/9065/SAM, undantag från ekonomiadministrativa regelverket, s. 8.

¹³² Prop. 2012/13:1, UO 2, s. 97.

¹³³ Förordning (2007:757) med instruktion för Statens fastighetsverk, 2 §.

¹³⁴ Regleringsbrev för Statens fastighetsverk 2013, som i detta avseende gäller framför förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m., 10 §.

långsiktig planering också i förhållande till den mer kortsiktiga statliga budgetprocessen.

Myndigheten medges fatta beslut om avyttring av fast egendom som förvaltas om värdet inte överstiger 20 miljoner kronor. Fastighetsverket kan också för andra myndigheters räkning fatta beslut om att §§avyttra fast egendom, men då högst upp till ett värde av 15 miljoner kronor.¹³⁵

Det ekonomiska överskottet före fastighetsförsäljningar uppgick 2012 till 442 miljoner kronor (184 miljoner kronor 2011). 2012 års resultat motsvarar en avkastning på 26,8 procent på genomsnittligt myndighetskapital (10,6 procent 2011). Den höga avkastningen i förhållande till regeringens avkastningskrav förklaras, som tidigare framgått, främst av att myndighetskapitalet minskat genom inleveranser till statskassan. Totalt 731 miljoner kronor levererades 2012, vilket grundar sig på SFV:s resultat, bokförda värden, reavinster för avyttrade fastigheter samt avskrivningar.

2.7.1.2 Fortifikationsverket

En mer omfattande beskrivning av Fortifikationsverkets uppdrag, organisation, fastighetsbestånd m.m. ges inom ramen för den särskilda utredning kring försvarsfastigheter¹³⁶ som bedrivits parallellt med utredningen om statens kulturfastigheter. De båda betänkanterna kompletterar varandra då det gäller försvarets fastigheter. Nedan ges en mer sammanfattad beskrivning med inriktning på verkets förvaltning av kulturfastigheter.

Fortifikationsverket ansvarar enligt sin instruktion för att ”förvalta en viss del av statens fasta egendom, såsom fastigheter avsedda för försvarsändamål”, vilket mer konkret innebär att myndigheten äger och förvaltar merparten av de fastigheter som Försvarsmakten disponerar. Fastighetsbeståndet är fördelat över hela landet och spänner över skilda typer av objekt, som kontor, kasernområden, flygplatser, hamnar, bergrumsanläggningar, övnings- och andra markområden. Byggnader finns i samtliga län och omkring 60 procent av landets kommuner. Uppdraget innebär att förvalta med god resurshushållning och hög kostnadseffektivitet, där underhållet inte ska dras ned för att frigöra medel för hyres-

¹³⁵ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, m.m., 5–6 §§.

¹³⁶ SOU 2013:61. Försvarsfastigheter i framtiden.

gästen.¹³⁷ Myndigheten förvaltar ett betydande antal statliga byggnadsminnen och därmed i många avseenden ett levande militärt kulturarv. Detta ställer särskilda krav på bland annat funktion, säkerhet och sekretess i förvaltningen. Målen är att försvarets verksamhet ska kunna leva vidare i befintliga byggnader samtidigt som kulturarvet bevaras. Fortifikationsverket samarbetar med Riksantikvarieämbetet, hyresgästen Försvarsmakten och i förekommande fall Länsstyrelser för att båda målen ska uppnås.

Förvaltningen ligger i linje med regeringens kulturpolitiska mål att ”främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas”, de kulturpolitiska målen betonas också i myndighetens regleringsbrev, som anger att myndigheten ska:

- medverka till att de statliga målen för arkitektur, formgivning och design uppnås,
- verka för att de nationella miljö kvalitetsmålen uppnås, och att
- hänsyn till miljö- och kulturvärden i tillämpliga delar ska motsvara vad som gäller för andra stora fastighetsförvaltare.¹³⁸

I regleringsbrevet för 2013 anges också att resultatet efter finansiella poster ska motsvara en avkastning på genomsnittligt myndighetskapital om 4,9 procent. Målet är också att Fortifikationsverkets hyresgäster ska vara nöjda med fastighetsförvaltningen, vilket innebär att ett visst lägsta värde ska uppnås i de kundundersökningar som genomförs (NKI-värde på minst 65). Fortifikationsverket ska enligt regleringsbrevet redovisa sin verksamhet i tre områden, förvaltning, uppdrag (för internationella insatser och fortifikatorisk utvecklingsverksamhet) och avyttring. Det senare avser försäljning av sådana fastigheter som inte längre behövs för försvarsändamål samt avveckling och återställande av försvarsanläggningar.

Förvaltningen av byggnadsminnena styrs av regeringens skydds föreskrifter, undantag är några vanliga byggnadsminnen i Karlskrona som köpts in av det intilliggande varvet och vars skyddsföreskrifter är fastställda av Länsstyrelsen med stöd av kulturminneslagen. Fortifikationsverkets ambitionsnivå innebär, i enlighet med skyddsföreskrifterna, att de bevaras i befintligt skick. Rekonstruktioner genomförs endast om det är rimligt inom ett ombyggnadsprojekt eller motsvarande. Inför underhållsåtgärder sker samråd

¹³⁷ Förordning (2007:758) med instruktion för Fortifikationsverket, 1 §.

¹³⁸ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Fortifikationsverket, S2012/9065/SAM, s. 1.

med Riksantikvarieämbetet alternativt Länsstyrelsen, tillstånd söks vid ändringar.

Det levande militära kulturarvet gör att den fysiska tillgängligheten begränsas men gör samtidigt att kostnader för levandegörande inte är aktuella.

Fortifikationsverkets byggnadsminnen ingår i regel som en integrerad del av en garnison eller ett övningsområde. De byggnadsminnen som finns inom verket har en definierad omfattning med eller utan skyddsområde och ingår i regel i en större kulturmiljö som inte har en fastställd gräns. Eftersom en kulturmiljö endast i undantagsfall motsvaras av en juridisk fastighetsgräns menar myndigheten att begreppet kulturfastighet inte är tillämpligt på Fortifikationsverkets byggnadsminnen. Antingen bör de benämnas som statliga byggnadsminnen med den omfattning som skydds-föreskrifterna specificerar eller så bör man se på hela kulturmiljöer och då bestämma vilken omfattning de har.

Utöver byggnadsminnesklassade byggnader förvaltar Fortifikationsverket ett stort antal byggnader och miljöer som har ett högt kulturhistoriskt värde ur ett regionalt eller lokalt perspektiv. Det är till exempel riksintressen för kulturmiljön eller byggnader och miljöer upptagna i kommunala bevarandeplaner.

Fortifikationsverket förvaltar 29 statliga byggnadsminnen och fyra vanliga byggnadsminnen.¹³⁹ Totalt omfattar byggnadsminnena drygt 300 byggnader och anläggningar med tillhörande markområden och parker. En anläggning i Fortifikationsverkets verksamhet är benämningen på till exempel en kustartilleripjäs eller annan typ av försvarsanläggning. Byggnadsminnena kan delas in i olika kategorier efter ursprungsfunktion, som marinbas, kasern-etablisement, lägerplatser och skjutfält, befästningsanläggningar, karantänsanstalt, fyrar och fyrplatser samt slott och herrgårdar. De första fyra kategorierna är byggnader uppförda för försvarets verksamhet medan de andra tre är kategorier som kommit i Fortifikationsverkets ägo på grund av försvarets behov av markområden. Undantaget är Karlbergs slott som ursprungligen uppfördes för privat bruk men som sedan slutet av 1700-talet varit i militärt bruk. Utseendet i dag är starkt knutet till den militära historien och Karlberg kan därför räknas med i det militära kulturarvet.

De fyra första försvarsanknutna kategorierna plus Karlbergs slott motsvarar 87 procent av antalet byggnadsminnesskyddade

¹³⁹ Antalet statliga byggnadsminnen enligt redovisning i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister 2012 och avstämning mot de beslut som regeringen fattat.

byggnader (96 procent av BTA m²) och övriga ursprungligen civila byggnader motsvarar 13 procent av antalet byggnadsminnesskyddade byggnader (fyra procent av BTA m²). De skyddade byggnaderna inom byggnadsminnena är uppförda under perioden 1600-1974. I Karlskrona med marinbasen, Kungsholms fort och anläggningarna på Aspö/Tjurkö finns byggnader och anläggningar inom hela tidsspannet.

Drygt hälften, 55 procent, av de byggnadsminnesskyddade byggnaderna och anläggningarna är uppförda runt sekelskiftet 1900. Före sekelskiftet uppfördes byggnader i huvudsak på militära lägerplatser och skjutfält och strax efter sekelskiftet i kasern-etablissemang. Endast fem procent (17 stycken) är uppförda efter 1919. Detsamma gäller byggnadsminnesskyddade byggnader i Fortifikationsverkets förvaltning uppförda före 1751 (17 stycken).

Själva skyddet av byggnadsminnen inom Fortifikationsverket har ofta anpassats till att aktiv verksamhet bedrivs i byggnaderna. Som en följd av detta är hälften av byggnaderna enbart skyddade exteriört.

I princip alla byggnadsminnesskyddade byggnader, anläggningar och parker inom Fortifikationsverket omfattas av vårdprogram. Vårdprogrammen beskriver byggnaden/anläggningen/ parken och innehåller historik, kulturhistorisk värdebeskrivning och råd och anvisningar rörande vården av byggnadsminnena. För andra kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer tas antikvarisk dokumentation fram som i princip motsvarar vårdprogrammen för byggnadsminnen. Fortifikationsverket har även en kulturarvsspecialist som stöder ledning, förvaltare och projektledare i alla typer av bevarandefrågor. För tre områden har Fortifikationsverket utsett särskilda slottsarkitekter som stöd till förvaltningen, det gäller Berga slott, Karlbergs slott och Marinbasen i Karlskrona.

De byggnadsminnen som ligger inom garnisonsområden omfattas även av gestaltningsprogram. Dessa program ger råd och anvisningar för hur mark och byggnader ska underhållas för att ett garnisonsområdes karaktär ska bibehållas och utvecklas och hur tillkommande bebyggelse kan anpassas till den befintliga. I gestaltningsprogrammet redovisas även färgsättning, yttre belysning m.m. inom garnisonen.

Garnisonerna omfattas även av garnisonsplaner. En garnisonsplan är en strategisk plan som tas fram gemensamt av Fortifikationsverket och Försvarmakten. I planen redovisas byggnadsminnena som en förutsättning för lokal- och markanvändningen

inom garnisonen. I planen analyseras hur en skyddad byggnad kan användas och vilka restriktioner som kan finnas. Planen mynnar ut i en långsiktig strategi för utvecklingen av ett garnisonsområde.

Tabell 2.2 Skyddets omfattning för Fortifikationsverkets förvaldade byggnadsminnen, 2011

Skyddets omfattning	Antal byggnader	Procent	Bruttoarea, m ²	Procent
Inget skydd, flytt/rivning	8	3	4 700	1
Enbart exteriört skydd	143	46	136 548	43
Extriör/stomme/plan skyddade	68	22	75 619	24
Även fast inredning skyddad	68	22	69 342	22
Även enstaka rum skyddade	14	5	34 225	11
Hela byggnaden skyddad	9	3	362	0
Totalt	310	100	320 796	100

Då det gäller gestaltungsfrågor ger Fortifikationsverkets arkitekturråd, som består av externa arkitekter, råd och stöd till fastighetsenheter och projektledare. Rådgivningen omfattar ny- och ombyggnader för större projekt. En viktig del i arkitekturrådets arbete är också markbehandlingen. I Karlskrona finns en särskild kulturhantverksgrupp som främst arbetar med de kulturhistoriska byggnaderna och miljöerna. Gruppen har kompetens inom de viktigaste facken och handleder vid sidan av sina egna arbeten andra hantverkare vid större renoveringsprojekt. Gruppens hantverkskunskaper har varit av stort värde för myndigheten i den långsiktiga förvaltningen av byggnadsminnen inom världsarvet i Karlskrona.

Byggnadsminnena har med några få undantag och under lång tid integrerats i verksamheten, vilket innebär att de inte på ett enkelt sätt kan avskiljas från övrig bebyggelse och verksamhet. Byggnadsminnens avgränsning i termer av skyddsområden avser enbart vad som ansetts skyddsvärt av kulturhistoriska skäl vid en viss tidpunkt och har inte med fastighetsgränser eller gränser för förvaltnings-

objektet att göra. Infrastruktur, som tekniska system för el, vatten och avlopp, utförs för hela garnisoners behov och ingen skillnad har gjorts med avseende på om en byggnad utgör byggnadsminne eller inte.

Kännetecknande för försvarets behov är det är i ständig förändring. Den flexibilitet som det innebär att kunna flytta mellan olika byggnader inom en garnison när nya behov uppstår är värdefull oavsett om byggnaden är klassad som byggnadsminne eller inte.

Förutsättningen för att kunna överföra ett byggnadsminne eller en hel fastighet till annan förvaltare eller brukare är att det är uppsagt av Försvarsmakten och avskiljbart. Det innebär att byggnadsminnet inte får ligga inom ett område som det fortfarande finns behov av att nyttja för försvarsändamål alternativt ligger inom ett område som används, men där det i sin helhet kan föras över till annan förvaltare. Fortifikationsverket hävdar grundprincipen om sammanhållen förvaltning och har i särskilt underlag redovisat konsekvenser av en eventuell fragmentisering för objekt som Karlskrona, Revingehed och Villingsberg.¹⁴⁰

Fortifikationsverket har en egen försäljningsenhet som avyttrar byggnader och fastigheter som Försvarsmakten inte längre har behov av. Avyttring sker enligt gällande statligt regelverk, vilket innebär att det i första hand görs en bedömning av om fastigheten ska överföras till annan myndighet med hänsyn till natur, kultur eller rörligt friluftsliv.¹⁴¹ Inför avyttring av statliga byggnadsminnen sker samråd med Riksantikvarieämbetet.¹⁴² Om inte det finns några statliga intressen undersöks kommunens behov av området för samhällsändamål, till exempel för byggnation av daghem och skolor. Finns inga sådana behov annonseras fastigheten ut till försäljning till högstbjudande på öppna marknaden.

Finansiering

Fortifikationsverket har inga anslag men omsatte 2012 cirka 3,5 miljarder kronor, varav 2,2 miljarder kronor utgjordes av hyror och arrenden inom det egna beståndet. Fortifikationsverket har inte i

---

¹⁴⁰ Fortifikationsverket (2012). Sammanhållen förvaltning. Promemoria 2012-06-25.

¹⁴¹ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom m.m.

¹⁴² Förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.

uppdrag att särredovisa kostnader för byggnadsminnen, redovisningssystemet är därför inte anpassat för detta. Byggnadsminnen utgör integrerade delar av garnisoner och övningsfält och förhys av försvaret. Kostnaderna för sådana byggnader som är klassade som SBM/BM täcks därför i princip av hyreskostnader. Detsamma gäller övriga kulturhistoriskt värdefulla byggnader och områden. Hyreskostnader fastställs sedan 2007 enligt en särskild modell som Fortifikationsverket och Försvarsmakten utformat på uppdrag av regeringen.¹⁴³ Samråd sker också årligen med Ekonomistyrningsverket med utgångspunkt i avgiftsförordningen. Modellen för hyressättning är självkostnadsbaserad och därmed inte marknadsanpassad.¹⁴⁴

Vissa underhållskostnader för kulturhistoriskt värdefulla byggnader avser antikvariska merkostnader. Fortifikationsverket öronmärker därför en del av den totala underhållsbudgeten inom verket för underhållprojekt som på grund av antikvarisk hänsyn är dyrare än normalt underhåll. Fortifikationsverket har sedan 2006 avsatt cirka 163 miljoner kronor (cirka 20 miljoner kronor per år) för sådana merkostnader i underhållsprojekt för byggnader som är klassade som byggnadsminnen eller som har ett högt kulturhistoriskt värde i ett regionalt eller lokalt perspektiv.

Fortifikationsverkets investeringar inom fastighetsområdet finansieras genom lån i Riksgälden. Investeringarna – som sker i samråd med hyresgästerna – avser främst ny- och ombyggnation men kan även gälla inköp av fastigheter.¹⁴⁵ Myndigheten får fatta beslut om sådana investeringar där den beräknade investeringskostnaden per projekt inte överstiger 20 miljoner kronor. Högre belopp ska prövas av regeringen.¹⁴⁶ Myndigheten kan på motsvarande sätt själv fatta beslut om avyttring av den fasta egendom som förvaltas om värdet inte överstiger 20 miljoner kronor.¹⁴⁷

---

¹⁴³ ”Hyresmodell 2006” ska enligt Fortifikationsverkets regleringsbrev tillämpas.

¹⁴⁴ Se vidare Fortifikationsverket (2012). Promemoria, dnr 1684/2012-2.

¹⁴⁵ Fortifikationsverkets årsredovisning för 2012.

¹⁴⁶ Regleringsbrev för Fortifikationsverket 2013, som i detta avseende gäller framför förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m., 10 §.

¹⁴⁷ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, m.m., 5 §.

2.7.1.3 Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet är en nationell myndighet med ansvar för frågor om kulturmiljön och kulturarvet. Verksamheten syftar särskilt till att kulturvärden i bebyggelsen och i landskapet tas till vara och att kulturmiljöintresset bevakas vid samhällsplanering och byggande. Myndigheten ska verka för ett försvarat och bevarat kulturarv och ett hållbart samhälle med goda livsmiljöer. I uppdraget ingår också att stimulera till kunskapsuppbyggnad och forskning om kulturmiljöer, kulturminnen och kulturföremål samt att följa och stödja det regionala kulturmiljöarbetet, bedriva informations- och rådgivningsverksamhet, bland annat till museer. Myndigheten vårdar och visar även kulturmiljöer, beslutar om förvaltning av fornfynd, bedriver arkiv- och biblioteksverksamhet samt genomför arkeologiska undersökningar på uppdragsbasis. Riksantikvarieämbetet förvaltar vidare vissa nationella databaser inom området och ingår i kretsen av miljömålsansvariga myndigheter.¹⁴⁸

Myndigheten har viktiga tillsyns- och tillsynsvägledande uppgifter då det gäller det byggda kulturarvet och bereder förslag om inrättande av statliga byggnadsminnen inför regeringens ställningstagande. Ett antal ansökningar om nya statliga byggnadsminnen prövas f.n. genom aktuella ansökningar till regeringen, bland annat avseende äldre kyrkobyggnader i myndighetens egen förvaltning.¹⁴⁹

I Riksantikvarieämbetets regleringsbrev anges en rad mer tidsavgränsade uppdrag som på olika sätt anknyter till bevarandet av det byggda kulturarvet. Bland annat ska myndigheten särskilt analysera effekterna av den kyrkoantikvariska ersättningen då det gäller bevarandet av det kyrkliga kulturarvet och då även behandla de kyrkliga kulturminnenas tillgänglighet.¹⁵⁰

Riksantikvarieämbetet förvaltar sammantaget cirka 70 kulturhistoriska miljöer, omfattande 160-talet registerfastigheter, från Skåne i söder till Jämtland i norr. Främst är det arkeologiska forn lämningar, men i beståndet ingår även kyrkor, slott och andra byggnader. Vid Gamla Uppsala och Glimmingehus bedriver Riksantikvarieämbetet publik verksamhet i egen regi. Inom världsarvet Birka och Hovgården ägs huvuddelen av staten och förvaltas av

¹⁴⁸ Förordning (2007:1184) med instruktion för Riksantikvarieämbetet.

¹⁴⁹ Riksantikvarieämbetet (2012). Klargörande av ägoförhållanden för fastigheter som Riksantikvarieämbetet förvaltar. Underlag till utredningen, Dnr 201-3532-2012, 2012-10-09.

¹⁵⁰ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Riksantikvarieämbetet, Ku2012/1078/KA, m.fl.

Riksantikvarieämbetet. Bevarande och utveckling av världsarvet Birka och Hovgården sker genom samverkan och avtal.

Riksantikvarieämbetets fastighetsförvaltning syftar till att bevara de fysiska kulturmiljöerna och tillgängliggöra utvalda sådana miljöer i egen regi eller genom samverkan eller avtal med både offentliga och privata aktörer. Ett breddat kulturarvsperspektiv har vuxit fram, där kulturarvets betydelse för människor står i centrum. Det innebär att bevarande och utveckling inte står i motsättning till varandra, utan ses som sammanhängande delar i arbetet.

Till fastighetsförvaltningens huvudsakliga uppgifter hör avtal, planering, upphandling, genomförande och uppföljning av vårdinsatser och löpande drift och underhåll av byggnader och mark. Utveckling av de kulturhistoriska miljöerna som besöksmål sker utifrån en bedömning av potential, möjligheterna till samarbete och entreprenörskap samt ekonomiska förutsättningar. Kunskapsuppbyggnad och forskning kring Riksantikvarieämbetets fastigheter görs främst av universitet och högskolor, medan myndigheten vid besöksmålen arbetar med att förmedla och föra dialog utifrån den aktuella vetenskapens resultat. Begrepp som barn och unga, mångfald och allas delaktighet är centrala för verksamheten.

Fastigheterna i Riksantikvarieämbetets bestånd förvärvades i huvudsak av Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien fram till 1930-talet. Fastigheterna har varit i statens ägo sedan 1970-talet då Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademien skildes åt. Ett antal fastigheter har avyttrats, vissa även tillkommit via donation. I dag har fornlämningarna ett relativt starkt lagskydd och flera av kulturmiljöerna kan enligt myndighetens bedömning avyttras.¹⁵¹

En hållbar och effektiv fastighetsförvaltning kräver långsiktig planering. Såväl investeringar som löpande underhåll fordrar upphandling och regelbundna besök för planering, genomförande och uppföljning. Kontinuerliga kontakter med hyresgäster och arrendatorer är också viktiga förutsättningar för förvaltningen. Utmaningarna för Riksantikvarieämbetets förvaltning består främst av att fastighetsbeståndet är relativt litet och spritt, vilket begränsar förutsättningar för kontinuerliga kontakter, tillsyn och samordnad upphandling. Med hjälp av samarbetspartners kan en del hinder

---

¹⁵¹ Riksantikvarieämbetet (2013). Riksantikvarieämbetets fastigheter. Underlag till utredningen, Dnr 3.3.1-1500-2013, 2013-06-05.

överbryggas men förvaltningsstrukturen bedöms kunna göras mer ändamålsenlig.¹⁵²

Riksantikvarieämbetet utgår i sin förvaltning och utveckling av fastigheterna från vissa principiella utgångspunkter. Målet är att vidmakthålla fastigheternas kulturhistoriska värde och utveckla den publika verksamheten vid besöksmålen. Att vidmakthålla värden innebär att vård och underhållsinsatser genomförs i syfte att förhindra ett naturligt åldrande, snarare än att iordningställa eller iscensätta kulturmiljöerna. För några utvalda kulturmiljöer genomförs utvecklingsinsatser som syftar till att tillgängliggöra miljön för publik verksamhet.

Riksantikvarieämbetet har sedan 2003 den strategiska inriktningen att fastighetsförvaltningen kan effektiviseras genom att statens kulturfastigheter samlas hos en statlig förvaltare. Därmed kan en mer effektiv och behovsanpassad statlig förvaltning uppnås. Fastighetsförvaltningen utgör endast en liten del av Riksantikvarieämbetets totala uppdrag och få nya förvärv har skett sedan 1970-talet. En särskild strategi har utvecklats beträffande avyttringsarbetet, där avyttring genom fastighetsreglering eller försäljning är genomförda eller beslutade för ett antal fastigheter. Vid avyttring utgår bedömningen från de kulturhistoriska värdena, fastighetens skydd och tillgänglighet samt önskvärdheten av att tillskapa sammanhållna förvaltningsområden.¹⁵³ Avyttringsarbetet sker i samverkan med Statens fastighetsverk, som förordningsenligt kan besluta om sådan försäljning på uppdrag av myndigheterna, då det gäller objekt med värden som inte överstiger 15 miljoner kronor.¹⁵⁴

2.7.1.4 Sjöfartsverket

Sjöfartsverket huvuduppgift är att verka för de transportpolitiska målen inom sjöfartens område. Verksamheten omfattar bland annat lotsning, att svara för farleder, sjö- och flygräddningstjänst, isbrytning och ett nationellt maritimt övervaknings- och informationssystem i enlighet med rådande EG-direktiv. Verksamheten ska huvudsakligen bedrivas med inriktning på handelssjöfarten, även om fritidsbåttrafikens, fiskets och marinens intressen ska beaktas.

---

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, 6 §.

Sjöfartsverket ingår även i kretsen av miljömålsansvariga myndigheter.¹⁵⁵

Sjöfartsverket förvaltar inom ramen för sin verksamhet ett stort antal fastigheter och byggnader på ofri grund men har också successivt sedan 1960-talet avyttrat ett betydande antal objekt som inte längre behövs i verksamheten. Det har gällt fyr- och lotsplatser liksom en rad andra anläggningar. Verket har också överfört ett antal fastigheter till andra myndigheter, främst Fortifikationsverket, Naturvårdsverket och dåvarande Domänverket. Avvecklingen av fastigheter har sedan 2008 intensifierats och omfattar årligen cirka 10–20 objekt.¹⁵⁶ Sjöfartsverket upprätthåller för detta arbete en löpande fastighetsavvecklingsplan som bland annat klargör frågor kring behov av fastighetsbildning, värdering och renovering av sådana objekt som ska rivas, försälas eller överlätas därför att de inte längre behövs i verksamheten.¹⁵⁷

Sjöfartsverket saknar instruktionsmässigt uppdrag och sådan intern kulturhistorisk expertis som ett långsiktigt ansvarstagande för särskilt kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader kräver. I ett kortare perspektiv tas dock stort ansvar för de kulturhistoriska värden som verket förvaltar. Bland annat har omfattande renoveringsinsatser gjorts då det gäller äldre fyrar.¹⁵⁸ Verket förvaltar f.n. 25 statliga byggnadsminnen, vilket utgör närmare 10 procent av totala antalet statliga byggnadsminnen och en mindre andel av de utpekade byggnaderna.¹⁵⁹

Viss myndighetssamverkan bör kunna ske kring en del av de byggnadsminnen som Sjöfartsverket ansvarar för i dag. Sådan samverkan kan principiellt ta sig uttryck i att Statens fastighetsverk förvaltar en fastighet och sköter den övergripande driften, medan Sjöfartsverket tar ansvar för den teknik som verket behöver för sjöfarten, till exempel i en fyr. Den snabba teknikutvecklingen inom området innebär dock att de traditionella fyrplatserna i ökad utsträckning mister sin gamla betydelse. Ny teknisk utrustning krävs och de gamla fyrar och andra anläggningar som finns kan visa sig obehövliga. En överlåtelse av kulturhistoriskt särskilt värdefulla fastigheter eller byggnader kan därför i många fall visa sig lämplig, förutsatt att överenskommelse kan träffas med Sjöfartsverket om att teknisk utrustning vid behov kan finnas kvar i området.

¹⁵⁵ Förordning (2007:1161) med instruktion för Sjöfartsverket.

¹⁵⁶ SOU 2011:31, s. 89.

¹⁵⁷ Sjöfartsverket (2012). Fastighetsavvecklingsplan.

¹⁵⁸ Faktauppgifter från Jon Granstedt, Sjöfartsverket.

¹⁵⁹ Riksantikvarieämbetet (2012). Bebyggelseregistret.

Nautiska skäl eller säkerhetsskäl kan finnas för att sådan överlåtelse i första hand bör ske till annan statlig myndighet.

Viss uthyrning förekommer till andra verksamheter, vilket särskilt gäller byggnader bredvid själva fyrarna på en rad fyrplatser. En del fyrar är dock sedan länge släckta och i ”malpåse”, bland annat därför att det kan vara begränsad tillgänglighet till området. Exempel på det är Holmögadds fyr från mitten av 1800-talet, som under en lång period legat inom militärt skyddsområde. Fyren utgör statligt byggnadsminne sedan 1935 och landets senast bemannade fyr fram till 2003.¹⁶⁰

Sjöfartsverket har egen kompetens att hantera avyttring av fastigheter och byggnader. En hel del överföringar har skett till Fortifikationsverket genom åren, särskilt då de båda myndigheterna haft anläggningar i nära anslutning till varandra. Värderingsexperter upphandlas successivt och i den utsträckning som de värdemässigt kan motiveras. Åtskilliga fyrar står på ofri grund och större summor läggs inte på fördjupad värdering då det gäller enskilda objekt med låga eller negativa värden. Det har vidare visat sig att sådan marknadsvärdering ibland kan göras av fastighetsmäklare (som ofta har en god uppfattning av prisbilden på orten) som ett alternativ till sedvanliga värderingsinstitut.¹⁶¹

Sjöfartsverkets fastighetsbestånd utgör tillsammans med vissa fastigheter förvaltade av Statens fastighetsverk och Fortifikationsverket betydande komponenter i bevarandet av kust- och skärgårdslandskapets kulturmiljöer. Situationen för denna del av kulturarvet är delvis negativ till följd av bland annat avflyttning från landsbygden och ett ökat exploateringsstryck. Insatser behövs för att bevara dessa värden. I den nyligen genomförda miljömålsuppföljningen konstateras att detta bland annat aktualiserar behovet av utökad kunskap om kulturvärden och att fler kulturresevat behöver inrättas.¹⁶²

Finansiering

Sjöfartsverket utgör ett av de återstående affärsverken och bygger intäktsmässigt sin verksamhet i huvudsak på avgifter från handelsjöfarten. Det innebär att objekt som inte kan nyttiggöras i verk-

---

¹⁶⁰ Svenska Fyrsällskapet (2007). Fyrhandbok, s. 96–97.

¹⁶¹ Faktauppgifter från Jon Granstedt, Sjöfartsverket.

¹⁶² Naturvårdsverket (2012). Steg på vägen. Fördjupad utvärdering av miljömålen, s. 360.

samheten måste avyttras, vilket aktualiseras i myndighetens avvecklingsplan. Sjöfartsverket disponerar även vissa anslagsmedel, som i någon mån kan beröra drift och underhåll av kulturhistoriskt värdefulla miljöer, till exempel de underskott som rör Trollhätte kanalområde, som rymmer skyddsvärda byggnadsminnesklassade objekt.¹⁶³

Sjöfartsverket kan besluta om överföring av förvaltningsansvar mellan verket och andra fastighetsförvaltande myndigheter i sådana fall då myndigheterna är överens och marknadsvärdet inte överstiger 10 miljoner kronor.¹⁶⁴

2.7.1.5 Trafikverket

Trafikverket bildades 2010 och har med utgångspunkt i ett trafikslagsövergripande perspektiv ansvar för den långsiktiga infrastrukturplaneringen för vägtrafik, järnvägstrafik, sjöfart och luftfart. Myndigheten har också till uppgift att bygga och driva statliga vägar och järnvägar samt en rad ytterligare deluppgifter kring samhällets transportsystem. Trafikverket ingår vidare i kretsen av miljömålsansvariga myndigheter och har ett särskilt ansvar för den miljöskuld som historiskt åvilar staten inom delar av transportsektorn.¹⁶⁵

Verket förfogar över ett omfattande fastighetsbestånd, totalt cirka 25 000 registerfastigheter, vilket härrör från Banverket som tog över från Statens Järnvägar 2003.¹⁶⁶ Banverkets fastigheter bestod framför allt av sådana som betraktades som en naturlig del av infrastrukturen kring järnvägen, dvs. spårområden och spår-anläggningar med anknytande plattformar samt byggnader för teknik och bandrift. I det bestånd som överfördes till Banverket fanns även ett betydande antal byggnader som inte behövdes för den nuvarande järnverksverksamheten och som därför skulle avvecklas. I den strukturomvandling som skedde inom järnvägsområdet år 2000 överfördes ett stort antal stationshus, gods- och kombiterminaler, depåer och vissa markområden till det statliga bolaget Jernhusen AB.¹⁶⁷

¹⁶³ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Sjöfartsverket inom UO 22 Kommunikationer, N2012/6388/TE, N2012/6343/KLS, s. 3, anslag 1:5.

¹⁶⁴ Ibid., s. 6.

¹⁶⁵ Förordning (2010:185) med instruktion för Trafikverket.

¹⁶⁶ Faktauppgifter från Mats Nordblad, Trafikverket.

¹⁶⁷ SOU 2011:31, s. 86–87.

Banverket upprätthöll, i likhet med andra fastighetsförvaltande myndigheter, ett visst ansvar för kulturmiljön i beståndet. Vid järnvägens 150-årsjubileum 2006 beslutade Banverket att i positiv anda avyttra en rad objekt som inte behövdes i verksamheten till järnvägmuseiföreningar och andra intressenter. Enligt verkets interna riktlinjer skulle det vid prissättningen tas viss hänsyn till sådana förenings begränsade finansiella förutsättningar.¹⁶⁸

Verket fick samma period i uppdrag av regeringen att skyndsamt avveckla, överföra till annan myndighet eller riva de byggnader som inte längre ansågs nödvändiga för att utveckla, driva och underhålla statens spåranläggningar. Detta skrevs in i regleringsbrevet redan 2003, vilket hänger samman med den överföring av SJ-beståndet som då gjordes till Banverket. Samma text upprepades sedan i regleringsbrevet ända fram till och med 2008.¹⁶⁹ Parallellt med planering och genomförande av avvecklingsarbetet genomfördes också en kulturhistorisk inventering av det fastighetsbestånd som skulle avyttras.¹⁷⁰

En samlad handlingsplan för avveckling av den del av fastighetsbeståndet som inte behövdes i den framtida verksamheten fastställdes 2009. Avvecklingen skulle ske successivt och vara fullt genomförd 2013. Arbetet fullföljs efter myndighetsreformen av Trafikverket, som bedriver avvecklingen i projektform.

Banverket deltog inte i Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning men myndighetens kulturhistoriskt intressanta fastigheter omfattades av den kompletterande översikt som gjordes 2010.¹⁷¹ Kompletteringen berörde av verket förvaltade statliga byggnadsminnen samt en rad ytterligare fastigheter och byggnader som angivits enligt 12 och 14 §§ i förordningen.¹⁷² De senare två kategorierna fastigheter hos Banverket avfördes dock senare från RAÅs förteckning, främst därför att det bedömdes att ett tillräckligt representativt urval av kulturhistoriskt värdefulla järnvägs- miljöer redan var skyddade som byggnadsminnen ur ett nationellt perspektiv.¹⁷³

---

¹⁶⁸ Banverket (2009). Överlåtelse av statens fasta egendom. Dnr F09-7055/FA20, s. 14.

¹⁶⁹ Regleringsbrev för budgetåret 2008 avseende Banverket, N2007/9939/IR, N2007/10256/SAM.

¹⁷⁰ Banverket (2008). Kulturvärden längs spåret. Banverkets avvecklingsprojekt.

¹⁷¹ Statens fastighetsverk (2010). Komplettering till Kulturfastighetsutredningen 2009.

¹⁷² Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen.

¹⁷³ Riksantikvarieämbetet (2009). Beslut ang. upphävandet av förteckning över § 12 och § 14 byggnader enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. gällande Banverkets byggnader. Dnr 311-4942-2009.

Ett antal principiella men även mer praktiska frågor och utgångspunkter väcks då det gäller den framtida förvaltningen av Trafikverkets kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Regeringen uppdrog 2003 åt Banverket att avveckla byggnader och mark som inte längre behövdes för järnvägsverksamheten, mera omfattande utvecklingsarbete kom dock inte igång förrän 2005/06. Verket hade också rent allmänt en förordningsreglerad skyldighet att i likhet med andra fastighetsförvaltande myndigheter upprätta och uppdatera en s.k. avyttringsplan för fastigheter som inte behövdes för verksamheten och som inte av andra särskilda skäl borde kvarstå i statlig ägo.¹⁷⁴

Avveckling kan ske genom försäljning eller annan avyttring (till exempel rivning). Formerna för överlåtelse/försäljning av fast egendom som tillhör staten, bland annat fastigheter, regleras i särskild förordning.¹⁷⁵ Vissa regler finns också i lagstiftningen kring upphandling.¹⁷⁶ Banverket har fortlöpande tolkat regelverket utifrån de speciella förutsättningar som gäller linjeverksamheten, bland annat gäller det anbudsförfarandet vid försäljning.

Om vissa fastigheter inte längre behövdes för verksamheten ska dessa avyttras av myndigheten. Det bedömdes av Banverket att fortsatt ägande inte behövs endast av den anledningen att det fanns signal-, el- eller teleanläggningar i delar av en byggnad som i övrigt inte behövs för verksamheten. Utrymme för sådana installationer kan i stället säkerställas genom servitut eller förhyrning i samband med att en fastighet överläts till annan ägare.¹⁷⁷

Banverkets fastighetsansvar överfördes 2010 till den nybildade myndigheten Trafikverket. Ett antal utgångspunkter för fastighetsförvaltningen har därefter formulerats som stöd för planeringen. Verket ska fortsatt begränsa sitt fastighetsinnehav och endast ha kvar sådana fastigheter som kan nyttjas i trafikverksverksamheten. En rad principiella och ofta besvärliga avvägningar aktualiseras ofta då verket inte längre behöver viss byggnad/fastighet av kulturellt intresse. Nyttospekten får bedömas mot bevarandeönskemål och eventuella svårigheter att möta detta med ny fastighetsbildning för kommande avyttring. Ibland finns också befintliga hyresgäster att ta hänsyn till.

¹⁷⁴ Förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter (förvaltningsförordningen), 14 §.

¹⁷⁵ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, m.m.

¹⁷⁶ Lagen (2007:1092) om upphandling inom områdena vatten, energi, transporter och posttjänster.

¹⁷⁷ Banverket (2009), s. 7.

Enligt det regelverk som reglerar avyttring kan en myndighets beslut att behålla fastigheter grundas på hänsyn till kulturminnesvården, totalförsvaret, naturvården och det rörliga friluftslivet.¹⁷⁸ Det kan uppnås genom fortsatt förvaltning av Trafikverket eller genom överföring till annan statlig myndighet. Särskilda skäl för Trafikverket att behålla en fastighet kan vara att myndigheten är skyldig att utföra någon typ av skyddsåtgärder om avyttring ska ske eller att tillträde inte kan ordnas annat än genom att spårområdet måste beträdas.

Fastigheter som används i verksamheten och därför förutsätter kontinuerlig utveckling bedöms som regel inte lämpade att föra till annan huvudman. Broar, byggnader med omfattande teknisk utrustning och annan infrastruktur förvaltas sannolikt bäst genom fortsatta direkta uppdrag från ägaren Trafikverket. Behovet av att skilja på rollerna som förvaltare och brukare, vilket fastslagits av riksdagen, har hanterats genom interna organisatoriska anpassningar. En organisation har byggts upp som skiljer mellan dessa roller med en intern hyresmodell som stöd. Underhålls- samt drift och skötselinsatser upphandlas externt.

Om Trafikverket skulle få regeringens mer direkta uppdrag och resurser att långsiktigt förvalta kulturhistoriskt intressanta objekt, som inte ska användas i verksamheten och inte låter sig avyttras till annan myndighet eller bolag, uppstår andra frågor. Det gäller till exempel svårigheter att utveckla och behålla kompetens för sådan förvaltning.

Trafikverket är juridiskt sett ägare till de fastigheter som järnvägsverksamheten vilar på. Dessa fastigheter är av skiftande karaktär, där vissa kan vara mycket omfattande och långsträckta. För den allmänna vägtrafiken gäller normalt vägrätt genom särskild lagstiftning¹⁷⁹, där underliggande fastighetsbildningar bibehålls oförändrade. För järnvägsverksamheten kan det vara förenat med stora svårigheter att skapa nya fastigheter för kulturhistoriskt intressanta objekt som inte längre behövs i trafikverksverksamheten och därför bör avyttras. Begränsad tillgänglighet och störningar kan innebära att fastighetsbildning inte medges. Sådan är förutsättningen exempelvis för flera av de byggnader som är statliga byggnadsminnen. Fortsatt statligt ägande förutsätts i sådana fall. Ett särskilt problem uppstår för byggnader som har ett lokalt/regionalt kulturintresse men där det inte är befogat att inrätta byggnaden som

¹⁷⁸ Förordning (1996:1190), 8 §, 2 st.

¹⁷⁹ Väglagen (1971:948) samt fr.o.m. 1 januari 2013 Lag (2012:439) om ändring i väglagen.

statligt byggnadsminne. Rivning medges ofta inte och försäljning är inte möjlig på grund av närheten till järnvägen. I dessa fall uppstår frågan om hur ägandet och det fortsatta förvaltandet ska ordnas. Ett av flera exempel på den situationen gäller försöken att avveckla det ur lokalt/regionalt perspektiv järnvägshistoriskt intressanta Värnamo vattentorn.

Trafikverket ställer normalt krav på att detaljplaner tas fram vid fastighetsbildning. Det är därför vanligt att upprättandet av detaljplan anges som förutsättning vid en försäljning, så att villkoren för framtida brukande och eventuella anpassningar av byggnader och verksamheter klargörs. Närheten till störande tågtrafik kan till exempel göra kulturhistoriskt intressanta byggnader olämpliga för bostadsändamål. Miljöproblem i övrigt som buller, högspänningsledning eller kemiska föroreningar kan också försvåra nyttjandet om nya typer av verksamheter ska bedrivas inom fastigheten. Trafikverket har ansvar för all förorenande verksamhet som skett på verkets fastigheter sedan 1969. Verket måste därför möta de krav som kan uppstå från nya fastighetsägare om eventuella föroreningar upptäcks i framtiden. Brist på lämpliga tillfartsvägar kan utgöra ytterligare hinder för ny fastighetsbildning.

Fastighetsbildningslagens¹⁸⁰ krav kan således vara svåra att tillgodose. Det har därför i diskussion med utredningen aktualiserats om vissa av dessa krav behöver gälla fullt ut vid fastighetsbildning då avsikten är överföring inom staten, från en myndighet till en annan. Alternativt kan övervägas om ett förvaltningsobjekt inom en fastighet kan separeras utan att ny fastighetsbildning sker, till exempel så att kulturhistoriskt intressanta byggnader frigörs ur sitt fastighetsmässiga sammanhang. Svårighet kan dock finnas att identifiera en sådan byggnad eller ett sådant objekt om det inte utgör en fastighet i rättslig mening.

Begreppet kulturfastighet är inte entydigt definierat i Trafikverkets avyttringsarbete, mycket till följd av de förändrade bedömningar som gjorts avseende ett antal av verkets byggnadsminnen under senare år. De fastighetsförteckningar med kulturfastigheter man utgår från härrör från Kulturfastighetsutredningens definition av kulturfastigheter och Statens fastighetsverks kompletterande arbete inom bland annat trafikområdet. Stommen utgjordes där av fastigheter och byggnader förtecknade enligt angivelserna i förordningen om statliga byggnadsminnen. En rad fastigheter/byggnader

---

¹⁸⁰ Fastighetsbildningslag (1970:988), 3 kap.

som förtecknats enligt förordningens 12 och 14 §§ har därefter avförts. Ett antal ytterligare kulturhistoriskt intressanta men oklassade fastigheter har också identifierats av Trafikverket för att kunna tillföras diskussionen om en framtida statlig portfölj med kulturfastigheter.

Kulturfastighetsutredningen angav i sin förteckning över statliga byggnadsminnen förvaltade av dåvarande Banverket och Vägverket totalt 83 objekt, merparten knutna till järnvägsverksamheten.¹⁸¹ Ytterligare cirka 65 av Trafikverkets s.k. förvaltningsenheter (i regel byggnader) förtecknades och föreslogs i den senare kompletteringen till utredningen ingå i en statlig portfölj med kulturfastigheter.¹⁸² Av dessa har en handfull rivits eller försålts under senare år, dessutom saknar många numera formellt författningsmässigt skydd.

Även utanför Trafikverket finns fastigheter som kan spegla den utveckling som skett. Ett flertal fastigheter bolagiserades 2001 då affärsverket SJs avknoppade fastighetsavdelning blev det statliga bolaget Jernhusen AB. Många kulturhistoriskt värdefulla fastigheter klassades efter överföringen som enskilda byggnadsminnen. Detta ger ett vidare perspektiv på hur statens järnvägshistoria kan berättas, där kulturhistoriskt värdefulla fastigheter inte alltid ägs eller behöver ägas av staten.

2.7.1.6 Naturvårdsverket

Naturvårdsverket har omfattande uppgifter inom miljö- och naturvårdsområdet och har i detta arbete betydande samverkan med länsstyrelserna och andra berörda myndigheter. Bland annat förvärvar och förvaltar Naturvårdsverket värdefulla naturområden för statens räkning¹⁸³, vilket i vissa fall innebär att också kulturhistoriskt värdefulla marker, anläggningar och byggnader berörs. Myndigheten har dock inte något uttalat uppdrag att förvalta kulturhistoriskt särskilt värdefulla fastigheter. Naturvårdsverket har det centrala ansvaret för områdesskydd enligt miljöbalken, medan Riksantikvarieämbetet har centralt ansvar för kulturreservat.

¹⁸¹ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen. Bilaga med statliga byggnadsminnen som förvaltas av andra myndigheter, s. 3–5.

¹⁸² Statens fastighetsverk (2010). Kostnader och intäkter för den statliga kulturhistoriska fastighetsportföljen. Del 1. Komplettering till Kulturfastighetsutredningen 2009. Dnr 231-1967/08, 2010-06-11, s. 34–36. Referensperson: Mats Nordblad.

¹⁸³ Förordning (2012:989) med instruktion för Naturvårdsverket.

Länsstyrelsen eller kommunen ska fastställa skötselplaner för ett naturreservats eller kulturresevats långsiktiga vård. En sådan skötselplan ska ingå i varje beslut om bildande av ett naturreservat eller kulturresevat.¹⁸⁴

Kulturmiljöaspekter finns ofta integrerade inom olika miljöskyddade områden som naturreservat och nationalparker, även om antalet klassade byggnadsminnen är litet. Länsstyrelsen har ett övergripande ansvar att integrera dessa olika skyddsaspekter och berörda kommuner visar ofta ett växande engagemang för frågorna. Naturvårdsverket ansvarar för förvaltningen av fem statliga byggnadsminnen, vilka sammanlagt omfattar närmare ett 40-tal byggnader. Byggnadsminnena finns på Gotska Sandön, vid Stora Karlsö fyrplats, Sträntemölla kvarn, skärgårdstorpet Rågskär och i fjällägenheten Dainanäs. Naturvårdsverket förvaltar även marken vid Horns kungsgård med ruinen från Helige Ottos kapell på Öland, som anknyter till omgivande naturreservat och ingår i utredningens urvalsram.¹⁸⁵

Reservatsvården är en uppgift för länsstyrelsen, som kan väga samman olika typer av skydds- och vårdbehov. Ansvarsfrågor kopplar dock såväl till berörd fastighetsägare (NV) som länsstyrelsen och kan därför rymma viss otydlighet om var ansvaret ligger.¹⁸⁶

Finansieringsmässigt finns utrymme för fastighetsförvaltning inom det ramanslag för åtgärder för värdefull natur, som Naturvårdsverket disponerar.¹⁸⁷

Naturvårdsverket har stor vana vid förvärv och avyttring av fastigheter, bland annat då det gäller att hantera den process för dialog med berörda myndigheter, kommuner och organisationer/enskilda som erfordras. Gentemot övriga förvaltningsmyndigheter kan mark utväxlas till bokförda värden, dock inte gentemot affärsverk, som Sjöfartsverket. Naturvårdsverket får besluta om investeringar och förvärv upp till 20 miljoner kronor per objekt. Då Naturvårdsverket och andra fastighetsförvaltande myndigheter är överens får verket besluta om överföring av förvalt-

¹⁸⁴ Miljöbalken, 7 kap. samt förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

¹⁸⁵ Riksantikvarieämbetet (2012). Bebyggelseregistret.

¹⁸⁶ Förvaltningsfrågorna regleras ytterst i förordning (1993:527) om förvaltning av statliga fastigheter m.m., men sammanhänger också med den uppdelning av ansvaret som skett centralt – regionalt avseende långsiktiga investeringar och mer kortsiktig finansiering av skötselåtgärder.

¹⁸⁷ Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Naturvårdsverket, M2012/3408/S, M2012/572/S, M2012/1089/Nm m.fl., ramanslag 1:3, ap. 2, s. 10.

ningsansvar mellan verket och andra myndigheter upp till denna beloppsgräns.¹⁸⁸

Naturvårdsverkets och andra myndigheters förvärv och värdering av fastigheter genom så kallad marklösen har tidigare utretts av Riksrevisionen. Det konstaterades då att Naturvårdsverket under den studerade perioden var den dominerande aktören för sådan inlösen.¹⁸⁹

2.7.1.7 Sveriges lantbruksuniversitet

Sveriges lantbruksuniversitet spelar numera endast en marginell roll då det gäller förvaltning av statliga kulturfastigheter, i den mening som begreppet definierats i utredningens urvalsram. Inom det skyddade statliga beståndet kvarstår endast tre byggmadsminnesklassade byggnader på en fastighet i Skara i universitetets ägo. Det gäller främst huvudbyggnaden i den så kallade veterinärinrättningen, ursprungligen en prebendebostad. Fastigheten överläts från Statens fastighetsverk 1994 och omges av fastigheter med till verksamheten anknyttande institutionella lokaler, förvaltade av fastighetsbolag.

2.7.2 Förvaltning till följd av donationer

Vissa kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och minnesmärken förvaltas i dag av staten utifrån särskilt gällande utgångspunkter. Exempel på detta är donationer till staten i form av fornlämningar, fornminnesområden, äldre byggnader och andra fastigheter eller i form av penningssummor för inköp av ur kulturhistorisk synpunkt viktiga områden. Begreppet donationer innebär inte en särskild förvaltningsform men har tagits upp i sammanhanget eftersom det påverkar möjligheterna att förvalta och avyttra fastigheter. Donationsfastigheter kan finnas i såväl statlig som privat ägo. Staten uppges äga ett hundratal donerade fastigheter, huvudsakligen förvaltas dessa av Statens fastighetsverk.¹⁹⁰ Utredningen uppskattar att antalet donationsfastigheter i den nu aktuella urvalsramen är cirka 35, till stor del inom Riksantikvarieämbetets bestånd (se bilaga 4).

---

¹⁸⁸ Ibid., s. 19.

¹⁸⁹ Riksrevisionen (2005). Marklösen. Finns förutsättningar för rätt ersättning? RiR 2005:15.

¹⁹⁰ SOU 2010:18, En reformerad budgetlag, s. 207.

Huvudsakligen utgör donationer till förmån för staten tillgångar som avskilts genom gåvor och testamentariska förordnanden från enskilda för att varaktigt förvaltas som en självständig egendom för ett bestämt ändamål. De kan då ha stiftelseform, vilket innebär att de formellt är egna juridiska tillgångar och inte statens.¹⁹¹ Åtskilliga donationer till staten har över tiden destinerats till Kungliga Vitterhetsakademien. Akademien har å sin sida historiskt sett önskat förvärva fastigheter och markområden för att åstadkomma ett skydd för dessa som sträckte sig längre än det skydd som dåvarande fornminneslagen och byggnadsminneslagen erbjöd.¹⁹² I samband med fastighetsreformen i början av 1990-talet var det naturligt för riksdagen att besluta om fortsatt förvaltning av donationer i myndighetsform. Statens fastighetsverk ansvarade därför instruktionsmässigt för förvaltning av ”vissa donationsfastigheter”.¹⁹³ Uppdraget har därefter omformulerats och verkets instruktion innehåller inte längre någon angivelse om donationsfastigheter. Förhållandena för de fastigheter som myndigheten fortsatt förvaltar har naturligtvis inte ändrats på grund av detta. Statens fastighetsverk förvaltar därför ett betydande antal donationsfastigheter, bland annat inom området högre utbildning och forskning. Det gäller främst fastigheter i Lund och Uppsala men även andra större donationsfastigheter som utgör byggnadsminnen, främst Huseby bruk, Sjöhistoriska museet och Prins Eugens Waldemarsudde.

Riksantikvarieämbetet ansvarar sedan 1975 med få undantag för Vitterhetsakademiens fastigheter, däribland även donationer, vilka tillsammans med övriga fastigheter inom utredningens urvalsram ska bedömas med avseende på behovet av fortsatt statligt ägande. Eftersom donationernas gåvobrev inte sällan innehåller angivelser med juridisk räckvidd, behöver detta noga gås igenom och bedömas innan en eventuell avyttring kan genomföras. En donation kan till exempel ha accepterats av staten under vissa givna förutsättningar, som inte omedelbart medger att staten kan avhända sig egendomen.

Enligt nuvarande regelverk kan en statlig myndighet under regeringen inte ta emot egendom som innebär krav på motprestation eller särskild förmånsställning och där egendomen inte bildar en stiftelse. Undantaget från detta är om det gäller överlåtelse från

¹⁹¹ Ibid., s. 201 ff.

¹⁹² Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (1974). Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akedemiens Fastigheter Av antikvarisk karaktär jämte övriga områden ställda under akademiens eller riksantikvarieämbetets förvaltning. Stockholm.

¹⁹³ SOU 2011:31, s. 119.

annan statlig myndighet, om det rör löntagarfondsmedel eller överlåtelse från mellanstatlig organisation.¹⁹⁴ Då det gäller äldre donationer av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter eller byggnader finns ibland särskilda servitut eller villkor om statliga åtaganden. Utredningen har med hjälp av berörda myndigheter därför också tagit in information om vilka av de aktuella fastigheterna i urvalsramen som kan betraktas som donationsfastigheter. Uppgifterna anges i förteckningen över samtliga bedömda fastigheter (se bilaga).

Rent formellt regleras regeringens befogenheter att överlåta egendom som står till regeringens disposition genom budgetlagen. Försäljning av fast egendom får ske upp till beloppsgränsen 75 miljoner kronor, om det kan hävdas att egendomen inte alls eller bara i ringa utsträckning behövs i statens verksamhet. Beslut får dock fattas vid avyttring till kommuner som vill förvärva fastighet för samhällsbyggnadsändamål.¹⁹⁵ Särskilda skäl för att viss egendom fortfarande ska ägas av staten är om egendomen är testamenterad eller donerad till staten med villkor att staten inte ska avhända sig egendomen. Motsvarande gäller för upplåtelse av tomträtt samt försäljning av tomträtt och byggnader som utgör lös egendom.¹⁹⁶

2.7.3 Den kungliga dispositionen

Ytterligare en kategori fastigheter där särskilda förutsättningar ännu råder då det gäller ägande och förfogande utgör de av Statens fastighetsverk förvaltade kungliga slotten, som sedan riksdagens överenskommelse med kungahuset 1809 innefattas av den kungliga dispositionsrätten. Dessa fastigheter ska förvaltas av staten i myndighetsform, vilket beslutades av riksdagen i början av 1990-talet.¹⁹⁷ Numera sker detta genom Statens fastighetsverk. Dispositionsrätten omfattar elva kungliga slott, dessutom byggnader, parker, trädgårdar och skogar som hör till slotten. Till dessa byggnader hör bland annat hovstallet, Oxenstiernska annexet och byggnaderna inom Drottningholms kungsgård.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ Donationsförordning (1998:140), 2 §.

¹⁹⁵ Budgetlag (2011:203), 8 kap., 2 §.

¹⁹⁶ SOU 2010:18, s. 202–203, budgetlagen, 8 kap., 2 §, 5 §.

¹⁹⁷ Prop. 1991/92:44.

¹⁹⁸ Kungl. Hovstaterna (2010). H. M. Konungens dispositionsrätt, s. 4. Kungl. Slotsstaten och Kungl. Djurgårdens förvaltning, Stockholm.

Den kungliga dispositionens fastigheter och byggnader är skyddade och ingår i utredningens urvalsram men kännetecknas av sina särskilda förutsättningar, vilket anges i utredningens fastighetsförteckning och förslagsavsnitt. Det innebär bland annat att berörda byggnadsminnen inte kommer i fråga för förslag om avyttring från staten.

Dispositionsrätten administreras av Ståthållarämbetet, vilket närmare beskrivs i följande avsnitt. Ytterligare ett antal fastigheter och byggnader har associerats med kungahuset, men omfattas inte av dispositionen. Hit hör till exempel Stenhammars slott (arrenderas av kungahuset), Waldemarsudde och Sofiero slott, som var i kunglig ägo fram till 1947 respektive 1973.

Sedan 1809 omfattar dispositionsrätten även den av Statens fastighetsverk förvaltade Riddarholmskyrkan, Stockholms äldsta bevarade byggnad. Kyrkan har tidigare tjänstgjort som kunglig begravningskyrka men har sedan mitten av 1900-talet inte använts för detta ändamål och har inte heller någon församling knuten till sig. Kyrkan nyttjas inte heller för reguljära gudstjänster.

2.7.3.1 Ståthållarämbetet

Inom Kungl. Hovstaterna företräder Ståthållarämbetet dispositionsrätten gentemot staten, berörda myndigheter och intressenter och står i vissa fall för förvaltningen i termer av drift och underhåll på de fastigheter inom dispositionsrätten som Statens fastighetsverk formellt utgör ägare av. Hovet är inte en myndighet under regeringen eller riksdagen, utan direkt underställt statschefen.

Beträffande Kungl. Djurgården och Kungsgården svarar Kungl. Djurgårdens förvaltning och Drottningholms slottsförvaltning, som båda ingår i Ståthållarämbetet, i regel för såväl drift som underhåll av mark och berörda byggnader samt merparten av därtill hörande hyres- och arrendeupplåtelser. Kungl. Djurgårdens förvaltning ansvarar för gällande dispositionsrätt till Kungliga Djurgården, södra och norra Djurgården inklusive Gärdet, Hagaparken, Ulriksdals Slottspark och Fjäderholmarna. Förvaltningen omfattar även Rosendals slott, som dock inte ägs av staten. Kungl. Djurgårdens förvaltning ansvarar i sin förvaltningsuppgift bland annat för ett antal statliga byggnadsminnen och är även markupplåtare för evenemang som rör dessa områden.

Statens fastighetsverk förvaltar museibygnader på norra Djurgården och ett fåtal av byggnaderna på södra Djurgården. SFV ansvarar för drift och underhåll även i de slott och byggnader som ligger inom Ståthållarämbetets disposition. Ståthållarämbetet ansvarar för drift och underhåll av trädgårdar och parker inom flera av de Kungliga slotten.

Statens fastighetsverk är i samråd med Ståthållarämbetet ansvarigt för ärenden direkt förenade med äganderätten till mark. Det gäller främst försäljning, markbyten, servituts- och tomträttsupplåtelser samt ärenden enligt anläggningslagen och ledningsrättslagen.¹⁹⁹

2.7.4 Riksdagens fastighetsförvaltning

Riksdagsförvaltningen är en myndighet under riksdagen med uppgift att biträda riksdagen, bland annat genom att vårda och bevara de byggnader och samlingar som riksdagen och Riksdagsförvaltningen disponerar.²⁰⁰ Förvaltningsansvaret omfattar fem statliga byggnadsminnen i Stockholm, vilka utgörs av byggnader i kvarteren Mercurius, Cephalus, Mars, Vulcanus och Neptunus i Gamla stan. Därtill ingår det statliga byggnadsminnet Villa Bonnier på Djurgården.

Utredningen ska enligt sina direktiv bedöma vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som ska kvarstå i statlig ägo, av kulturhistoriska eller andra skäl. Utredningen har dock inte sett anledning att pröva riksdagens innehav, vilket framgår av senare avsnitt i betänkandet. Av förvaltningstekniska skäl kan de gällande byggnadsminnesförklaringarna för riksdagens fastigheter vidare komma att upphävas, vilket prövas av regeringen.²⁰¹ Det bedöms dock inte påverka det reella skyddet för fastigheterna i fråga.

2.7.5 Förvaltning genom statliga fastighetsbolag

Inte heller de statliga fastighetsbolagens innehav av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter ingår i utredningens uppdrag. Det är dock viktigt att notera förekomsten av bolagens varierade och relativt omfattande bestånd av kulturfastigheter som anknyter till staten

---

¹⁹⁹ Ibid., s. 6.

²⁰⁰ Lag (2011:745) med instruktion för Riksdagsförvaltningen, s. 1.

²⁰¹ Ansökan från Riksantikvarieämbetet bereds f.n. av kulturdepartementet (juli 2013).

och dess historia. Vid fastighetsreformen 1992 överfördes ett antal sådana kulturhistoriskt värdefulla fastigheter till de nybildade statligt ägda fastighetsbolagen Vasakronan AB och Akademiska Hus AB.

Vasakronans verksamhet kom att organiseras i ett antal dotterbolag, bland annat med inriktning mot kriminalvårdens och SLUs lokalbehov. Ytterligare strukturförändringar skedde under åren som följde. Inför statens avyttring av Vasakronan överfördes bolagets ändamålsfastigheter, främst genom att Specialfastigheter tillskapades som eget bolag men också genom viss försäljning till Statens fastighetsverk. Bolaget Vasallen bildades med uppgift att ta över vissa av Fortifikationsverkets fastigheter för förädling och försäljning. Inom området transportinfrastruktur och de myndighetsförändringar som där skedde, kom även den statliga fastighetsförvaltningen att genomgå strukturella förändringar. Fastighetsöverföringar skedde från de berörda affärsverken till bolagen Jernhusen AB, som övertog stationshus m.m. kopplade till järnvägsverksamheten, och Swedavia AB, som övertog förvaltningen av flygplatser.²⁰²

Ett antal statliga byggnadsminnen har efter överföringarna från myndighetsförvaltning till statligt ägda fastighetsbolag kommit att betecknas som enskilda byggnadsminnen enligt Kulturminneslagen. Överföringen av statliga byggnadsminnen är reglerad i lag och förordning, där det anges att om överlåtelsen sker till annan ägare än staten blir det genom särskilt beslut av länsstyrelsen byggnadsminne enligt Kulturminneslagen.²⁰³ Det formella skyddet har därmed inte försämrats, men förutsättningarna för hur fastigheterna kan nyttjas och den förvaltningsmiljö de omfattas av har förändrats.

Byggnadsminnen ägda av statliga bolag är särskilt vanliga i län där staten traditionellt har haft stark närvaro genom myndigheter eller militär representation. En stor del av dessa enskilda byggnadsminnen med statlig anknytning utgörs av militära byggnationer och installationer, järnvägsstationer samt bebyggelse för post- och telekommunikation. Vidare utgör kraftanläggningarna Porjus och Oliden byggnadsminnen, liksom en rad fängelser, utbildningsbyggnader, fyrar, boställen, kronobrännerier och kronomagasin.²⁰⁴

---

²⁰² SOU 2011:31, s. 88–90.

²⁰³ FSMB (1988:1229), 9 § samt KML (1988:950), 3 kap. 7 §.

²⁰⁴ Geijer, M. (2013). Bilaga 5.

Regelverket kring tomträtter innebär att de endast kan upplåtas av stat eller kommun (eller är i allmän ägo), vilket inför fastighetsreformen 1992 innebar att de statliga fastighetsbolagen inte aktualiserades för att ta över sådana fastigheter. Det bedömdes att fastigheter med tomträtt skulle stanna i direkt statlig ägo och därför överföras från Byggnadsstyrelsen till Statens fastighetsverk.²⁰⁵

2.7.6 Stiftelseförvaltning

En stiftelse uppkommer genom att en eller flera stiftare avskiljer viss egendom att självständigt förvaltas för något visst ändamål. Med statlig stiftelse menas en stiftelse som har bildats av staten. Regeringen har även i uppdrag att utse styrelseledamöter i ett antal stiftelser. Flera stiftelser med innehav av byggnadsminnesförklarade fastigheter har statlig anknytning, bland annat i anslutning till äldre lärosäten och museer. Anknytningen kan i vissa fall ta sig uttryck i överenskommelser med staten kring förvaltning och nyttjande av berörda kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Formellt sett är stiftelserna dock egna juridiska personer, tillgångarna i dem är därför inte statens.²⁰⁶

Utredningens direktiv innebär en avgränsning av bedömningsarbetet till statliga fastigheter i myndighetsförvaltning. Det medför att fastigheter som ägs av stiftelser, och därför inte heller omfattas av den sedvanliga myndighetsstyrningen, befinner sig utanför det område som utredningen ska arbeta med.²⁰⁷ Det gäller även stiftelser som är inordnade under en myndighet, bland annat donationen Hallwylska museet i Stockholm som klassats som statligt byggnadsminne.

2.8 Nordisk utblick

I Europa har skyddet för kulturminnen en lång tradition. De tidigaste exemplen på lagstiftning kom under antikens Rom, men framför allt i samband med nationalstaternas framväxt under 1800-talet kom flera europeiska länder att anta lagar till skydd för kultur-

---

²⁰⁵ SOU 2011:31, s. 53.

²⁰⁶ SOU 2010:18, s. 201 ff.

²⁰⁷ Dir. 2012:7, s. 1.

minnen. Störst betydelse för den europeiska utvecklingen har troligen den franska lagstiftningen haft. Frankrike arbetar systematiskt med att inventera och skydda kulturhistoriskt värdefulla objekt genom listning med i lag angivna rättsverkningar. Liknande skydd finns i fler västeuropeiska länder som exempelvis Storbritannien, Spanien, Portugal, Belgien, Irland och Nederländerna.

Den svenska lagstiftningen överensstämmer till stora delar med övriga västeuropeiska länders. I Sverige inleddes dock de kulturhistoriska inventeringarna redan under stormaktstiden på 1600-talet, med stöd i 1666 års *Placat och Påbudh Om Gamble Monumenter och Antiquiteter*. Ett mera faktiskt skydd kom först efter en rad allmänna diskussioner under 1900-talets början vilket resulterade i 1942 års *lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader*. I dag fattar länsstyrelserna beslut om byggnadsminnen enligt *lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* och regeringen fattar beslut om statliga byggnadsminnen enligt *förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.* Närmare beskrivning om dessa förhållanden ges i kapitlets inledande avsnitt.

Den övergripande strukturen på skyddssystemet i svensk lagstiftning överensstämmer till stora delar med hur det är ordnat i andra västeuropeiska länder. Det är vanligt förekommande att det finns en statlig speciallagstiftning som syftar till att skydda enskilda objekt av särskilt värde, medan skyddet på kommunal nivå bygger på att kulturvärden på olika sätt ska beaktas i planregleringar. Ett listningssystem, där kulturhistoriskt intressanta byggnader registreras, är vanligt i västeuropeiska länder men inte i Sverige. Genom listning skyddas enskilda objekt med i lag angivna rättsverkningar.

- Finlands skyddade kulturfastigheter omfattar cirka 11 000 byggnader genom *Förordning om skydd av statliga byggnader och lagen om byggnadsskydd*. Ytterligare cirka 12 000–15 000 skyddas genom kommunala planer.
- Danmark tillämpar ett listningssystem med cirka 9 000 fredade byggnadsverk med stöd av *lov om bygningsfredning af bygninger och bymiljøer*. Det finns ingen särreglering av statlig egendom.
- Norge tillämpar också ett listningssystem med cirka 4 000 fredade objekt, utöver de automatiskt skyddade byggnadsverk som uppförts före 1537, och med stöd av *Kulturminneloven*.

Avslutningsvis ges exempel även från Storbritannien. England tillämpar där ett listningssystem som innehåller cirka 450 000 skyddade objekt med stöd av *Planning Act*.

Avsnittet bygger bland annat på uppgifter från tidigare utredningar inom området och aktuell information från berörda institutioners webbplatser.²⁰⁸

Finland²⁰⁹

Senatsfastigheter är den helt dominerande förvaltaren av statliga fastigheter i Finland. Organisationen tillkom 1999 som affärsverk och ändrade namn 2001 från Statens fastighetsverk till Senatsfastigheter. Skogsfastigheter förvaltas av Forststyrelsen. Under 2000-talet överfördes fastigheter inom Försvarsmakten, Vägverket, Banförvaltningscentralen och Gränsebevakningen till Senatsfastigheter. I princip förvaltar detta affärsverk bara fastigheter med byggnader som är uthyrda eller skulle kunna hyras ut. Beståndet inkluderar ett stort antal kulturarvsfastigheter eller historiska byggnader, som är i användning.

Verkets namnändring speglar verksamhetsidén som bygger på service, kundrelationer och partnerskap. Namnet har beröringspunkter med Senatstorget i Helsingfors med sina värdefulla byggnader som ingår i beståndet. Ordet senat ska associera till ärevärdiga traditioner och anknyta till historiska anor.

Senatsfastigheters byggnader skyddas genom *Förordning om skydd av statliga byggnader*, men även genom *lagen om byggnadsskydd*. I vissa fall ges byggnaderna dessutom skydd enligt stadsplan.

Statliga byggnader av historiskt värde, som inte direkt används i sina normala verksamheter, förvaltas av Museiverket. Andra statliga fastighetsägare är Transportverket, Riksdagen, Presidentadministrationen samt några helstatliga bolag.

Fastighetsurval: Senatsfastigheter förvaltar ett bestånd om cirka 200 helheter eller grupper av statliga byggnader som är av central arkitektonisk och kulturhistorisk betydelse. Utgångspunkter för urvalet är även att det gäller byggnader som stödjer verksamheten och som brukarna sätter stort värde på. Förvaltningen inriktas på

²⁰⁸ Se bland annat SOU 2004:94, K-märkt, Förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefulla byggnader, SOU 2011:31, Staten som fastighetsägare och hyresgäst samt hänvisningar under respektive lands avsnitt.

²⁰⁹ Senatsfastigheter (2010). Ekonomisk översikt och styrelsens verksamhetsberättelse för 2009 samt information genom www.senaatti.com

att bibehålla byggnadernas värde och att anpassa dem efter kundernas behov. Stor vikt läggs på att skapa en ekonomisk grund för samtliga byggnader och ta ett samhällsansvar genom samarbete med lokala myndigheter, medverka till effekter för det lokala näringslivet och skapa positiva miljöeffekter.

Museiverket förvaltar nära 400 statliga fastigheter bestående av kulturhistoriskt viktiga fornlämningar, ruiner, borgar och andra byggnadsverk.

Förutom de statligt skyddade byggnaderna är cirka 12 000–15 000 skyddade genom *stadsplaner*, det kommunala planväsendet.

Danmark²¹⁰

Det statliga skyddet regleras genom 1997 års *lov om bygningsfredning af bygninger og bymiljøer*, vilket tillämpas genom listning av fredade offentliga och privata byggnader, dock ej kyrkor. *Civilistloven* gäller de kungliga slotten, men endast deras interiörer.

Vid en omfattande reform 2001 skapades två större egendomsförvaltande organ, Statens Forsknings- och Uddannelsesbygninger och Slots- og Ejendomsstyrelsen, SES. Därefter har flera reformer och förändringar följt, senast vid en omorganisation 2011. Kontorsfastigheter lades då under Klima-, Energi- och Bygningsministeriet medan slott, parker och närmare ett 30-tal kulturegendomar lades under Kulturministeriet och dess nya styrelse Slotte og Kulturejendomme, SLKE. I uppgifterna ingår att optimera användningen, utveckla och standardisera drift och bevarande av kulturegendomarna, uppnå stordriftsvinster och effektivisering samt öka intäkterna genom ökat nyttjande, stöd från sponsorer och partnerskap.

SLKE utövar en övergripande kontroll och har ansvar för att vidmakthålla historiskt värdefulla statliga byggnader oavsett om de förvaltas av SKLE eller annat statligt organ. Tillsyn sker genom Kongelige bygningsinspektorer, som vart fjärde år inspekterar skyddade statliga byggnader.

Universitets- og Bygningsstyrelsen utgör central statlig fastighetsförvaltare för universiteten.

Kulturministeriet ansvarar för sju statliga kulturinstitutioner, museer och teatrar.

---

²¹⁰ Slots- og Ejendomsstyrelsen (2012). Årsrapport 2011, Perspektivplaner för slotsejendomme, lista över styrelsens ejendomme samt information genom www.slke.dk

Kulturstyrelsen har ansvar för ett fåtal historiska byggnader. Uppdraget omfattar att köpa in med syfte att restaurera och avyttra.

Forsvarets Bygnings- och Etablissementstjenste förvaltar försvarets fastigheter.

Freja Ejendomme A/S är statligt helägt bolag med uppgift att avyttra statliga fastigheter.

Fastighetsurval: Cirka 9 000 fredade offentliga och privata byggnader listas. SLKE har till huvuduppgift att säkra drift och bevarande av statens slott, parker och 30-talet övriga kulturegendomar, med ett stort antal byggnader.

Norge²¹¹

Statliga byggnader av kulturhistoriskt värde listades på 1930-talet men saknade formellt skydd fram till år 2000. Då instiftades *Kulturminneloven*, med tillägg om Kunglig resolution 2006, där båda gav möjlighet att skydda statens egendomar. Skyddet omfattar automatiskt alla byggnadsverk, monument, lösöre m.m. äldre än 1537 samt byggnadsverk från perioden 1537–1649. Skyddet omfattar även samiska objekt äldre än 100 år.

I Norge förvaltas de statliga byggnaderna i första hand av myndigheterna Statsbygg och Forsvarsbygg samt av de statliga företagen Entra Eiendom AS och ROM AS. Nära 30 procent av Statsbyggs bestånd är kulturhistoriska byggnader som används för förvaltning, undervisning och andra ändamål samt de som inte är i verksamt bruk. Forsvarsbygg förvaltar alla militära byggnader och anläggningar.

Statsbygg inrättades 1993 och har till uppgift att tillhandahålla funktionella lokaler för statens verksamheter, ge råd vid köp och hyra av lokaler, vara byggherre å statens vägnar, sörja för god förvaltning av egendomarna, säkra intressen vid större egendomsutvecklingsprojekt, medverka till att brukarna och den intresserade allmänheten upplever och förstår de identitetsskapande och kulturhistoriska värdena som egendomarna representerar samt satsar på forskning och utveckling.

De gamla universiteten förvaltar sina egna byggnader.

---

²¹¹ Statsbygg (2012). Liste over eigendommene, Statsbyggs handlingsplan for universell utformning 2011–2015, Mål, policy og strategi for kulturminnevern samt informasjon genom www.statsbygg.no

Ansvar för de statliga kulturminnena ligger på de olika myndigheterna/verken.

Fastighetsurval: Ett listningssystem omfattar cirka 4 000 fredade objekt (dock inte de automatiskt fredade, som uppförts före 1537).

Statsbygg förvaltar 610 fastigheter med cirka 2 300 byggnader fördelade på 15 egendomstyper. Kungliga egendomar ingår i portföljen liksom ambassader och bostäder i utlandet. Innehavet visar på nationens historia och utveckling och omfattar fastigheter med betydande symbolvärde för hela nationen. Statsbygg driver vidare det sektorsövergripande projektet Statens Kulturhistoriska egendomar, SKE, som omfattar alla statens civila 129 egendomar, med ett stort antal byggnader. Projektet omfattar bland annat landsverneplaner för kulturfastigheterna.

Storbritannien – England, Skottland och Wales²¹²

Förvaltningen av statliga byggnader i England är mycket fragmentiserad med flera hundra myndigheter som ansvar för sina egna lokaler. Ansvar för statliga kulturfastigheter ligger huvudsakligen hos English Heritage, som tillkom 1983 och ligger under Department of Culture, Media and Sports. Uppdraget för English Heritage stödjer sig på *National Heritage Act* från 1983, men har förändrats något under senare år. Myndighetens uppgifter grundas i English Heritage Corporate Plan och fokuserar på vård och förvaltning, tillgängliggörande, rådgivning, information och undervisning samt att vara förebild för andra organisationer med ansvar för kulturarvet. En viktig uppgift är fördelningen av statsbidrag till privata och kommunala fastighetsägare.

Fastighetsurval: Tre nivåer av skydd förekommer. Ett listningsförfarande genomförs med stöd av *Planning Act* från 1990, som förtecknar cirka 450 000 skyddade enheter (i vissa fall mer än en byggnad), lokala planeringsmyndigheten hanterar i vissa fall ärenden med yttrande från English Heritage. Dessutom har staten inrättat cirka 7 000 Conservation Areas, särskilda bevarandeområden av särskilt arkitektoniskt eller historiskt intresse.

English Heritage förvaltar 423 historiskt värdefulla fastigheter av nationell betydelse, The National Collection of Historic

²¹² English Heritage Asset Management (2011). Plan for the Maintenance of the Historic Estate 2011–2015 samt information genom www.english-heritage.org.uk, www.hlf.org.uk, www.nationaltrust.org.uk, www.historic-scotland.gov.uk, www.cadw.wales.gov.uk och www.nts.org.uk

Properties, uppdelade i sju olika kategorier – broar, fornminnen, monument och statyer, mindre taktäckta byggnader, mindre lämningar samt omfattande/betydelsefulla lämningar.

Det finns cirka 760 olika byggnader och monument i förvaltningen som vårdas med stöd av statliga anslag, men bidrag söks även genom fonder och donationer. Fastigheterna ska ha en stark regional förankring men också stödja en nationell hållning. Det bedöms viktigt att anknyta till den lokala kunskapen och kulturen.

The Royal Household förvaltar de kungliga slott som är i bruk och får statliga anslag. Myndigheten Historic Royal Palaces bildades 1998, saknar anslag från staten och har som uppgift att förvalta de kungliga slott som inte bebos av kungafamiljen.

National trust är en fristående allmännyttig organisation, som bildades 1895. Organisationen förvaltar mer än 300 förvärvade historiska byggnader, huvudsakligen slott, palats, trädgårdar, stora markområden och samlingar. Verksamheten finansieras genom medlemsavgifter, hyresintäkter, donationer och omfattande frivilliga insatser.

Heritage Lottery Fund, en del av National Lottery, är delvis knuten till staten. Lotterimedlen finansierar till stor del projekt som tillvaratar kulturarvet på olika sätt.

Historic Scotland bildades 1931 och är en myndighet under den skotska regeringen som förvaltar cirka 300 fastigheter. The National Trust of Scotland äger och förvaltar 129 fastigheter.

CADW, Welsh Government's historic environment är en del av Welsh Government's Housing, Regeneration and Heritage department och äger 127 historiska monument.

3 Urvalsram och bedömningsgrunder för ett statligt fastighetsinnehav

3.1 Utgångspunkter

Utredningen har i uppdrag att lägga förslag om en samlad förvaltning av statliga myndigheters kulturhistoriskt värdefulla fastigheter hos en myndighet, Statens fastighetsverk (SFV). Förslaget om en samlad sådan statlig fastighetsportfölj ska enligt direktiven utgå från en genomgång av de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som i dag förvaltas hos en rad statliga myndigheter. Syftet är att skapa en ändamålsenlig och effektiv organisation för förvaltning av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter samt att på lång sikt och varaktigt rationalisera och effektivisera statens fastighetsbestånd.¹ De myndigheter vars bestånd ska granskas och övervägas är Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet, Sjöfartsverket, Trafikverket och andra myndigheter som förvaltar kulturhistoriskt värdefulla fastigheter.²

SFVs Kulturfastighetsutredning, som avslutades 2010, behandlar i sin slutrapportering kortfattat kriterierna för det statliga ägandet av kulturfastigheter.³ Det betonas att det ur ett demokratiperspektiv är viktigt att så många som möjligt i Sverige får tillgång till det nationella kulturarv som förvaltas av staten. Statens ägande kan betraktas som en kollektiv nytta och ge garantier för att säkra medborgarnas tillgång till kulturarvet som en offentlig plats. Det kan också ge medborgarna fysisk delaktighet i platserna, deras tidslager och materiella historiska bevis, vilket underlättar möjligheten att tolka och ifrågasätta historieskrivningen. Detta ligger

¹ Dir. 2012:7, s. 2.

² Ibid., s. 1–4.

³ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen, Del 1. 2009-02-20, dnr 231-1967/08, s. 19–20.

också i linje med dagens övergripande kulturpolitiska mål och de nyligen utredda och beslutade nya målen för kulturmiljöarbetet som gäller från 2014.⁴ I Kulturfastighetsutredningen betonades också att staten med tanke på de långsiktiga förvaltningsperspektiven behöver säkerställa ett berikande utbud av fastigheter med kulturhistoriska värden med distans till olika politiska och kommersiella anspråk.⁵

Utgångspunkterna för vilka kulturhistoriska fastigheter staten ska äga är enligt den nu aktuella utredningens direktiv att de ska vara fastigheter som är

- kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla,
- har ett särskilt betydelsefullt symbolvärde eller
- har central betydelse för rikets säkerhet.⁶

Dessa tre kriterier kan sammantaget sägas ge en mer generell grund för statens fastighetsägande. De bör enligt utredningens synsätt inte alla ses som bestämmande för den kulturhistoriska bedömningen men kan tillsammans utgöra grund för och motivera när myndighetsförvaltning av olika skäl är lämplig. Utgångspunkter har också tidigare förts fram i olika propositioner och betänkanden som tagit upp grundläggande motiv för det statliga ägandet i vid mening, bland annat genom Utredningen om en översyn av statens fastighetsförvaltning. Där togs dessa tre grundläggande utgångspunkter för statens fastighetsförvaltning upp, men inte enbart med avseende på kulturhistoriskt värdefulla fastigheter.⁷

Utgångspunkterna för statens fastighetsinnehav anknyter till motiven bakom den omstrukturering som skedde i början av 1990-talet, då en effektivisering och tydligare styrning eftersträvades för ägande och förvaltning av det statliga fastighetsbeståndet. Regeringen angav då riktlinjer för statens fastighetsägande, bland annat vilken typ av fastigheter som borde förvaltas i myndighetsform, samt betonade önskvärldheten av att skilja brukande från fastighetsförvaltning.⁸ Riksdagen beslutade i linje med dessa förslag, vilket kom att ligga till grund för den fortsatta utvecklingen inom området och också i sina huvuddrag fortfarande gäller.

⁴ Se SOU 2012:37. Kulturmiljöarbete i en ny tid, s. 140–143, och prop. 2012/13:96. Kulturmiljöns mångfald.

⁵ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen, del 1, s. 19–20.

⁶ Dir. 2012:7, s. 3.

⁷ SOU 2011:31. Staten som fastighetsägare och hyresgäst, sid 187–192.

⁸ Prop. 1991/92:44.

3.1.1 Kulturhistoriskt värdefulla fastigheter

Den första utgångspunkten i utredningens direktiv, begreppet kulturhistoriskt betydelsefulla fastigheter, är naturligen central för den nu aktuella utredningens urvalsarbete och har en stark koppling till regelverket, dvs. främst nu gällande lag och förordning avseende fastigheter med kulturhistoriska värden.⁹ Definitioner och angivelser i dessa regelverk anknäver även språkmässigt till utredningens direktiv, vilket tidigare redovisats. Det anges att uppdraget syftar till att de ”kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som fortsatt ska ägas av staten” kan identifieras. Kvalifikationsgrunden för byggnadsminnen i dessa regelverk kommer från 2014 att moderniseras och benämnas ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde”.¹⁰

Direktiven använder benämningen ”fastigheter” men det talas även om ”kulturfastigheter” och vilka ”kulturfastigheter och byggnader” som kan avyttras. Det talas vidare om ”fastigheter, anläggningar och mark” då det gäller överföringar.¹¹ Även om dessa termer tillsammans ringar in den typ av fastigheter som är i fokus, kan användning av sådana snarlika men olika begrepp innebära oklarheter med avseende på urvalets karaktär. Utredningen har därför ägnat definitionsfrågorna särskild uppmärksamhet, vilket berörs i tidigare avsnitt.

Benämningen statlig kulturfastighet har i tidigare utredningar avgränsats på olika sätt. SFVs Kulturfastighetsutredning 2009 och den komplettering som genomfördes av myndigheten 2010 omfattade i huvudsak befintliga eller föreslagna statliga byggnadsminnen förvaldade av Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket och Sjöfartsverket. Vidare ingick samtliga fastigheter förvaldade av Riksantikvarieämbetet, värdefulla fastigheter (enligt förordningens 16 §) förvaldade av SFV, dvs. kungsgårdar, samt av verket förvaldade objekt och monument med skyddsstatus. Ingick gjorde även SFVs så kallade bidragsfastigheter, även i de fall de inte klassades som byggnadsminnen.¹² Med bidragsfastigheter avsågs sådana fastigheter som SFV i sin interna redovisning bedömde sakna förutsättningar att ge ett långsiktigt ekonomiskt överskott. Flertalet av dessa bidragsfastigheter, till exempel kungliga slott, befästningar

⁹ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. samt förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m., fortsättningvis benämnda KML samt FSBM.

¹⁰ Se mer detaljerad genomgång av begreppen och kommande regeljusteringar i kapitel 2.

¹¹ Dir. 2012:7, s. 1–4.

¹² Fastighetsverket (2009). Kulturfastighetsutredningen, Del 1, s. 12.

och statyer, betecknades som statliga byggnadsminnen.¹³ I kompletteringen av Kulturfastighetsutredningen behandlades bland annat ett utvidgat urval fastigheter som förvaltades av dåvarande Banverket och Vägverket. Det gällde samtliga de fastigheter som då hade eller föreslogs få skyddsstatus.¹⁴

Eftersom olika myndigheter i sin förvaltning och redovisning genom åren använt skiftande definitioner för att beteckna sina fastigheter, använder sig Kulturfastighetsutredningen redovisningsmässigt av begreppet förvaltningsenhet, snarare än det juridiska begreppet fastighet. Det totala och kompletterade underlaget omfattade därmed nära 500 förvaltningsenheter, bestående av inemot 3 700 byggnader och anknyttande markområden.

Utredningen om staten som fastighetsägare och hyresgäst presenterade sitt betänkande påföljande år, 2011¹⁵. Betänkandet speglar väl den komplexa verksamhet som statens fastighetsförvaltning utgör med förvaltande myndigheter, bolag och stiftelser, som sammantaget innehar stora delar av det fastighetsbestånd som speglar staten och dess historia. Utredningen utgick inte från fastighetsbegreppet i strikt juridisk mening, utan i en vidare betydelse. Ibland avsågs ”byggnad utan att särskilt beakta marken eller sammanhållna områden och miljöer som sträcker sig över flera fastigheter”¹⁶. Utredningen omfattade myndighetsförvaltade fastigheter, inte sådana statligt ägda fastigheter som förvaltades av Vasakronan AB eller i statligt ägda bolag som inte hade fastighetsförvaltning som sin huvuduppgift (till exempel Vattenfall, LKAB, Göta kanalbolaget, Swedavia AB). Utredningen omfattade inte heller fastigheter där byggnadsvärden endast bedömdes utgöra en mindre betydelsefull del, till exempel inom Sveaskogs fastigheter. Inte heller berördes skogsmark, mark för naturskydd eller fjällnära mark som förvaltades av staten. Fastighetsinnehavet inom dåvarande Banverket och Vägverket låg också utanför det bestånd som utredningen granskade.

Riksantikvarieämbetet avgränsar i en aktuell rapport terminologiskt begreppet ”statlig kulturfastighet” till fastigheter som skyddas enligt någon av paragraferna i förordningen om statliga bygg-

---

¹³ SOU 2011:31, s. 125.

¹⁴ Fastighetsverket (2010). Kostnader och intäkter för den statliga kulturhistoriska fastighetsportföljen. Del. 1. Komplettering till Kulturfastighetsutredningen 2009, s. 5.

¹⁵ SOU 2011:31.

¹⁶ Ibid., s. 25.

nadsminnen.¹⁷ Sammantaget kan sägas att de avgränsningar av begreppet som görs i förordningen om statliga byggnadsminnen till stor del innebär överlapp men också skillnader i relation till begrepps användningen i de tidigare utredningarna. Det gäller såväl hur begreppet kulturfastighet tillämpats inom respektive utrednings urvalsramar, som i tillämpningen utredningarna emellan. Skillnaderna är dock inte stora och innebär i allt väsentligt att ett i huvudsak överlappande bestånd fastigheter utgjort grund för arbetet.

Vid de bedömningar och prioriteringar som gjordes inom ramen för Kulturfastighetsutredningen betraktades förvaltningsobjekten som helheter, vilket innebar att enskilda fastigheter inom mer sammansatta objekt inte gavs en individuell bedömning.¹⁸ Man uppmärksammade de brister eller underskott som kunde finnas i det totala beståndet av statliga byggnadsminnen. Samtidigt innebar utredningens avgränsningar att vissa förvaltande myndigheters fastigheter saknades i urvalet. Det gavs inte heller någon djupare genomlysning av det biologiska kulturarvet.¹⁹ Bidragande till detta kan ha varit de skillnader mellan kultur- och miljöområdet som kommer till uttryck i regelverken för byggnadsminnen respektive miljöbalkens bestämmelser för inrättandet av områdesskydd som naturreservat m.m. Skötselplaner för sådana skyddade områden är primärt inriktade på biologiska parametrar och inte bevarandeinsatser för de kulturhistoriskt intressanta byggnader och andra kulturarv som kan förekomma inom fastigheterna. Myndigheterna inom miljöområdet har inte heller i sina instruktioner eller andra styrinstrument angivna bevarandeppgifter som gäller de kulturhistoriska värden de förvaltar. Naturvårdsverket har i remissammanhang dock ställt sig positiv till en utveckling av förordningen för statliga byggnadsminnen så att vårdprogram tas fram av förvaltande myndigheter i samråd med Riksantikvarieämbetet.²⁰ Sammantaget kom Kulturfastighetsutredningen att vid sidan av en rad fornlämningar främst granska den byggda miljön, vilket innebar att man inte på allvar sökte överskrida gränsen mot vårt biologiska kulturarv.

---

¹⁷ Riksantikvarieämbetet (2012). Förenklad beredning av statliga byggnadsminnen. Rapport, s. 7.

¹⁸ *Ibid.*, s. 19.

¹⁹ Fastighetsverket (2009). Kulturfastighetsutredningen, Del 1, s. 17 ff.

²⁰ Naturvårdsverket (2012). Yttrande över RAÄs rapport Förenklad beredning av statliga byggnadsminnen. NV-07201-11, 2012-03-07, s. 2–3.

3.1.2 Spegla statens historia

Enligt forskaren Tobias Harding är historia inte bara ett ämne utan också en fråga om berättelser – historier – som ger mening åt tillvaron och legitimitet till den rådande ordningen.²¹ ”Den nationella historien bidrar till att definiera historien, vilka som ingår i den, och därmed också vilka som har rätt att företräda och styra den. Liksom andra berättelser med sanningsanspråk har historien behov av materiella belägg. Berättelser förankras genom förekomsten av materiella ting som belägger dem vetenskapligt, men kanske framför allt symboliskt. Till dessa belägg hör det materiella kulturarv som staten ... har tagit på sig att skydda genom kulturarvslagstiftningen och genom olika myndigheters arbete.”²² Nationsföreställningar kan, enligt Harding, sägas vara en fråga om kollektivt minne, ett minne som skapas med hjälp av gemensamma symboler och berättelser. ”Perioder då en mäktig stat eller härskare kan pekats ut som nationens representant får en given betydelse. I vissa fall blir även religionen en viktig enande faktor.”²³ De nationella berättelserna återberättas inte bara i den skrivna historien. Monument och historiska miljöer har varit ”viktiga platser för skapandet och uppvisandet av de nationella symboler ... som bekräftar och manifesterar dem.”²⁴

I Kulturfastighetsutredningen var utgångspunkten bland annat att de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som föreslogs ägas av staten skulle representera statens historia. Gränsen mot det mer omfattande nationella kulturarvet var dock inte entydig. Sverige är en gammal statsbildning även om den inte sett likadan ut under historiens gång. Under merparten av sin historia har den svenska statsbildningen haft ett annat territorium än i dag. Det visade sig svårt att avgränsa beståndet till ett fastighetsinnehav som över tid speglade just statens historia. Sveriges tidiga historia kännetecknas av frånvaron av en stat i den mening vi i dag lägger i begreppet. Det statliga åtagandet har vidare varierat över tid, till exempel det förhållande att det inte fanns någon tydlig åtskillnad mellan statens egendom och kungahusets före 1809.

---

²¹ Harding, T. (2012) Vilka är nationen? Om kulturarvet, staten, nationen och det civila samhället, s.42. I Fredengren, C. et al. (red.) I valet och kvalet. Grundläggande frågor kring värdering och urval av kulturarv. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

²² Ibid.

²³ Ibid., s. 47.

²⁴ Ibid.

Med hjälp av en särskild projektgrupp med experter togs inom Kulturfastighetsutredningen fram ett antal berättelser som speglade statens influensområden. Dessa användes som grund för bedömning och prioritering av fastigheter till en föreslagen statlig portfölj. Peter Aronsson, professor i historia och en till arbetet knuten expert, har i sin forskning visat på historiebruk och att använda det förflutna. Han menar att med 1800-talets stora förändringar ger tron på nationens betydelse och värdet av kulturarvet en kraft att skapa mening och legitimitet åt samhällets ordning. Försök att bygga gemenskaper, som nationer, kräver berättelser, konkretisering och handlingsorientering. Företeelsen är påfallande lika över Europa. I Sverige kopplades till exempel kungamaktens berättelser kring Gustav Vasa till beskrivningar av landet och olika platser som skulle ge nationell storhet och ära. Flera av dessa platser försågs med minnestavlor, som fortfarande vårdas av staten.²⁵

I den nu aktuella utredningens arbete har urvalet avgränsats med tydligare utgångspunkt i berättelserna *om staten* och i förordningen om statliga byggnadsminnen. En sådan mer strikt definition innebär ökad tydlighet och kvalitetssäkring av begreppet kulturfastighet och har därför bedömts som mest ändamålsenlig. De nackdelar detta innebär, att vissa delar av berättelserna om staten inte representeras tillräckligt väl i beståndet och att de underliggande besluten om byggnadsminnen tagits under en lång tid utan en samlad strategi och prioritering, bör beaktas i statens mer långsiktiga förvärvsperspektiv. Ett urval av värdefulla kulturfastigheter måste ses som en ständigt levande process, där omprövning av det befintliga beståndet och komplettering med nya objekt blir ett nödvändigt inslag över tiden. Det blir därför alltmer viktigt att ansvariga myndigheter fortsatt arbetar med värdering och urval och då lyfter fram de delar av det statliga kulturarvet som i dag inte är skyddat och därför saknas i utredningens urvalsram.

3.1.3 Betydelsefullt symbolvärde

En ytterligare utgångspunkt för urvalet ska enligt utredningens direktiv vara fastigheter med särskilt betydelsefullt symbolvärde.²⁶ Denna aspekt behandlades aldrig närmare i de tidigare uppdrag som

²⁵ Aronsson, P., red. (2009). *Platser för en bättre värld*. Nordic Academic Press, Falun, s. 150 ff. samt *Historiebruk – att använda det förflutna*. Studentlitteratur, Lund, 2004.

²⁶ Dir. 2012:7, s. 3.

lämnades till Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk 2008 och fick därmed inte något större genomslag i resonemangen kring Kulturfastighetsutredningens förslag.

Frågan om symbolvärde har olika betydelser beroende på under vilken tidsepok diskussionen tas upp. I dag är frågan mer komplicerad. Statssymboler och byggnader av högt kulturhistoriskt värde pekades ut under arbetet med 1990-talets fastighetsreform att ingå i det fastighetsbestånd som av kulturpolitiska skäl borde förvaltas i myndighetsform. Därmed avsågs främst sådana byggnader som manifesterats inom centrala administrativa system och vid de gamla lärosätena, till viss del även residens, centrala kulturinstitutioner och museer.²⁷ Dessa fastigheter återfanns i Byggnadsstyrelsens förvaltade "Nationalarvslista" eller i bestånd förvaltade av Fortifikationsverket.²⁸

Det offentliga symbolspråket kan sägas följa med det statliga byggnadsminnet genom att byggnadsverken och miljön speglar de intentioner, idéer och budskap byggherren, som här avser statsmakten, kronan eller kungen gett uttryck för i gestaltning, arkitektur och verksamhet. Till byggnadsminnet hör också de många berättelserna om historiska händelser, manifestationer och upplevelser som förstärker eller försvagar värdet av symbolen. Symbolen ligger hos initiativtagaren, men bruket kan se olika ut från en tid till en annan. Endast de historiska perspektiven på symbolik ingår i de bakomliggande berättelsekomplexen, som ligger till grund för byggnadsminnet och den kulturhistoriska värderingen.²⁹

Symbolbegreppet är också intressant genom att det intuitivt tycks stå för något som vi alla kan uppfatta. Symboler och bilder av en plats påverkar de förväntningar som finns och är avgörande för en plats identitet. Men monument, minnesmärken och byggnader med symbolbetydelse har ofta förknippats med olika folkgruppers identitet och historieskrivning. Symbolbruket är inte entydigt och oföränderligt, det förändras över tid och rymmer också en problematik som kan komma till uttryck i representation av konfliktfyllda händelser som krig, social och ekonomisk exkludering liksom maktutövning.³⁰

²⁷ Se bland annat prop. 1992/93:37, bil. 1.3, s. 28 samt Riksantikvarieämbetet (1992). Unnerbäck, A. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.

²⁸ Ibid.

²⁹ Se pm till utredningen från Wijkander, K. (2013) respektive Gijer, M. (2013).

³⁰ Riksantikvarieämbetet (2012). Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter. Underlag till utredningen S 2012:02 från Samhällsavdelningen 2012-07-03, s. 6.

Utredningen tar upp de historiska perspektiven på symbolfrågan och där den är nära knuten till berättelsen om statens kulturfastigheter. Dagens diskussion kring symboler präglas mer av kritiska omprövningar och alternativa berättelser. Det anknyter också till de övergripande kulturpolitiska målen som bland annat betonar olika gruppers rätt till sitt kulturarv och dess materiella uttryck.³¹ Symboler kan i sig ha en pedagogisk funktion. Men om symbolen förlorar sin karaktär, inte längre är tydlig och fattbar, kan den möta ett mer abstrakt historiskt intresse.³² Symbolvärdet berörs ytterligare i ett senare avsnitt, där utredningens bedömningsmodell för kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla fastigheter anges.

3.1.4 Betydelse för rikets säkerhet

En tillkommande utgångspunkt, som kommit till uttryck i direktiven, är att fastigheter ska förvaltas av staten om de har central betydelse för rikets säkerhet.³³ I ett historiskt perspektiv finns talrika exempel på kulturhistoriskt värdefulla anläggningar som tillkommit för att garantera rikets säkerhet, till exempel äldre borgar och befästningsanläggningar. I ett nutidsperspektiv kan säkerhetsaspekter bland annat läggas på utrikesfastigheter och regeringsbyggnader. Ett kriterium av detta slag verkar dock snarast förstärkande i urvalet och kan inte i sig vägleda ett urval av mer sentida kulturhistoriskt intressanta fastigheter.³⁴ I några fall kan dock säkerhetsaspekter indirekt leda till att kulturhistoriskt värdefulla fastigheter inte prioriteras inom en föreslagen statlig portfölj, till exempel till följd av bristande tillgänglighet för allmänheten. Säkerhetsskäl kan omvänt även i sig utgöra skäl för att så länge viss verksamhet bedrivs bibehålla den statliga förvaltningen av en kulturfastighet, även om dess kulturhistoriska värde inte prioriteras i urvalet.

Säkerhetsfrågan i sin helhet kommer naturligt in i de bedömningar som skett inom den parallellt pågående Försvarsfastighetsutredningen, med vilken omfattande samråd skett. Utredningen om kulturfastigheter har därför medvetet valt att inte särskilt ta in frågan om säkerhet bland de kulturhistoriska utgångspunkter som

³¹ Geijer, M. (2013). Bilaga 5.

³² Riksantikvarieämbetet (2002), s. 96.

³³ Dir. 2012:7, s. 3.

³⁴ Geijer, M. (2012).

präglar urval och prioritering av fastigheter som föreslås för statlig förvaltning. Sådana aspekter har i stället kunnat tillföras i dialogen utredningarna emellan, vilket innebär att förslagen om en portfölj kulturhistoriskt värdefulla fastigheter kan möta direktiven även i detta avseende.

3.2 Urvalsram

Det har i utredningens diskussion om ändamålsenlig urvalsram övervägts om fastigheter klassade enligt KML och FSBM tillsammans med Riksantikvarieämbetets övriga bestånd ger tillräcklig bredd för urval och prioritering. Närmast gällde det om övriga myndighetsförvaltade men inte klassade fastigheter, som ingick i Kulturfastighetsutredningen, borde ingå i den grupp fastigheter som utredningen tar ställning till. Utredningen bedömde dock att dessa inte skulle omfattas. Motivet var i första hand att inte på ett osystematiskt sätt ge sådana fastigheter en särställning jämfört med sådana övriga kulturhistoriskt intressanta fastigheter och byggnader som ännu inte förts fram för en bedömning av Riksantikvarieämbetet. I den mån sådana fastigheter på sikt kommer att uppfylla kraven för förklaring som byggnadsminne kommer de att kunna prövas med av utredningen föreslagen metodik. Det statliga innehavet bör också fortsatt omprövas och kompletteras i en fortlöpande process, där såväl avyttring som komplettering blir ett naturligt inslag.

Utredningens urvalsram för kulturhistoriskt särskilt värdefulla fastigheter utgörs därmed sammanfattningsvis av fastigheter i statliga myndigheters ägo som helt eller delvis byggnadsminnesförklarats genom beslut med stöd av kulturminneslagen (KML) eller förordningen om statliga byggnadsminnen (FSBM). Totalt innebär det omkring 265 statliga byggnadsminnen (enligt FSBM), ett litet antal enskilda byggnadsminnen i statliga myndigheters ägo, därtill ett betydande antal fornminnen samt övriga fastigheter (en del bebyggda) förvaltade av Riksantikvarieämbetet. Vidare ingår kungsgårdar och det fåtal fastigheter som föreslagits men ännu inte beslutats utgöra statliga byggnadsminnen. Utredningens direktiv anger tydligt att urvalsarbetet enbart ska ske utifrån de befintliga bestånd som redan förvaltas av statliga myndigheter.³⁵

---

³⁵ Dir. 2012:7, s. 1.

Utredningen har i sitt arbete också uppmärksammat förekomsten av fastigheter där statlig förvaltning sker av kulturhistoriskt värdefulla objekt trots oklara ägoförhållanden eller där byggnader uppenbart står på ofri grund. Utredningens direktiv ger inte anledning att lägga närmare förslag kring förändrat ägande av objekt i enskild ägo men kommenterar i vissa fall vad som kan vara lämpligt i förvaltningsfrågan.

Tabell 3.1 Urvalsram för prioritering av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som bör förvaltas av staten. Antal skyddsvärda objekt respektive fastigheter

Förvaltande myndighet	Statliga byggnadsminnen	Byggnadsminnen enligt KML ³⁶	Övriga objekt	Motsvarande antal registerfastigheter ³⁷
Statens fastighetsverk	172	14	30 ³⁸	248
Fortifikationsverket	28	4	-	45
Riksantikvarieämbetet	1	2	113 ³⁹	154
Sjöfartsverket	29	-	-	35
Trafikverket	20	-	-	22
Naturvårdsverket	4	-	1	5
Sveriges lantbruksuniv.	1	-	-	1
Kungl. Djurg. förvaltning	12	-	-	6
Riksdagen	5	-	-	5
Totalt	265⁴⁰	20	144	521⁴¹

³⁶ Merparten av dessa finns i Karlskrona.

³⁷ Utredningen erfar att beståndet statligt förvaltade kulturhistoriska byggnader och anläggningar även omfattar ett antal enskilt eller samfällt ägda registerfastigheter. Det rör sig då om statlig egendom på ofri grund eller att staten förvaltar enskild egendom, t.ex. till följd av äldre kungligt beslut eller sedvänja. Fastigheterna anges närmare i bilaga 4.

³⁸ Kungsgårdar förtecknade enligt FSMB, 16 §.

³⁹ RAA:s skyddsvärda objekt utgörs till stor del av ruiner och fornminnen skyddade enligt KML, därtill ingår bl.a. tio kyrkobyggnader.

⁴⁰ I vissa fall förvaltar olika myndigheter delar av vad som administrativt och beslutsmässigt kan betraktas som ett gemensamt byggnadsminne. Ett byggnadsminne kan vidare omfatta flera separata objekt som ligger skilda från varandra geografiskt, som t.ex. i anslutning till Malmbanan. Totalsumman 265 statliga byggnadsminnen (1 520 byggnader) i bebyggelseregistret blir därför något lägre än myndigheternas egna summerade volymuppgifter.

⁴¹ Byggnadsminnen och andra skyddsvärda objekt anknyter inte alltid till gränserna för juridiska registerfastigheter, därför överensstämmer inte antalet registerfastigheter som omfattas av urvalsramen med antalet skyddsvärda byggnadsminnen, forn lämningar m.m. som ligger på dessa fastigheter.

Urvalsramen gäller fastigheter i jordabalkens mening, i medvetenhet om att ett förvaltningsobjekt kan utgöra en del av en fastighet eller omfatta objekt inom flera fastigheter. I den mån detta för vissa objekt föranläter en diskussion om behovet av fastighetsbildning, anges det i utredningens förslagsavsnitt. Förklaringen av fastigheter som enskilda eller statliga byggnadsminnen innebär i sig att vissa kriterier och kvalitetskrav tillämpats, till exempel krav av arkitektonisk, konstnärlig och byggnadsteknisk karaktär. Utredningens tillämpning av en modell för ett snävare urval fastigheter som bedöms vara av särskilt kulturhistoriskt värde och som fortsatt bör ägas och förvaltas av staten innebär att dessa grundläggande krav i regelverket utgör utgångspunkter och att ytterligare kriterier och krav tillförs. I ett längre perspektiv kan det visa sig praktiskt att väga samman urvalsgrunder och kriterier till ett mer enhetligt regelverk för bedömning av statens portfölj av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter.

I följande avsnitt beskrivs grunderna för den modell som utredningen tillämpat för bedömning av enskilda fastigheter inom urvalsramen. Modellen bygger på den metodik som utvecklats av Riksantikvarieämbetet och tillämpats inom Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning. Vi redovisar avslutningsvis den komplettering av modellen som skett inom utredningen med ett antal ytterligare angivna bedömningsgrunder.

3.3 Riksantikvarieämbetets berättelsemodell

Regeringen gav 2008 i uppdrag till Riksantikvarieämbetet (RAÄ) att se över kriterierna för vilka kulturfastigheter staten skulle äga och förvalta.

Översynen skedde med utgångspunkt i de kriterier som då gällde och tidigare hade formulerats i olika regeringspropositioner. Bland annat angavs som skäl för statens ägande av vissa ändamålsfastigheter att berörda byggnader utgjorde symbol för den primära verksamhet som bedrevs, att fastigheten utgjorde ett nationellt kulturarv, ägdes av historiska skäl, av säkerhetsskäl eller att staten ville ha rådighet över en produktionsfaktor.⁴² Tidigare hade slagits fast att nationalarvet i första hand omfattade sådana byggnader som haft en central funktion i den svenska historien, samhällsutveck-

---

⁴² Prop. 1997/98:137.

lingen och den vetenskapliga odlingen eller byggnader och egendom som sedan urminnes tid tillhört kronan.⁴³

RAÄ avgränsade sitt arbete inom uppdraget till kriterier utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv och behandlade inte närmare de övriga skäl som kunde anges för en statlig förvaltning. Till de senare räknades donationer, symbolbyggnader eller fastigheter som staten ägde av hävd eller annan anledning, till exempel renbeteslanden och de kungliga slotten.⁴⁴

RAÄ konstaterade vid avrapportering av uppdraget att statens innehav av kulturfastigheter kunde bli mer målinriktat genom att samhällsnyttan motiverades och säkerställdes. En värderings- och urvalsmodell hade utvecklats i samråd med Statens fastighetsverk (SFV) och övriga berörda myndigheter.⁴⁵ Urval och värdering av fastigheter/objekt skulle enligt modellen ske i tre steg, genom att påvisa när det rent generellt är betydelsefullt att staten ska äga för att säkerställa en gemensam nytta, granska motivet för fastighetsinnehav utifrån en berättelsemodell och justera innehavet med hjälp av representativitetskriterier.⁴⁶

Det inledande steget innebar en bedömning av om tillgången till en kulturfastighet/kulturmiljö behövde säkerställas för alla medborgare, som en gemensam nytta. Kulturhistoriskt värdefulla fastigheter kunde vara kopplade till användningen av kollektiva resurser, vilket gav grund för statligt ägande. Det kunde gälla tillgången till kulturarvet som offentlig plats och möjligheter till fysisk delaktighet för att kunna tolka eller ifrågasätta en historisk skrivning. Det var viktigt att säkerställa ett kulturarvsutbud med distans till politiska och kommersiella anspråk.⁴⁷

Ett andra och huvudsakligt steg i RAÄs modell avsåg tillämpning av den s.k. berättelsemodellen, där fastighetsinnehavet tematiskt beskrevs utifrån dess bärande kulturhistoriska berättelser. Berättelserna länkades därefter till de fysiska platserna och fastighetsportföljen granskades utifrån vilka fastigheter som utgjorde viktigaste betydelsebärande enheter i statens historia. Fastigheter som inte var viktiga för berättelsen eller där bättre representanter fanns, kunde överlåtas till annan förvaltare än staten. Fastigheter

⁴³ Prop. 1992/93:37.

⁴⁴ Riksantikvarieämbetet (2008). Förslag till nya kriterier för statens ägande och förvaltning av kulturfastigheter. Återrapportering enligt regeringsuppdrag 2008. Dnr. 101-2002-2008, 2008-06-30, s. 5.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Fastighetsverket (2009), s. 22–23.

⁴⁷ Riksantikvarieämbetet (2008), s. 8.

som speglade övrig offentlig historia, som till exempel rörde kommunala institutioner, kunde överlätas till sådana huvudmän att förvalta.⁴⁸

Det tredje steget innebar att se över representativiteten i urvalet. Spridning skulle eftersträvas genom att urvalet karakteriserades av bredd och mångfald. De variabler som angavs som exempel var geografi, gender, klass, generation och etnicitet. Vid urvalet skulle eftersträvas att få med ”fastigheter som är noder i mångfald och historieskrivning”, vilket innebar att fastigheten var en plats där flera berättelser eller perspektiv kunde mötas.⁴⁹

RAÄ lämnade avslutningsvis vissa synpunkter kring bevarande och nyttjande av kulturfastigheter samt föreslog en kvalificerad genomlysning av det befintliga fastighetsinnehavet utifrån den beskrivna modellen.⁵⁰

3.4 Kulturfastighetsutredningen

Riksantikvarieämbetets förslag realiserades i form av ett särskilt regeringsuppdrag till Statens fastighetsverk att lämna förslag på fastigheter som ur ett kulturhistoriskt perspektiv långsiktigt borde förvaltas av staten. Urvalet skulle göras utifrån de av RAÄ föreslagna kriterierna. Uppdraget genomfördes inom ramen för den s.k. Kulturfastighetsutredningen, som tillsammans med en avslutande komplettering gav en bred översyn av det statliga fastighetsbeståndet.

Sex nationella berättelser togs fram för att tematiskt beskriva statens historia:

- Att styra, beskatta och döma – om rikets enande och den moderna statens framväxt,
- Om vetenskap, utbildning och intellektuell kultur,
- Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar,
- Tro och religion genom tiderna,
- Maktbalans – integration och expansion,
- Den socialmedicinska utvecklingen i Sverige.

---

⁴⁸ Ibid., s. 9.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid., s. 11–12.

Urval och bedömning av fastigheter skedde med hjälp av en expertgrupp samt en särskild referensgrupp med sakkunniga tjänstemannarepresentanter från olika berörda myndigheter samt forskare. Utredningen resulterade i förslag om en statlig fastighetsportfölj samt förslag på sådana fastigheter som utifrån kulturhistoriska perspektiv kunde avyttras och förvaltas av andra ägare än de statliga myndigheterna. Sammantaget cirka 550 fastigheter bedömdes, merparten statliga byggnadsminnen.⁵¹

Viss kritik har framförts mot berättelsemodellen och den utformning denna fick i Kulturfastighetsutredningen.⁵² Kritiken handlar främst om det sätt på vilket berättelserna utformades – att de kunde uppfattas som begränsade utifrån det fastighetsbestånd som staten ägde, snarare än att beskriva de möjliga och angelägna berättelseteman som kunde skildra staten. Modellen skulle därmed kunna uppfattas som understödjande ett cirkelresonemang, som bekräftade det befintliga beståndet och där ”vita fläckar” och kompletteringsbehov inte åskådliggjordes. Modellen kunde också sägas resultera i utvecklingen av en ny nationell urvalsgrund eller skyddsnivå, som existerade parallellt med det befintliga regelverket för skydd av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader.

Kulturfastighetsutredningen och dess expertgrupp var dock medvetna om dessa kritiska aspekter i sitt arbete, vilket också framgår av slutrapporteringen och den komplettering som skedde.⁵³

3.5 Utredningens kompletterande bedömningsgrunder

Den metodik eller modell som tillämpades i Kulturfastighetsutredningen ska enligt regeringens direktiv också tjäna som utgångspunkt för den nu aktuella utredningen, Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter.⁵⁴ Vi har därför utvecklat

⁵¹ Statens fastighetsverk (2009-10). Kulturfastighetsutredningen med komplettering.

⁵² Framgår bland annat av synpunkter från remissinstanserna.

⁵³ ”Syftet med uppdraget var att sammanfatta, kommunicera och välja fram. Inte ändamålsenligt att använda berättelserna som ett skarpt instrument för urval. Fastigheterna är möjliga att placera in i många olika tolkningar och meningsbyggen. De kan inte välja bort på grundval av konventionella berättelser. Se till att en rikedom av associationsmöjligheter och kunskapsutvinning kan fångas ur en verklighet och kunskapsprocess som är mer konfliktfylld. En berättartekniskt mer komplex eller en dialog som framställningsform måste tillåtas. Fördelen med modellen är att det handlar om en bredare och förhoppningsvis mer gripbar historieskrivning som är angelägen för fler.” Fritt efter Peter Aronssons minnesanteckningar och generella kommentarer till de berättelser som förelåg.

⁵⁴ Dir. 2012:7, s. 3–4.

och anpassat modellen, vilket skett med stöd av de tidigare berörda myndigheterna, främst RAÄ och SFV.

De sex berättelseteman om staten som formulerades inom ramen för Kulturfastighetsutredningen tillämpas även i den nu aktuella utredningens bedömningsarbete. Särskild vikt läggs dock vid att det ska handla om *statens* historia och inte spegla skeenden utifrån ett bredare, nationellt kulturhistoriskt perspektiv. Grunden för arbetet är dock av naturliga skäl den grundliga genomgång av en stor del av myndigheternas kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som redan gjorts inom ramen för Kulturfastighetsutredningen. Den kritik mot modellen som berörs i föregående avsnitt har mot bakgrund av utredningens direktiv inte bedömts som avgörande. Risken för ”cirkelresonemang”, där endast befintliga fastigheter i beståndet ges en belysning genom de valda berättelserna, saknar relevans i detta sammanhang. Utredningens uppgift är just att göra en bedömning och föreslå ett urval bland de fastigheter som redan ägs av myndigheterna, inte att peka ut ytterligare angelägna objekt under annan förvaltning som bör förvärvas av staten. Berättelsemodellen ska därför inte ses som en urvalsmodell, utan mer värderas utifrån sitt pedagogiska värde då det gäller att åskådliggöra och förklara historiska skeenden och processer.

De perspektiv som anläggs ska heller inte ses som en gång för alla givna, utan som en utgångspunkt som fortlöpande behöver diskuteras. Frågan om statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter behöver prövas i en fortgående process. För att bibehålla en över tiden god flexibilitet i modellen bör därför inte antalet berättelser fixeras till just de sex som hittills tillämpats.⁵⁵ Utredningen bedömer att detta kommer att aktualiseras i ett framtida bedömningsarbete då urvalsramen kommer att kunna vidgas genom att en rad ytterligare fastigheter blir aktuella som byggnadsminnen. Då kommer till exempel fastigheter och byggnader som speglar den moderna statens utveckling och administration att kunna tillföras. Utredningen gör därför bedömningen att det andra steget i RAÄs modell, tillämpningen av berättelsemodellen med den flexibilitet denna medger, väl motiveras som en inledande och mer grundläggande utgångspunkt i prioriteringen av en statlig portfölj kulturfastigheter.

Övriga steg i RAÄs modell tillämpas i det nu aktuella utredningsarbetet först i senare skeden av bedömningsprocessen. Det

⁵⁵ Riksantikvarieämbetet (2012). Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter. Underlag till utredningen S 2012:02 från Samhällsavdelningen 2012-07-03, s. 6.

första steget, att påvisa när det är betydelsefullt att staten ska äga för att säkerställa en gemensam nytthet, visade sig passa bättre att föra in som en avslutande bedömning då övriga urvalsgrunder tillämpats. Det tredje steget, representativitetskriteriet, ges en mindre utslagsgivande roll genom att integreras tillsammans med andra viktiga bedömningsgrunder.

En rad sådana ytterligare bedömningsgrunder tillämpas för att ur olika utgångspunkter prioritera ett lämpligt urval statligt förvaltade kulturfastigheter. Bedömningsgrunderna anges nedan. De är inte rangordnade och är i den meningen inte värderade efter sin inbördes betydelse. Det är den samlade bilden som avgör bedömningen av ett visst objekts angelägenhet.

Fastigheten som en del av helheten

Den enskilda fastigheten eller miljön måste bedömas i ett helhets- och omvärldsperspektiv. Finns andra likvärdiga objekt redan säkrade, inom eller utom staten? Den samlade kulturhistoriska berättelsen, det nationella kulturarvet, är omfattande och statliga myndigheter behöver inte själva äga eller förvalta fastigheter som speglar alla aspekter på de berättelser om staten som definieras. Lag och förordning har tillkommit tillsammans med stödformer och effektiva tillsynsprocesser för att skydda kulturarvet också under ett diversifierat ägande.

Sammanhang

Kulturmiljön kan berätta en mångsidig och sammansatt historia, där fastigheten ingår i en miljö som, genom att säkras i sina delar, bildar ett tydligt sammanhang. Sammanhanget kan till exempel innebära ökad förståelse för de förändringar som skett över tid av statens åtagande och sätt att organisera sig. Det kan innebära miljöer som bildar tydliga helheter eller att sammansatta berättelser kan tydliggöras.

Viktiga perspektiv i denna bedömning ligger i en granskning också utifrån representativitet. Fastighetsbeståndet ska samlat ge uttryck för en lämplig spridning genom att representera bredd och mångfald. Aspekter att beakta är geografisk representativitet, gender, klass, generation och etnicitet.

Tillgängliggörande

Fastigheten kan tillgängliggöras för medborgarna och kan ha potential som attraktivt besöksmål. Samverkan med regionala och lokala aktörer, närhet till attraktiva miljöer, förstärker fastighetens förutsättningar och underlättar finansiell samverkan. Tillgängliggörandet behöver inte enbart vara av fysisk karaktär, ny teknik och digitala medier kan skapa förutsättningar för att tillgängliggöra fastigheter som är svåra att besöka fysiskt. De historiska fastigheterna är en viktig kunskapskälla och kan användas inom forskning och utbildning.

Förutsättning för förvaltning och hållbarhet

Fastigheten ger förutsättningar för att bilda/upprätthålla goda förvaltningsbara enheter eller miljöer, där långsiktig hållbarhet kan uppnås.

Ekonomi

Fastigheten, dess skick, vårdbehov och ekonomiska förutsättningar utgör viktiga komponenter då olika objekt värderas och vägs mot varandra. Prioriteringsarbetet sker utifrån en ekonomisk verklighet, vilket dock alltid måste göras i ett tillräckligt långsiktigt planeringsperspektiv. Staten har dock som ägare ett stort ansvar att förvalta de stora kulturhistoriska värden fastighetsbeståndet representerar.

Övriga aspekter

Utredningen har vidare diskuterat andra tillkommande aspekter på valet av lämpliga fastigheter att ingå i en statlig portfölj med kulturfastigheter. Byggnader och anläggningar ska så långt möjligt användas och brukas. Det gynnar ett rikt och levande kulturarv. Fastigheten kan utan att det kulturhistoriska värdet går förlorat, användas hållbart och långsiktigt i olika verksamheter. Detta bedömdes dock inte utgöra en särskild prioriteringsgrund. Perspektivet kommer naturligt in i diskussioner kring sammanhang och tillgängliggörande och ställdes därför inte upp som en prioriteringsgrund i sig.

Fastigheten kan i sin kulturmiljö vidare tjäna som pedagogiskt exempel och underlätta förståelsen av viktiga skeenden, historiska och geografiska samband. Möjligheten att utveckla och visa upp pedagogiska exempel utgår främst från förvaltarens eller nyttjarens kreativitet och förutsättningar att levandegöra kulturarvet och ge förutsättningar för medverkan ur ett medborgarperspektiv.

3.6 Utredningens samlade bedömningsmodell

Idégrunden för fastighetsinnehavet handlar inte enbart om hur urvalet ska göras utan långt mer om en förståelse för varför staten bör äga vissa fastigheter och hur förvaltningen bör utformas. Utredningen har dock uppfattat det grundläggande kriteriet för statens innehav som att beskriva hur staten har organiserat och manifesterat sig genom historien. Staten har samtidigt genom sin roll influerat och genom tiderna påverkat hela samhället i varierande grad.

Motiven för statens ägande är komplexa och är därför svåra att fastställa i en given modell. Modellen och urvalet är vidare tidsbundet och måste därför återkommande prövas. Det finns också anledning att anta att framtida kunskapsuppbyggnad kan bidra till nya berättelser som betonar ytterligare aspekter av den statliga verksamheten. Givet dessa utgångspunkter, har utredningen ändå formulerat en bedömningsmodell för det nu aktuella uppdraget. Den innebar sammantaget en urvals- och bedömningsprocess enligt följande schematiska steg och bedömningsgrunder:

- En urvalsram definierades för bedömning av vilka särskilt kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som staten bör förvalta. Urvalet grundas på fastigheter/objekt i statlig myndighetsförvaltning som klassats genom beslut med stöd av Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) eller Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. (FSBM).⁵⁶ I den senare gruppen ingick även sådana fastigheter där det lagts förslag till regeringen om klassning enligt FSBM. Urvalsramen vidgades i vissa avseenden för att inkludera en rad fastigheter där fortsatt statlig förvaltning av kulturhistoriska skäl och tidigare angivna bedömningar naturligt borde övervägas av utredningen.

⁵⁶ Beslut har fattats i juni 2013 om vissa justeringar av regelverket, med ikraftträdande 2014, vilket dock inte bedömts behöva påverka utredningens urvalsarbete.

Det innebar att Riksantikvarieämbetets totala fastighetsbestånd samt de från ämbetet till Statens fastighetsverk tidigare överförda kronogårdarna ingick i urvalet.⁵⁷

- Motivet för visst fastighetsinnehav granskades utifrån en berättelsemodell, med tematiska berättelser som ska spegla *statens* historia och verksamhet.
- En rad kompletterande bedömningsgrunder tillämpades, vilket i rubrikform innebar bedömning utifrån fastigheten som en del i en större helhet, sammanhang, tillgängliggörande, förutsättning för förvaltning och hållbarhet samt ekonomiska förutsättningar för förvaltningen.
- Avslutningsvis granskades om det var betydelsefullt att staten hade äganderätten till fastigheterna för att kunna säkerställa dem som gemensamma nyttigheter för medborgarna.

Bedömningsarbetet samordnades av utredningen utifrån sammanställningar och underlag från berörda myndigheter med expertis inom kulturhistoria och förvaltning samt externa experter. Kontinuitet eftersträvades i förhållande till Riksantikvarieämbetets och Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning och dess tidigare överväganden och ställningstaganden, bland annat genom diskussioner med sakkunniga från den tidigare expertgruppen. Det var naturligt att som en bas för arbetet utgå från de bedömningar av enskilda fastigheter som gjordes i denna utredning. Kvalificerad kunskap och vetenskaplig expertis ligger bakom de motiveringar och prioriteringar som då togs fram. De anpassningar som skett av metodiken för urval och bedömning innebar dock ombalansering av vissa bedömningsgrunder och en striktare syn på vad som menas med ett statligt perspektiv i förhållande till en bredare kulturhistorisk berättelse.

Även i den nu aktuella utredningen gav Statens fastighetsverk, Riksantikvarieämbetet och Fortifikationsverket värdefullt stöd i diskussionen kring motiveringar och prioritering av enskilda förvaltningsobjekt. Arbetsgrupper/expertis inom respektive myndighet diskuterade tillsammans med utredningen såväl principiella urvalsfrågor som tillämpning av modellen på de enskilda objekten. En gemensam workshop med Statens fastighetsverk och Fortifikationsverket gav stadga åt bedömningsarbetet inom berättelse-

---

⁵⁷ Förtecknade som värdefulla fastigheter enligt FSBM, 16 §.

teman som rörde främst berättelserna om maktbalans samt ekonomiskt liv och handel. Av särskilt intresse var de förskjutningar i bedömningen som kunde uppstå jämfört med den tidigare Kulturfastighetsutredningen till följd av den utveckling av bedömningsgrunderna som nu skett. Under hela bedömningsfasen tjänade Statens fastighetsverk och dess interna arbetsgrupp som sammanhållande för att ta fram ett samlat underlag till utredningen för alla de fastigheter som ingick i urvalsramen. Det underlättade utredningens arbete med att få fram överblickbara listor över fastigheter samt beskrivningar och bedömningar som knöts till kategorier av fastigheter och enskilda objekt.

Statens fastighetsverk gav under utredningsperioden även uttryck för ställningstaganden ur ett eget myndighetsperspektiv.⁵⁸ Det gällde det egna fastighetsbeståndet och hur man långsiktigt såg på dess förvaltning inom staten och myndigheten. Fastighetsverkets uppfattning gav i sig upphov till vissa reaktioner och förhållningssätt, till exempel bland de arrendatorer och andra aktörer som nyttjade berörda fastigheter. Myndighetens ställningstaganden avvek i vissa avseenden från den samlade bedömning vi senare gjorde inom utredningen. Skillnaderna var dock inte omfattande.

Experter från övriga berörda myndigheter har bidragit i diskussioner och lämnat värdefulla underlag om sina myndigheters kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Det har bland annat gällt fastigheternas speciella karaktär och långsiktiga nyttjande i myndigheternas verksamhet. Under utredningens avslutande arbete i maj 2013 anordnades ett seminarium där utredningens syn i vissa mer principiella frågor diskuterades med företrädare för de fastighetsförvaltande myndigheterna. Utredningens kontakter i övrigt gentemot myndigheter och andra aktörer redovisas närmare i bilaga 3.

3.6.1 Fastigheter som inte speglar statens historia

Utredningens urvalsmodell innebär att en rad kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader inte kan anses uppfylla de uppsatta urvalskriterierna för fortsatt statlig förvaltning, främst med tanke på att de inte speglar statens historia. Mot bakgrund av utredningens direktiv och de särskilda förhållanden som kan råda för enskilda kulturfastigheter, kan dock en särskild bedömning av

⁵⁸ Statens fastighetsverk (2013). Beslut, Dnr 220-461/13, 2013-01-28.

det framtida förvaltningsansvaret ändå komma att krävas vid sidan av den beskrivna urvalsmodellen. Det kan gälla objekt som förvärvats under särskilda förutsättningar, till exempel donationer med villkor om långsiktig statlig förvaltning, eller andra förhållanden som kräver särskilda överväganden. Utredningen redovisar i sitt förslagsavsnitt de bedömningar som gjorts i sådana särskilda fall.

4 Förslag om ett framtida statligt bestånd av kulturfastigheter

Utredningens förslag: Staten föreslås av kulturhistoriska skäl fortsatt äga och förvalta ett betydande bestånd kulturfastigheter med tydlig inriktning på berättelsen om statens egen uppkomst och verksamhet. Beståndet ska spegla och åskådliggöra hur staten organiserat och manifesterat sig under olika historiska perioder och skeenden. Det är samtidigt angeläget att framtida omprövning kan ske och att kompletteringar görs där kulturhistoriskt intressanta miljöer nu saknas, i första hand från 1900-talets utveckling och uppbyggnadsskeden.

Fornlämningar har ett starkt skydd enligt kulturminneslagen och det finns numera, med undantag av välkända historiska platser av nationell betydelse, inte skäl för staten att äga fornlämningar för att skydda hotade områden.

Staten bör inte heller fortsättningsvis förvalta andra fastighetsägares egendom.

Ett antal kulturfastigheter bör kvarstå i myndighetsägo på grund av pågående verksamheter. Det gäller till exempel vissa objekt med anknytning till den statliga administrationen, försvarsmaktens verksamhet, trafikanläggningar eller naturreservat.

Ett sammanhållet ägande med sammanhållen förvaltning av statens kulturfastigheter bör främst ske genom den myndighet som i första hand har till uppgift att förvalta statens fastigheter av denna typ, för närvarande Statens fastighetsverk. Även andra myndigheter föreslås dock i begränsad utsträckning kunna äga och förvalta kulturfastigheter om särskilda förutsättningar råder.

Staten föreslås av kulturhistoriska skäl fortsatt äga och förvalta cirka två tredjedelar av de statliga kulturfastigheter som ingår i dagens bestånd. Fastighetsinnehavet bör i ökad utsträckning inriktas på berättelsen om statens egen uppkomst och verksamhet, den nationalstatliga utvecklingen, dvs. spegla och åskådliggöra hur staten organiserat och manifesterat sig under olika historiska perioder och skeenden. Statens egen historia har stor nationell betydelse och innehavet kan därmed i ökad utsträckning bidra till förståelsen och diskussionen kring den utveckling som skett.

Tabell 4.1 Utredningens förslag om kulturfastigheter (registerfastigheter) som ska vara kvar i statlig ägo respektive kan avyttras¹

Förvaltande myndighet	Antal fastigheter i urvalsramen	Kvar i staten av kulturhist. skäl	Kvar i staten av andra skäl	Fastigheter som kan avyttras
Statens fastighetsverk	248	196	3	49
Fortifikationsverket	45	30	9	6
Riksantikvarieämbetet	154	56	2	96
Sjöfartsverket	35	23	-	12
Trafikverket	22	18	2	2
Naturvårdsverket	5	2	3	-
Sveriges lantbruksuniversitet	1	-	-	1
Kungl. Djurg. förvaltning	6	-	6	-
Riksdagen	5	-	5	-
Totalt	521	325	30	166
Procentandel	100	62,4	5,8	31,9

Fornlämningar har numera ett starkt skydd enligt kulturminneslagen och ligger till största delen inom marker som har andra ägare än staten. Mot bakgrund av den utveckling som skett anser utred-

¹ De förslag som redovisas i detta kapitel specificeras ofta på objektsnivå, som t.ex. statliga byggnadsminnen. Det innebär att antalet fastigheter i tabellen inte överensstämmer helt med det antal objekt som redovisas. Utredningen föreslår vidare avstyckning el. motsvarande som berör sju fastigheter, vilket innebär en motsvarande dubbelräkning av antalet registerfastigheter i tabellen. I bilaga 4 ges en fullständig nyckel som förtecknar samtliga objekt och fastigheter som berörs.

ningen att ett antal fornlämningar, med undantag av vissa välkända historiska platser av nationell betydelse, kan återföras till lokala intressenter eller markägare. Riksantikvarieämbetets fastighetsbestånd anskaffades till största delen genom Kungl. Vitterhetsakademiens tidigare förvärv. De fornlämningar som bedömdes vara hotade och hade stora vårdbehov togs in i myndighetens ägo som en ren skyddsåtgärd. Ansvaret att agera i fornminnesfrågor över hela landet låg tidigare på den centrala förvaltningsmyndigheten, innan länsstyrelser på 1970-talet övertog rollen regionalt. I dag finns en utbyggd struktur för kulturmiljöarbetet hos länsstyrelser, dessutom ytterligare expertis och kunskaper på läns museer och lokala museer. På så sätt har både lagstiftning och stöd utvecklats och bevarandefrågorna har stärkts. Informationsarbete och ett omfattande samarbete med markägare sker dessutom i större utsträckning än tidigare.

Förutom de fastigheter som bör kvarstå i statlig ägo och förvaltning av kulturhistoriska skäl, finns ett antal kulturfastigheter som staten bör behålla av verksamhetsskäl. Det kan till exempel gälla vissa objekt med anknytning till statlig administration, försvarsmaktens verksamhet, trafikaneläggningar eller naturreservat. Sammantaget innebär det att kulturhistoriska och andra skäl motiverar fortsatt statligt ägande för cirka 68 procent av de registerfastigheter som omfattats av utredningens urvalsram. Därtill kan komma de svårigheter att avyttra fastigheter som uppstår genom donationsvillkor eller andra särskilda förhållanden som gäller fastigheterna. Samstämmigheten mellan utredningens förslag och tidigare utredningar visade sig god, utredningen förordar bl.a. i ökad utsträckning ett fördelat ansvar för markområden som hyser fasta fornlämningar. Den mest påtagliga effekten av det samlade förslaget blir närmast den ökade rationalitet i synen på det statliga kulturarvet och dess förvaltning som uppnås. Det innebär ett tydliggörande av ansvar och roller och en ökad långsiktighet i motiven för statens ägande och förvaltning av det kvarvarande beståndet.

Utredningen förordar en sammanhållen förvaltning av statens kulturfastigheter, vilket främst bör ske genom den myndighet som i första hand har till uppgift att förvalta statens fastigheter av denna typ, för närvarande Statens fastighetsverk. Även andra myndigheter föreslås dock i begränsad utsträckning kunna äga och förvalta kulturfastigheter om särskilda förutsättningar råder. Överföring av fastighetsansvar föreslås av utredningen främst ske från Riks-

antikvarieämbetet, Fortifikationsverket och Sjöfartsverket till Statens fastighetsverk. Övriga förslag till överföringar gäller på sikt Trafikverket och är i det aktuella perspektivet av blygsam omfattning.

Utredningens urval av fastigheter för bedömning omfattade i huvudsak myndigheternas bestånd av statliga byggnadsminnen samt Riksantikvarieämbetets samlade fastighetsbestånd. Arbetet har i stor utsträckning bedrivits i samverkan med de myndigheter som främst berörts, Statens fastighetsverk, Riksantikvarieämbetet och Fortifikationsverket. Avstämningar har även skett med Trafikverket, Sjöfartsverket, Naturvårdsverket och Svenska kyrkan.

Det statligt förvaltade beståndet, som det avgränsades i utredningens urval, visade sig i huvudsak vara korrekt angivet vad avser faktauppgifter i olika register och förteckningar. På mer begränsad nivå uppmärksammades dock en rad otydligheter, vilket fick viss betydelse i samband med utredningens prioriteringsarbete och ställde krav på kvalitetssäkring tillsammans med förvaltande myndigheter. Det avsåg till exempel sådana förhållanden som att vissa statliga byggnadsminnen visade sig stå på ofri grund, att staten förvaltade fastigheter eller byggnader utan att vara lagfaren ägare till dem eller att äganderätten för vissa objekt inte var klarlagd. Det kunde också gälla andra förhållanden som påverkar förutsättningarna för en framtida statlig förvaltning, till exempel att en skyddsklassad byggnad inte längre finns kvar. Vissa tidigare regeringsbeslut fanns också som avsåg förvaltningen av vissa fastigheter, till exempel beslut om avyttring. Andra förhållanden av vikt var att ett antal fastigheter utgjorde donationer, till vilka ibland kopplats särskilda förbehåll som kan ha rättsverkan på framtida möjligheter till brukande, förvaltning och avyttring.

I detta kapitel ges en tematisk överblick av dagens statligt förvaltade kulturfastigheter, med förslag om ett lämpligt urval för framtida fortsatt ägande och förvaltning. De resonemang som förs bygger på de utgångspunkter utredningen enligt direktiven arbetat med då det gäller urval och prioritering av fastigheter. En bedömningsmodell utarbetades med utgångspunkt i den berättelsemodell som Kulturfastighetsutredningen tillämpade för statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Inom ramen för en sådan modell, där fastigheter och byggnader ska spegla statens historia, tillfördes ytterligare kriterier i enlighet med beskrivningarna i föregående kapitel.

Berättelsemodellens olika teman ska inte ses som begränsande för en framtida fastighetsportfölj, de utgör närmast en struktur för att lättare ange hur objekten kan bidra till förståelsen av historiska samband och skeenden. I en framtid kommer sannolikt antalet berättelseteman att vidgas och ytterligare fastigheter att föras in i beståndet kulturhistoriskt värdefulla fastigheter, eller avyttras. Vid utredningens kontakter med myndigheterna har det framkommit att ett antal miljöer av kulturhistoriskt intresse har diskuterats som på sikt kan vara aktuella att skydda som statliga byggnadsminnen. Framtida kompletteringar har dock inte varit utredningens fokus. Det har i stället varit att bland de fastigheter som i dag förvaltas av myndigheter under regeringen identifiera det bestånd som fortsatt bör ägas av staten, därför att det bidrar till berättelsen om just staten.

De kriterier som utredningen tillförde för att underlätta prioriteringsarbetet gällde som tidigare beskrivits resonemang kring helheter, sammanhang, tillgängliggörande, förutsättningar för förvaltning och hållbarhet samt i vissa fall även ekonomiska förutsättningar. I direktiven angavs att förvaltningen av de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som staten ska äga bör ske på ett sådant sätt att de bevaras och utvecklas samt att de så långt möjligt kan göras tillgängliga för allmänheten.² En viktig och avslutande bedömning, som behövde göras för samtliga objekt, var därför även i vilken utsträckning staten behöver äga vissa fastigheter, byggnader och kulturmiljöer för att säkerställa gemensamma nyttigheter för medborgarna.

Utgångspunkten för vilka kulturfastigheter staten ska äga är att de ska vara fastigheter som är kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla. Det kan dock, vilket framgår av utredningens direktiv och tidigare avsnitt i betänkandet, finnas ytterligare skäl för att staten ska äga vissa kulturfastigheter. I direktiven anges som ytterligare utgångspunkter att kulturfastigheterna kan ha ett särskilt betydelsefullt symbolvärde eller har central betydelse för rikets säkerhet.³ Portföljen med kulturfastigheter kan därmed komma att rymma fastigheter utifrån alla dessa aspekter, även om frågan om symbolvärde enligt utredningens bedömning inte visat sig vara ett användbart begrepp i urvalssammanhang. Symbolvärdet hör nära samman med det kulturhistoriska värdet och definieras utifrån sitt sammanhang och uttryck.

---

² Dir. 2012:7, s. 3-4.

³ Ibid.

Ytterligare förhållanden kan motivera fortsatt statlig förvaltning av vissa kulturfastigheter. Ett betydande antal fastigheter som förvaltas av Riksantikvarieämbetet utgör ursprungligen inköp eller donationer till staten, i regel via Vitterhetsakademien. Staten förvaltar också en rad fastigheter och byggnader med kunglig dispositionsrätt. Utredningen erfar att berörda myndigheter i flera fall nu utreder de varierade juridiska förutsättningar som kringgärdar donationsfastigheterna.

4.1 Sammanhållen förvaltning

En prioriterad fastighetsportfölj i statlig ägo ska enligt utredningens direktiv avse ett samlat bestånd som förs till och förvaltas av Statens fastighetsverk.⁴ Utredningens förslag tar i betydande utsträckning sin utgångspunkt i denna grundläggande princip men har under arbetet med kulturfastigheterna funnit skäl att nyansera förslagen. Kulturhistoriskt prioriterade fastigheter och byggnader som för närvarande nyttjas aktivt av andra myndigheter kan i vissa fall behöva kvarstå under dessa myndigheters förvaltning. Det gäller bland annat broar och andra anläggningar med komplicerad konstruktion eller med högt teknikinnehåll som används i den praktiska driften inom trafikområdet. De värdefulla kulturmiljöerna ingår dessutom ofta i ett större sammanhang. Det är därför en fördel om förvaltningen kan hållas samman och bidra till förståelsen för platsens eller anläggningens historia.

Ytterligare en aspekt på samlad eller sammanhållen förvaltning gäller önskemålen om att skapa goda förutsättningar för fastigheternas drift, tillgängliggörande och ekonomi. För att få rationalitet i förvaltningen och bidra till att omfattande miljöer ansvarsmässigt hålls samman i logiska helheter, förordar utredningen därför i vissa fall en sammanhållen förvaltning under en och samma förvaltare. Sådan samlad förvaltning kan ske genom Statens fastighetsverk, annan statlig myndighet eller i vissa fall annan typ av förvaltare. En sådan utgångspunkt kan, mer principiellt, innebära att kulturhistoriskt värdefulla objekt i statlig ägo kan komma att avyttras för att tillsammans med andra anknytande fastigheter skapa förutsättningar för fortsatt gott omhändertagande och vård. I regel handlar det dock om att staten bör behålla och inte onödigtvis avyttra eller fragmentisera statliga bestånd som ingår i samlade

---

⁴ Ibid., s. 1.

kulturmiljöer, till exempel större trafikaneläggningar som Malm-banan, Marinbasen i Karlskrona och Bodens fästning med tillhörande delar av garnisonsområdet (några av de skyddade byggnaderna inom garnisonen kan dock, enligt Fortifikationsverket, troligen föras över till SFV utan att det påverkar Försvarets verksamhet).

Bland de statliga byggnadsminnen som ingår i urvalsramen och därmed i den följande tematiska beskrivningen finns även fastigheter och byggnader som förvaltas av riksdagen eller omfattas av den kungliga dispositionsrätten. Utredningen har inte sett anledning att närmare tillämpa urvalskriterierna på dessa objekt, utan utgår från att de kvarstår i statlig ägo med oförändrad förvaltning.

4.2 Tematisk genomgång av beståndet

Utredningen har i den följande tematiska genomgången valt att gruppera fastigheter efter ändamål och användningsområden inom ramen för den mer övergripande berättelsemodellen och dess olika delberättelser. En sådan gruppering av objekten i beskrivande kategorier har underlättat arbetet med att definiera den statliga fastighetsportföljen.

Grupperingarna är inte på förhand givna, utredningen har arrangerat det så att fastigheter av viss typ beskrivs samlat, vilket gör det lättare att hitta för läsaren. Andra grupperingar hade också varit möjliga. En beskrivning av varje fastighet har inte varit möjlig inom ramen för uppdraget. I det följande görs en tematisk genomgång med avseende på:

- Fornlämningar
- Socken- och gårdskyrkor
- Borgar och slott
- Försvansanläggningar
- Den kungliga dispositionen
- Klostermiljöer, kungsgårdar och andra boställen
- Gods, herrgårdar och bruksmiljöer
- Trafikfastigheter
- Fyrplatser

- Kulturinstitutioner
- Läromiljöer
- Administration och förvaltning
- Monument och statyer

Objekten under respektive avsnitt anges med Ortsbeteckning /populärnamn, följda av läns- och kommunangivelser i bokstavsordning. En samlad förteckning, som även redovisar samtliga berörda registerfastigheter i utredningens urval, finns som bilaga till betänkandet.

4.2.1 Fornlämningar

Fornminnen har ett mycket starkt skydd genom KML, 2 kap, oavsett om de finns i statlig eller annan ägo. Övervägande delen av landets omkring 1,7 miljoner kända fornlämningar ligger på enskild mark.⁵ De förhistoriska lämningarna på statens fastigheter bär spår av helt andra samhällsbildningar. Det kan vara lämningar från vikingatid och medeltid som kan berätta om den framväxande staten. I denna grupp finns exempel på gravar och gravfält, resta stenar, boplatser, ruiner av borgar, slott, kloster och kyrkor. Objektens betydelse ligger ofta på det lokala eller regionala planet, där offentliga och ideella aktörer har visat stort intresse och använder de historiska platserna i sin verksamhet.

Åtskilliga fornlämningar kom i statlig ägo för att de en gång var hotade och i stort behov av åtgärder. Det kunde stärka skyddet i en tid då lagstiftningen var svagare och ansvaret låg på Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet att agera i landets alla fornminnesfrågor. Numera har länsstyrelserna ett regionalt ansvar för statens kulturmiljöfrågor och läns museerna bidrar med expertis. En struktur för kulturmiljöarbetet har sedan 1970-talet utvecklats och stärkts och den centrala myndigheten har fått ett mer övergripande ansvar.

De statliga fastighetsinnehaven genom Riksantikvarieämbetet finns i södra Sverige med en betoning på Mälardalen, Öland och Gotland. Här finns visserligen en rik förekomst men innehavet speglar ändå inte fullt ut den geografiska spridning som vore önsk-

---

⁵ Riksantikvarieämbetet (2012). Fornminnesinformationssystemet (FMIS).

värt. Sammantaget finns det enligt utredningens bedömning numera inte anledning för staten att i samma omfattning som tidigare äga och förvalta fastigheter särskilt för fornlämningar. Riksantikvarieämbetet har under senare tid också avyttrat denna typ av fastigheter då lämpliga tillfällen funnits.

I vissa fall finns dock starka motiv för ett fortsatt statligt ägande. Det gäller välkända historiska platser av nationell betydelse, som staten förväntas ta ett ansvar för, där det statliga engagemanget varit långsiktigt och större besöksmål utvecklats. Till dessa hör merparten av fastigheterna vid Gamla Uppsala, världsarvet Birka och Hovgården samt ett antal fastigheter inom världsarvet Södra Ölands odlingslandskap med Eketorps fornborg, Gettlinge gravfält samt Karlevistenen.⁶ Till denna grupp av förhistoriska byggnadsverk hör dessutom Ismantorps fornborg på norra Öland. Även Visingsborgs slottsruin, lämningarna av den första medeltida riksborgen Näs i Jönköping, Kronobergs slottsruin i Växjö och Borgholms slottsruin på Öland bör fortsättningsvis ägas av staten då de anknyter till tidiga kungliga historiska platser och större sammanhängande statliga markinnehav. Likartade förhållanden råder för Tycho Braheminnena på Ven, som har en vetenskaplig bakgrund och som utgör välkända besöksmål. Vissa anknyttande fastigheter i statlig ägo som inte berörs av kända fornlämningar kan dock avyttras.

Världsarvet Visby Hansestad med kloster- och kyrkoruinerna, ringmuren med torn, tjärkokeri och slottsruin bör hållas samman förvaltningsmässigt. Utredningen bedömer att den mest rimliga framtida lösningen är att regionen där tar ett samlat ansvar. Visby ringmur ägs redan i allt väsentligt av Region Gotland. Kyrkoruinerna och två torn ägs av staten genom Riksantikvarieämbetet medan ytterligare ett torn är i enskild ägo. RAÄ har hittills påtagit sig ett förvaltaransvar för samtliga ruiner och har ett avtal med Gotlands museum om att de vårdas och hålls tillgängliga. Inom de berörda fastigheterna finns enstaka objekt som kan avyttras om inte förvaltningen och tillgängligheten till objekten påverkas negativt. Hela Visby innerstad med stadsmur och vallgravar är som stadslager ett skyddat fornminnesområde. Många byggnader är dessutom klassade som byggnadsminnen.

---

⁶ Med världsarv förstås objekt som är upptagna på Unescos världsarvslista. Ägande och förvaltning kan vara av olika slag. Det finns inte någon särskild skyddslagsstiftning för världsarv, skyddet utgörs av den lagstiftning och de andra regelverk som är tillämpliga för respektive område.

Utredningen bedömer att dryga 40-talet fastigheter med skyddade fornlämningar i RAÄs förvaltning inte långsiktigt behöver kvarstå i statlig ägo av kulturhistoriska skäl. Det har under 1900-talet och fram till i dag kontinuerligt skett förändringar i fastighetsinnehaven i form av gåvor, försäljning och överlåtelser, huvudsakligen till Vitterhetsakademien som var nära knuten till Riksantikvarieämbetet fram till 1975 då akademien och myndigheten skildes åt. För vissa donationsfastigheter kan överlåtelseerna sammanhålla med förbehåll som reglerats i gåvobrev. Vissa av de aktuella fastigheterna kvarstår i statlig ägo av andra skäl än de kulturhistoriska, till exempel genom att de ligger i anslutning till naturvårdsområden och naturreservat. Ytterligare ett antal fornlämningar under RAÄs förvaltningsansvar har visat sig ligga på ofri grund och det fortsatta skötselansvaret bör klaras ut genom avtal eller andra samarbetsformer.

Förutom de fastigheter som ingår i RAÄs bestånd och därför bedömts i samband med utredningen, finns det ett omfattande antal fornlämningar på fastigheter som förvaltas av andra myndigheter, bland annat inom Statens fastighetsverks stora markområden i olika delar av Sverige. Renbetesfjällen, kungsgårdar och andra stora jordbruksegendomar rymmer ett stort antal fornlämningar. Även på dessa fastigheter finns utrymme för ett utvecklingsarbete med syfte att lyfta fram intressanta kultur- och naturvärden.⁷

Med tanke på det betydande antal objekt som finns inom denna kategori görs här ingen fullständig redovisning på fastighetsnivå, utan hänvisas till den avslutande bilaga som förtecknar samtliga fastigheter med angivelser om de bör kvarstå eller inte i statlig ägo och förvaltning av kulturhistoriska eller andra skäl.

De fornlämningsområden som utredningen i första hand bedömer ska kvarstå i statlig ägo enligt de kriterier som tillämpats är:

- Birka och Hovgården, Ekerö, AB
- Gamla Uppsala, Uppsala, C
- Näs slottsruin, Jönköping, F
- Visingsborgs slottsruin, Jönköping, F
- Kronobergs slottsruin, Växjö, G
- Borgholms slottsruin, H

---

⁷ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen, del 1, s. 25.

- Ismantorps fornborg, Borgholm, H
- Eketorps fornborg, Mörbylånga, H
- Gettlinge gravfält, Mörbylånga, H
- Karlevistenen, Mörbylånga, H
- Tycho Braheminnena, Landskrona, M (se Uranienborgs kungsgård, avsnitt 4.2.6)

Bland övriga fornlämningar i RAÄs ägo konstaterar utredningen att ett antal objekt anknyter till etablerade statliga naturreservat och naturvårdsområden och av dessa skäl naturligt behålls av staten, till exempel:

- Dags hög, Båstad, M
- Högsbyn/Tisselskog, Bengtsfors, O (bebyggd del av fastigheten utanför reservatet bör dock kunna avyttras)

Överenskommelse bör träffas mellan staten och de regionala eller lokala huvudmännen om ett sammanhållet ägande och en sammanhållen förvaltning i Visby, då objekten har en stark lokal anknytning. Utredningen bedömer att en rimlig framtida lösning är att Region Gotland tar ett helhetsansvar för:

- Visby med ringmur och kyrkoruiner m.fl. objekt, Gotland, I

I vissa ytterligare fall utgör de statligt ägda fastigheterna endast en mindre del av större sammanhängande kulturmiljöer. Utredningen menar att förvaltningsansvaret bör hållas samman och i sådana fall ofta kan lämnas till andra och anknytande huvudmän, givet att den fortsatta tillgängligheten och vården kan tillgodoses på ett tillfredsställande sätt. Det gäller bland annat:

- Helgö gravfält, Ekerö, AB (kommunen äger omgivande mark)
- Hamneda gravfält, Ljungby, G
- Kånna högar, Ljungby, G
- Sanne gravhögar, Berg, Z

Vissa av staten förvaltade fornlämningar har visat sig ha oklara ägo-förhållanden eller ägs av annan part än staten.⁸ Staten bör ta initiativ till att tydliggöra ansvarigheten och ta upp en diskussion med berörda ägare om formerna för den fortsatta förvaltningen. Utredningen bedömer att detta, utöver Visby ringmur, bland annat gäller:

- Rökstenen, Ödeshög, E (tillhör kommunen)
- Inglingehögen, Växjö, G (tillhör Sv. Fornminnesföreningen)
- Ales stenar, Ystad, M (skeppssättningen tillhör samfällighet)

Den samfällighetsägda skeppssättningen Ales stenar omges av mark i statlig ägo för att tillgängligheten och skyddet skulle garanteras. Utredningen bedömer dock att detta nu tillgodoses på tillfredsställande sätt genom kulturminneslagen och det naturvårdsområde som omfattar hela området.⁹ Beträffande flera övriga fornlämningar förvaltade av RAÄ bedömer utredningen att det statliga ägandet och förvaltningen kan avvecklas då objekten i första hand har en starkt lokal anknytning, vilket talar för att det bör gå att finna lösningar genom andra ägare och intressen. Avgörande är att fornlämningarna också fortsatt kan vara tillgängliga för en intresserad allmänhet och att trygga former för den fortsatta vården kan etableras. Redan i dag finns åtskilliga avtal upprättade med andra intressenter för de aktuella fastigheterna, vilket ofta leder till ökat lokalt intresse.

Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning lyfte fram ett antal fastigheter med ruiner, fornlämningar och gravfält där fortsatt statlig förvaltning inte längre ansågs nödvändig.¹⁰ Den nu aktuella utredningen delar denna uppfattning, vilket bland annat gäller följande fastigheter, som kan avyttras:

- Östa Sjöhages gravfält, Strängnäs, D
- Johannisborgs slottsruin, Norrköping, E
- Lopperstadstäktens gravfält, Borgholm, H
- Frösslundataktens gravfält, Mörbylånga, H

⁸ Riksantikvarieämbetet (2012). Klargörande av ägoförhållanden för fastigheter som Riksantikvarieämbetet förvaltar. Dnr 201-3532-2012, 2012-10-09.

⁹ Uppgifter om områdesskydd genom Naturvårdsverkets kartverktyg Skyddad natur, 2013.

¹⁰ Statens fastighetsverk (2010). Kostnader och intäkter för den statliga kulturhistoriska fastighetsportföljen. Del 1, Komplettering till Kulturfastighetsutredningen 2009, s. 39.

- Gårdby gravfält, Mörbylånga, H
- Grevlunda gravfält, Simrishamn, M
- Käggleholms slottsruin, Örebro, T

Utredningen bedömer vidare att ytterligare ett antal fastigheter kan lämpa sig för andra förvaltningsformer än statens. Avyttringar förutsätter dock, som tidigare framförts, att tillgänglighet och skydd kan upprätthållas vid förändrade ägoförhållanden. Det gäller bland annat:

- Ottarshögarna, Tierp, C
- Mjäryd gravfält, Ljungby, G
- Sandbytäktens gravfält, Mörbylånga, H
- Bårby borg, Mörbylånga, H
- Tävelsrums Gravfält, Mörbylånga, H
- Seby gravfält, Mörbylånga, H
- Tofta högar, Båstad, M
- Vätteryds gravfält, Hässleholm, M
- Kiviksgraven, Simrishamn, M
- Simrislunds hällristning, Simrishamn, M
- Ängakåsens skeppssättningar, Äsperöd, M
- Lugnarohögen, Laholm, N
- Ekornavallens gravfält, Falköping, O
- Greby gravfält, Tanum, O
- Kebergets fornborg, Sotenäs, O
- Pilanegravfältet, Tjörn, O
- Ranstena domarringar, Skövde, O
- Vädersholms ruin, Ulricehamn, O
- Norrby gravfält, Hallsberg, T
- Lekbackens gravfält, Kumla, T

4.2.2 Socken- och gårdskyrkor

Svenska kyrkan knöts från och med reformationsriksdagen i Västerås 1527 närmare svenska staten. Socken- och stiftsstrukturen, liksom byggnaderna, inlemmades i och med reformationen i staten, inte bara för själavård utan också som statens viktigaste verktyg för beskattning, undervisning och sjukvård. Kyrkan hade länge utgjort socknens medelpunkt med band till staten och makten. Den kyrkliga strukturen visar på kontinuitet från medeltid till i dag.

Vid relationsändringen mellan kyrka och stat år 2000 påtog sig staten ett fortsatt ekonomiskt ansvar för vården av Sveriges cirka 3 000 kyrkor genom den kyrkoantikvariska ersättningen. Staten tog sedan tidigare ansvar för ett mindre antal byggnader genom gjorda åtaganden och tidigare bedömningar i en tid när alternativen inte fanns och lagstiftningen för byggnadsminnen var svagare. Tio av de äldsta kända kyrkorna hade från 1907 till 1968 övertagits av Vitterhetsakademien och senare Riksantikvarieämbetet när församlingarna inte maktade hålla dem i stånd eller för att rivning hotade, ofta i samband med att församlingarna efter hand byggde nya större kyrkor. Ett mindre antal sådana kyrkobyggnader förvärvades, liksom fornlämningarna, genom inköp eller överläts som gåvor och kom i RAÅs förvaltning. Kyrkliga kulturminnen förvaltade av Svenska kyrkan är skyddade genom kulturminneslagen, som uttryckligen anger att kyrkan har rätt till viss ersättning från staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Det gäller dock inte kyrkorna under RAÅs förvaltning. Det innebär att dessa kyrkor inte är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning enligt dagens regelverk.¹¹

Flera av de nu aktuella kyrkorna hör till de äldsta och kulturhistoriskt mest intressanta medeltida kyrkobyggnaderna i landet. Intresset har ökat för dessa kyrkor med sina särpräglade miljöer och de används numera mer frekvent av församlingarna under olika högtider. De kyrkor som utgör donationer, har inte sällan överlåtits med särskilt angivna villkor. Det kan gälla berörd församlings fortsatta rätt att nyttja kyrkan för gudstjänster eller att byggnaden ska visas för besökare. Marken och kyrkogårdarna kan ha andra ägare än själva kyrkobyggnaderna. Riksantikvarieämbetets förvaltning har i regel inte gällt mark och kyrkogård, utan enbart avsett

¹¹ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m., 4 kap. 16 §.

byggnaderna. Beträffande Arnö kyrka finner utredningen att Svenska kyrkan redan i dag utgör formell ägare.¹² Kyrkorna överlämnades i en tid när de inte var i bruk och det antikvariska intresset stod i fokus för statens ansvar. I dag har den kyrkliga användningen till viss del återtagits och allmänhetens intresse är större.

Utredningens bedömning är att sockenkyrkorna primärt berättar Svenska kyrkans historia och att en förvaltning inom Svenska kyrkan därmed ter sig mest naturlig och då i första hand för kyrkor som utredningen funnit att Svenska kyrkan är ägare till. Det kyrkliga kulturarvet var under flera hundra år nära knutet till staten med en lång gemensam historia och utgör den största sammanhållna delen av det nationella kulturarvet. Regeringen avsätter 460 miljoner kronor per år i kyrkoantikvarisk ersättning till Svenska kyrkan för vård och skötsel av det kyrkliga kulturarvet. Bedömningen är dock att det är Svenska kyrkan som numera har ansvaret för det kyrkliga kulturarvet. Diskussionen om fortsatt ägande och förvaltning av de i utredningen aktuella objekten förutsätter en mer djupgående analys av de förhållanden som råder. Vid en överföring av kyrkorna till Svenska kyrkan kan krävas särskilda beslut för att bestämmelserna i KML om tillståndsprovning och kyrkoantikvarisk ersättning för dessa byggnader ska äga tillämpning.

Utredningens bedömning är förutom den mer principiella utgångspunkten även i detta sammanhang värdet av ett sammanhållet ägande av landets kyrkobyggnader. För några av dem kan dock ett alternativ vara överföring till andra ägare med koppling till berörda gårdsmiljöer. En naturlig utgångspunkt är dock att i första hand anknyta till de grundläggande ståndpunkter som framfördes av regeringen i den proposition som låg till grund för riksdagens beslut om relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan. Där hävdades beträffande äldre församlingskyrkor och domkyrkor att egendomarna med äganderätt skulle överföras till Svenska kyrkan och då till de församlingar inom kyrkan som disponerade dem.¹³ Riksantikvarieämbetet har också utrett förutsättningarna och anser att kyrkorna ska bedömas som specialreglerad kyrklig egendom i de fall där staten inte är lagfaren ägare, vilket bland annat

¹² Riksantikvarieämbetet (2012). Klargörande av ägoförhållanden för fastigheter som Riksantikvarieämbetet förvaltar.

¹³ Prop. 1997/98:116, Staten och trossamfunden – bestämmelser om Svenska kyrkan och andra trossamfund, bilaga 3, s. 157.

gäller ett antal fastigheter som benämns kronomark eller står på ofri grund.¹⁴

De socken- och gårdskyrkor där utredningen, av principiella skäl och utifrån fördelen av en sammanhållen förvaltning, föreslår avyttring och framtida förvaltning genom Svenska kyrkan:

- Arnö kyrka, Enköping, C (tillhör Svenska kyrkan)
- Risinge gamla kyrka, Finspång, E (ofri grund)
- Brunneby kyrka, Motala, E (ofri grund)
- Dädesjö gamla kyrka, Växjö, G
- Källa gamla kyrka, Borgholm, H (kronomark)
- Araslövs gamla kyrka, Kristianstad, M
- Suntaks gamla kyrka, Tidaholm, O (kronomark)
- Enångers gamla kyrka, Hudiksvall, X
- Trönö gamla kyrka, Söderhamn, X

Utredningens samlade förslag enligt ovan gäller ytterligare ett objekt, trots att det inte i formell mening avser en kyrkobyggnad. Det gäller en byggnad som ligger i direkt anslutning till Forsa kyrka och prästgård:

- Forsa socken- och gillestuga, Hudiksvall, X

Utöver de kyrkor som behandlats under detta avsnitt förvaltar staten en rad kyrkorum som ingår i helhetsmiljöer som beskrivs under andra kategorier. Det gäller bland annat slotten i Stockholm, Ulriksdal, Drottningholm, Rosersberg, Strömsholm, Kalmar, Läckö och Vadstena samt de kyrkorum som ingår i Karlsborgs, Nya Älvsborgs och Carlstens fästningar.

4.2.3 Borgar och slott

De äldsta befästningar som fortfarande kan urskiljas i landskapet är de förhistoriska borgarna från orostider under folkvandringstiden och senare under vikingatiden. Befästningsbyggandet i det som skulle bli Sverige influerades av den europeiska utvecklingen, där

¹⁴ Riksantikvarieämbetet (2012). Klargörande av ägoförhållanden för fastigheter som Riksantikvarieämbetet förvaltar, s. 3.

korsriddarnas borgar i det heliga landet kom att bli normbildande för borgbyggandet i Västeuropa. Under 1100-talet uppstod behovet av starkare fästen för de olika herremännen som slogs om makten. De första egentliga borgarna var kastalerna, torn av sten, som i vissa fall byggdes på till större borgar. Även de medeltida kyrkorna kunde ha försvarsfunktioner.

Befästa hus och borgar har genom tiderna varit ett uttryck för makt, kontroll och försvar av den rådande makten och har uppkommit av olika anledningar. I Sverige hör ruinen av kungaborgen Näs på Visingsö till en av de äldsta borgarna. Borgarna anlades ofta vid strategiska platser, som handelsplatser och städer eller biskopsborgar som Läckö, Linköpings och Tynnelsö slott.

Äldre försvarsverk kunde med tiden utvecklas till mer omfattande anläggningar eller få alltmer av slottscharakter. Det kunde sammanhållas med att oroligheter i området lagt sig eller att äldre borgar förstörts och modernare slott i stället uppfördes. Sådan kontinuitet vittnar om platsens långvariga betydelse. När kungamakten blev starkare införlivades flera borgar under kronans kontroll. Vasaätten genomförde många stora ombyggnadsprojekt vid de äldre borgarna, till exempel Nyköpings hus, Kalmar, Örebro och Västerås slott, medan helt nya slott samtidigt uppfördes i Uppsala, Vadstena och Gävle. Gustav Vasa och hans söner ville manifesteras som kungaätt och sin rätt till makten. De ville även visa att kungariket Sverige var ett rike med stora resurser och framstående inom konst och arkitektur. Ofta fanns flera anknutna kungsgårdar till borgen, vilket visar på kungamaktens behov av att organisera sin naturhushållning och säkra resurser för att regera. Dessa borgar och slott har senare kallats Vasaborgar, under en tid då nationalismen och tanken om ett nationellt kulturarv började växa fram.

Det kungliga residenset i olika landsändar kom så småningom att etablera sig enbart i Stockholm. Det blev då kungens befallningshavare, sedermera landshövding, som fick uppgiften att företräda kronan i länet. Flera av borgarna och slotten införlivades i det system av länsresidens som kom av länsindelningen under 1600-talet.

Då Skåne blev svenskt 1658 byggdes borgarna i Landskrona och Malmö om till större bastionsbefästningar. Glimmingehus utgör Nordens bäst bevarade medeltida borg och uppfördes ursprungligen i det dåvarande Danmark för riksrådet och länsherren som bostad och försvarsanläggning.

Borgar och slott visar på lång kontinuitet och en sammansatt och komplex historia med många olika funktioner. Delar av byggnaderna användes som kronomagasin där den skatt som betalades i natura förvarades. Att de också fungerade som fängelser var vanligt fram till länsfängelsernas byggande vid mitten av 1800-talet och framåt.

Borgar och slott är till stor del tillgängliga i dag genom museiverksamhet, kulturevenemang och länsrepresentation. De har en långvarig koppling till staten historia och utredningen föreslår ett fortsatt statligt ägande av:

- Svartsjö slott, Ekerö, AB
- Uppsala slott, C
- Nyköpings hus, D
- Linköpings slott, E
- Vadstena slott, E
- Kalmar slott, H
- Landskrona citadell, M
- Malmöhus slott, M
- Glimmingehus, Simrishamn, M
- Läckö slott, Lidköping, O
- Örebro slott, T
- Västerås slott, U
- Gävle slott, X

Utredningen bedömer att staten inte längre bör äga och förvalta:

- Tynnelsö slott, Strängnäs, D

Den medeltida biskopsborgen Tynnelsö intogs av Gustav Vasa till kronan men avyttrades senare åter av kungahuset i slutet av 1700-talet. Det ursprungliga slottet har i olika omgångar byggts till och förändrats, numera är den avstyckade slottsfastigheten omgiven av privatägd mark och saknar det sammanhang som egendomen en gång representerade. Slottet kom i statens ägo genom en donation

till Vitterhetsakademien för att disponeras ”på sätt och för ändamål som Kungl. Akademien bestämmer”.¹⁵

4.2.4 Försvarsanläggningar

Försvar och militära anläggningar har en direkt anknytning till makten och statens historia. Det föreslagna innehavet speglar väl det regionala perspektivet: hoten från nord, öst, söder och väst samt deras respektive epokers specifika motmedel. Tidsmässigt finns också en jämn fördelning: Vasatid, stormaktstid, frihetstid, 1800-tal, 1900-tal och Kalla kriget. Fördelningen mellan vapenslagen i modern tid är dock mycket ojämn med en överbetoning av det fasta kustförsvarets anläggningar på bekostnad av införlivandet av civilförsvaret och flygvapen.

Utredningen har vid genomgång av kulturfastigheter med militär anknytning grupperat objekten i några undergrupper. Det gäller dels en uppdelning i äldre och yngre försvarsanläggningar, dels en grupp fastigheter som omfattar garnisoner, läger och andra försvarsmiljöer. En rad äldre anläggningar som i huvudsak saknar koppling till dagens försvarsbehov förvaltas i dag av Statens fastighetsverk medan fastigheter som nyttjas av Försvarsmakten i huvudsak förvaltas av Fortifikationsverket. Sådana senare objekt, som av kulturhistoriska skäl föreslås kvarstå i statlig ägo, kan av naturliga skäl inte alltid möta allmänhetens önskemål om fysisk tillgänglighet.

Ett visst representativt urval av fastigheter bör göras med hänsyn till geografisk spridning, försvarsstrategiskt tänkande och försvarsteknisk utveckling. En grundläggande utgångspunkt har varit att söka avgränsningar av kommande förvaltningsuppdrag som medger sammanhållen förvaltning av större miljöer, till exempel där kulturfastigheter ligger insprängda i bebyggelse och miljöer av annan typ. De tydligaste koncentrationerna av ett fortsatt statligt åtagande av kulturhistoriska skäl bör enligt utredningens bedömning gälla Marinbasen Karlskrona inklusive Kungsholms fort och Aspö, som ingår i världsarvet, Karlsborg vid Vättern, Hemsö fästning i Härnösand samt Bodens fästning. Stockholm, dess inlopp samt Göteborgsområdet har starka koncentrationer av försvarsfastigheter som är betydelsefulla för förståelsen av vår försvarshistoria.

---

¹⁵ Gåvobrev 20 februari 1940 från kabinettskammarherren E. Boström.

Ett flertal kasernetablissemang har tidigare förts över till andra förvaltare, den kulturhistoriskt intressanta miljön har ofta varit en tillgång för dessa områdens utveckling.

Några av försvarsanläggningarna har i samband med tidigare beredningar och regeringsbeslut 2008 bedömts lämpliga för avyttring. I vissa fall har dock förutsättningarna för nyttjande och tillgängliggörande ändrats, vilket utredningen tagit hänsyn till i sina förslag.

Äldre försvarsanläggningar

Historiskt sett förändrades den militära hotbilden under 1500-talet och gränsförsvaret stärktes. Befästningarna i Stockholm och Kalmar moderniserades och nya fästen byggdes i Vadstena och Uppsala. Århundradet därefter brukar betecknas som befästningskonstens gyllene tid. En helt ny fästningsstad, Göteborg, anlades efter holländsk modell. Flottans nya basstation blev Karlskrona med befästningar, hamnar och en civil stad. Den fortsatta uppbyggnaden visar på en arkitektonisk och teknisk storhetstid. Örlogsbasen har bedrivit marin verksamhet fram till i dag och ingår i det större område som 1998 utsågs som världsarv.

Stormaktstidens militära rustning fortsatte in i senare epoker. Utvecklingen av fästningsstaden Göteborg med skansarna Kronan och Lejonet med Nya Älvsborgs fästning samt förstärkningar av västkusten med Varbergs, Bohus och Carlstens fästningar vittnar om detta. Varbergs fästning kom i svenska händer i och med freden i Brömsebro 1645, de övriga genom freden i Roskilde 1658.

De etablerade försvarspositionerna förstärktes under 1600- och 1700-tal. Då färdigställdes Dalarö skans, Malmöhus, Grimskärs skans och Landskrona citadell samt senare även Fredriksborgs fästning.

Erfarenheterna från Napoleonkrigen och förlusten av Finland ledde under 1800-talet fram till ett nytt strategiskt tänkande, centralförsvarsprincipen. Försvaret skulle stödjas av en stor förrådsfästning som säker replipunkt för kung, regering och riksdag. Karlsborgs fästning byggdes för detta ändamål. Huvudstaden försvar förnyades med flera anläggningar vid kusten som i Vaxholm och Rindö/Värmdö och samtidigt moderniserades försvaret av Karlskrona.

Bland de äldre försvarsanläggningarna bör staten av kulturhistoriska skäl ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för:

- Dalarö skans, Haninge, AB
- Rindö redutt, Vaxholm, AB
- Vaxholms kastell, AB
- Fredriksborgs fästning, Värmdö, AB
- Grimskärs skans, Kalmar, H
- Enholmen, Gotland, I
- Sydkustens örlogsbas (i dag Marinbasen) med tillhörande anläggningar, Karlskrona, K
- Varbergs fästning, N
- Nya Älvsborgs fästning, Göteborg, O
- Skansen Lejonet, Göteborg, O
- Skansen Kronan, Göteborg, O
- Bohus fästning, Kungälv, O
- Karlsborgs fästning, O
- Carlstens fästning, Kungälv, O

Vissa äldre försvarsanläggningar, som Malmöhus och Landskrona citadell, behandlas under avsnittet om slott och borgar. Enholmen utanför Slite på Gotland, med sin tre generationers befästningsverk, är kulturhistoriskt intressant genom den långa kontinuiteten av försvarsanläggningar på ön och anknyter därför också till följande avsnitt om moderna försvarsanläggningar. Enholmen angavs i samband med 1990-talets fastighetsreform som ett av de förtecknade objekt som riksdagen beslutade att av kulturpolitiska skäl förvalta i myndighetsform.¹⁶

---

¹⁶ Prop. 1992/93:37, bilaga 1.3, s. 30. Regeringen beslutade dock 2008-05-22 om avyttring i en tid då förutsättningarna för tillgängliggörande bedömdes som begränsade.

Moderna försvarsanläggningar

En ny försvarsstrategi utvecklades vid 1800-tales slut när befästningsverken gick under jorden eller in i berget. År 1900 beslutades att anlägga Bodens fästning, den första svenska anläggning som i stor skala anlades i berg. Detta kom att bli normbildande under hela 1900-talet.

Under perioden strax innan och under andra världskriget utvecklades moderna så kallade lätta befästningar, bunkrar. Dessa byggdes i stort antal längs Skånes och Blekinges kuster, längs vissa gränssnitt och i skärgårdarna. Utbyggnaden av kustartilleriet fortsatte ut i yttersta skärgården.

Det kalla kriget innebar hot om kärnvapenanfall och ett stort antal underjordiska anläggningar byggdes. Hemsö fästning med sina tre underjordsanläggningar hör till de bäst bevarade anläggningarna från denna period. Landsorts ERSTA-batteri markerar typmässigt en slutpunkt för denna utveckling. I Karlskrona kan utvecklingen särskilt tydliggöras med kustspaningsradarstationen och Nya Ellenabben. Rikets gränser skulle försvaras och på grund av Norrlands ökade betydelse anlades en spärrfästning vid Lule älv. Samtidigt fortsatte moderniseringen av kustartilleriet. De tekniska framstegen gjorde att det snarare handlade om nedgrävda tekniska installationer än om bygnadsverk. De olika nedrustningsbesluten i slutet av 1900-talet kom senare att medföra en total nedläggning av kustartilleriet och andra fasta befästningar.

Bland mer moderna försvarsanläggningar bedömer utredningen att staten av kulturhistoriska skäl bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för:

- ERSTA-batteri på Landsort, Nynäshamn, AB
- Oscar-Fredriksborg, Vaxholm, AB
- Siarö fort, Österåker, AB
- Bodens fästning med fort och delar av garnisonen, BD
- Modernare anläggningar tillhörande Marinbasen Karlskrona, K
- Oskar II:s fort, Göteborg, O
- Hemsö fästning, Härnösand, Y

Garnisoner, läger och andra försvarsmiljöer

Ett antal miljöer i Stockholm berörs under denna rubrik, som Karlbergs slott med dess betydelse för officersutbildningen, därtill Skepps- och Kastellholmarna. De ursprungliga delarna av Karlbergs slott uppfördes redan 1634. Slottet kom 1688 i kunglig ägo och användes från slutet av 1700-talet för den krigsakademi som Gustav III lät inrätta. Karlberg har med sin nuvarande militärhögskola sedan dess haft kvar denna funktion och utgör därmed en av världens äldsta krigsakademier på samma plats och i samma byggnad. Till fastigheten hör även en slottspark, ursprungligen anlagd som barockpark, senare omgestaltad till engelsk park.

Portalverken för kasernbyggandet är Kvarteret Krubban för Livgardet till häst samt Kavallerikasernen i Stockholm. Kronobageriet och Artillerigården i Stockholm visar också på betydelsen av den militära infrastrukturen.

Utanför huvudstaden finns en rad kulturhistoriskt värdefulla objekt som förutsätts kvarstå i statlig förvaltning. Det gäller stora delar av till Marinbasen i Karlskrona anknutna fastigheter, byggnader och miljöer, Eksjö garnison, Marma och Skillingarydslägren samt garnisonen Malmen i Linköping, som kan visa på sammanhang som möteshed, tidig flygflottilj samt vittna om efterkrigstidens starka statliga satsning på samarbetet mellan försvar och industri. Staten bör även fortsättningsvis behålla Strömsholms ridskola i sin ägo. Anläggningen anknyter till en tidigare infanterimiljö och ligger i nära anslutning till Strömsholms slott, som ingår i den kungliga dispositionen.

Revingehed och Skövde garnison bedöms ha möjlighet att utvecklas även utanför en statlig förvaltning om försvarsändamålen skulle upphöra.

Garnisoner, läger och andra försvarsmiljöer som utredningen bedömer bör kvarstå i statlig ägo av kulturhistoriska skäl:

- Karlbergs slott och park, Solna, AB
- Artillerigården, Stockholm, AB
- Kronobageriet, Stockholm, AB
- Kvarteret Krubban, Stockholm, AB
- Livgardets kavallerikasern, Stockholm, AB
- Skepps- och kastellholmarna, Stockholm, AB

- Marma läger, Älvkarleby, C¹⁷
- Malmen, Linköping, E
- Eksjö garnison, F
- Skillingarydslägren, Vaggeryd, F
- Ett stort antal fastigheter, byggnader och miljöer i Karlskronaområdet, K
- Strömsholms ridskola, Hallstahammar, U

Den f.d. karantänanstalten på Stora Känsö utanför Göteborg bör, trots att anläggningen för närvarande står på ofri grund, ägd av samfällighet, om möjligt kvarstå i statlig förvaltning.

Ytterligare ett antal objekt behöver inte ägas och förvaltas inom staten av kulturhistoriska skäl men kan i dagsläget inte avyttras av verksamhetsskäl. De föreslås därför, så länge nuvarande verksamheter fortgår, kvarstå i statlig ägo:

- Järflotta, Nynäshamn, AB
- Revingehed, Lund, M
- Skövde garnison, O

För en mindre grupp äldre och modernare försvarsanläggningar bedömer utredningen att staten inte behöver ha dem i sin ägo av kulturhistoriska skäl:

- Arholma kustartilleribatteri, Norrtälje, AB
- Bomyrberget, Jokkmokk, BD
- Fårösunds fästning med batterier, Gotland, I
- Tingstäde fästning, Gotland, I
- Jutudden batteri på Aspö, Karlskrona, K
- Stenbrottsbatteriet på Tjurkö, Karlskrona, K
- Södra strandverket, Kungälv, O
- Eda skans, Eda, S

---

¹⁷ Ska avyttras enligt regeringsbeslut 2008-05-22. Försvarsmakten har sedan dess återtagit sin uppsägning av området, som ingår i Fortifikationsverkets förvaltning.

4.2.5 Den kungliga dispositionen

Den kungliga dispositionsrätten tillkom i samband med den nya regeringsformen 1809. En åtskillnad gjordes då mellan vad som bedömdes vara kungens personliga egendom och det som var statens/kronans egendom. De fastigheter som berörs av dispositionsrätten utgör sedan dess ett statligt ansvarstagande. Den nu gällande regeringsformen från 1975 ändrade inte på detta förhållande. Staten äger fastigheterna inom den kungliga dispositionsrätten, som till största delen förvaltas av Statens fastighetsverk, utom Kungliga Djurgården som förvaltas av Kungl. Djurgårdens förvaltning (KDF). Den kungliga dispositionsrätten företräds inom Hovstaterna av Ståthållarämbetet (STÄ).

Fastigheterna inom den kungliga dispositionsrätten har en lång och innehållsrik historia knuten till staten. Fastigheterna är geografiskt koncentrerade till Mälardalen och Stockholmsregionen. De representerar kungamakten i Sverige och innehåller rika kulturhistoriska, arkitektoniska och konstnärliga värden i byggnader, trädgårdar och parker samt i omgivande kulturlandskap. De kungliga slotten och parkerna är till stora delar tillgängliga för allmänheten.

Dispositionsrätten avser i huvudsak Stockholms slott samt fastigheter på Djurgården i Stockholm, Drottningholms slottsområde med Kina slott och Kanton, Rosersbergs slott, Tullgarns slottsområde, Haga slott och Hagaparkens byggnader, Ulriksdals slottsområde, Strömsholms slottsområde samt Gripsholms slott. Även Riddarholmskyrkan och Kungliga hovstallet i Stockholm ingår i dispositionsrätten. Haga, Ulriksdal och Kungliga Djurgården ingår i Nationalstadsparken i Stockholm och Solna¹⁸. Drottningholmsområdet är upptaget på världsarvslistan.

Den kungliga dispositionsrättens utbredning finns angiven på kartor utfärdade efter överenskommelse mellan Statens fastighetsverk och Ståthållarämbetet. Smärre förändringar sker ibland i fråga om vilka markområden och byggnader som omfattas av dispositionsrätten. Kungen kan frånträda sin dispositionsrätt till byggnader och mark under viss tid, för visst nyttjande eller helt avsäga sig dispositionsrätten. Så skedde till förmån för regeringen beträffande Haga slott under 1960-talet. Regeringen återlämnade 2009 denna del av dispositionsrätten till kungen.

¹⁸ Tillkom genom riksdagsbeslut 1994 och regleras genom miljöbalken. Regeringen fastställde 2009 namnet Kungliga Nationalstadsparken.

Det finns inom denna kategori av fastigheter vissa möjligheter att göra en översyn för vad som behöver ägas och förvaltas av staten. Haga tingshus i Solna anses ingå i dispositionsrätten men kan avyttras, om samförstånd om detta uppnås. Staten behöver inte långsiktigt förvalta detta objekt av kulturhistoriska skäl. Samma sak gäller Skönntorp och Emmylund vid Ulriksdals slott i Solna.

4.2.6 Klostermiljöer, kungsgårdar och andra boställen

Statens jordägande handlar till stor del om kungamakten och en framväxande statsmakt, men också om statens finanser och vad som har ansetts värdefullt och viktigt. Skiftande finansiella förhållanden innebar såväl indragning av gårdar från kyrkor, kloster och adel som att jorden genom donation användes som lön och ersättning. Att för framtiden behålla ett antal jordbruksegendomar i statlig ägo är därmed ett sätt att berätta om hur staten har försörjt sig själv – både ekonomiskt och med livsmedel. Det unika är det långvariga brukandet av dessa helhetsmiljöer, som omfattar äldre slottsanläggningar med ekonomibyggnader och bostäder, men även senare tiders byggnader för nutida drift.

Kungsgårdar, kungsladugårdar eller kronogårdar är en grupp fastigheter som i regel varit i statens ägo under en mycket lång tid. Benämningen kungsgård användes ursprungligen för större gårdar som ägdes av kronan och disponerades av kungen. Till kungsgårdarna hörde torp och ibland även underlydande gårdar. Kungsgårdarna, som utgör de äldsta av statens jordbruksfastigheter, skulle ha en allsidig egen produktion för att försörja ett storbushåll. Till gårdarna hörde stora arealer ängs- och betesmark, men också skog och fiskevatten. I och med reformationen under Gustav Vasa drogs kyrkans storgårdar in till staten och kungsgårdarna ökade i antal. Till dessa gårdar hörde bland annat ärkebiskopens Biskops-Arnö, Skarabiskopens Läckö slott, Alvastra kungsgård (Alvastra cistercienserklosters gård), Kungsbergs kungsgård (Vårfruberga klostrets gård) och Roma kungsgård (cistercienserklostret Guthnalia). Antalet kungsgårdar ökade ytterligare som följd av fredsförhandlingarna i Köpenhamn 1660, då svenska staten fick ett stort antal adels gods i Skåne och Blekinge, som vederlag för Bornholm. Tommarp, Hjälms hult, Bäckaskog, Lillö, Uranienborg och Dalby har sedan dess förvaltats som kungsgårdar.

Kungsgårdarna bär således på en lång och sammansatt historia av stort värde för att förstå en rad historiska skeenden. Gårdarna utgör också en viktig bas för nuvarande och framtida forskning.¹⁹

Klosterordnarna och deras etablering utgjorde en viktig del av den medeltida kyrkan. Den äldsta klosterorden i det medeltida Sverige var cistercienserorden som 1143 inbjöds av kung Sverker den äldre att etablera sig. Orden grundade snabbt en hel rad kloster i södra Sverige. Kungamakten intresserade sig också för tiggardordnarna, franciskaner- och dominikanerordnarna, som kom något senare. Kungamakt och adel donerade stora egendomar till klostren och kyrkan. En viktig del av klostrens verksamhet var jordbruk och de drevs ofta som storjordbruk. När klostren drogs in till kronan under reformationen lades klosterverksamheten ned men jordbruket drevs vidare, ibland som kungsgårdar. Lämningar efter klostren finns i dag kvar som ruiner i anslutning till gårdar och jordbruksmarker, vilket gör att sambandet dem emellan är tydligt avläsbart.

Vadstena kloster utgör ett unikt och omfattande byggnadskomplex med en lång och skiftande historia. Kung Magnus Eriksson testamenterade Bjälboättens palats med tillhörande kungsgård som grund för den heliga Birgittas klosterbygge. Flera Helgeandshus för sjuka fanns under medeltiden och det senare byggda Hospitalet eller Mårten Skinnares hus blev ett av landets största sjukhus. Klostret stängdes 1595 och drogs in till kronan. Statens intresse i Vadstena har varit stort och långvarigt och dagens fastighetsinnehav utgörs bland annat av det medeltida palatset, klosteranläggningar, hospital, sjukhus och Vasaslottet.

Även andra typer av bosättningar finns i statlig ägo. Viby by, en så kallad klungby, har kvar sin oskiftade bystruktur med gårdar, bygata och hägnader. Byn har dock ingen koppling till staten, utan tillhörde slottet Venngarn, vilket ägdes av släkten de la Gardie.

Jordbruk och skogsbruk på statlig mark har inte bara förekommit på kungsgårdar och boställen. När befolkningen ökade i Sverige under 1600-talet uppmuntrade kronan nybyggen på de vidsträckta markerna i norr, för att ge människor möjlighet att försörja sig och för att stärka landets gränser. Den kolonisation och uppodling av Norrlands inland som tog fart under 1700-talet ledde dock till konflikt med samerna som redan nyttjade marken för

---

¹⁹ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen, del 1, s. 38.

rennäring, fiske och jakt.²⁰ Efter hand reglerades nybyggena på olika sätt för att skydda samernas rättigheter. Odlingsgränsen skapades på 1800-talet för att skilja fjällbygden från odlingsbar mark. Olagliga nybyggen ovan odlingsgränsen kunde efter en kunglig förordning 1915 bli fjällägenheter. Nybyggaren ägde inte längre sin bosättning utan arrenderade den av staten.

Statens fastighetsverk övertog 1996 statliga skogsegendomar med höga kulturvärden från dåvarande Domänverket. Skogsinnehavet i norra Sverige ligger på renbetesfjällen i Jämtlands län, mindre områden i Dalarnas län samt på rennäringens åretruntmarker väster om odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens län. Statens omfattande markinnehav har åtskilliga kulturhistoriska lämningar och kulturarv från en lång tidsperiod. Samernas kulturarv med renskötsel, jakt och fiske har många spår efter visten, näringsfång och offerplatser.

SFV förvaltar i dag tre fjällägenheter i Västerbotten. De består av sammanhållna miljöer med enkla timrade byggnader, uthus, stall m.m., därtill odlingsmark och slätterängar med bevarade odlingsstrukturer från äldre tid. Dainanäs har i dag restaurerats och är tillgängligt för besök.

I samband med de stora statliga fastighetsreformerna i början av 1990-talet berördes också kungsgårdarna. Riksdagsbeslutet om att lägga förvaltningen av dessa på den nya fastighetsförvaltande myndigheten Statens fastighetsverk byggde på att dessa bedömdes tillhöra nationalarvet med ”byggnader och egendom som sedan urminnes tid har tillhört kronan”.²¹

De större jordbruksegendomarna i Statens fastighetsverks förvaltning har varit föremål för diskussion om ett mer formellt skydd. Vissa objekt har också kopplats till förordningen om statliga byggnadsminnen och den hittills gällande 16 §, som bland annat avser större markområden. Förordningen kommer dock att ändras på denna punkt och paragrafen försvinner.²² Staten kan genom ett mer koncentrerat innehav skapa bättre arrondering och därmed förbättrade förutsättningar för de fastigheter som staten ska ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för.

Vid bedömningen av objekten har utredningen lagt vikt vid att egendomarna ska bilda tydliga geografiska helheter, till exempel

²⁰ Gadd, C-J. (2000) Det svenska jordbrukets historia – den agrara revolutionen 1700-1870, s. 241. Band 3. Natur & Kultur.

²¹ Prop. 1992/93:37, bilaga 1, s. 15 samt 1992/93:FiU8, s. 14.

²² Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen, träder i kraft 1 januari 2014.

med bibehållen ägobild, kvarvarande ekonomibyggnader och torp, liksom pågående jordbruksverksamhet. Geografisk och historisk representativitet har också ingått i bedömningen. Några exempel på förvärvshistorik utgörs av reformation (Ottenby), reduktion (Landsberga) och vederlagsgods (Lillö). Exempel på användning är kungsgård (Roma), landshövdingebostad (Kronoberg) och militärt boställe (Frövi). Dessa gårdar utgör en del av berättelsen om statens jordinnehav under historien. Klosters indragning till kronan ger den historiska kopplingen och motiverar därmed att Alvastra, Roma och Vadstena kvarstår i statlig ägo. Gripsholms slott, som ingår i dispositionsrätten, ger tillsammans med Gripsholms kungsladugård och Kungsbergs kungsgård en samlad miljö med slott, park och djurgård som fortsatt bör förvaltas av staten. Hjorthagen anlades redan på 1600-talet, har sedan dess varit betesmark och är i dag naturreservat med ett bestånd dovhjortar.

Fastigheter som utredningen sammantaget föreslår bör kvarstå i statlig ägo av kulturhistoriska skäl är:

- Lovö och Svartsjö kungsgårdar, Ekerö, AB
- Rosersbergs kungsgård, Sigtuna, AB
- Tullgarns kungsgård, Södertälje, AB
- Fjällägenheterna Åkernäs och Örnbo, Sorsele, AC
- Fjällägenheten Dainanäs, Vilhelmina, AC
- Landsberga översteboställe, Enköping, C
- Biskops-Arnö, Håbo, C
- Lilla Kungsladugården, Nyköping, D
- Stora Kungsladugården, Nyköping, D
- Gripsholms kungsladugård, Strängnäs, D
- Kungsbergs kungsgård, Strängnäs, D
- Vadstena klosteranläggning, Vadstena, E
- Herrsätters majorsboställe, Åtvidaberg, E
- Alvastra kungsgård, Ödeshög, E
- Visingsborg, Jönköping, F
- Kronobergs kungsgård, Växjö, G

- Ottenby kungsgård, Mörbylånga, H
- Roma kungsgård, Gotland, I
- Lillö, Kristianstad, M
- Uranienborg kungsgård, Landskrona, M
- Dalby kungsgård, Lund, M
- Tommarp, Åstorp, M
- Kastellegården översteboställe, Kungälv, O
- Läckö kungsgård, Lidköping, O
- Strömsholms kungsladugård, Hallstahammar, U
- Frövi översteboställe, Västerås, U

Fastigheter som utredningen bedömer att staten inte bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för av kulturhistoriska skäl är:

- Viby by, Sigtuna, AB
- Ådön kaptensboställe, Flen, D
- Tuna kungsgård, Linköping, E
- Rönö kungsgård (ruin), Norrköping, E
- Hjälmskult, Helsingborg, M
- Bäckaskogs slott och kungsgård, Kristianstad, M
- Höjentorp kungsgård, Skara, O

Torpet Rågskärs bebyggelse på Värmdö utanför Stockholm ingår i ett naturreservat och bör därför kvarstå i statlig förvaltning, även om utredningen bedömer att de kulturhistoriska skälen inte är motivet.

4.2.7 Gods, herrgårdar och bruksmiljöer

I statens ägo finns ett antal herrgårdar, gods och bruk. Dessa har köpts av eller donerats till staten men ingen av fastigheterna i denna kategori, utom Tumba bruk, har tillkommit genom statlig verksamhet. För flera av dem gäller att de byggts av privatpersoner och köpts in av staten som landområden för försvarsändamål,

exempelvis som övningsfält kopplade till regementen. Dessa gods och herrgårdars kulturhistoriska koppling till staten är därmed svag och möjligheten att tillgängliggöra dem är dessutom i vissa fall begränsad.

De större gods eller slott som finns i denna kategori visar på adelssläkters byggenskap under 1600-talet. Det finns dock flera välbevarade miljöer i landet som kan visa upp liknande kulturhistoriska värden. Bogesunds slottsegendom exproprierades genom en särskild lag 1946, lex Bogesund. Egendomen hotades av förfall, genom förvärvet undanröjdes hinder för Stockholms fortsatta expansion och ett betydelsefullt rekreationsområde i stadens närhet tillskapades. Egendomen blev byggnadsminne 1949 och kom först under Byggnadsstyrelsens och därefter SFVs förvaltning. Egendomen omfattar stora arealer, bland annat sex arrendegårdar.²³ Markerna med sitt unika kulturlandskap övervägs i dag få skydd som naturreservat.

Det kända barockslottet Mälsåker köptes 1943 av den norska legationen och användes för utbildning av norsk militär personal. Efter en omfattande brand och stora skador blev svenska staten ägare genom en donation 1951 med Riksantikvarieämbetet som förvaltare. En rad restaureringsinsatser har skett genom olika projekt.²⁴ Salsta slott har anor från medeltiden och är i dag känt som ett av de bäst bevarade barockslotten. Slottets historia illustrerar adelns omfattande byggande, egendomen visar också på en historia med ägarbyten, restaureringar och tillkomst av nya stilinredningar. I vissa perioder stod slottet obebott. Under 1970-talet kunde inte ägarna bära de stora underhållskostnaderna och egendomen med tegelbruk såldes till Domänverket. Slottet byggnadsminnesförklarades 1993, förvaltningen övertogs några år senare av SFV.²⁵

Dessa egendomars anknytning till den statliga berättelsen är, som tidigare nämnts, svag. Undantaget bland dessa gods- och slottsmiljöer är Skoklosters slott, som behandlas närmare under gruppen kulturinstitutioner och ingår i myndigheten Livrustkammaren och Skoklosters slott med Stiftelsen Hallwylska museet.

Det medeltida Utö hus utgör på flera sätt en unik och kulturhistoriskt intressant byggnad. Gården uppfördes som borg och

²³ Statens fastighetsverk (1977). Bogesund – det olycksaliga slottet. Kulturvärden 1977:2.

²⁴ Johansson, A. (2012) Den glömda armén. Norge – Sverige 1939–1945. Fischer & Co.

²⁵ Statens fastighetsverk (2001). Ett Upplandsslott från stormaktstiden. Kulturvärden 2001:3.

sätsgård för släkten Schack på Arnö i Mälaren och var efter 1600-talet endast tidvis bebodd. Borgen är i dag en av de få välbevarade medeltida profana byggnaderna i landet och övertogs till följd av det höga kulturhistoriska värdet genom en donation 1937 till Vitterhetsakademien. Fastigheten saknar dock anknytning till statliga verksamheter, vilket enligt utredningens bedömning innebär att det inte finns motiv för ett fortsatt statligt ägande.

Hovdala slott i Skåne har anor från snapphanetiden. Egendomen exproprierades av staten 1944 för att användas som militärt övningsområde, vilket ledde till att ett stort antal arrendegårdar och byggnader så småningom revs. Huvudbyggnader är numera väl renoverade och förvaltas av SFV. Markerna har övertagits av kommunen.²⁶

Ytterligare några kulturmiljöer som i dag förvaltas av myndigheter har svag koppling till den statliga historien. Järnbruken har varit betydelsefulla genom sina bidrag till Sveriges utveckling, men initiativen till dessa bruk har varit privata. Malingsbo herrgård i karolinerstil hör till järnbrukets storhetstid under 1700-talet. Åtskilliga av ekonomibyggnaderna är i dag borta.

För Lövestabruk och Huseby bruk finns villkor i samband med donationer till staten. Miljöerna i sig uppvisar stora kulturhistoriska värden och har utvecklats till populära besöksmål. Byggnaderna vid Lövestabruk övergick i statens ägo 1997 och stiftelsen Leufsta står för verksamhet och drift. Huseby bruk med tillhörande skog och jordbruk donerades till staten 1994.

Delar av bruksmiljön i Tumba bruk förvaltas av SFV till följd av ett riksdagsbeslut i samband med att Riksbanken överlämnade dessa till staten. Staten äger endast äldre bostadshus och andra bruksbyggnader. På bruksområdet ligger dagens produktionsanläggning, som är i privat ägo. Kungliga Myntkabinettet med Tumba bruksmuseum disponerar ett antal byggnader för sin verksamhet, som skildrar pappersbruket och sedeltryckeriets historia. Utredningen menar att den av staten förvaltade bruksmiljön därmed motiverar ett fortsatt ägande.

Sammanfattningsvis innebär det att utredningen föreslår att staten av kulturhistoriska skäl fortsatt ska äga och förvalta:

- Tumba bruk, Botkyrka, AB

---

²⁶ Statens fastighetsverk (2002). Hovdala slott i västra Göinge. Kulturvärlden 2002:4

Vissa ytterligare fastigheter bör enligt utredningens bedömning under nuvarande förhållanden kvarstå i statlig förvaltning av verksamhetsskäl, även om ett fortsatt ägande inte främst motiveras av kulturhistoriska skäl och utredningens samlade urvalskriterier. Det gäller främst önskemål om en sammanhållen förvaltning för objekt som ingår i militära anläggningar och övningsområden så länge den militära verksamheten pågår samt byggnadsminnet Sträntemölla kvarn, som ingår i ett naturreservat där staten är markägare.

Utredningen erfar vidare att förutsättningarna kring donationen av Huseby bruk enligt SFV innebär svårigheter då det gäller möjligheterna att genomföra en avyttring.

Fastigheter som av verksamhetsskäl och gällande förutsättningar bör kvarstå i statlig ägo:

- Berga slott och jordbruksmark, Haninge, AB (militärt område)
- Granhammars herrgård, Upplands-Bro, AB (militärt område)
- Huseby bruk, Alvesta, G (donationsförutsättningar)
- Sträntemölla kvarn, Simrishamn, M (naturreservat)
- Klagstorps herrgård, Skövde, R (militärt område)
- Villingsbergs herrgård, Karlskoga, T (militärt område)

Fastigheter som utredningen bedömer att staten inte bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för av kulturhistoriska eller verksamhetsskäl:

- Bogesunds slott, Vaxholm, AB
- Utö hus, Enköping, C
- Lövstabruk, Tierp, C
- Salsta slott och kronomark, Uppsala, C
- Mälsåkers slott, Strängnäs, D
- Hovdala slott, Hässleholm, M
- Igelbäckens masugn, Askersund, T
- Malingsbo herrgård, Smedjebacken, W

Utredningens förslag kring denna typ av fastigheter överensstämmer till vissa delar med den tidigare Kulturfastighetsutredningen,

som också förordade avyttring av bland annat Mälsåkers slott och Igelbäckens masugn. I det nu aktuella utredningsarbetet har större vikt lagts vid att objekten bör anknyta till den statliga historien för att också långsiktigt inrymmas i ett statligt bestånd av kulturfastigheter.

4.2.8 Trafikfastigheter

Fastigheterna och objekten inom denna kategori berättar om statens övergripande roll och ansvar för infrastrukturbyggandet. Stora satsningar gjordes under 1800- och 1900-talen då järnvägsnäten byggdes ut. Flera olika slag av kulturhistoriskt skyddade stationsmiljöer med stationshus, vattentorn och lokstallar fanns tidigare i statens bestånd. Ågobilden förändrades och ett stort antal kulturhistoriskt värdefulla stationshus bolagiserades i Jernhusen AB som en följd av fastighetsreformen 2000/2001. Byggnaderna övergick från att vara statliga byggnadsminnen (SBM) till att bli byggnadsminnen enligt kulturminneslagen. Kvar i statens och Trafikverkets bestånd och skyddade som SBM finns ännu viss bebyggelse, flera perrongtak, några vattentorn, ställverk m.m. Trafikverket bedriver till följd av ett särskilt regeringsuppdrag till tidigare Banverket ett avvecklingsprojekt fram till och med 2013, som bland annat berör vissa kulturhistoriska miljöer och byggnadsminnen.

I norr tillkom Malmbanan 1888–1902 mellan Narvik och Luleå för att möjliggöra transport av malm till isfria hamnar under hela året. Inlandsbanan påbörjades 1907 för att knyta ihop Norrland med södra Sverige. Utefter banorna finns stationsmiljöer, transformatoranläggningar m.m. som berättar om de stora investeringar som gjordes. Malmbanan har en betydande plats i den industrihistoriska utvecklingen men är i aktivt bruk och inte möjlig att tillgängliggöra till alla delar. Inlandsbanan disponeras av de 15 kommunerna längs banan genom Inlandsbanan AB. Bolaget ska utveckla och driva verksamhet för kommunernas och näringsens behov.

En rad andra bansträckor utgör i dag museijärnvägar och drivs ofta av föreningar och sällskap. I flera fall fungerar de som populära besöksmål, där allmänheten ges möjlighet att färdas kortare sträckor med äldre typer av tåg och vagnar.

I enlighet med utredningens grundsyn om fördelar med en sammanhållen förvaltning av vissa omfattande och komplexa miljöer, bör en statlig förvaltning av de kulturhistoriskt värdefulla objekten inom järnvägsområdet fortsatt ske genom Trafikverkets försorg. Det gäller viss bebyggelse, främst längs Malmbanan, samt de vattentorn, perrongtak och övriga objekt som fortsatt disponeras i verksamheten eller anknyter till befintliga miljöer, spår- och stationsområden.

Inom trafikområdet är en fortsatt förvaltning under den tekniskt ansvariga myndigheten särskilt motiverad för objekt som behövs för driften, har högt teknikinnehåll eller innebär tillgänglighetsproblem. Det gäller till exempel byggnader i anslutning till järnvägens spårområden och de brokonstruktioner som klassats som statliga byggnadsminnen. Avgörande i sammanhanget är att den förvaltande myndigheten ges resurser och uppdrag att ansvara för sådana byggnadsminnen och andra kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader. Samråd om fortsatt förvaltning ska tas med RAÄ och SFV när anläggningarna slutligt tas ur bruk. Utredningen återkommer till dessa frågor i ett senare avsnitt.

Broar som utredningen av kulturhistoriska skäl bedömer bör kvarstå i statlig ägo och i förvaltning under Trafikverket är:

- Gamla Årstabron, Stockholm, AB
- Tallbergsbron, Nordmaling, AC
- Sikforsbron, Piteå, BD
- Gamla Svinesundsbron, Strömstad, O
- Sandöbron, Kramfors, Y

Öjebron, Mjölby, förvaltas av RAÄ med hjälp av fondmedel förvaltade av Vitterhetsakademien. Bron är dock samfälligt ägd och ingår inte i den statligt ägda gruppen fastigheter. Bron bör därför närmast diskuteras med avseende på hur den fortsatta skötseln ska kunna övertas av samfälligheten och finansieringen regleras.²⁷

Utredningen erfar vidare att ytterligare fyra järnvägsbroar, i Gysinge över Dalälven, diskuteras av berörda myndigheter för fortsatt skydd. Eftersom de f.n. inte utgör byggnadsminnen har utredningen valt att lägga dem utanför urvalsramen.

---

²⁷ Finansiering av driften bör även fortsatt kunna ske genom nyttjande av Gustav Adolfsfonden. Brons ägoförhållande klargörs i skrivelse till utredningen från Riksantikvarieämbetet (2012).

Trollhättans kanal- och slussområde hör till de miljöer som kan prioriteras inom den statliga portföljen av kulturhistoriskt värdefulla trafikanläggningar med sjöfartsanknytning. Förvaltning sker nu genom Sjöfartsverket, vilket enligt utredningens bedömning också fortsatt är en lämplig form.

Utredningen bedömer att följande objekt inte fortsatt behöver ägas av staten av kulturhistoriska skäl, några av dessa behövs inte heller i Trafikverkets verksamhet (*):

- Abisko Östra transformatorhus, Kiruna, BD *
- Stenbackens omformarstation, Kiruna, BD (kvar i drift)
- Vassijaure transformatorstation, Kiruna, BD *
- Gamla Uppsala järnvägsstation, C *(numera bostadshus)
- Lokstall och vattentorn, Kristianstad, M *
- Transformatorhus, Ystad, M (kvar i drift)
- Brunflo f d ställverk, Östersund, Z *

Stenbackens omformarstation och transformatorhuset i Ystad behövs för närvarande i Trafikverkets drift och kan kvarstå i statlig förvaltning av detta skäl. De svårigheter som tidigare beskrivits i kapitel 2 rörande fastighetsbildning och alternativt nyttjande av byggnader på järnvägsfastigheter i anslutning till spårområden, innebär att en föreslagen avyttring av objekt som inte bör ägas av staten av kulturhistoriska skäl och inte längre behövs för driften kan vara betydande. Det kan innebära att avyttring visar sig svår att genomföra för några av ovanstående objekt.²⁸

Inom flygtrafikens område saknas objekt i statlig myndighetsförvaltning. Den civila flygledningen förstatligades 1939, kort därefter utvecklades en motsvarighet inom de militära flottiljerna. Staten tog genom Luftfartsverket i slutet av 1970-talet ett samlat ansvar för dessa frågor. Ansvaret för flygtrafiktjänster och flygplatser delades därefter 2010, då flygplatserna överfördes till det statliga bolaget Swedavia. Av 40-talet civila flygplatser har Bromma flygplatsbyggnader erhållit skydd som byggnadsminne enligt kulturminneslagen.

---

²⁸ Objekten i Kristianstad bedöms därför behöva kvarstå i statlig ägo t.v.

4.2.9 Fyrplatser

Kungliga Lotsverket bildades i slutet av 1690-talet. Det statliga ansvaret för att säkra fartygstrafiken längs Sveriges kuster visar således på en lång kontinuitet. Ansvaret ligger numera på Sjöfartsverket, som bildades 1956, bland annat genom sammanslagning av tidigare Lotsverket och Sjökarteverket samt delar av Kommerskollegium och Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. Fyrar och lotsplatser ska ses som delar i ett större kommunikationsnät på vattnet. Ett representativt urval fyrar föreslås kvarstå i statlig ägo med hänvisning till både geografisk spridning och fyrteknisk historia och speglar utvecklingen under drygt 350 år. Södra delen av Östersjön täcktes tidigt av fyrar, då Hansan krävde detta för sin sjöfart. Sveriges äldsta fyrar övertogs från danskarna efter freden 1645. Falsterbo och Kullen (ingår inte i utredningens urvalsram) samt Nidingen hör till dessa och den första svenskbyggda fyren är Landsort från 1651.²⁹

Under 1800-talet upphörde regleringen av inrikes sjötrafik vilket öppnade upp för ångbåtstrafik längs Göta Kanal, utefter kusterna mot Gävle, Gotland och Norrköping. Fyrar uppfördes även för att betjäna sjöfarten på Väneren och Vättern. Vänerens seglationsstyrelse grundades 1799 av privata intressenter, det dröjde dock till in på 1830-talet innan fyrar och större sjömärken anlades i någon större utsträckning.

Tillgänglighet, ägoförhållanden och komplexitet i anslutning till olika fyrplatser utgör viktiga variabler vid det urval som utredningen gjort. I gruppen ingår även båkar som var ett billigare alternativ till fyrplatserna. Vissa fyrplatser i norr, som Malören, användes bara under den isfria tiden på året och behövde inte bebyggelse för åretruntboende.

Flera av fyrplatserna ingår i större kulturmiljöer och känsliga naturområden. Fastighetsinnehavet kan vara splittrat på flera ägar-kategorier. Det kan innebära svårigheter att ta ett samlat ansvar för förvaltning och tillgänglighet.³⁰ Intresset för dessa miljöer är ofta stort. Inom gruppen finns fyrplatser som är mer otillgängliga och där staten i första hand bör ta långsiktigt ansvar av kulturhistoriska skäl. Dessa fyrar är också viktiga för att berätta "kalla krigets" historia.

---

²⁹ Svenska Fyrsällskapet (2007). Fyrhandbok.

³⁰ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen, del 1, s. 39.

De båkar, fyrar och fyrplatser som prioriteras av kulturhistoriska skäl bör föras över till den myndighet som förvaltar statens kulturhistoriskt mest värdefulla fastigheter, för närvarande Statens fastighetsverk. Vissa av objekten har fortsatt nautisk funktion eller annan komplicerad teknik (till exempel sjökabel³¹) vilket gör att samverkan med Sjöfartsverket kan erfordras. Fördelarna med ett mer samlat geografiskt och verksamhetsmässigt förvaltningsansvar innebär vidare att det fortsatta ansvaret för ägande och förvaltning av fyrar och fyrplatser i anslutning till försvarsfastigheter respektive skyddade områden enligt miljöbalken i statlig ägo bör övervägas i relation till berörda myndigheter innan slutlig ställning tas. Det gäller då närmast den myndighet som kan komma att få ansvaret för försvarsfastigheter respektive Naturvårdsverket.

Följande fastigheter med fyrar och båkar samt anknyttande byggnader utgör ett urval som kan visa på ett omfattande system längs Sveriges kuster. Utredningen bedömer att staten av kulturhistoriska skäl bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för:³²

- Måsknöv klocktorn, Haninge, AB
- Arholma båk, Norrtälje, AB (ofri grund)
- Söderarms fyrplats, Norrtälje, AB
- Understens fyrplats, Norrtälje, AB
- Landsorts fyrplats, Nynäshamn, AB
- Klövholmens fyr, Värmdö, AB (ofri grund)
- Korsö torn/båk, Värmdö, AB
- Malörens fyrplats, Kalix, BD
- Rödkallens fyrplats, Luleå, BD
- Örskärs fyrplats, Östhammar, C
- Hävrings båk, Oxelösund, D
- Bokö fyr, Trosa, D
- Ölands norra uddes fyr, Långe Erik, Borgholm, H
- Ölands södra uddes fyr, Långe Jan, Mörbylånga, H

³¹ Berör i förvaltningshänseende frågor om kompetens, koncession och driftansvar.

³² I det fall staten endast äger byggnad och inte är markägare innebär detta ett begränsat ägaransvar.

- Spårö båk, Västervik, H (ofri grund)
- Fårö fyrplats, Gotland, I
- Gotska Sandöns fyrplats, I (nationalpark)
- När fyrplats, Gotland, I (naturreservat)
- Stora Karlsö fyrplats, Gotland, I (naturreservat)
- Utklippans fyrplats, Karlskrona, K
- Sandhammarens fyrplats, Ystad, M
- Nidingens fyr, Kungsbacka, N
- Vinga fyrplats och båk, Göteborg, O
- Vanäs fyr och brygga, Karlsborg, O
- Pater Noster fyrplats, Kungälv, O

Vissa byggnadsminnesskyddade fyrar behöver inte ägas och förvaltas inom staten av kulturhistoriska skäl men bedöms i dagsläget olämpliga att avyttra av verksamhetsskäl. De föreslås därför, så länge nuvarande verksamhet fortgår, kvarstå i statlig ägo. Det gäller bland annat:

- Kapelluddens fyrplats, Borgholm, H
- Faluddens fyr, Gotland, I

Ytterligare fyrar kan under en övergångsperiod behöva kvarstå hos staten tills de inte längre behövs i verksamheten. De fyrar och fyrplatser som inte föreslås ägas av staten av kulturhistoriska skäl är fyrar som redan har representation i den grupp där utredningen föreslår fortsatt statligt ägande och förvaltning. Flera av fyrplatserna kan bevaras utifrån annan lagstiftning och ha goda möjligheter att utvecklas med annan ägare än staten. Några av fyrarna är redan i dag populära och välkända besöksmål (Rataskär), i vissa fall med möjligheter till boende (Bergudden och Tylön). Utredningen bedömer därför att det inte finns kulturhistoriska skäl för ett fortsatt långsiktigt statligt ägaransvar för nedanstående fyrplatser:

- Svartklubbens fyr, Norrtälje, AB (ofri grund)
- Rataskärs fyrplats, Robertsfors, AC
- Berguddens fyrplats, Umeå, AC

- Bredskärssund nedre fyr, Umeå, AC (ofri grund)
- Holmögadd fyrplats, Umeå, AC
- Djurstens fyr, Östhammar, C
- Högby fyr, Borgholm, H
- Trelleborg kassunfyr, M (ofri grund)
- Ystad inre fyr, M
- Tylöns fyrplats, Halmstad, N
- Hällö fyr, Sotenäs, O (ofri grund)
- Bönans fyr, Gävle, X
- Storjungfruns fyrplats, Söderhamn, X (ofri grund)

Den tekniska utvecklingen inom sjöfarten innebär att de gamla fyrplatserna successivt mister sin ursprungliga betydelse, där Sjöfartsverkets fyrar släcks och finansiella möjligheter till fortsatt underhåll saknas. Det innebär också att förutsättningarna relativt snart bör prövas av ansvariga myndigheter att skydda och inom staten behålla ytterligare fyrar och miljöer som inte förklarats för byggnadsminnen och därför inte ingått i utredningens prövning, till exempel Kullens fyr i Skåne och vissa fyrar kring Väneren och Vättern. Insjöarnas fyrar har en annan organisatorisk bakgrund och hänger samman med den ökade sjöfarten på vattenvägarna och den viktiga trafiken på Göta kanal samt Göta älv med Trollhätte kanal.

Utredningen har tagit del av det tidigare samordnade bevarandeprogram som togs från RAÄ, SFV och Sjöfartsverket kring ett system av så kallade "nationalarvsfyrar", som ett komplement till dagens system av fyrar som skyddas genom beslut enligt FSBM³³. Överlappet mellan dessa två bedömningssystem visade sig vara förhållandevis litet. Detta talar ytterligare för behovet av att se över situationen för fyrplatserna och de fyrar som kommer att avvecklas.

Frågan om ett särskilt ansvarstagande från de intresseföreningar och privata initiativ som tagits kring fyrarna och bevarandet av deras historia utgör ytterligare en fråga att pröva då det gäller statens framtida roll i förvaltningen. Utredningen har bland annat tagit del av ett förslag från privata intressenter om bildandet av en

---

³³ Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.

nationell fyrstiftelse, där ett mer omfattande bestånd av fyrar föreslås ingå. Målsättningen är att på detta sätt bevara och underhålla ett särpräglat kulturarv. En sådan lösning beskrivs ge förutsättningar för utveckling och tillgänglighet under former som inte alltid möjliggörs inom ramen för en statlig förvaltning. Frågan berör såväl framtida ägoförhållanden som tänkbara alternativa dispositionsformer. Utredningen har inte prövat förutsättningarna för en mer eller mindre omfattande sådan ”privatiserad” förvaltning av kulturhistoriskt prioriterade fyrplatser och de kapitaliseringsalternativ, bland annat med inslag av sponsring, som en sådan lösning skulle innebära.

Utredningen bedömer utifrån nuvarande situation att de prioriterade objekten ovan bör kvarstå i statlig ägo. Frågan om former för ett ökat ansvarstagande från det civila samhället för tjänar dock en närmare diskussion och beredning.

4.2.10 Kulturinstitutioner

Denna grupp fastigheter representeras av ett antal statliga kulturinstitutioner och bör därför kvarstå i statlig förvaltning. Byggnaderna används i de flesta fall i sina ursprungliga funktioner och visar på 1800-talets stora investeringar i institutionell kultur och utbildning.

Operabyggnaden och Dramatiska teatern initierades med privata medel men överlämnades direkt efter färdigställandet till staten för fortsatt förvaltning. Även Sveriges största kulturhistoriska museum, Nordiska museet, grundlades liksom Skansen på privat initiativ av Artur Hazelius och drivs i stiftelseform sedan 1880. Tidens ledande arkitekter och konstnärer engagerade sig i de storslagna projekten.

Upphovsmannen till Prins Eugens Waldemarsudde, prins Eugen, hade tidigt tanken att visa sin privata konstsamling för en större allmänhet. Anläggningen med park och konstsamling donerades till svenska folket och ingår numera i myndigheten Nationalmuseum. Thielska Galleriet, uppfört av bankmannen Ernst Thiel, har likheter med Prins Eugens Waldemarsudde. Båda byggnaderna uppfördes med privata medel och av samma arkitekt, Ferdinand Boberg. Thielska Galleriet berättar dock mer om det stora kapital som byggdes upp i början av 1900-talet av enskilda personer och som tog en aktiv del i samhällets kulturliv. Galleriet

drivs av en stiftelse och kopplingen till staten är svagare. Thielska Galleriet bedöms inte behöva ägas av staten av kulturhistoriska skäl, men hör i likhet med de övriga stiftelseägda fastigheterna till de etablerade nationella kulturinstitutionerna.

Skoklosters slott hör till myndigheten Livrustkammaren och Skoklosters slott med stiftelsen Hallwylska museet. Slottet med inventarier inköptes av staten 1967, är numera ett statligt museum och föreslås av utredningen kvarstå i statlig ägo.

Ytterligare fastigheter som staten bör ta ett fortsatt långsiktigt ansvar för av kulturhistoriska skäl är Naturhistoriska riksmuseet, Sjöhistoriska museet, Nationalmuseum och Historiska museet.

Sjöhistoriska museet på Djurgården i Stockholm invigdes med donationsmedel i en nyritad byggnad 1938. Arkitekt var Ragnar Östberg. Samlingarna hade dessförinnan under lång tid inrymts i olika provisoriska lokaler.

Förslag om en ändrad förvaltning av Hallwylska museet fördes fram i 2012 års budgetproposition, vilket föranledde riksdagen att besluta att fastigheten kunde överföras till berörd stiftelse.³⁴ Fastigheten ingår därmed inte i utredningens urvalsram, men ingår verksamhetsmässigt i myndigheten Livrustkammaren med Skoklosters slott och Stiftelsen Hallwylska museet.

Flera statliga museer är inrymda i byggnader som är skyddade som statliga byggnadsminnen men representerar i utredningens tematiska översikt de ursprungliga statliga verksamheterna. Det gäller bland annat Arkitekturmuseet, Armémuseum, Livrustkammaren och Musik- och teatermuseum.

4.2.11 Läromiljöer

Grunden för utbildningsväsendet låg inom klostren och kyrkans verksamheter, där kyrkomiljöerna i Strängnäs och de medeltida klostermiljöerna utgör exempel på tidiga läromiljöer. Uppsala universitet inrättades tidigt som ett katolskt lärosäte, Lunds universitet har sina rötter i det danska Gråbrödraklostrets verksamhet och blev svenskt universitet efter freden i Roskilde.

Efterhand har den högre utbildningen tagits över av staten. Ett betydande antal kulturhistoriskt värdefulla fastigheter med koppling till olika läromiljöer, som universitet och skolor, förvaltas inte längre av staten, utan av kommuner, fastighetsbolag och stiftelser.

³⁴ Prop. 2012/13:1, UO 2, s. 99.

Utredningens förslag på långsiktig statlig förvaltning avser de statliga byggnadsminnen som förvaltas av SFV och som ofta utgör universitetens huvudbyggnader med parkanläggningar i Uppsala, Lund och Göteborg.

De gamla gymnasierna fungerade som förberedelse för universiteten. De fanns i flera städer, som till exempel Växjö, Strängnäs, Uppsala och Västerås. I dag finns bara några få gymnasiebyggnader kvar i statligt ägo, som Roggeborgen i Strängnäs och Gamla gymnasiet i Karlstad. Vikten av naturvetenskapliga ämnen på 1700-talet illustreras av det observatorium som uppfördes på Gamla gymnasiet.

Merparten fastigheter inom gruppen är hela miljöer med lång historisk kontinuitet och en sammansatt historia, vilket uppfyller flera av de urvalskriterier som är uppsatta. De fastigheter som utredningen bedömer långsiktigt bör kvarstå i statlig ägo av kulturhistoriska skäl är:

- Kungliga Biblioteket och Bergianska trädgården i Stockholm, AB
- Carolina Rediviva, Gustavianum, Ecclesiastikum och Konsistoriehuset i Uppsala, C
- Linnéträdgården, Linnés Hammarby och Botaniska trädgården i Uppsala, C
- Universitetshuset och parken i Uppsala, C
- Paulinska gården, Rektorsgården, Malmenius malmgård, Gamla biskopsgården och Roggeborgen i Strängnäs, D
- Universitetshuset, Botaniska trädgården, Historiska museet, Palaestra et odium, Kungshuset/Lundagård, Archeologicum och Theologicum i Lund, M
- Universitetshuset, Göteborg, O
- Gamla gymnasiet i Karlstad, S

De fastigheter som inte föreslås ägas av statens av kulturhistoriska skäl är fastigheter som efter hand har kommit att ingå i universitetsmiljöerna men har haft helt andra funktioner. Ekermanska byggnaden, Dekanhuset och Lorensbergsvillorna uppfördes som privatbostäder och kom efter hand att ingå i respektive universitets bestånd. Gamla Skogsinstitutet i Stockholm är exempel på ett

tidigt, privat, initiativ för att sprida kunskap inom skogshushållning. Dess historia är intressant men har inte en tydlig koppling till statens engagemang och ambition inom utbildningsväsendet (se följande avsnitt). Observatoriet i Saltsjöbaden initierades helt med privata medel, en donation av Wallenbergsstiftelsen på 1930-talet. Anläggningen överlämnades som gåva till Stockholms universitet och köptes senare in av Kungliga Byggnadsstyrelsen år 1972. Observatoriet inne i Stockholm har en tydligare koppling till statsmakten då Kungliga Vetenskapsakademien var initiativtagare, men fastigheten är inte i statlig ägo.

Fastigheter som utredningen inte bedömer att staten ska ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för av kulturhistoriska skäl:

- Stockholms observatorium i Saltsjöbaden, Nacka, AB
- Musikaliska akademien, Stockholm, AB
- Ekermanska huset och Dekanhuset Oden i Uppsala, C
- Thomanderska studenthemmet, Lund, M (oklart ägoförhållande)
- Lorensbergsvillorna, Göteborg, O
- Skara veterinärrättning och prebendebostad, O

4.2.12 Administration och förvaltning

Inom denna kategori finns fastigheter med anknytning till den verkställande respektive dömande makten, vilka förvaltas av SFV. Fastigheter med anknytning till den lagstiftande makten förvaltas av Riksdagsförvaltningen. Fastigheternas bakgrund, historia och nyttjande varierar påtagligt. De spänner tidsmässigt i huvudsak från 1600- till 1900-talet.

Statens administration och förvaltning består av länsresidens, fastigheter för regeringen, statliga verk och myndigheter som domstolar, post- och tullväsen, fängelser m.m. Inom kategorin finns en koncentration av fastigheter i Stockholm, framför allt Gamla stan och city. Här finns såväl forna adelspalats som andra byggnader uppförda under 1600- och 1700-talet. Vissa byggdes för statliga myndigheter, som Södra Bancohuset, uppfört för det statliga bankväsendet. Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg uppfördes under slutet av 1700-talet som kunglig bostad, men inköptes av

staten i början av 1900-talet och nyttjas sedan 1906 av Utrikesdepartementet.

Byggnaden Rosenbad har blivit en välkänd symbol för Sveriges regering. I sin helhet omfattar Regeringskansliet tolv departement fördelade över tio kvarter. Rosenbad stod klart 1902 och byggdes ursprungligen för helt andra ändamål, som banklokaler, kontor, butiker och restaurang. Successivt övertog staten hela byggnaden och kvarterets intilliggande bankhus. Innan Regeringskansliet etablerade sig i kvarteret Rosenbad fungerade det så kallade Kanslihuset (tillhör numera riksdagen) vid Mynttorget i Gamla stan som ämbetslokaler i flera hundra år. Kungliga Majestätets kansli påbörjade en successiv utflyttning från slottet till det dåtida Kungliga myntet, som blev kanslihus efter den stora slottsbranden 1697. Utrikesdepartementet flyttade 1906 från det trångbodda Kanslihuset till det av kungamakten uppförda Arvfurstens palats. I mitten av 1960-talet påbörjades en utbyggnad av Regeringskansliet genom inköp av hela kvarter i Södra Klara för att ge plats för statsförvaltningen och slippa trångboddheten i Gamla stan. Sedan 1990-talet finns hela Regeringskansliet i olika fastigheter i dessa kvarter samt i det tidigare Centralposthuset vid Vasagatan några kvarter längre bort. Sagerska huset vid Strömgatan stod klart i sin nuvarande form 1901 som privatbostad. Ett mindre hus från 1700-talet byggdes på och fick en mer palatslik fasad. Staten förvärvade fastigheten som sedan 1995 utgör statsministerns officiella residens.³⁵

Så länge staten behöver vissa skyddade fastigheter och byggnader för regeringens och Regeringskansliets verksamhet ägs och förvaltas dessa av staten. Om detta behov inte längre finns kan övervägas om fastigheterna bör överlåtas till annan ägare. Skäl finns därför också att fortsatt förvalta donationen Harpsund i Flen, D.

Ett motsvarande resonemang som för regeringsbyggnaderna kan föras då det gäller landshövdingeresidensen, som representerar den statliga förvaltningen och styrningen i länen. Den svenska länsindelningen härrör från 1634 års regeringsform. Efter förfiningar av indelningen fram till 1700-talets början var indelningen befast för landets södra del. Under 1700-talet justerades främst indelningen av Norrland. Sedan 1810 har indelningen varit relativt stabil fram till våra dagar.

---

³⁵ Regeringskansliet (2008). Regeringskansliet genom tiderna.

Så länge residensen har kvar sin funktion som länsresidens, bör de ägas av staten. Om verksamheten upphör bör ett representativt urval säkras i statens ägo. En rad utredningar har under senare år behandlat frågan om en begränsning av antalet länsstyrelser i landet³⁶, vilket innebär att den långsiktiga statliga förvaltningen av en rad residens på sikt kan komma att prövas. Redan i dag kan sägas att Kristianstads f d residens inte långsiktigt behöver ägas av staten av kulturhistoriska skäl.

Som ett av de få manifesta resultaten av det statliga handlingsprogrammet för arkitektur, form och design rustades och nyinreddes alla residens 1990–2005 som ett uttryck för byggnadens dubbla representativitet – regionens kontakt med centralmakten och vice versa.

Vad gäller statlig administration och förvaltning av post-, bank- och myntväsen, tull samt domstolsväsen och fängelser finns ett antal statligt förvaltade kulturfastigheter.

Fängelsebyggandet under 1800-talet är ett av de riktigt stora statliga reform- och uppfostringsprojekten. De övriga stora statliga civila byggsatsningarna i industrialismens epok har i senare reformer fått andra huvudmän än staten och ingår därmed inte i någon statlig portfölj (folkskolor, läroverk, sjukhus, hospital, sanatorier). Genom statens reform och byggande efter riksdagsbeslutet 1841 uppfördes 40 nya, mer humana fängelser. De flesta byggdes efter typritningar enligt dagcellsmodell, i regel med tre våningar celler kring en ljusgård.

Under 1800-talet uppfördes också fängelser i militärområden, som Arresten på Skeppsholmen. Utöver dessa ”ändamålsbyggnader” inrättades under 1800-talet fängelser i äldre byggnader som Landskrona citadell och Svartsjö slott.

Gävle länsfängelse var ett av de första att tas i bruk av de många nya cellfängelserna. Det första fängelset låg i slottet och det nya länsfängelset uppfördes på en från slottet avstyckad tomt i det stora centralt belägna statliga markområdet. I länsfängelset är Sveriges fängelsemuseum nu inrymt och en del är varsamt ombyggt för kulturverksamheter vilket gör tillgängligheten god.

Beståndet övriga kulturhistoriskt skyddade fastigheter i statlig ägo inom denna grupp speglar ännu inte på ett mer medvetet sätt den statliga historien med avseende på administration och förvaltning. Antalet byggnadsminnen är begränsat och omfattar endast i

---

³⁶ Se bl.a. SOU 2012:81, Statens regionala förvaltning – förslag till en angelägen reform.

liten omfattning den statliga förvaltningstradition som vuxit fram i modern tid. En stor del finns dock i de statliga fastighetsförvaltande bolagen och är skyddade genom KML. I det befintliga statliga beståndet bedömer utredningen att staten, utöver ovan angivna fastigheter och objekt, av kulturhistoriska skäl bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för:

- Dalarö tullhus/museum, Haninge, AB
- Centralposthuset och Bancohusen, Stockholm, AB
- Göta hovrätt, Jönköping, F
- Strandridarebostället i Ljugarn, Gotland, I

De fastigheter som staten inte bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för av kulturhistoriska skäl är:

- Gamla skogsinstitutet, Stockholm, AB
- Kungliga myntet, Stockholm, AB
- Nummerlotteriet, Stockholm, AB
- Cellfängelset i Umeå, AC
- Helgeandshuset, Gotland, I
- F.d. länsresidenset, Kristianstad, M

Riddarholmen i Stockholm

Holmen hette tidigare Gråmunkeholmen, vilket anknöt till gråmunkarna, franciskanermunkarna. De anlade sitt kloster med kyrka och begravningsplats på holmen på 1200-talet och stannade fram till reformationen. Efter Gustav Vasas reformation upphörde klosterverksamheten, men stadens hospital och helgeandshus fanns kvar till mitten av 1500-talet. Kyrkan blev senare kunglig begravningskyrka och kopplad till adelsätterna i riddarhuset. Kyrkogården fanns kvar till början av 1800-talet, markområdet ingår nu i dagens Birger Jarls torg. Gustav Vasa uppförde en befästningsmur med försvarsverk på öns västra sida, varav delar ännu finns kvar.

I och med att kungamakten centraliserades till Stockholm innebär det också att adeln i större utsträckning drog sig till staden. Under stormaktstiden hade kungen behov av adeln både för krigföring och i den statliga förvaltningen. Både för att belöna och

knyta adeln till sig donerade kronan tomter på Gråmunkeholmen till adelsmän som försåg huvudstaden med ”prydliga” stadspalats, ett led i byggandet av stormakten. Förändringen av holmens karaktär påbörjades och den fick namnet Riddarholmen.

Det gamla slottet Tre Kronor brann ner 1697 och Wrangelska palatset på Riddarholmen fungerade som reservslott under de 50 år det tog att bygga upp det nya slottet. Flera av de omgivande palatsen, även i Gamla stan, togs sedan successivt i anspråk för kronans och statens förvaltning. Många av byggnaderna har efter hand kommit att användas för centrala myndigheter och verk, med dominans av domstolar.

I dag äger staten största delen av Riddarholmens byggnader och fastigheter. Dessa uppfyller, med få undantag, alla värderingskriterier för att långsiktigt ingå bland statligt ägda kulturfastigheter. Inom holmen finns även fornlämningar. Sammantaget är det av kulturhistoriska skäl viktigt att bibehålla en samlad förvaltning av dessa miljöer inom staten.

Riksdagens byggnader

Då det gäller riksdagens byggnader finns endast i begränsad utsträckning fastställda skyddsföreskrifter, vilket sammanhänger med den diskussion som förts angående regeringens föreskrifter och om de kan äga tillämpning för riksdagens förvaltning. En ansökan från Riksantikvarieämbetet om att upphäva besluten om byggnadsminnen bereds därför f.n. inom Regeringskansliet. Riksdagen äger i dag ett antal byggnader som är klassade som statliga byggnadsminnen i kvarteren Mercurius, Cephalus, Mars, Vulcanus och Neptunus i Gamla Stan, därtill Villa Bonnier på Djurgården. Gamla Riksdagshuset på Riddarholmen är uppfört på Gråbrödraklostrets mark, där delar av klostret fortfarande finns bevarade i källarvåningen. År 1834 blev det Riksens ständers hus där präste-, borgar- och bondeständerna höll till. Tidigare hade de olika stånden sammanträtt på olika platser i gamla stan. Tvåkammarriksdagen tillkom 1866 och byggdes om till riksdagshus. Ytterligare ett våningsplan byggdes och även det intilliggande Hebbeska huset kom att tillhöra riksdagen. Adeln hade sedan 1600-talet sina möten i Riddarhuset.

Det nya riksdagshuset på Helgeandsholmen stod färdigt 1911 och den gamla byggnaden användes därefter som kontorslokaler

för olika statliga myndigheter. Det Östra Riksdagshuset uppfördes ursprungligen för riksdagen och det Västra Riksdagshuset för riksbanken. Då tvåkammarriksdagen ersattes av enkammarriksdagen 1971 byggdes den tidigare banklokalen om för att inrymma den nya plenisalen. Sammanfattningsvis kan sägas att fastigheterna och dess byggnader speglar statens historia och utredningen har därmed inte sett anledning att ifrågasätta att fastigheterna kvarstår i statlig ägo under riksdagens fortsatta förvaltning.

4.2.13 Monument och statyer

I statens förvaltning finns en rad monument och statyer som speglar statens historia från tidsperioden 1200-tal till sent 1800-tal. Monument och statyer har tillkommit för att manifesteras kungliga personer eller företeelser i den svenska historien. De har ofta anknytning till viktiga historiska miljöer och platser. Statens initiativ har varit mycket skiftande. För Vasaminnena i Dalarna har staten aktivt och under olika perioder verkat för att de ska skyddas. Vasamonumentet skildrar Gustav Vasas färdväg genom Dalarna.

Mora stenar i Uppland var platsen för Sveakungarnas kröningsplats och -stenar, som sedan 1700-talet är ett monument, uppfört på initiativ Gustav III.

Monument och historiska miljöer har varit viktiga platser för skapandet och uppvisandet av nationella symboler.

Staten har också påtagit sig ett särskilt förvaltningsansvar för vissa objekt även om de ofta saknar det skydd som förordningen om statliga byggnadsminnen innebär. Att vissa kungastatyer i Stockholm förvaltas av Statens fastighetsverk härrör från olika beslut av Kungl. Maj:t. Deras tillkomsthistoria visar på skiftande bakgrundsmotiv och initiativtagare, ibland med insamlingar eller gåvor som grundfinansiering. Obelisken på Slottsbacken är ett monument över stadens borgerskap och deras vakthållning under ryska kriget.

Ägoförhållandena för monument och statyer är komplicerade, ofta med statligt ägda objekt på ofri grund. Ett stort antal monument eller statyer med anknytning till kungar eller krigshändelser förvaltas av kommuner eller föreningar. En del monument och statyer ingår i eller finns i anslutning till andra statliga kulturmiljöer som beskrivs inom andra kategorier. En stor del av monu-

menten uppfyller värderingskriterierna för att långsiktigt ägas som statliga kulturfastigheter.

Kulturhistoriska skäl talar enligt utredningens bedömning för att staten även fortsättningsvis i tillämpliga delar tar ägaransvar för:

- Prins Gustafs monument på Haga, Gustav II Adolfs staty, obeliskan på Slottsbacken, Karl XII:s staty, Karl XIII:s staty och Karl XIV Johans staty i Stockholm, AB
- Mora stenar, Knivsta, C (bör avstyckas från jordbruksmarken)
- Brömsebromonumentet, Torsås, H
- Ornässtugan, Borlänge, W
- Rankhyttans trösklada, Falun, W
- Vasamonumentet vid Utmeland, Mora, W

De fastigheter som staten inte bör ta ett fortsatt långsiktigt ägaransvar för av kulturhistoriska skäl är:

- Krogörnstenen, Vallentuna, AB (sten med modern inskription)
- Kungsstugan i Åhus, Kristianstad, M (ofri grund)
- Kvidingemonumentet, Åstorp, M (ofri grund)
- John Ericssonmonumentet, Filipstad, S (ofri grund, mausoleum på Östra kyrkogården)

Beträffande Vasaminnet Isala kungslada med monument i Falun, W, finner utredningen att såväl mark som lada tillhör en samfällighet och inte staten. I förvaltningshänseende innebär detta närmast att överenskommelse får träffas av staten rörande den fortsatta skötseln. Liknande förhållande gäller obeliskan på Slottsbacken i Stockholm, som står på stadens mark.

4.3 Kulturfastigheternas driftskostnader

Utredningen har i sin bedömningsmodell fäst visst avseende också vid ekonomiska aspekter på kulturfastigheters drift, långsiktiga underhåll och de kostnader som kan beräknas uppstå då kulturfastigheter ska utvecklas och tillgängliggöras som besöksmål eller på annat sätt. Utredningens uppdrag har inte uttalat omfattat kost-

nadsaspekter på urvalet till en portfölj statliga kulturfastigheter, direktiven har i ekonomiskt hänseende inriktats på redovisningen av marknadsvärden för det bestånd som föreslås avyttras från staten. Med tanke på de viktiga kostnadsaspekterna i statens långsiktiga förvaltning av kulturfastigheter, har utredningen ändå valt att beröra sådana kostnader för beståndet. En sådan inriktning av arbetet har också fått stöd av utredningens expertkommitté.

Utredningen begärde i början av 2013 in underlag från berörda myndigheter avseende löpande driftskostnader, intäkter och beräknade investeringsbehov för de fastigheter/byggnader som ingick i urvalsramen.

Kostnader för drift omfattade såväl normala driftskostnader som de underhållskostnader, administrativa kostnader och försäkringskostnader som kunde knytas till viss fastighet eller visst byggnadsminne. Därtill kom eventuella kostnader för myndigheternas fastighetsinvesteringar. De senare hanteras redovisningsmässigt på olika sätt, beroende på fastigheternas karaktär. För Statens fastighetsverks del sker en uppdelning, så att hyresfastigheternas investeringar tillgångsförs och lånefinansieras vilket innebär avskrivningar samt finansiella kostnader, medan de så kallade bidragsfastigheternas kostnader direktavskrivs. Statens fastighetsverks redovisning är skild mellan hyresfastigheter och bidragsfastigheter. Bidragsfastigheter är fastigheter med hyresintäkter som långsiktigt inte kan täcka kostnaderna och finansieras huvudsakligen genom anslag.

Myndigheternas uppgifter visar att det bestånd kulturfastigheter som utredningen definierat i sin urvalsram för granskningen årligen representerar inemot 1,6 miljarder kronor i samlade kostnader och knappt 1,4 miljarder kronor i intäkter. Underskotten inklusive tillkommande iståndsättningskostnader motsvarar drygt 191 miljoner kronor per år, sett i ett tioårigt framåtblickande perspektiv. På intäktssidan bygger kalkylen på de hyresintäkter som för närvarande kan överblickas. Det bokförda värdet av dessa fastigheter utgjorde 2012 cirka 7,4 miljarder kronor.

Tabell 4.2 Finansiella uppgifter för kulturfastigheter³⁷ hos fastighetsförvaltande myndigheter. Avser löpande kostnader/intäkter samt beräknade iståndsättningskostnader på årsbasis. Tkr i 2012 års kostnadsnivå

Förvaltande myndighet	Bokförda värden	Kostnader/år i genomsnitt	Intäkter/år i genomsnitt	Över-/underskott/år i genomsnitt	Kommande iståndsättning/år ³⁸
Statens fastighetsverk ³⁹					
- Anslagsberoende fastigheter ⁴⁰	630 832	481 343	140 809	-340 534	-
- Självbärande fastigheter	6 190 286	883 547	1 072 901	+189 355	-
Fortifikationsverket	553 190	151 514	137 031	-14 483	15 142 ⁴¹
Riksantikvarie-ämbetet ⁴²	27 654	8 897	2 562	-6 335	- ⁴³
Trafikverket	0	826 ⁴⁴	296 ⁴⁵	-530	2 600
Sjöfartsverket	4 098	8 128	1 784 ⁴⁶	-6 344	6 015
Naturvårdsverket	4 590 ⁴⁷	2 146 ⁴⁸	1 354 ⁴⁹	-792	2 388 ⁵⁰
Sveriges lantbruksuniversitet	- ⁵¹	757 ⁵²	792 ⁵³	- ⁵⁴	- ⁵⁵
Totalt cirka⁵⁶	7 410 650	1 537 158	1 357 529	-179 663⁵⁷	26 145

³⁷ Avser enbart de fastigheter som ingår i utredningens urvalsram, se kap. 3.

³⁸ Avser genomsnittligt tillkommande iståndsättningskostnader per år under en tioårsperiod. Avvikelser i tidshorisont och sätt att beräkna kan förekomma, se övriga noter.

³⁹ Underlag till utredningen i februari och juni 2013 för perioden 2005-2012. Iståndsättningskostnader ingår i redovisade genomsnittliga kostnader per år. Anslagsintäkter ingår ej.

⁴⁰ Anslagsberoende fastigheter är de fastigheter som har ett beräknat underskott varav merparten redan i dag är klassificerade som bidragsfastigheter.

⁴¹ Beräknat samlat framtida årligt underskott, ska inte adderas med föregående kolumn.

⁴² För RAÄ anges värden för de 61 fastigheter/objekt som redovisades i Kulturfastighetsutredningen 2009, uppräknat enligt KPI till 2012 års kostnadsnivå. Fastighetsbeståndet avviker från den nu aktuella urvalsramen, vilket utredningen bedömt saknar avgörande betydelse.

⁴³ Har ej angivits.

⁴⁴ Genomsnitt för senaste femårsperiod.

⁴⁵ Genomsnitt för senaste femårsperiod.

⁴⁶ Avser 2012.

⁴⁷ Avser bebyggelsen inom Fårö Gotska sandön 1:1, övriga har bokförts till värdet 0.

⁴⁸ Genomsnitt för senaste treårsperiod.

⁴⁹ Genomsnitt för senaste treårsperiod.

⁵⁰ Genomsnitt för kommande fyraårsperiod.

⁵¹ Bokförda värden 2012 ej angivna. Manuella uppgifter för tidigare år indikerar ett bokfört värde i storleksordningen 4,2 mnkr.

⁵² Avser hela fastigheten, dock tillkommer okänd summa centrala kostnader som ej fördelats.

⁵³ Avser 2012.

⁵⁴ Ett mindre överskott uppkommer i redovisningen, då saknas dock de centrala, ej fördelade kostnaderna i kalkylen.

⁵⁵ Underhållsplan finns för kommande fyra år, dock ej prissatt.

⁵⁶ Eftersom vissa uppgifter saknas utgör detta lågt skattade cirkavärden.

Det statliga bestånd kulturfastigheter som granskats och som utredningen föreslår att staten långsiktigt ska förvalta, av kulturhistoriska eller andra särskilda verksamhetsskäl, motsvarar ett uppskattat samlat årligt driftunderskott på drygt 125 miljoner kronor i 2012 års kostnadsläge. Merparten av dessa kostnader avser Statens fastighetsverks betydande bestånd av byggnadsminnen och kungsgårdsmarker. De fastigheter som utredningen bedömer att staten kan avyttra representerar årliga driftunderskott på närmare 66 miljoner kronor. I underskotten ingår av myndigheterna beräknade årliga iståndsättningskostnader utöver de normalt löpande driftkostnaderna och eventuella lånekostnader. Med iståndsättningskostnader, ett begrepp användes i kompletteringen till Kulturfastighetsutredningen 2010, menar Statens fastighetsverk ett objekt som ska bevaras för all framtid och där det vid vissa tillfällen uppstår omfattande underhållsåtgärder som inte räknas till det akuta eller det planerade underhållet. Iståndsättning uppstår därför att byggnaderna eller anläggningarna ska behållas bortom den ekonomiska livslängden, vilket i en kommersiell fastighet motsvarar totalreovering.⁵⁸

Tabell 4.3 Årliga underskott för de kulturfastigheter som utredningen föreslår ska kvarstå i statlig ägo respektive avyttras. Mnkr i 2012 års kostnadsnivå

Förvaltande myndighet	Under-/överskott för fastigheter som föreslås kvarstå i statlig ägo	Underskott för fastigheter som kan avyttras
Statens fastighetsverk		
- Anslagsberoende fastigheter	-294,2	-46,4
- Självbärande fastigheter	+203,2	-13,9
Fortifikationsverket	-15,1	-0,1
Riksantikvarieämbetet	-4,8	-1,6
Sjöfartsverket	-9,2	-3,2
Trafikverket	-2,4	-0,7
Naturvårdsverket	-3,2	-
Sveriges lantbruksuniversitet	-	-
Totalt	-125,7	-65,9

Anm. Se även föregående tabells noter.

⁵⁷ Totalsumman grundar sig även på antagandet att SLU har vissa ej redovisade centrala kostnader.

⁵⁸ Statens fastighetsverk. Underlag till utredningen juni 2013, se även Kulturfastighetsutredningens komplettering (2010), Kostnader och intäkter för den statliga kulturhistoriska fastighetsportföljen, Del 1, s. 10 ff.

Mer omfattande kostnader för periodiskt återkommande istånd-sättningsåtgärder som aktualiseras med långa tidsintervall ingår dock inte i det underlag som utredningen erhållit, utan får beräknas i särskild ordning. Exempel på detta är åtgärder som avser Stockholms slotts fasader och större infrastrukturåtgärder kring till exempel kajanläggningar.

Tillkommande kostnader för tillgängliggörande, utveckling och information kring det förvaltade beståndet har i tidigare utredningar beräknats uppgå till stora belopp, närmast i samma storleksordning som det samlade löpande driftunderskottet för de statliga kulturfastigheterna.⁵⁹ Statens fastighetsverk, som har ett tydligt sådant uppdrag för sina fastigheter, har inkluderat denna typ av kostnader i de uppgifter som lämnats till den nu aktuella utredningen. Sådana kostnader ingår för de anslagsberoende fastigheterna, dvs. i huvudsak så kallade bidragsfastigheter, enligt den ambitionsnivå som anslagen medgivit. Utredningen uppskattar efter kontakt med berörda myndigheter att sådana kostnader, beroende på ambitionsnivå och tillgängliga kostnadsramar, kan komma att omfatta betydande belopp.

De underskott som utredningen beräknar för fastigheter som staten kan avyttra, fördelar sig över en rad olika typer av objekt, till exempel inom fastighetsgrupperna gods och herrgårdar, kulturinstitutioner samt läromiljöer. I det kvarvarande beståndet utgör främst den kungliga dispositionsrätten, försvarsanläggningar samt slott och borgar särskilt kostnadsdrivande objekt som representerar stora underskott för staten, sammantaget nära 240 miljoner kronor årligen.

Överföringarna av fastigheter till Statens fastighetsverk, eller den myndighet som kan komma att få ansvar för statens försvarsfastigheter, representerar med utredningens förslag bokförda värden på cirka 580,8 miljoner kronor, i allt väsentligt från Fortifikationsverket och Riksantikvarieämbetet (se tabell 4.2). Föreslagna avyttringar från staten motsvarar därav bokförda värden på 2,8 miljoner kronor, vilket främst avser RAÄs fastigheter och i mycket begränsad omfattning några av Sjöfartsverkets fyrar. Sjöfartsverket har dock en egen organisation för avyttring av fastigheter, vilket berörs i ett senare avsnitt.

---

⁵⁹ Se bl.a. SOU 2011:31, s. 209.

5 Kulturfastigheter i annan förvaltning

I utredningens uppdrag ingår att inventera och lägga förslag om vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som av kulturhistoriska eller andra skäl inte behöver ägas av staten, och som därmed kan avyttras. I uppdraget ligger vidare att tillsammans med utredningen för omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter värdera och redovisa värderingen av de kulturfastigheter som bör säljas. I följande avsnitt redovisar utredningen sina bedömningar då det gäller lämpliga avyttringar, belyser de värdemässiga förutsättningarna samt diskuterar process och tidsplan för arbetet.

5.1 Utredningens bedömningsgrunder för avyttring

En viktig och grundläggande utgångspunkt för utredningens arbete är att skyddet för kulturhistoriskt värdefulla fastigheter, vilket omfattar byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen, fornminnen, markområden och andra kulturmiljöer, oavsett ägandeform har ett starkt skydd genom den lagstiftning som utvecklats. Kulturminneslagen (KML) från 1989, som från 2014 ändras till kulturmiljölagen, utgör det centrala regelverket för kulturmiljöarbetet och slår redan inledningsvis fast att ”det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.”¹ Skyddsformer för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse m.m. finns också i annan lagstiftning inom miljö- och planområdet, vilket beskrivits i tidigare bakgrundsavsnitt. De avyttringar som föreslås förutsätts dock ske under sådana former att förutsättningarna för fortsatt tillgänglighet och skydd kan upprätthållas på en ändamålsenlig nivå då ägoförhållandena ändras. Det innebär att processen

---

¹ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m., från 2014 benämnd kulturmiljölag.

för avyttringarna kan bli tidskrävande, vilket utredningen diskuterar i kapitlets avslutande avsnitt.

Utredningen har i enlighet med direktiven utvecklat en bedömningsmodell med utgångspunkt bland annat i den berättelsemodell som Kulturfastighetsutredningen tillämpade för statens kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Modellen beskrivs närmare i kapitel 3. De kulturfastigheter som inte uppfyller utredningens kriterier och därför inte ska ingå i den kulturhistoriska portföljen, ska enligt direktiven analyseras och hanteras utifrån sina individuella förutsättningar, vilket också föreslogs i den offentliga utredning som såg över statens fastighetsförvaltning för ett par år sedan. Det ska bland annat ske med utgångspunkt i statens tidigare åtaganden som rör fastigheterna.²

I utredningens direktiv anges att det förutom kulturhistoriska skäl kan finnas ytterligare utgångspunkter för att kulturfastigheter fortsatt bör förvaltas av staten genom att de bedöms ha ett särskilt betydelsefullt symbolvärde eller har central betydelse för rikets säkerhet. Portföljen med kulturfastigheter kan därmed utöver fastigheter och byggnader av stort kulturhistoriskt värde komma att rymma fastigheter som kvalificerar för statlig myndighetsförvaltning av andra skäl.

En fortsatt statlig förvaltning i myndighetsform av fastigheter inom utredningens urvalsram kan också visa sig lämplig av rena verksamhetsskäl, till exempel för att upprätthålla en effektiv och ändamålsenligt sammanhållen förvaltning av helhetsmiljöer, för byggnader som ligger i statligt förvaltade naturreservat eller av andra skäl.

Utredningens förslag angående kulturhistoriska fastigheter och byggnader som kan avyttras från staten bygger därmed sammantaget på:

- bristande anknytning till berättelsen om staten, dvs. hur staten organiserat och manifesterat sig genom historien,
- avsaknad av tillräckligt starka kulturhistoriska skäl för fortsatt förvaltning,
- brist på anknytande och påtagliga symbolvärden,
- att ägandet i sig saknar betydelse för rikets säkerhet, eller
- att andra verksamhetsskäl saknas.

---

² SOU 2011:31. Staten som fastighetsägare och hyresgäst.

Ytterligare några förhållanden har betydelse då det gäller förutsättningarna för avyttring av kulturfastigheter i statlig ägo. Ett antal statliga byggnadsminnen samt fastigheter i myndigheternas ägo utgör ursprungligen donationer till staten. Utredningen bedömer utifrån den dokumentation som varit tillgänglig att detta gäller minst ett 35-tal registerfastigheter av dem som ingår i urvalsramen. Staten förvaltar vidare fastigheter och byggnader som utgör kunglig dispositionsrätt och därmed inte berörs närmare. Utredningen erfar att berörda myndigheter, till följd av den nu aktuella utredningens arbete, i betydande utsträckning kartlagt de varierade juridiska förutsättningar som kringgärdar donationsfastigheterna. Det gäller även förutsättningarna för avyttring. I utredningens fastighetslista (bilaga 4) anges därför särskilt vilka fastigheter som utgör donationer till staten, i vissa fall kommenteras också de särskilda förutsättningar som råder i förslagsavsnittet.

Utredningen om en översyn av statens fastighetsförvaltning föreslog i sitt betänkande att de fastigheter som inte ska ingå i statens portfölj av värdefulla kulturfastigheter, ska förvaltas av Statens fastighetsverk i avvaktan på avyttring.³ Samma bedömning gör regeringen i direktiven till den nu aktuella utredningen, där det anges att ”försäljning av fastigheter som det inte bedöms finnas skäl för staten att behålla bör hanteras av Statens fastighetsverk”. En sådan ordning ligger också i linje med regeringens särskilda förordning om överlåtelse av statens fasta egendom, där det anges att fastighetsförvaltande myndigheter kan uppdra åt Statens fastighetsverk att genomföra mer omfattande överlåtelser.⁴

Utredningen finner ett sådant förfaringsätt ändamålsenligt men ser också att det finns skäl för att göra vissa undantag. De statliga myndigheter som normalt själva hanterar sina fastighetsfrågor och förfogar över kompetens och resurser att avyttra fastigheter upp till av regeringen angivna beloppsnivåer, bör även fortsättningsvis kunna anförtros uppgiften. Myndigheterna känner väl sina respektive bestånd och de särskilda förhållanden som råder och tar i stor utsträckning fram kulturhistoriska underlag samt gör regelmässigt avstämningar med länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet innan avyttring sker. Kunskaper om de särskilda förhållanden som råder är också av värde inför en avyttring. Det kan till exempel innebära att initiativ tas till att kommunala detaljplaner utformas före avyttring, där sådana planer saknas, vilket kan vara värdefullt för att

³ SOU 2010:92. En effektivare förvaltning av statens fastigheter.

⁴ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, m.m., 6 §.

inrikta det framtida nyttjandet av fastigheterna på lämpligt sätt. För andra myndigheter, främst Riksantikvarieämbetet, är det lämpligt att som tidigare låta avyttringar ske genom samverkan med eller överföring till Statens fastighetsverk.

Det är av stor vikt att myndigheternas arbete med genomgång av sina bestånd nu fortsätter och fördjupas. Inom staten finns utöver de byggnadsminnesklassade objekten äldre byggnadsbestånd av kulturhistoriskt intresse som ofta kan vara problematiska att vårda eller avyttra, till exempel av säkerhetsskäl. Utredningen har inte haft möjlighet att påvisa de ”luckor” som finns i fastighetsinnehavet. Det är angeläget att arbeta vidare med förvärv och skyddsbedömningar för att statens innehav av kulturfastigheter ska ge en mer rättvisande bild av statens verksamhet och historia.

5.2 Fastigheter som kan avyttras

Utredningen har i det tidigare förslagsavsnittet redovisat sina bedömningar då det gäller vilka fastigheter som bör kvarstå i statlig ägo samt vilka fastigheter som kan eller bör avyttras. För en närmare redovisning av de fastigheter som kan lämpa sig för avyttring hänvisas därför till detta avsnitt. Det kan dock finnas skäl att litet närmare kommentera också den samlade bilden då det gäller utredningens bedömningar och karaktären på de fastigheter där en fortsatt statlig förvaltning inte längre bedöms som nödvändig. Nedanstående tabell ger en summarisk och översiktlig redovisning av detta.

Utredningens förslag innebär en avyttring av statliga registerfastigheter som omfattar cirka en tredjedel av de i urvalsramen ingående fastigheterna. Karaktären på dessa fastigheter varierar dock betydligt, där åtskilliga fastigheter utgörs av markarealer, i vissa fall mycket små, i anslutning till eller helt fristående från de särskilt värdefulla byggnadsminnen och andra objekt som staten fortsatt bör förvalta. De driftsunderskott som utredningen tidigare redovisat svarar proportionerligt i ungefär motsvarande grad mot förslagen om avyttring. Cirka två tredjedelar av underskotten beräknas således kvarstå i det bestånd som fortsatt föreslås förvaltas av staten. Där återfinns de mest betydelsefulla och välkända objekten, som fastigheter inom den kungliga dispositionsrätten, äldre borgar och försvarsanläggningar, slott, kungsgårdar, fyrar, vissa fornminnen och andra viktiga besöksmål.

Tabell 5.1 Statliga kulturfastigheter som utredningen bedömer kan avyttras

Förvaltande myndighet	Fastigheter som kan avyttras ⁵	Därav donationsfastigheter
Statens fastighetsverk	49	1
Fortifikationsverket	6	-
Riksantikvarieämbetet	96	22
Sjöfartsverket	12	-
Trafikverket	2	-
Naturvårdsverket	-	-
Sv. lantbruksuniversitet	1	-
Riksdagen, KDF	-	-
Totalt	166	23

De fastigheter som utredningen bedömer kan avyttras utgörs i viss omfattning av donationsfastigheter. De villkor som i det enskilda fallet kan förknippas med en donation måste noga utredas för berörda fastigheter, vilket i vissa fall kan visa sig innebära svårigheter att genomföra en planerad avyttring.

Också andra förhållanden kan tala för att en överföring eller avyttring av vissa fastigheter kan visa sig olämplig. För många fastigheter finns dock goda möjligheter att finna lämpliga lösningar. En rad av de fastigheter som utredningen föreslår kan avyttras kännetecknas av att de ligger i anslutning till offentligt eller samhälleligt ägd mark, ligger inom områdesskydd enligt miljöbalken eller på annat sätt väl anknyter till en alternativ förvaltning utanför staten där kulturmiljön och kulturhistoriska värden väl tas tillvara. I den mån lösningar med en mer ”riktad” överföring eller avyttring visar sig omöjlig kan fortsatt statlig förvaltning ändå komma att framstå som lämplig, jämfört med avyttring på öppna marknaden. Det kan i vissa fall också vara möjligt att genom fastighetsbildning avyttra delar av de statliga kulturfastigheterna, om det visar sig lämpligt och inte inverkar på en sammanhållen kulturhistorisk miljö.

Utredningen har i sitt arbete med bedömning av fastigheterna inom urvalsramen inte haft möjlighet att fullt ut fördjupa kunskaper och förhållanden som rör alla de enskilda registerfastigheter och skyddsvärda objekt som ingår. Det är därför av stor vikt att en

⁵ Sju av dessa utgör endast del av fastighet och förutsättningarna för avyttring har inte närmare undersökts av utredningen.

planerad avyttring sker på sådant sätt att berörda miljöer och fastigheters särdrag och förhållanden vid behov klargörs ytterligare. Med tanke på att avyttringsprocessen kommer att ta lång tid, finns också goda förutsättningar att fördjupa underlagsmaterialet hos de förvaltande myndigheterna. Själva avyttringsprocessen och tidsplanen för detta berörs nedan under avsnitt 5.4.

För några myndigheter som i dag förvaltar kulturhistoriskt värdefulla fastigheter/byggnader saknas i dag uttalad styrning (till exempel i instruktioner och regleringsbrev) och resurser (i termer av destinerade anslag eller avgifter) för den särskilda förvaltning och det särskilda hänsynstagande som kan behövas för såväl lag- och förordningskyddade som övriga kulturhistoriskt värdefulla objekt. Att detta kan utgöra ett problem framkom vid det seminarium som utredningen anordnade 2013 kring kulturfastigheter och deras förvaltning med berörda fastighetsförvaltande myndigheter.⁶

För Trafikverket, en av de berörda myndigheterna, finns sedan 2006 ett regeringsuppdrag om skyndsam avveckling av byggnader som inte längre är nödvändiga för att utveckla, driva och underhålla statens spåranslagningar. Uppdrag att bevara och resurssätta det skyddsvärda kulturarvet eller de objekt som av fastighetstekniska skäl inte kan eller bör avyttras saknas dock. Liknande förhållanden gäller för Sjöfartsverket, där avyttring av fyrar som utgör byggnadsminnen kan visa sig svåra att genomföra om driftskostnaderna för vård och underhåll är höga. Samtidigt saknas anslagsmedel och andra resurser för fyrar som tas ur drift och inte längre behövs för den nautiska verksamheten. Även inom Fortifikationsverkets bestånd kan liknande problem finnas, till exempel inom övningsfälten. Där är avyttring sällan möjlig för de byggnader som berörs.

Former för förvaltning och skydd bör fortsatt diskuteras med länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet, som ansvariga myndigheter, i samband med förändrade förhållanden. De skyddade statliga fastigheterna har vid avyttring till annan ägare sitt skydd kvar som enskilt byggnadsminne genom kulturminneslagen.

Ur statens perspektiv är det viktigt att även beakta de långsiktiga ekonomiska effekter som avyttringar kan leda till med avseende på de bidrag som staten avsätter. Bidrag till kulturmiljövård fördelas av Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna som på delegation beslutar om bidrag till fastighetsägare. Enligt bidrags-

⁶ Utredningens seminarium kring kulturfastigheter 16 maj 2013, med deltagande från de myndigheter som förvaltar statliga byggnadsminnen och andra kulturfastigheter.

förordningen kan bidrag lämnas till kulturhistoriskt motiverade kostnader, bland annat vid vård av byggnadsminnen och kulturreservat samt andra värdefulla kulturmiljöer som har särskild betydelse för förståelsen av historiska sammanhang eller som har särskild lokal eller regional betydelse. Minskade underskott genom avyttringar från det statligt ägda beståndet kulturfastigheter kan därmed på sikt leda till ökade krav på staten inom ramen för bidragssystemen.⁷

Myndigheterna överväger ibland rivning som ett alternativ då byggnader inte kan avyttras och saknar värde i verksamheten. Ett byggnadsminnesbeslut eller annan form av planskydd kan dock innebära att detta inte är lämpligt eller möjligt, vilket sätter fokus på frågan om uppdrag och resurser att vårda och underhålla objekten.

Diskussionen om statliga avyttringar relaterar också till olika aktörer i det civila samhället, där intressen i ökad utsträckning visats för att mer aktivt delta i förvaltningen av statens kulturfastigheter. Utredningen bedömer det som värdefullt att sådana intressen kan tas tillvara, både genom det engagemang det representerar och de alternativa finansieringsformer som kan göras möjliga. Utredningen har också kontaktats av en rad företrädare för sådana intressen, vilket framgår av förteckningen över samrådsaktiviteter i bilaga 3.

Det samlade statliga avyttringsarbetet kommer att sträcka sig över en lång tidsperiod. Utredningen föreslår också att vissa kulturhistoriskt värdefulla objekt av tekniska orsaker eller särskilda verksamhetsskäl bör kunna kvarstå i myndighetsförvaltning utanför Statens fastighetsverk. Det väcker frågan om behovet av komplettering av regeringens styrning och ändamålen för myndigheternas resurser. Det kan till exempel gälla gränssytorna mellan kulturhistoriskt och miljöbetingat områdesskydd, försvarsanläggningar, broar, byggnation och anläggningar inom järnvägsfastigheter, kanalområden eller fyrar.

---

⁷ Riksantikvarieämbetet (2012). Anslaget 7:2 Bidrag till kulturmiljövård – en handbok för länsstyrelsens handläggning. Handbok 2012-06-28, Dnr. 342-2104-2007. Själva anslaget regleras i detta sammanhang främst genom förordningen (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer.

5.3 Ekonomiska aspekter

En central fråga vid bedömningen av om staten ska avyttra vissa fastigheter gäller fastigheternas långsiktiga driftsekonomi samt det värde fastigheterna betingar på marknaden. Värderingsfrågor tas upp i utredningens direktiv, där det anges att en opartisk värdering ska genomföras av de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som av kulturhistoriska eller andra skäl inte behöver ägas av staten. Värderingen ska genomföras i nära samarbete med utredningen om omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter, S 2012:01. Uppdraget formuleras även kortfattat så att utredaren ”tillsammans med utredaren för omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter /ska/ värdera och redovisa värderingen av de kulturfastigheterna som bör säljas”. Detta bedöms i första hand beröra tillämpliga delar av Fortifikationsverkets byggnadsminnesklassade byggnader och anknytande markområden.

Det anges vidare i direktiven att överföringen av fastigheter mellan myndigheter sker till bokfört värde medan försäljning till andra juridiska personer ska ske på marknadsmässiga villkor. Försäljningen av fastigheter bör enligt direktiven hanteras av Statens fastighetsverk.

Det finns ingen given metodik för att värdera statliga fastigheter, frågans komplexitet har bland annat berörts av senare års utredningar som rört den statliga fastighetsförvaltningen.⁸ Uppgiften att värdera de fastigheter som bör avyttras utvecklas inte närmare i de nu aktuella kommittédirektiven. Utredningen bedömer att syftet med en värdering främst är att ge regeringen en uppfattning om storleksordningen på de intäkter en försäljning kan ge. Ett värderingsunderlag kan också ge anvisning om skillnader i värden mellan olika typer av fastigheter och mellan olika objekt av samma typ inför en föreslagen avyttring.

Inom försvarsområdet berörs Fortifikationsverkets 1 500 juridiska fastigheter med 6 000 byggnader och anknytande markområden av de båda nu aktuella utredningarna. Av dessa fastigheter finns statlig byggnadsminnesklassning för ett trettiotal objekt med totalt cirka 300 skyddade byggnader, vilket utgör den samarbetsyta där utredningarna om försvarets fastigheter och om de kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna ska samverka.

Utredningen tolkade direktiven så att värderingsarbetet skulle omfatta alla kulturfastigheter som föreslås avyttras inom såväl för-

---

⁸ SOU 2010:92 och SOU 2011:31.

svarsområdet som inom övriga områden. Värdering behövde dock inte ske för sådan avyttring som sker från en myndighet till en annan, såvitt inte den ena myndigheten är ett affärsverk där fastigheterna behöver marknadsvärderas.

Utredningen har diskuterat värderingsfrågor med Försvarsfastighetsutredningen, tidigare utredningar, Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, ytterligare berörda myndigheter samt fristående värderingsexpertis. En rad värdefulla utgångspunkter för värderingsarbetet har på så sätt kunnat fastställas.

Olika värderingsmetoder och kombinationer av dessa kan användas, avgörande är att värderingen ska avse marknadsvärden, som speglar skillnaden mellan förväntade långsiktiga intäkter och kostnader i en (lokal) marknadssituation, dvs. storleken på ett förväntat överskott i en hyresverksamhet. Vid en uttömmande marknadsvärdering behöver vissa ingångsvärden/antaganden därför fastställas inför värderingen. Det kan bland annat gälla planerad hyresmodell, förväntanseffekter kring det långsiktiga intresset för att hyra de aktuella fastigheterna och bidragsmöjligheter för framtida underhåll av de aktuella byggnadsminnena.

Värdering är färskvara och bör därför främst ske i anslutning till en faktisk avyttring. Det hindrar inte att vissa värderingsinsatser kan göras även i ett tidigare skede, för att ge en allmän uppfattning om avyttringsobjektets möjliga värde på marknaden. Omsorg om statens medel innebär dock att mer omfattande och kostnadskrävande värderingar får anstå tills faktisk avyttring är i sikte. Staten förfogar i slutändan också självt över viktiga parametrar som i hög grad avgör marknadsvärdet på avyttringsobjekt. Hit hör till exempel krav och restriktioner kopplade till den enskilda fastigheten (formulerade i beslut enligt FSBM) eller möjligheter att söka och erhålla statliga bidrag för vård och utveckling av sådana fastigheter. Andra förhållanden av betydelse gäller, som tidigare nämnts, förväntanseffekter och vilken hyresmodell som bör tillämpas för fastigheten i fråga.

Myndigheternas egen kapacitet att genomföra eller upphandla fastighetsvärdering varierar. Flera av myndigheterna har omfattande egna erfarenheter från förvärv och avyttring av fastigheter, vilket då även inbegriper värderingsmoment.

Statens fastighetsverk och Fortifikationsverket har till följd av sin omfattande fastighetsverksamhet var och en de resurser och det kunnande som krävs för avyttringsprocessen med kravställande och tolkning av värderingsarbetet, vilket oftast sker genom upphand-

ling av extern expertis. I samband med Kulturfastighetsutredningen för ett par år sedan lät Statens fastighetsverk genomföra värdering av bland annat kulturhistoriskt värdefulla hyresfastigheter på objektsnivå. Värderingen gav stöd för att byggnadsminnesklassade kulturfastigheter traditionellt uppvisar låga marknadsvärden, mätt som skillnader mellan förväntade intäkter och kostnader, dvs. överskott i hyresverksamheten.

Även Trafikverket upphandlar normalt fastighetsvärdering från extern expertis, huvudsakligen genom egna ramavtal, inför avyttringar eller förhandlingar med fastighetsägare. Lantmäteriet utför i regel dessa värderingar, ibland med kompletterande konsultstöd. Trafikverkets byggnader kan genom sin belägenhet i regel inte användas för boende, vilket är viktigt att ange som förutsättning inför värderingsarbetet, så att inte marknadsvärden överskattas. Förfaringsättet vid värdering och försäljning inom detta område beskrivs översiktligt i en handbok från tidigare Banverket.⁹

Vid utredningens genomgång av aktuella kulturhistoriskt skyddsvärda objekt och markområden, framkommer att de mer sällan anknyter till det juridiska fastighetsbegreppet, vilket komplicerar förutsättningarna för värdering, överföring och annan avyttring. Bland annat påverkas till vilka kostnader och med vilken precision arbetet kan genomföras.

Förutom de tidigare nämnda myndigheterna har även Sjöfartsverket egen kompetens att hantera avyttring av fastigheter och byggnader. En del överföringar sker till Fortifikationsverket, särskilt på de fyrplatser där de båda myndigheterna har anläggningar i nära anslutning till varandra. Värderingsexperten upphandlas successivt och i den utsträckning som de värdemässigt kan motiveras. Åtskilliga fyrar står på ofri grund och större resurser läggs inte på fördjupad värdering då det gäller enskilda objekt med låga eller negativa värden. Marknadsvärderingen kan ibland göras av fastighetsmäklare, som ofta har en god uppfattning av prisbilden på orten, som ett alternativ till sedvanliga värderingsinstitut.

---

⁹ Banverket (2009). Överlåtelse av statens fasta egendom – Banverkets tillämpning av förordning 1996:1190. Dnr F09-7055/FA20.

5.3.1 Utredningens val av ekonomisk värderingsmodell

Värderingsarbete kan utföras på olika sätt med avseende på metoder och grad av fördjupning. Utredningen har utifrån de kontakter och diskussioner som förevarit utformat värderingsunderlaget för kulturhistoriskt värdefulla fastigheter på följande sätt.

Fortifikationsverkets kulturhistoriskt värdefulla fastigheter värderades i samarbete med Fortifikationsverket och Försvarsfastighetsutredningen enligt en modell som överenskommit för det totala beståndet försvarsfastigheter. Det innebar en upphandlad värdering i Fortifikationsverkets regi, där värderingen skedde på mer aggregerad nivå och för samtliga förvaltningsobjekt. Bland dessa ingick de byggnadsminnesklassade objekten i sina naturliga sammanhang, vilket alltså innebar att dessa endast undantagsvis kunde särskiljas värdemässigt. Ur utredningens synvinkel innebar det ingen olägenhet, eftersom bedömningen av lämplig framtida förvaltning bland annat utgick från att en sammanhållen och mer aggregerad förvaltning av naturligt sammanhörande fastighetsbestånd var rationell och önskvärd.

Värdebilden för övriga fastigheter inom urvalsramen som utredningen bedömde kunde avyttras belystes i första hand för att visa den variationsbredd som kan förväntas. Ett antal ”typfastigheter” som speglade värdet för fastigheter inom olika teman identifierades, till exempel beträffande fyrar och kronogårdar. Statens fastighetsverk tog med stöd av extern värderingsexpertis fram erforderliga beräkningar för vissa av utredningens föreslagna avyttringsobjekt och angav bedömda marknadsvärden.

Marknadsvärde definierades som det mest sannolika priset vid en försäljning på en fri och öppen fastighetsmarknad vid ett visst givet tillfälle, där objektet bjudits ut till försäljning på sedvanligt sätt och med normal exponeringstid. Värdet identifieras genom sammanvägning av s.k. ortsprismetod, som är en analys av genomförda jämförbara förvärv, och en marknadsanpassad avkastningsmetod, som är en nuvärdesberäkning av sannolika framtida ekonomiska utfall.¹⁰ Av naturliga skäl lades huvudvikt vid den senare metoden, eftersom de aktuella objekten var förhållandevis unika i sitt slag. Ortspismetoden gav i huvudsak bakgrundsinformation om den allmänna fastighetsmarknaden på berörda orter med indikationer då det gällde prisnivåer och avkastningskrav. Marknads-

¹⁰ Se även SOU 2011:31, där motsvarande metodik använts.

värdesberäkningarna avsåg den samlade förvaltningsenheten och gjordes i ett tioårigt perspektiv, där framtida driftnetton diskontersats till ett nuvärde.¹¹

Värderingsarbetet resulterade således inte i en värdering av samtliga enskilda fastigheter som utredningen bedömde kunde avyttras. En sådan värdering hade blivit mycket kostsam för staten och hade knappats rymts inom utredningens tidsramar. Utgångspunkten var i stället att på en mer generell nivå spegla och diskutera ekonomiska värden för olika typer av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Detta bedömdes av utredningen och dess expertgrupp utgöra en bra grund för en senare och mer noggrann värdering. En sådan värdering bör ske då beslut fattats om avyttring av utpekade fastigheter. Avyttringarna måste då ske planlagt och under en anpassad tidsperiod. Först då blir en värdering mer rättvisande och kan beakta de skilda förutsättningar som vid en given avyttringstidpunkt påverkar en fastighets värde.

5.3.2 Kulturfastigheternas marknadsvärden

Den marknadsvärdering som genomfördes av Fortifikationsverkets fastighetsbestånd redovisas aggregerat inom ramen för Försvarsfastighetsutredningens betänkande.¹² De kulturfastigheter inom försvarsfastighetsområdet som ingår i värderingarna kan, som nämnts ovan, inte annat än undantagsvis identifieras på objektsnivå, eftersom de båda utredningarnas utgångspunkt bland annat varit principen om sammanhållen förvaltning i rationella och naturliga förvaltningsenheter. Det innebär således att det inte bedömdes som ändamålsenligt att marknadsvärdera enskilda fastigheter eller grupper av byggnader som beslutats utgöra byggnadsminnen, eftersom de inte föreslås brytas loss ur sitt kulturhistoriska och verksamhetsmässiga sammanhang. Värderingen utgår i stället från ett hundratal större förvaltningsområden, där bland annat kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader ingår.

Marknadsvärden för de typfastigheter som marknadsvärderats inom ramen för Statens fastighetsverks arbete, framgår av nedanstående tabell. Där framgår den variationsvidd som utredningen med stöd av SFV bedömer kan illustrera marknadsvärden för olika typer av kulturfastigheter som utredningen nu föreslår kan avytt-

¹¹ Statens fastighetsverk (2012). Förfrågningsunderlag, definitioner och värderingsmetoder.

¹² SOU 2013:61.

ras. Då det gäller fyrar och fyrplatser har också aktuella uppgifter från Sjöfartsverkets genomförda avyttringar tillförts underlaget.

Tabell 5.2 Exempel på marknadsvärden för vissa typer av kulturfastigheter

Typobjekt	Marknadsvärden (Mnkr)
Gods, herrgårdar och bruk	10–390
Kungsgårdar och boställen	14–66
Statlig förvaltning	13–228
Läromiljöer	8–54
Försvarsfastigheter	0–39
Fyrplatser	0–5

Kungsgårdar, gods och herrgårdar omfattar i regel även betydande markinnehav, vilket ger förhållandevis höga marknadsvärden. Själva bebyggelsen ger inte sällan ett negativt ekonomiskt netto, men sammantaget ger egendomarna ofta ekonomiska överskott. Även om bedömningen vilar på ett litet antal värderade objekt, ger exemplen indikation på betydande spridning i förväntade marknadsvärden. Fastigheter som rymmer kulturhistoriskt värdefulla statliga förvaltningsbyggnader kan ge höga marknadsvärden eftersom de också är centralt belägna i stadskärnorna. Det finns dock undantag, vilket kan bero på utsatta lägen invid trafikleder. Liknande resonemang kan föras kring det fåtal läromiljöer som kan bli aktuella för avyttring på universitetsorterna.

Fyrar och fyrplatser utgör mycket speciella fastigheter, där efterfrågan kan vara svår att bedöma. De avyttringsobjekt som värderats har funnits i ett intervall som legat relativt lågt. Bidragande är bland annat de begränsningar som kan finnas i nyttjandet, tids- och lokalmässigt, samt de höga drifts- och underhållskostnader som utsatta lägen ofta genererar. De exempel på försvarsfastigheter som bedöms kunna avyttras varierar betydligt i uppskattade marknadsvärden. Vissa objekt har bedömts helt sakna värde, medan andra kan generera betydande belopp. Anläggningarna förknippas inte sällan med underhållskostnader som överstiger de möjliga intäkterna.

5.4 Process och tidsplan

Inför en avyttring på marknaden ska marknadsvärdet på en fastighet bestämmas genom en särskild värdering, vilket anges i den förordning som gäller överlåtelse av statens fasta egendom.¹³ Där regleras också att statliga myndigheter har skyldighet att samråda med andra myndigheter inför en försäljning. Det gäller till exempel om det kan antas att en annan myndighet kan behöva fastigheten för sin verksamhet eller att den behövs för de intressen som den myndigheten ska bevaka. Särskilt anges att det ska ske inför försäljning av bostadsfastigheter som har ett kulturhistoriskt värde, där samråd ska ske med Riksantikvarieämbetet och berörd länsstyrelse.¹⁴

Budgetlagens regel om försäljning av fast egendom till en kommun för samhällsbyggnadsändamål kompletteras i förordningen av en angivelse om att fastighetsförvaltande myndigheter ska medverka till att planeringen av statens långsiktiga behov av mark och lokaler samordnas med den kommunala översiktsplaneringen. Det ska ske i ett så tidigt stadium av planeringen att avvägningen av den framtida markdispositionen i huvudsak är klarlagd och en principöverenskommelse är träffad mellan parterna, ”när en kommuns önskemål om förvärv av en viss fast egendom aktualiseras”. Det anges också att när en kommun inom överskådlig tid kan komma att behöva en fastighet för samhällsbyggnadsändamål och staten bedöms kunna avstå från den, ska den fastighetsförvaltande myndigheten se till att en framtida överlåtelse inte försvåras. Om en överlåtelse blir aktuell utan att kommunens behov har klarlagts ska myndigheten undersöka detta behov.¹⁵

Flera av de kulturfastigheter som ingått i urvalsramen har visat sig bestå av statligt ägda eller förvaltade byggnader och objekt på ofri grund. Sådan lös egendom som står till regeringens disposition omfattas också av budgetlagens regler om försäljning av fast egendom.¹⁶

Regelverket kring statens avyttringar har utretts med anledningen av den nyligen gjorda översynen av statens fastighetsförvaltning. Utredningen hänvisar till det särskilda betänkande som då lämnades, där det mer i detalj framgår hur en process med för-

---

¹³ Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, m.m., 7 §.

¹⁴ Ibid., 9 §.

¹⁵ Ibid., 10 §.

¹⁶ Budgetlag (2011:203), 8 kap. 5 §.

säljning av fastigheter kan utformas.¹⁷ En tillkommande aspekt är de bestämmelser som finns i FSMB, som närmare anger förutsättningar vid överlåtelse av statliga byggnadsminnen till annan, bland annat att det inte får ske om det finns risk för att överlåtelsen kan leda till att det kulturhistoriska värdet minskar.¹⁸

Då det gäller den nu aktuella utredningens förslag om möjlig överföring eller avyttring av kulturfastigheter, finns utöver sedvanliga regler sammanfattningsvis en rad ytterligare förhållanden att beakta, som gäller

- särskilda förutsättningar som är knutna till fastigheterna,
- eventuella donationsförhållanden och särskilda villkor,
- förutsättningar för fortsatt tillgängliggörande,
- anknytning till omgivande fastigheter och ägande,
- fortsatt underhåll och vård fram till eventuell avyttring,
- lämplig tidsplan för avyttringar.

En rad särskilda förutsättningar påverkar om fastigheter lämpar sig för avyttring. Exempel på detta är trafikfastigheter som ofta rymmer byggnader som inte lämpar sig för ny verksamhet på grund av höga bullernivåer eller föroreningar. Vissa försvarsfastigheter rymmer också en problematik som påverkar förutsättningarna för avyttring. Exempel på detta gäller kustartilleripjäser eller motsvarande, där kretsen möjliga ägare är begränsad. Äldre byggnadsminnesmärkta försvarsobjekt som rymmer sådana mer eller mindre funktionsdugliga pjäser innebär normalt att ägande och vapenlicens av pjäserna sker genom Statens försvarshistoriska museer. Försäljning på öppna marknaden låter sig först ske om pjäserna demonteras, vilket representerar betydande kostnader. Demontering innebär också att staten behöver ta ny ställning till det gällande antikvariska skyddet. Militära övningsområden kan ofta inte nyttjas för andra ändamål förrän erforderlig marksanering skett. Ett eventuellt beslut om överlämnade av sådana olika typer av markområden måste därför föregås av en omsorgsfull riskanalys. Säkerhetskrav kan försvåra avyttring av militära anläggningar, ruiner och brist-

---

¹⁷ SOU 2010:92, s. 99 ff.

¹⁸ FSMB, 8–9 §§, från och med 2014 finns motsvarande bestämmelser i förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, 9–10 §§.

fälligt underhållna byggnader, även om det handlar om mer överblickbara och begränsade fysiska risker.

I vissa fall kan ny fastighetsbildning skapa förutsättningar för att delar av en statlig fastighet kan avyttras. Fastighetsbildning är dock inte alltid möjlig, till exempel i anslutning till järnvägens banområden, och är också förknippad med kostnader.

Fastigheter som en gång donerats till staten kan ha särskilda villkor inskrivna i gåvobreven. Det kan gälla dispositionsrätt från de tidigare ägarna, vägrättigheter eller andra förhållanden som sammanhänger med fastighetens vård. En del av urvalets kulturfastigheter utgör donationer, där bakomliggande förhållanden kan behöva utredas ytterligare inför eventuella avyttringar.

Tillgängliggörande av de statliga kulturfastigheterna kan ske på olika sätt och med olika ambitionsnivåer. Det behöver inte alltid innebära att allmänheten ska kunna besöka byggnader och anläggningar, dokumentation och modern teknik kan skapa nya förutsättningar. Vissa objekt ligger så otillgängligt till att de helt saknar förutsättningar att bli fysiska besöksmål. I den sammanlagda avvägningen av vilka fastigheter som staten långsiktigt bör förvalta har utredningen därför också beaktat förutsättningarna för tillgängliggörande. Det kan i enskilda fall innebära att vissa objekt prioriterats för en statlig fastighetsportfölj, medan andra föreslås avyttras. Svårigheter att tillgängliggöra kan också sammanhänga med objektets långsiktiga driftsekonomi, exempelvis kan otillgängliga och utsatta byggnader, som vissa fyrar, visa sig mer kostsamma att underhålla än andra.

Regelverket kring avyttring av fastigheter ger vissa möjligheter att överföra mark och byggnader till anknytande kommuner och andra markägare. Olika typer av förtur kan innebära att fastigheterna på ett förutsägbart sätt tas om hand av nya ägare, vilket kan leda till lämpliga långsiktiga ansvarstaganden utanför staten. Lagstiftningen innebär dock ett skydd som följer med fastigheten oavsett ägare, vilket tillsammans med en effektiv tillsyn kan ge det skydd som erfordras.

Avyttringsbeslut, till exempel att fastigheten förs upp på en avvecklingsplan, får inte innebära eftersatt underhåll. Regelverket förutsätter att den ansvariga myndigheten upprätthåller lämpliga vårdinsatser under hela processen, fram till dess en kulturfastighet bytt ägare. Det kan vara särskilt svårt att motivera för de myndigheter som saknar anvisade uppgifter och resurser då det gäller att ta hand om fastigheter och byggnader som inte längre behövs i verk-

samheten. En tydligare styrning av myndigheterna i detta avseende är därför önskvärd, vilket utredningen återkommer till i ett senare avsnitt av betänkandet.

Tidsplanen för avyttringar ser olika ut för olika objekt. Varje enskild kulturfastighet som ska avyttras förutsätter en individuell bedömning där möjliga intressenter, marknadssituation, långsiktig driftsekonomi, fortsatt skyddsbehov och framtida nyttjandemöjligheter måste bedömas. För vissa av objekten finns sannolikt mycket få potentiella intressenter som önskar och har ekonomiska och verksamhetsmässiga förutsättningar att ta över ägaransvaret. Det kan då visa sig att en avyttringsprocess tar mycket lång tid.

6 Fortsatta förvaltningsfrågor

6.1 Det offentliga åtagandet

Utredningens bedömning: Staten bör formulera en uttalad strategi för sin fastighetsförvaltning och de uttryck den bör ta inom det kulturhistoriska området.

Staten anger ramar för det offentliga åtagandet inom kulturmiljöområdet genom att definiera mål, utveckla ändamålsenlig reglering och tillhandahålla erforderliga resurser för bidrag, stöd och det övergripande arbetet. Kulturmiljöarbetets framtidsfrågor tas upp i propositionen Kulturmiljöns mångfald. Grunden för kulturpolitiken är kulturens egenvärde, men kulturarvet ger också ”perspektiv på samhället och dess utveckling och berikar människors liv. Kulturarvet tillhör alla och bör ses som en kraft i samhället som kan bidra till utveckling och förnyelse”.¹ Kulturhistoriskt värde handlar bland annat om möjligheterna att få kunskaper men också en förståelse för kulturhistoriska skeenden och företeelser, se sammanhang och livsvillkor som präglat olika samhällsgrupper, män och kvinnor, ungdomar och äldre. Det är också viktigt att skapa förutsättningar för att kulturmiljöarbetet förnyas och utvecklas, att öppna för nya samverkansformer där ideellt och professionellt kan mötas.²

Staten kan sägas ta ett ansvar för helhetsperspektivet genom att ge förutsättningar för att det samlade kulturarvet ska bibehållas och utvecklas, inte förfaras och eroderas. Det sker genom etablering av ett skyddande regelverk, uppgiftsfördelning till sak- och tillsynsansvariga myndigheter och genom att skapa förutsättningar för olika aktörers möjlighet att vårda och utveckla kulturarvet. Inrättandet av ett stödjande bidragssystem parallellt med regelverket

¹ Prop. 2012/13:96, Kulturmiljöns mångfald, s. 33–34.

² Ibid.

utgör en viktig del i detta. Att skapa helhetsperspektiv innebär också att tydliggöra roller. Staten tar självt ett betydande ansvar för sin egen del i det gemensamma kulturarvet. Medverkan sker i arbetet med att ta fram analyser av samhället och de samhälleliga processerna över tid och att lyfta fram och belysa historien och olika aktörers betydelse i den utveckling som skett. Statens egen historia med över tiden skiftande uppgifter och institutionella manifestation finns där med som en betydelsefull del. Det innebär också att utveckla det pedagogiska arbetet och berättelserna kring historiska händelser och geografiska platser med anknytning till fastigheter som belyser samhällets utveckling och statens roll. Därmed underlättas samhällsmedborgarnas tillgång till den egna historien, som kan diskuteras och tolkas utifrån dåtid, nutid och framtid.

Den statliga förvaltningspolitiken diskuteras utifrån grundläggande och mer bestående värdegrunder kring demokrati och öppenhet, rättssäkerhet och god hushållning med samhällets resurser. Förvaltningspolitiken utvecklas och förändras i en miljö som kännetecknas av globalisering, kompetenshöjning, demografiska förändringar och nya utmaningar med klimatförändring och snabb teknikutveckling. Fler utförare av offentligt finansierade tjänster ökar kraven på hållbara regelverk och effektiv tillsyn. Ökad samordning och utvecklat samarbete eftersträvas, såväl mellan myndigheter som med kommuner, företag och andra aktörer.³ Innovation och entreprenörskap uppmuntras. Regeringen konstaterar i sin senaste förvaltningspolitiska proposition att staten inte ska ta en aktiv roll inom de områden där fungerande marknader finns. Privata företag och statliga myndigheter konkurrerar inte på lika villkor. Det konstateras att statliga myndigheters närvaro på marknader i många fall fungerar hämmande för marknadens expansion och utveckling.⁴

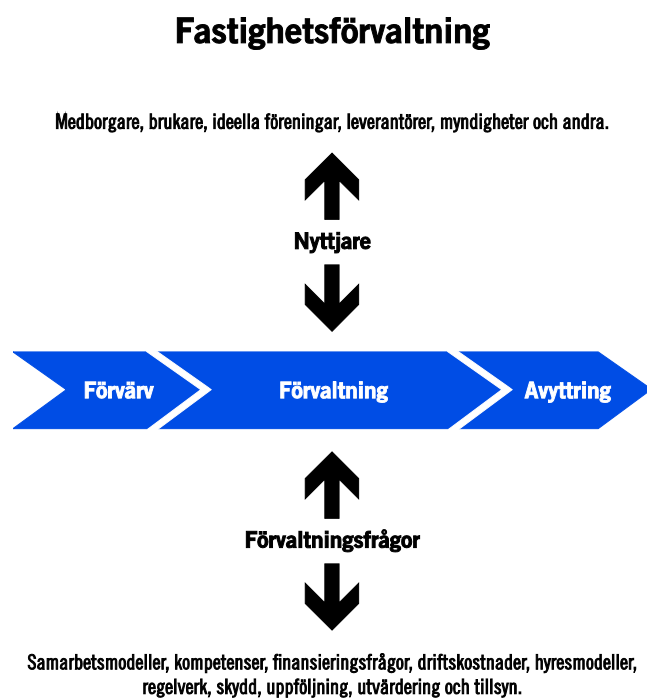
En följd av den omfattande fastighetsreformen på 1990-talet är att statliga fastighetsbolag och andra aktörer i betydande utsträckning förvaltar det statligt byggda kulturarvet. Relationsändringen med Svenska kyrkan vid sekelskiftet innebar också en stor förändring, där det direkta ansvaret för landets kyrkobyggnader inte längre ligger inom staten. Statens kvarvarande åtaganden inom fastighetsområdet har därefter diskuterats inom en rad utredningar. Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning pekade på att det

³ Regeringskansliet (2012). En statsförvaltning i förnyelse.

⁴ Prop. 2009/10:175. Offentlig förvaltning för demokrati, delaktighet och tillväxt, s. 62.

kvarstående statliga förvaltningsuppdraget för kulturfastigheter tydligare borde relateras till samhällsnyttan.⁵ Det kan bland annat ske genom samverkan med olika aktörer för att utveckla besöksmål, skapa nya arbetstillfällen och generera skatteintäkter. De resultatkrav som kan ställas upp för hur samhällsnyttan kan utformas borde enligt Kulturfastighetsutredningen utredas vidare.

Figur 2 Fastighetsförvaltning som en process med flera ingående variabler kring anskaffning, förvaltning och avyttring av fastigheter i samspel med nyttjare och förvaltningsaktörer

Staten har i sin förvaltning också ansvar för att utveckla det urval kulturfastigheter som staten äger och förvaltar, föra dialog med omvärlden, följa upp och utvärdera de förändringar som sker. Det statliga beståndet utgör en bas för forskningen liksom för andra brukare, i vissa fall genom att byggnadsminnen och andra objekt upplåts på arrendebasis över längre tid. Beståndet utgör en naturlig bas för nationellt och internationellt erfarenhetsutbyte, samverkan

⁵ Statens fastighetsverk (2009). Kulturfastighetsutredningen, del 1, s. 5.

med lokala företag och andra aktörer, ideella krafter, skolor och enskilda. Kulturmiljöerna kan nyttjas som åskådningsexempel i diskussion av aktuella frågor kring miljö, energi, hållbar utveckling, regional tillväxt, bygghälsa och hantverk. Kulturfastigheterna utgör i sig en kunskapsbank och en bas för lärandet.

Riktlinjerna för den statliga fastighetsförvaltningen utreddes inom ramen för Utredningen om en översyn av Statens fastighetsförvaltning. Enligt utredningen bygger dagens fastighetsförvaltning på ett antal väl fungerande grundprinciper, bland annat att förvaltning och brukande ska särskiljas och att staten så långt möjligt ska samordna det ägande som sker i myndighetsform.⁶ Det har i Utredningen om en översyn av förordningarna om statens fastighetsförvaltning också konstaterats att den nuvarande förvaltningsförordningen bara innehåller ett fåtal bestämmelser som rör den löpande förvaltningen.⁷ Det efterlystes bland annat att förvaltningsuppdragen i framtiden skulle följas av krav på att hålla aktuella förteckningar liksom att ta fram konkreta och långsiktiga planer för drift och underhåll av fastigheterna. Den nu aktuella utredningen bedömer på motsvarande sätt att det skulle innebära fördelar att införa en sådan reglering.

En rad frågor kring den statliga fastighetsförvaltningen möter således kulturpolitiska ambitioner och utgångspunkter. Sammantaget finns därför goda skäl att staten formulerar en uttalad strategi för sin fastighetsförvaltning och de uttryck den bör ta inom det kulturhistoriska området.

---

⁶ SOU 2011:31, s. 177 ff.

⁷ SOU 2010:92, s. 93 ff.

6.2 Hållbar statlig fastighetsförvaltning – att hålla samman eller samverka

Utredningens bedömning: Principen om sammanhållen förvaltning talar för att kulturhistoriska objekt ska förvaltas i sitt sammanhang och inte onödigtvis splittras upp mellan olika förvaltare.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och anläggningar med högt teknikinnehåll, särskilt om de behövs i pågående verksamhet, bör kunna kvarstå hos nuvarande förvaltande myndighet.

Förvaltningen av det statliga kulturarvet skulle vinna på ökad myndighetssamverkan, t.ex. genom att stärka det befintliga Samverkansforum.

Utredningens direktiv anger att förslag ska läggas om en samlad förvaltning vid Statens fastighetsverk av det kulturhistoriskt värdefulla kulturarv som fortsatt bedöms passa för statlig förvaltning. Utredningens förslag tar också i betydande utsträckning sin utgångspunkt i detta. Förvaltningen berör och har också att ta hänsyn till flera olika samhällsområden med politiska mål och lagstiftning, de kulturhistoriska värdena har skapats i sina sammanhang, med olika ursprung i människors verksamheter. Dagens syn på det skyddsvärda kulturarvet och kulturmiljön innebär därför ett i vissa avseenden förändrat förhållningssätt. Vi har gått från en mer ”objektinriktad” syn mot en ökad betoning av helheter och sammanhang, som på ett pedagogiskt sätt kan underlätta förståelsen av historiska och samhälleliga förhållanden och utvecklingsprocesser.

Det kan innebära att vissa kulturhistoriskt intressanta fastigheter och byggnader fortsatt bör förvaltas i dessa sammanhang, snarare än att delas upp mellan olika ägare/förvaltare. Det kan till exempel beröra förvaltningen av en rad byggnadsminnen inom försvars- och trafikområdet, liksom då det gäller skyddsvärda byggnader som ingår i naturreservat och andra former av skyddad miljö. Utgångspunkter måste vara att också skapa förutsättningar för rationalitet och ekonomi i förvaltningen. Frågan har tidigare berörts i kapitel 4.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och anläggningar med komplicerad konstruktion och högt teknikinnehåll, särskilt där objektet ingår i och behövs för pågående verksamhet/drift, bör kunna kvarstå i nuvarande myndighets förvaltning, snarare än att

föras till särskild fastighetsförvaltande myndighet. Exempel finns inom trafikområdet, som broar, kanal- och slussområden samt järnvägsobjekt. Det kan även gälla försvarsanläggningar av säkerhets- och sekretessskäl. Ett alternativt val är att flytta förvaltningsansvaret och att genom överenskommelser mellan myndigheter söka säkra kompetens i drift och underhåll. Med tanke på den omfattande kompetens som kan krävas för detta kan det dock vara tveksamt ur effektivitetssynpunkt. En särskild aspekt i detta sammanhang gäller det kulturhistoriska värdet av att byggnadsminnet/objektet ingår i en fortsatt aktiv verksamhet, ett levande kulturarv.

En särskild problematik kan ligga i statens förvaltning av sådana fastigheter och objekt som berörda myndigheter inte själva äger. Under utredningsarbetet uppmärksammades att myndigheter i vissa fall förvaltade anläggningar eller byggnader på ofri grund, liksom att förvaltning i vissa fall skedde för annan myndighets räkning. Under sådana förhållanden kan svårigheter uppstå då det gäller den långsiktiga planeringen för nyttjande, investeringsbehov och ekonomisering. Utredningens mer principiella utgångspunkt är här att staten inte bör förvalta fastigheter, byggnader eller andra objekt som inte är i statlig ägo. Den inbördes fördelning av förvaltningsansvaret som kan komma att ske mellan olika myndigheter kan dock främst ses som en intern organisationsfråga för staten och bör bedömas utifrån behoven av att tillgodose kompetens och verksamhet. En sådan inbördes ansvarsfördelning kräver dock tydlighet genom att särskilda överenskommelser eller uppdrag tecknas avseende ekonomiska och andra förutsättningar.

6.2.1 Samverkansformer

Samhällets utveckling ställer ökade krav på samverkan mellan myndigheter. Det kan också aktualisera intressekonflikter i förhållande till andra krav och andra regelverk. Myndighetssamverkan kring kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader kan motiveras av verksamhets- eller kompetensskäl, under övergångsskeden (bland annat i samband med avyttring), i samband med tillsyn eller då det gäller att utveckla rationella upphandlingsrutiner för underhåll, drift och utveckling av objekten. Samverkan kan också bli aktuell med externa aktörer. Exempel på det sistnämnda är de önskemål om övertagande av fyrrar som framförts. Samverkan kan vara nödvändig, utgöra positiva alternativ till byte av ägande

och förvaltarskap, men kan också skapa otydlighet kring ansvarighet och långsiktighet för de objekt det gäller.

Ett uttryck för det behov som finns av erfarenhetsutbyte och kvalitetsarbete är det Samverkansforum för statliga byggherrar och förvaltare, som tillkom 2001. Bakgrunden är att regeringen 1999 via miljödepartementet gav dåvarande Banverket, Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Luftfartsverket och dåvarande Vägverket i uppdrag att bilda ett kvalitetsråd för statliga byggherrar och förvaltare. Samverkansforums syfte är att utveckla byggherre- och förvaltarrollen genom förbättrad samverkan inom de statliga verksamheterna. Nuvarande deltagare är Statens fastighetsverk, Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Riksdagsförvaltningen, Sjöfartsverket, Specialfastigheter och Svenska Kraftnät, medan Trafikverket inte längre deltar i arbetet. Medverkan är öppen för byggande och förvaltande statliga myndigheter och bolag. Samverkansforums aktuella strategiplan lyfter fram ett starkt kansli som plattform för utveckling och effektivisering genom nätverkande, kompetensutbyte och gemensamma lösningar. Representeranter för de ingående organisationernas ledningar konstituerar styrgrupp för Samverkansforum, vars arbetssätt präglas av helhetsyn och samverkan.⁸

Samverkansforum fyller en viktig funktion som enligt utredningens bedömning kan utvecklas ytterligare och ges ökad betydelse då det gäller statens kulturhistoriska förvaltningsuppgifter.

6.2.2 Delaktighet och nyttjande

Frågan om tillgänglighet och utveckling av objekten som besöksmål är positiv och ligger som en komponent i utredningens urvals- metodik. En sådan målsättning kan säkert också skapa vissa problem i förvaltningen av kulturarvet, ökad tillgänglighet kan ge slitage och krav på säkerhet och service som medför ökade underhållskostnader. Ett kulturarv som nyttjas i pågående verksamheter, gärna med anknytning till fastighetens ursprungliga ändamål, kan inte heller alltid förenas med god tillgänglighet för allmänheten. Exempel på detta finns då det gäller de byggnadsminnen som förhys av Försvarmakten.

Statens fastighetsverk lägger i sin förvaltning stor vikt vid en aktiv brukardialog, där hyresgäster och arrendatorer aktivt med-

---

⁸ www.samverkansforum.nu

verkar i den planering som sker kring underhåll och utveckling av fastigheterna. Många av fastigheterna är anpassade för verksamheternas speciella krav, vilket förutsätter sådana strategiska samarbeten utifrån fastigheternas förutsättningar och kännedom om kundernas behov. Verksamheten på respektive besöksmål drivs av hyresgäster men myndigheten har en aktivt samverkande roll. Finansieringen kan ofta utvecklas och säkras mer långsiktigt genom samverkansavtal och gemensamma projekt med kommuner och andra aktörer. Exempel på detta är samverkansavtal med tillhörande utvecklingsplaner för några av de största besöksmålen, som Bohus fästning, Kalmar slott, Borgholms slott och Huseby bruk. Lokalt förutsätts en politisk enighet och uppslutning kring utvecklingen. Erfarenheterna visar att besöksiffror och intäkter som en följd av detta kan öka påtagligt, där längre samarbetsavtal ger stabilitet och stärker verksamheten. Samverkan och samfinansiering kan se olika ut, det är sällan enkelt att få samverkan i form av ekonomiska resurser. SFV ser bland annat som sin roll, i enlighet med målformuleringarna i styrdokumentet, att stötta hyresgästerna med nätverksbyggande, genom att skapa engagemang hos offentliga aktörer m.fl. Sammantaget förvaltar SFV för närvarande ett hundratal besöksmål.⁹

Samverkan kan avse myndigheter och ökade kontakter med andra institutioner lokalt och regionalt som kan bidra, till exempel universitet och högskolor, museer och skolor. Kulturmiljöerna kan utgöra en tillgång i skolornas undervisning och även utgöra en del i ett kunskapscentrum med vidare innebörd.

6.3 Verksamhetsmässiga förutsättningar och förändringar

Utredningens bedömning: Myndighetsstyrningen bör utvecklas då det gäller det kulturhistoriska ansvarstagandet och anvisning av lämpliga resurser för ett sådant ansvar hos främst Sjöfartsverket och Trafikverket.

⁹ Statens fastighetsverk (2013). Underlag till utredningen, juni 2013.

Kulturarvet bidrar till samhällsnyttan. Det gemensamma användandet säkerställs av det offentliga genom incitamentsstrukturer som lagstiftning och bidragsgivning. Samhällsnyttan kan även säkerställas genom ägande och förvaltning.

Riksantikvarieämbetet har i en utvärdering i anslutning till miljömålsarbete, kulturmiljö och kulturhistoriska värden bland annat berört utgångspunkter för en hållbar kulturmiljö. Förutom att lyfta fram grundläggande värden i arbetet betonas vikten av helhetstänkande och helhetsperspektiv. Kulturmiljön och kulturhistoriska värden ska bevaras och brukas så att den historiska och humanistiska dimensionen tydliggörs och bidrar till en god livsmiljö. I detta ligger att värna och utveckla den historiska mångfalden, liksom landskapets kulturmiljö kvalitet. Den antropogena påverkan måste också nedbringas till nivåer som gör att det fysiska kulturarvet inte vittrar bort.¹⁰

Det senare kan komma i konflikt med och måste balanseras mot önskemålet om tillgängliggörande. Det relaterar också till de resursmässiga förutsättningar som förvaltningen medges. Utredningen har i sina urvalskriterier kring de kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna och byggnaderna lyft fram ekonomi och förutsättningar för en långsiktigt hållbar förvaltning. De blir betydelsefulla vid sidan av mer traditionella kulturhistoriska utgångspunkter och förutsättningarna för tillgängliggörande av objekten som ska kvarstå i statlig ägo.

Statens ansvar gäller också att upprätthålla ett ändamålsenligt regelverk och utöva tillsyn till skydd för hela det samlade nationella kulturarvet. Staten kan inte själv ta hela det ansvar som förvaltning och utveckling innebär, utan kompletteras som fastighetsägare av andra aktörer. Det gäller också ansvaret för den del av kulturarvet som berättar statens egen historia. Därmed ställs särskilda krav på en rådgivnings- och tillsynsverksamhet inom den statliga myndighetsorganisationen och den kommunala planeringen.

Utredningen har inte något uttalat uppdrag att närmare bedöma ändamålsenligheten med dagens regelverk och styrning för skydd och förvaltning av kulturfastigheter. Utredningen är enligt direktiven dock oförhindrad att kommentera dessa frågor och lämna förslag på hur förbättringar kan åstadkommas. Synpunkterna kan

---

¹⁰ Riksantikvarieämbetet (1999). Kulturarvet och miljön. Redovisning av Riksantikvarieämbetets regeringsuppdrag Ku98/1908/Ka med anledning av propositionen Svenska miljömål (1997/98:145), s. 30.

ses som ett ytterligare underlag inför utvecklingen av en framtida strategi för statens fastighetsförvaltning.

Samhällets syn på vad som avses med kulturhistoriska värden har förändrats från ett fokus på enstaka byggnader och monument mot en mer samlad syn på landskapets alla värden. Kulturhistoriskt värde låter sig inte enkelt avgränsas eller delas upp i de delar som gäller det byggda kulturarvet och de delar som främst avser kultur- och naturmiljön i övrigt. Målsättningen bör därför vara att på sikt skapa förutsättningar för ett mer samordnat system för skydd, bevarande och utveckling av kultur- och naturmiljöer som bedöms som särskilt värdefulla.

Byggnadsminnesförklaring sker med stöd av två parallella regelverk, där kulturhistoriska värden i enskild ägo säkras genom kulturminneslagen och i statlig ägo genom förordningen om statliga byggnadsminnen. Regelverken är i väsentlig utsträckning likalydande och hanteras av berörda länsstyrelser respektive Riksantikvarieämbetet. Även om bedömningsgrunder och tillsyn är likformiga, kan det finnas svårigheter i att uppnå en samlad och enhetlig tillämpning och praxis. Nya nationella mål för kulturmiljöarbetet och ett förtydligande och en modernisering av kulturminneslagens (från 2014 kulturmiljölagens) syften m.m. har nyligen beslutats som följd av utredningsarbete och propositionen Kulturmiljöns mångfald. Här ges utblickar mot framtiden med anknytning till bland annat den europeiska landskapskonventionen.¹¹

Kulturfastighetsutredningen och den nu aktuella utredningen för att identifiera kulturhistoriskt särskilt värdefulla fastigheter för fortsatt statlig förvaltning riskerar att uppfattas som ett parallellt system till regelverket. Ett kvarstående regelstyrt instrument för statliga byggnadsminnen kräver därför anpassningar av förordningen eller föreskrifter och vägledningar som fångar upp de aktuella diskussionerna om kompletterande bedömningsgrunder och kriterier samt nya riktlinjer för värdering och urval.

Utredningen ser ett behov av att en strategi för beståndet av kulturfastigheter tas fram och att metoder utvecklas för både förvärv och avyttring av fastigheter. Utredningen bedömer därvid att en ökad samordning av skyddsregleringen som gäller det byggda kulturarvet med andra yttringar av kulturlandskapet vore angelägen. Den europeiska landskapskonventionen arbetades fram inom

---

¹¹ Prop. 2012/13:96.

Europarådet och trädde i kraft 2011 i Sverige, vilket innebär att dess intentioner ska inarbetas i det svenska regelverket. Åtta myndigheter har ett övergripande samordningsansvar. Målet är en rikare livsmiljö, där alla kan delta i utformningen. Medlet är ett förbättrat skydd, förvaltning och planering av gemensamma landskap, i stad och på landsbygd.¹²

Områdesskydd enligt miljöbalk, skogsvårdslag och plan- och bygglagstiftning utgör anknytande regelverk. Inrättandet av natur- och kulturresevat med starkt skydd även för kulturhistoriskt värdefulla byggnader, installationer och marker bör således underlättas genom ett harmoniserat regelverk. Miljöbalkens bestämmelser i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap hanteras av länsstyrelserna och inriktas bland annat på behovet av inskränkningar i nyttjandet av mark och vatten inom reservat. En fragmentering av skyddsregleringen ligger inte i linje med dagens betoning av sammanhang och helhetssyn.

6.3.1 En utvecklad myndighetsstyrning

För några myndigheter, vid sidan av Statens fastighetsverk och Riksantikvarieämbetet, som i dag förvaltar kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och byggnader, saknas uttalad styrning i instruktioner och regleringsbrev då det gäller ansvar för vård, underhåll, utveckling och tillgängliggörande. Dessutom saknas en anvisad finansiering för att omhänderta sådana fastigheter och byggnader, särskilt i de fall då de inte längre behövs inom verksamheten. Då det gäller Fortifikationsverket anges i regleringsbrevet att hänsyn till miljö- och kulturvärden i tillämpliga delar ska motsvara vad som gäller för andra stora fastighetsförvaltare, vilket myndigheten tolkat som att Statens fastighetsverk anger en lämplig ambitionsnivå beträffande till exempel vårdprogram och slottsarkitekter.¹³

Resurser erfordras dock för den särskilda förvaltning och det särskilda hänsynstagande som kan behövas, till exempel till följd av beslut om byggnadsminnesförklaring. Utredningens förslag innebär att vissa kulturhistoriskt värdefulla objekt bör kvarstå i myndighetsförvaltning utanför Statens fastighetsverk, vilket väcker frågan om behovet av komplettering i regeringens styrning och ändamålen

¹² Council of Europe (2010). Den europeiska landskapskonventionen. European Landscape Convention, ETS176, Florence, 20-X-2000.

¹³ Underlag till utredningen, augusti 2013.

för myndigheternas resurser. Det kan till exempel gälla gränsytorna mellan kulturhistoriskt och miljöbetingat områdesskydd, fastigheter med broar, järnvägsfastigheter, fyrar eller försvarsanläggningar.

Enligt utredningens bedömning gäller behovet av en tydligare styrning och en anvisning om lämpliga resurser i detta sammanhang främst Sjöfartsverket och Trafikverket samt i begränsad utsträckning Naturvårdsverket.

6.4 Kompetens- och förvaltningsfrågor

Utredningens bedömning: Statens bestånd av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter måste storleksmässigt sättas i relation till ställningstaganden om ett rimligt resursutrymme för ett långsiktigt och hållbart omhändertagande och tillgängliggörande. Staten kompletteras som fastighetsägare av andra aktörer med ansvar för det skyddade kulturarvet. Därmed ställs också krav på en kompetent och resursstark rådgivnings- och tillsynsverksamhet inom den statliga myndighetsorganisationen.

Förvaltningen av statens kulturfastigheter, hur de nyttjas, utvecklas och i vissa fall omsätts, ställer stora krav på kompetenser och effektivitet i organisation och verksamhet. Ansvar och roller behöver förtydligas. Berättelsemodellen, framtagna av experter, forskare och myndigheter, är en viktig utgångspunkt för allmän debatt och kommunikation kring innehavet och vad det ska användas till. Kompletterande urvalskriterier utgör ett stöd i prioriteringsarbetet. Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna och de förvaltande myndigheterna har där viktiga uppgifter, och Statens fastighetsverk, eller den myndighet som i framtiden får huvudansvaret att förvalta statens kulturfastigheter, spelar en nyckelroll.

En målsättning för förvaltningen måste byggas upp också utifrån fastighetens möjliga användning, där tillgängliggörande kan ske i både materiell och immateriell mening. Arbetet kräver en rad specifika kompetenser, där sakkunskap och gedigen beställarkompetens är grundläggande för att kunna upphandla det stöd och de leverantörer som behövs för verksamheten. Myndigheterna har en del att vinna också genom en mer systematiserad inbördes samverkan för att utveckla rationella upphandlingsrutiner och ramavtal

för underhåll, drift och utveckling av objekten. En möjlig bas för detta kan utgöras av det existerande Samverkansforum, som tidigare beskrivits.

Särskild kompetens krävs också för att utveckla och ta tillvara en aktiv samverkan med andra aktörer, som kommuner, företag och ideella organisationer.

6.4.1 Kostnader

Utredningen har i tidigare avsnitt berört de kostnader som myndigheterna uppskattar för vård och underhåll av kulturarvet. Statens fastighetsverk har i sina kalkyler även vägt in de kostnader som krävs för att tillgängliggöra kulturarvet, eftersom detta utgör en viktig del av myndighetens förvaltningsuppdrag.

Redan det bevarande- och vårduppdrag som åvilar myndigheterna för de skyddsbedömda objekten driver stora och accelererande kostnader. Något av den problematik som finns berördes för några år sedan i en rapportering från Statens fastighetsverk. Där påvisas ett uppdämt behov av underhåll, som bland annat gällde tekniska underhållsåtgärder, brandskydd, vårdprogram, insatser för levandegörande och tillgänglighetsanpassning för funktionshindrade.¹⁴

Eftersatt underhåll tenderar att ge ”snöbollseffekter” där en (oönskad) kortsiktig ambitionssänkning på längre sikt ger en progressiv ökning av skador och kommande underhållskostnader. Sett i ett långsiktigt perspektiv, en 50-årscykel, bedömde Statens fastighetsverk i rapporten att underhållskostnaderna låg på en betydligt högre nivå än vad som faktiskt kunde avsättas. Den dåvarande anslagsramen för underhållsåtgärder om 180 miljoner kronor årligen har sedan dess justerats under några år, men många av problemen kvarstod.

Kulturfastighetsutredningen berörde några år senare de kostnadsaspekter som gällde kulturfastigheter och som skiljer denna typ av fastigheter från andra typer av bestånd. Det årliga resursbehovet för det stora beståndet hos Statens fastighetsverk liksom hos övriga myndigheter, utom Fortifikationsverket, översteg

---

¹⁴ Se bl.a. Statens fastighetsverk (2005). Underhållssituationen i bidragsfastigheterna. Rapport 2005-06-30. Utredningen berörde slotts- och herrgårdsmiljöer, fästningar, ruiner, kungsgårdar, kloster, bruksmiljöer och Vasaminen. Världsarven Drottningholm och Karlskrona ingick.

betydligt de faktiskt intäkterna. De framtida beräknade årliga behoven innebar underskott för samtliga myndigheter.

De förvaltande myndigheternas uppdrag varierade, då som nu, och Kulturfastighetsutredningen tog även fram en mer idémässig kalkyl för att utveckla ett trettiotal fastigheter till stora och strategiska besöksmål. En sådan ambitionsnivå genererade naturligt nog betydande ytterligare kostnader, cirka 45 miljoner kronor (därav 30 miljoner kronor i utvecklingskostnader) i 2008 års kostnadsläge, vartill kom engångskostnader om 18 miljoner kronor.¹⁵

Det kompletterande kostnadsunderlag, som vi redovisar i den nu aktuella utredningen, tyder på fortsatta underskott för de statliga kulturfastigheterna, om än inte i mer dramatisk omfattning. Underskottens storlek är dock en fråga inte bara om i vilken utsträckning kulturarvet ska vårdas och underhållas, utan också om hur det ska kunna göras tillgängligt för besökare. Ett långsiktigt statligt förvaltningsuppdrag för kulturfastigheter måste därför finna en balans mellan beståndets storlek, en lämplig ambitionsnivå för underhåll och utveckling samt den resursram som staten är beredd att avsätta för ändamålet.

6.5 Tidsaspekter

Utredningens bedömning: Beståndet statliga kulturfastigheter förändras över tid, vilket är ett naturligt uttryck för de omprövningar som ständigt måste göras. Avyttringen av kulturfastigheter kräver dock långsiktighet och omsorg. Utredningens förslag om avyttringar kan komma att kräva inemot en tioårsperiod att genomföra.

Fastighetsinnehavet förändras över tid, vilket är naturligt och också önskvärt. Värderingar är tidsbundna och behöver ständigt diskuteras. Innehavet bör vara flexibelt, så att staten löpande kan göra kompletteringar genom lämpliga fastighetsförvärv, men också så att staten kan avyttra befintliga fastigheter där alternativa förvaltningsformer bedöms lämpliga. Ytterst sätter den tillgängliga resursramen gränsen för vad staten långsiktigt kan åta sig, prioriteringarna görs med stöd av en utvecklad och väl förankrad metodik.

¹⁵ Statens fastighetsverk (2010). Kulturfastighetsutredningen, del 1, Dnr 231-1967/08, komplettering 2010-06-11, s. 6–9.

Stödformer, rådgivning och regelverk har förändrats och det offentliga kulturmiljöarbetet har utvecklats och decentraliserats under några decennier. Det ger möjlighet för andra aktörer än staten att förvalta och vårda kulturarvet.

Det har tidigare beskrivits att statens och samhällets historia över tiden kan problematiseras och omtolkas, vilket får effekter också på prioriteringsarbetet. En utgångspunkt kan då vara att staten agerar utifrån en försiktighetsprincip, där mer omfattande avyttringar görs först efter noggranna diskussioner och över längre tidsintervall.

Långsiktighet i avyttringsarbetet framstår som naturligt också med tanke på objektens särskilda karaktär. Utredningens förslag innebär bland annat att en rad fornminnesområden, fyrplatser och olika typer av gårdar och andra boställen kan förvaltas under andra ägandeformer än statens. Donationsförhållanden, villkor och andra förhållanden knutna till fastigheterna behöver utredas. Kommunala och andra intressen för övertagande behöver diskuteras. Det kan ta lång tid att föra över objekten till lämpliga andra ägare, vid marknadsutsättning kan det också visa sig värdemässigt olämpligt att bjuda ut likartade objekt vid samma tidpunkt.

Den svenska försäljningsprocessen inom det statliga fastighetsområdet har tidigare utretts.¹⁶ Ett grundläggande problem som angivits är de tidsmässigt utdragna avyttringarna. Bland annat gäller detta beredningen av förtur, där kommunala ställningstaganden och förhandlingar mellan kommuner och fastighetsförvaltande myndigheter erfarenhetsmässigt tar lång tid. I någon mån kan en utveckling av myndigheternas avyttringsplaner förkorta processen, men de kommunala beslutsformerna vilar på demokratisk och därmed tidskrävande grund. De fastighetsförvaltande statliga myndigheterna genomför sammantaget ett betydande antal avyttringar per år.

Utredningen ser inte den långa tidsutdräkten som ett påtagligt problem då det gäller avyttring av vissa delar av beståndet statliga kulturfastigheter. Processen kräver omsorg och eftertanke, vilket innebär att långa ledtider också kan ses som positivt. Tidsperspektiven för denna typ av ägande måste ses som långsiktigt, vilket också präglat statens tidigare agerande. Utredningen bedömer att det, med nuvarande myndighetsresurser, kan röra sig om upp emot en tioårsperiod att systematiskt hantera alla de fastigheter där

---

¹⁶ SOU 2010:92, s. 99 ff.

utredningen förslagit prövning av andra ägandeformer. Därtill kommer en fortlöpande hantering av de ytterligare kulturfastigheter som kan komma att prövas för avyttring, då de inte längre behövs i verksamheten. Det kan bland annat komma att omfatta en rad anläggningar, fyrar och andra byggnader inom trafik- och försvarsområdet.

7 Övriga konsekvenser av utredningens förslag

7.1 Verksamhetsmässiga konsekvenser

Utredningen lägger förslag om vilka av statens fastigheter och byggnader som fortsatt bör förvaltas av staten till följd av sitt kulturhistoriska värde och bidrag till berättelsen om statens historia, eller bör förvaltas till följd av andra förutsättningar. Förslag läggs också om vilka fastigheter och byggnader i statlig ägo som kan komma ifråga för avyttring. Förslagen ligger väl i linje med de tidigare utredningsinsatser som gjorts, men lägger en något starkare betoning på det samlade ansvar som olika aktörer har då det gäller förvaltningen av det byggda kulturarvet.

En sammanhållen förvaltning av statens kulturfastigheter föreslås främst ske genom den myndighet som i första hand har till uppgift att förvalta statens kulturfastigheter, för närvarande Statens fastighetsverk. Även andra myndigheter bör dock i begränsad omfattning kunna förvalta kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och anläggningar om det underlättar verksamheten eller särskilda förutsättningar råder. Det gäller till exempel byggnadsminnesklassade väg- och järnvägsbroar, försvarsfastigheter eller byggnader i skyddade naturområden.

Utredningens arbete har resulterat i en sammanhållen och översiktlig prioritering av byggnadsminnen och vissa andra kulturhistoriskt värdefulla områden i statlig ägo med avseende på deras fortsatta förvaltning. De förslag som lagts kan vid ett genomförande bidra till att staten kan förvalta sina kulturfastigheter på ett mer sammanhållet och rationellt sätt. Det gäller fastigheter, byggnader, parker, markområden och andra anläggningar av högt kulturhistoriskt värde, som kan bidra till berättelsen om staten och dess historia och som också i stor utsträckning kommer att kunna tillgängliggöras för allmänheten.

Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna har tillsammans med fastighetsförvaltande myndigheter ett löpande ansvar för att inventera, bedöma och vid behov skydda de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter, byggnader och miljöer som finns i statlig ägo. På sikt kommer ytterligare objekt att bedömas och klassas som byggnadsminnen eller skyddas på annat sätt. Det kommer också att leda till avyttringar. Arbetet pågår kontinuerligt genom ansvariga myndigheter, det nu genomförda utredningsarbetet ska ses som en sammanfattande nulägesbedömning av beståndet för att effektivisera och tydliggöra det långsiktiga statliga ansvaret.

Utredningens förslag om urvals- och bedömningsgrunder kompletterar och går utöver den byggnadsminnesklassning som gäller objekt i urvalsramen. Förutsatt att utredningens synsätt vinner stöd och leder till förändringar, bör resultatet av utredningsarbetet också nyttiggöras i det framtida och löpande myndighetsarbetet. På så sätt kan ”parallella spår” undvikas och statens fortsatta förvaltning och omsättning av kulturfastigheter blir begriplig, konsekvent och långsiktigt hållbar. Det finns en stark förväntan om att statens förvaltning sker med sådan konsekvens och långsiktighet. Värderingar och bedömningsgrunder kommer att utvecklas i takt med de samhällsförändringar och ändrade synsätt som uppstår, men takten måste hållas på en ändamålsenlig och inte alltför skiftande nivå. En allmän försiktighetsprincip bör därför råda, där förändringarna ingår som ett led i en långsiktig och strategisk planerings- och förvaltningsprocess.

Mycket står också att vinna genom att regelverken för den byggda miljön samt natur- och kulturmiljön i övrigt harmoniseras på ett mer enhetligt sätt, som utredningen föreslagit. Utredningen bedömer att en rad moment, som områdesskydd, vård- och förvaltningsplaner, ekonomisering, uppföljning och tillsyn, kan samordnas och stödja utvecklingen av ett bredare miljötänkande, ett helhetsperspektiv där kulturhistoriska värden ses i sina större sammanhang. Utredningen har inte haft i uppdrag att föreslå några författningsändringar och har heller inte presenterat sådana konkreta förslag. På myndighetsnivå tas dock redan initiativ för att arbeta gränsöverskridande med frågorna genom handledningsmaterial och exempelsamlingar. Den europeiska landskapskonventionen understryker samtidigt att landskapet är en gemensam tillgång där många olika värden och tillgångar möts.

En utökad fokusering och professionalisering i omhändertagande och utveckling av de statliga kulturfastigheterna beräknas

ske genom den mer samlade förvaltning som utredningen föreslår. Den myndighet som får huvudansvaret för förvaltning av kulturfastigheter förutses arbeta aktivt i samarbete med andra myndigheter, kommuner, regioner, besöksnäring och olika intressenter för att utveckla och tillgängliggöra kulturfastigheterna, vissa av dem som starka besöksmål. Förutsättningar finns i flera fall för lokal medfinansiering eller andra åtaganden från lokala parter, vilket bör utnyttjas för att minska statens kostnader och öka kvalitet och samhällsnytta.

Utredningen förordar i likhet med tidigare utredningsinsatser¹ framtagandet av en statlig fastighetsstrategi, vilket bedöms leda till en mer medveten och långsiktigt hållbar hantering av statens fastigheter. En sådan strategi bör också klargöra de särskilda uttryck som ska gälla inom det kulturhistoriska området, och kan med fördel följas upp på myndighetsnivå med anpassade strategidokument.

Regeringen föreslås också utveckla styrningen gentemot de statliga myndigheter som av verksamhetsskäl även fortsättningsvis bör förvalta vissa kulturfastigheter. Det gäller främst Trafikverket, Sjöfartsverket och i viss utsträckning Naturvårdsverket, dessutom den myndighet som i framtiden kan komma att förvalta statens försvarsfastigheter. Ett förtydligande behövs då det gäller det kulturhistoriska ansvarstagandet, liksom anvisning om lämpliga resurser för ett sådant ansvar. En utvecklad styrning kan även behövas för det omfattande förvaltningsuppdrag som staten lagt på Statens fastighetsverk, där avkastningskraven bör nyanseras med avseende på olika typer av fastigheter. Möjligheterna till uppföljning av förvaltningen bör också öka med avseende på typen av fastigheter.

Sådana förslag framkom redan i utvärderingen av 1990-talets fastighetsreform samt i utredningen om statens fastighetsförvaltning för några år sedan.² Det kan sammantaget bidra till en långsiktigt medveten och sammanhållen statlig förvaltning av kulturarvet. En sådan sammanhållen, medveten och långsiktig ordning minskar riskerna för att underhåll och vård av statliga kulturfastigheter eftersätts och att utvecklingen av en gemensam resurs försummas. Långsiktigt bedömer utredningen att det innebär besparingar för staten, även om underlag saknas för en närmare kvantifiering.

En rad befarade, negativa konsekvenser som sammanhänger med förslagen om avyttringar, bör också kommenteras. Avytt-

¹ SOU 2011:31.

² SOU 1997:96 samt SOU 2011:31, s. 261 ff.

ringarna ska inte ge några negativa effekter för kulturmiljön och kulturarvet. Det har under utredningens arbete diskuterats i vilken utsträckning statens ägande i sig skapar ett nödvändigt skydd för de kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna. Mot bakgrund av de förändringar som skett inom det kulturhistoriska området med skärpta regelverk, utbyggda bidragssystem och tydliga stöd- och tillsynsuppgifter för utpekade myndigheter, bedömer utredningen att statligt ägande numera inte är nödvändigt av skyddsskäl. Det kan dock finnas skäl för staten att utveckla sitt tillsynsarbete, och då såväl inom det enskilt ägda som det statliga beståndet. För en rad objekt i statlig ägo kan det finnas skäl att formalisera skyddet av vissa byggnader m.m. inför en framtida avyttring. Detta berör främst Riksantikvarieämbetets bebyggda fastigheter, som endast i begränsad utsträckning prövats mot den statliga förordningen om byggnadsminnen. Motsvarande kommentar kan göras beträffande de gods och boställen i Statens fastighetsverks ägo, som utredningen anser bör kunna avyttras. Frågan har även aktualitet för de avyttringar som sker av ej klassade, och därmed av utredningen inte bedömda fastigheter inom trafikområdet och beträffande vissa försvarsfastigheter.

Ytterligare farhågor kan anföras då det gäller möjligheterna för allmänheten, forskningen m.fl. att få tillträde till sådana kulturfastigheter som avyttrats från staten till andra ägare. Utredningens bedömning är dock att förutsättningarna för ett fysiskt tillgängliggörande snarare relaterar till den verksamhet som bedrivs i eller i anslutning till de aktuella fastigheterna, än ägandeformen. Så kan till exempel en stor del av de kulturfastigheter som disponeras av Försvarsmakten innebära restriktioner för allmänhetens tillträde. Säkerhetsskäl kan också göras gällande för kulturhistoriskt skyddsklassade objekt i trafikmiljöer, som lokstallar, vattentorn, väg- och järnvägsbroar. Allmänt sett är det positivt med ett levande kulturarv, som nyttjas i sin ursprungliga eller anpassade form. Vid avyttring är det viktigt att detaljplaner och andra förhållanden som reglerar de aktuella fastigheterna ses över.

7.2 Kostnader

Utredningens arbete med bedömningar av dagens bestånd ger förutsättningar att nedbringa, tydligare prioritera och kostnadsberäkna den framtida statliga förvaltningen av kulturfastigheter.

Indikationer ges på de mycket osäkra och situationsbundna värden som kan frigöras vid avyttring av kulturfastigheter, uppskattningar görs också av de driftunderskott de i dag representerar i den statliga förvaltningen.

De ekonomiska effekterna av utredningens förslag bedöms dock som måttliga, både totalt sett och med tanke på de omfördelningar som behövs mellan berörda utgiftsområden. Den mest påtagliga effekten blir närmast den ökade rationalitet i synen på det statliga kulturarvet och dess förvaltning som uppnås. Det innebär ett tydliggörande av ansvar och roller och en ökad långsiktighet i motiven för statens förvaltning av det kvarvarande beståndet.

Utredningen bedömer att närmare 66 miljoner kronor i årliga driftunderskott kan lyftas bort från statsbudgeten som ett resultat av föreslagna avyttringar. Detta kan i sig generera ytterligare krav om utbyggnad av det statliga kulturmiljöbidraget, som söks via länsstyrelserna. Bidraget är bland annat avsett att lämnas för insatser som avser vård av byggnadsminnen och andra värdefulla kulturmiljöer samt för att tillgängliggöra dessa miljöer för allmänheten och för att förmedla kunskap om de historiska företeelser och händelseförlopp som de representerar. Vid bidragsgivningen ska det läggas särskild vikt vid att kulturarvet så långt som möjligt bör göras tillgängligt och användbart för alla.³ Detta är en viktig utgångspunkt, som enligt utredningen bör vara vägledande i avyttringsarbetet då det gäller att finna lämpliga former för överföring av statliga kulturfastigheter till nya ägare. Utredningen har dock inte gjort någon bedömning av eventuella följd effekter då det gäller kravnivå för det aktuella anslaget.

Ytterligare kostnadsaspekter för staten gäller den ökade belastning på berörda centrala myndigheters och länsstyrelsernas handläggningsresurser som en överföring av kulturfastigheter kan innebära. Främst gäller det hanteringen av att statliga byggnadsminnen överförs till enskilda byggnadsminnen. Sammantaget finner dock utredningen att antalet ärenden per länsstyrelse och år blir mycket litet med utgångspunkt från de lagda förslagen. Visst merarbete kan vidare komma att uppstå som följd av det utökade tillsynsansvar som för avyttrade objekt flyttas från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna. Också i detta avseende bedömer utredningen att den ökade arbetsbördan är av mindre betydelse med tanke på länsstyrelsernas nuvarande volym tillsyns- och samordningsuppgifter.

---

³ Förordning (2010:1121) om bidrag för förvaltning av värdefulla kulturmiljöer.

En avyttring av sådana kulturfastigheter som inte längre behöver förvaltas inom staten ger dock upphov till vissa ekonomiska konsekvenser. Dessa berör förutom samhällsekonomin olika aktörer i anslutning till fastighetsmarknaden, som kommuner, fastighetsbolag och olika tjänsteleverantörer. Ytterst berörs också medborgarna.

De slutliga intäkter som avyttringar kan ge staten, kan beräknas först i ett sent skede. Inför en avyttring kan staten fastställa de förutsättningar som råder och (därmed) också lättare marknadsvärdera aktuella objekt.

7.3 Företagande, sysselsättning m.m.

Effekter för små företags arbetsförutsättningar och villkor

Utredningen ska även beakta de eventuella övriga konsekvenser av förslagen som anges i kommittéförordningen, 15 §, bland annat om effekter beräknas uppstå som påverkar förutsättningarna för små företag.

Utredningens förslag bedöms inte medföra några påtagliga effekter jämfört med dagens förhållanden. Avyttringarna föreslås ske under en förhållandevis utdragen tidsperiod till följd av de särskilda förhållanden som råder. Den avyttring som skett från statens fastighetsförvaltande myndigheter under senare år ligger på en så pass omfattande nivå att utredningens förslag inte påtagligt bedöms påverka volymen.⁴ Utrymmet för mindre företag på tjänstemarknaden i samband med myndighetsuppdrag kring värdering och avyttring bedöms därför motsvara senare års förhållanden. De tjänster som upphandlas för underhåll och vård, drift och förvaltning, beräknas också kvarstå på oförändrad nivå, men kommer att organiseras under olika huvudmän till följd av att de statliga fastigheterna i viss utsträckning överförs till andra aktörer.

Ett ökat fokus på besöksmålsutveckling och tillgängliggörande för de statliga objekten bedöms i någon utsträckning ge ökade affärsmöjligheter för de mindre företag som arbetar med besöksnäring, pedagogisk utveckling m.m.

---

⁴ Se t.ex. SOU 2010:92, som redovisar mer än 100 avyttringar per år från myndigheterna under perioden 2006-09. Den nu aktuella utredningens förslag om ytterligare avyttringar omfattar närmare ett 170-tal fastigheter under en beräknad tioårsperiod.

Effekter på sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet

Utredningens förslag kan ge vissa marginella effekter på sysselsättningen i vissa delar av landet, i huvudsak positiva sådana. På de orter där utveckling av statliga kulturfastigheter sker kan en positiv efterfrågeeffekt uppstå för sysselsättning och tjänsteverksamhet. Bortfallet av statligt ägande bedöms inte ge några negativa sysselsättningseffekter annat än inom den egna, statliga förvaltningen. Utredningen kan i dagsläget inte bedöma omfattningen av sådana effekter men håller för troligt att de organisatoriska och verksamhetsmässiga förändringar som slutligen sker, totalt sett inte får mer omfattande sysselsättningseffekter. Även i en framtida statlig förvaltning av kulturfastigheter blir det avgörande att tillvarata det kunnande som finns i befintlig organisation. Avyttringar kan dock skapa andra effekter, en del negativa, genom den oro som ett förestående ägarbyte kan innebära för hyresgäster och arrendatorer.

Överföring av fastighetsansvar föreslås av utredningen främst ske från Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket och Sjöfartsverket till Statens fastighetsverk. De förvaltningsuppdrag som i övrigt föreslås överföras är av blygsam omfattning och bör dessutom genomföras successivt i takt med att kulturfastigheter tas ur verksamheter och drift. Förslagen underbyggs av utredningens direktiv, som anger att en samlad förvaltning ska föreslås inom Statens fastighetsverk.

Ytterligare konsekvenser

Utredningen har inte funnit att förslagen strukturellt påverkar övriga i kommittéförordningen angivna förhållanden, vilket rör den kommunala självstyrelsen, brottsligheten eller det brottsförebyggande arbetet, jämställdheten mellan kvinnor och män eller möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen i samhället.

Det utvecklingsarbete som förutsätts ske genom ett väl sammanhållet och genomtänkt bestånd statliga kulturfastigheter, skapar dock vissa förutsättningar. Levandegörandet av den statliga historien, den utveckling som skett och de förhållanden som präglat processen, ger möjligheter att ta upp angelägna samhällsfrågor för diskussion och göra fler delaktiga. Hit hör flera av de ovan nämnda aspekterna. De kommer därför på ett naturligt sätt

att belysas i det arbete som sker för att presentera och levandegöra statens kulturarv.

Kommittédirektiv 2012:7

Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter

Beslut vid regeringssammanträde den 26 januari 2012

Sammanfattning

En särskild utredare tillkallas med uppgift att klarlägga vilka fastigheter och byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla för staten i bl.a. Fortifikationsverkets, Riksantikvarieämbetets, Sjöfartsverkets, Trafikverkets med flera myndigheters förvaltning och som bör ägas av staten. Utredaren ska vidare föreslå en samlad förvaltning av statliga myndigheters kulturhistoriskt värdefulla fastigheter hos en myndighet, Statens fastighetsverk. I uppdraget ingår också att inventera vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som av kulturhistoriska eller andra skäl inte behöver ägas av staten, och som därmed kan avyttras. En opartisk värdering av dessa fastigheter ska genomföras i nära samarbete med utredningen om omstruktureringen av statens bestånd av försvarsfastigheter.

Uppdraget ska redovisas senast den 3 december 2012.

Bakgrund

Utgångspunkter för uppdraget

Regeringen gav den 13 maj 2009 en särskild utredare (dir. 2009:45) i uppdrag att göra en översyn av den statliga fastighetsförvaltningen i syfte att analysera grunderna för och organisationen av den nuvarande fastighetsförvaltningen samt lämna förslag till en mer effektiv struktur på fastighetsförvaltningen inom staten.

I april 2011 överlämnade Utredningen om en översyn av statens fastighetsförvaltning (Fi 2009:04) betänkandet Staten som fastighetsägare och hyresgäst (SOU 2011:31) till regeringen. Inom kulturfastighetsområdet föreslår utredaren bl.a. principer för vilka fastigheter staten ska äga samt kriterier för vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som bör bevaras samt att de kulturfastigheter som i dag förvaltas av andra myndigheter samlas under en förvaltare, Statens fastighetsverk.

Utredningens betänkande remissbehandlades under våren och sommaren 2011.

Regeringen konstaterar i budgetpropositionen för 2012 (prop.2011/12:1, utg.omr. 2) att de av riksdagen 1991 beslutade riktlinjerna för statens fastighetsförvaltning i huvudsak ligger fast. Detta innebär bl.a. att fastighetsförvaltningen bör vara skild från brukandet av lokaler och mark, att statens fastighetsförvaltning bör bedrivas med ett så långt som möjligt marknadsmässigt avkastningskrav samt att de fastigheter som av historiska och andra skäl är olämpliga att föra över till bolag bör läggas i en samordnad förvaltning i myndighetsform.

Regeringen anser att det finns behov av att tillsätta en särskild utredare för att klarlägga vilka fastigheter och byggnader som har ett kulturhistoriskt värde som motiverar att de fortsatt ägs av staten samt att samla förvaltningen av dessa fastigheter i Statens fastighetsverk. Fortifikationsverket och Riksantikvarieämbetet förvaltar i dag ett stort antal kulturfastigheter. Även i Sjöfartsverkets och Trafikverkets bestånd finns fastigheter som bör omfattas.

Uppdraget

Uppdraget syftar till att de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som fortsatt ska ägas av staten samlas i en förvaltning, Statens fastighetsverk. Syftet är att skapa en ändamålsenlig och effektiv organisation för förvaltning av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter samt att på lång sikt och varaktigt rationalisera och effektivisera statens fastighetsbestånd.

Fortifikationsverket och Riksantikvarieämbetet innehar i dag, vid sidan av Statens fastighetsverk, stora bestånd av fastigheter med kulturhistoriska värden inom staten. Även i Fortifikationsverkets, Sjöfartsverkets och Trafikverkets verksamheter finns ett flertal fastigheter av kulturhistoriskt värde.

Utredaren ska

- lämna förslag på statliga kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som i dag förvaltas av Fortifikationsverket och som är lämpliga att föra över till Statens fastighetsverk,
- lämna förslag på statliga kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som Riksantikvarieämbetet i dag förvaltar och som är lämpliga att föra över till Statens fastighetsverk,
- lämna förslag på statliga kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som i dag förvaltas av andra statliga myndigheter, t.ex. Sjöfartsverket och Trafikverket, och som är lämpliga att föra över till Statens fastighetsverk,
- lämna förslag om eventuella behov av verksamhetsmässiga förändringar med anledning av Statens fastighetsverks utvidgade uppdrag,
- lämna förslag på och redovisa vilka kulturfastigheter och byggnader som kan avyttras samt
- tillsammans med utredaren för omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter värdera och redovisa värderingen av de kulturfastigheterna som bör säljas.

I det följande ges vissa utgångspunkter för utredarens arbete.

Vilka kulturfastigheter ska staten äga

Utgångspunkten för vilka kulturfastigheter staten ska äga är att de ska vara fastigheter som är kulturhistoriskt särskilt betydelsefulla, har ett särskilt betydelsefullt symbolvärde eller har central betydelse för rikets säkerhet.

Förvaltningen av de kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som staten ska äga bör ske på ett sådant sätt att de bevaras och utvecklas samt att de så långt möjligt kan göras tillgängliga för allmänheten.

Kulturfastighetsutredningens förslag om vilka kulturhistoriskt värdefulla fastigheter staten bör förvalta bör i princip tillämpas. Modellen kan fungera som en grund för urval av statens innehav och innebär bl.a. att kulturfastigheter, utifrån en s.k. berättelsemodell, kopplas till sin bärande kulturhistoriska berättelse. Kulturfastigheter som inte uppfyller berättelsemodellens kriterier och

därför inte ska ingå i den kulturhistoriska portföljen, måste analyseras och hanteras utifrån sina individuella förutsättningar, bl.a. med utgångspunkt i tidigare statliga åtaganden som rör fastigheten.

Värdering av fastigheter och byggnader

Överföring av fast egendom mellan myndigheter sker till bokfört värde. Försäljning till någon annan juridisk person ska ske på marknadsmässiga villkor.

Avyttring av fastigheter och byggnader

Det är angeläget att staten så snart som möjligt avvecklar ägandet av kulturhistoriska fastigheter som staten inte av kulturhistoriska eller andra skäl bör behålla. Försäljning av fastigheter som det inte bedöms finnas skäl för staten att behålla bör hanteras av Statens fastighetsverk. Detta gäller för såväl Statens fastighetsverks nuvarande bestånd som det som kommer att tillföras från andra myndigheter.

Utredaren ska lämna förslag på vilka fastigheter som kan och bör avyttras.

Former och tidsplan för omstruktureringen

Av effektivitetsskäl är det angeläget att överföring av ansvaret för berörda myndigheters fastigheter, anläggningar och mark sker skyndsamt.

Utredaren är i övrigt oförhindrad att lämna andra förslag med anledning av omstruktureringen.

Samråd och redovisning av uppdraget

Utredaren ska inhämta uppgifter och få information från Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk, Försvarsmakten och andra berörda myndigheter.

Utredaren ska särskilt samråda med utredningen om omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter.

Utredaren ska hålla Regeringskansliet (Socialdepartementet) informerat om hur arbetet fortskrider.

Utredningen ska redovisas senast den 3 december 2012.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv 2012:104

Tilläggsdirektiv till Utredningen om omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter (S 2012:02)

Beslut vid regeringssammanträde den 11 oktober 2012

Förlängd tid för uppdraget

Regeringen beslutade den 26 januari 2012 kommittédirektiv om omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter (dir. 2012:07). Uppdraget skulle redovisas senast den 3 december 2012.

Utredningstiden förlängs. Uppdraget ska i stället redovisas senast den 2 september 2013.

(Socialdepartementet)

Samrådsaktiviteter

Utredningens samråd och andra möten under utredningstiden med olika aktörer som berörs av statens kulturfastigheter. Under rubriken myndigheter redovisas även de kontakter som skett med företrädare för avslutade offentliga utredningar inom området.

Myndigheter

Ekonomistyrningsverket

Fortifikationsverket

Försvarsmakten

Kulturmiljöutredningen

Naturvårdsverket

Regelrådet

Regeringskansliet; kultur-, närings- respektive socialdepartementen

Riksantikvarieämbetet

Sjöfartsverket

Statens fastighetsverk

Trafikverket

Utredningen om omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter

Utredningen om en översyn av statens fastighetsförvaltning

Utredningen om en översyn av förordningarna om statens fastighetsförvaltning

Övriga

Intresseföreningar för:

- Enholmen
- Intressegrupp för bildandet av en svensk "National Trust"
- Häradsskär
- Mälsåkers slott
- Närs fyr

Svenska fyrsällskapet samt initiativgruppen för bildande av en nationell fyrstiftelse

Svenska kyrkan

Åstorps kommun

Skrivelser från ytterligare intressenter

Experter som lämnat underlag

Geijer, Mia (Länsstyrelsen i Örebro län)

Melander, Catherine (Riksantikvarieämbetet)

Wijkander, Keith (bl.a. huvudsekreterare i 2007 års kulturutredning)

Fastighetsförteckning

Bilagan redovisar de registerfastigheter som omfattas av utredningens urvalsram. Ramen definieras närmare i kapitel 3.

Uppgifter som anges för varje fastighet i listan:

- Län, i bokstavsordning (nyckel i slutet av bilagan)
- Kommun, i bokstavsordning
- Registerfastighet, i bokstavsordning
- Benämning av det skyddsvärda objektet, t.ex. fornminne eller byggnadsminne på fastigheten
- Ägare/i förekommande fall delat ägarskap eller annan förvaltare
- Kunglig dispositionsrätt (K-markering i kolumn K)
- Donationsfastighet (D-markering i kolumn D)
- Fastigheter föreslagna att långsiktigt kvarstå i ett statligt fastighetsbestånd av kulturhistoriska skäl (markering i kolumn 1)
- Fastigheter som av andra skäl bör kvarstå i statlig ägo (markering i kolumn 2)
- Fastigheter som staten bör avyttra eller diskutera den fortsatta förvaltningen av (markering i kolumn 3)

Beteckningar för fastigheternas ägare/förvaltare:

- FORTV (Fortifikationsverket)
- NV (Naturvårdsverket)
- Riksdagen
- SFV (Statens fastighetsverk)

- RAÄ (Riksantikvarieämbetet)
- SJÖV (Sjöfartsverket)
- SLU (Sveriges lantbruksuniversitet)
- STÄ-DSF (Ståthållarämbetet-Drottningholms slottsförvaltning)
- STÄ-KDF (Ståthållarämbetet-Kungl. Djurgårdens förvaltning)
- TRV (Trafikverket)

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
AB	Botkyrka	Tumba 7:240	Tumba Bruk (delvis, produktionsanläggningen privatägd)	SFV	D		1		
AB	Ekerö	Björkö 1:10	Birka Mellängården, bostadshus	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Björkö 1:12	Birka Björkö, fornlämningsområde, gravfält	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Björkö 1:14	Del av kyrkogård	RAÄ				3	
AB	Ekerö	Björkö 1:15	Birka, byggnadslämningar	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Björkö 3:91, 92	Birka Mellängården, två skilda fastighetsdelar, jordbruks- och skogsmark	RAÄ (3:92 kan avyttras)			1	3	
AB	Ekerö	Björkö 3:11	Birka, Gåsholmens naturreservat	RAÄ/Länsstyr				3	
AB	Ekerö	Björkö 4:5	Birka Skogalund, jordbruks- och skogsmark	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Björkö 4:11	Birka Mellängården, jordbruks- och skogsmark	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Björkö 4:13	Birka Skogallund 1, Gåsholmens naturreservat	RAÄ/utarr				3	
AB	Ekerö	Björkö 4:15	Birka Skogalund 2	RAÄ/utarr				3	
AB	Ekerö	Björkö 4:16	Birka Skogalund	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Björkö 5:1	Birka Björkö 5:1, gravfält, del av fornborg	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Drottningholm 1:1	Lövö Kungsgård	SFV/STÄ-DSF	K		1		
			Drottningholms Slott	SFV/STÄ förvaltar parken	K		1		
AB	Ekerö	Drottningholm 1:1,							
AB	Ekerö	Rinkeby 1:1, 2:1, 3:1	Drottningholm, hyresfastighet	SFV	K		1		
AB	Ekerö	Helgö-Bona 4:43	Helgö 01, gravfält	RAÄ				3	
AB	Ekerö	Helgö-Bona 4:44	Helgö 02, gravfält	RAÄ				3	
AB	Ekerö	Helgö-Bona 4:45	Helgö 03, gravfält	RAÄ				3	
AB	Ekerö	Helgö-Bona 4:55	Helgö 04, gravfält	RAÄ				3	
AB	Ekerö	Helgö-Bona 4:56	Helgö 05, gravfält	RAÄ				3	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
AB	Ekerö	Helgö-Bona 4:57	Helgö 06, gravfält	RAÄ					3
AB	Ekerö	Hovgården 1:2	Sörgården, Adelsö, bostadshus med uthus	RAÄ/utarr					3
AB	Ekerö	Hovgården 2:8	Hovgården 1, Adelsö, fornlämningar	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Hovgården 4:1	Hovgården 2, Adelsö, fornlämningar, gravar, husgrunder	RAÄ			1		
AB	Ekerö	Lindby 9:2	Lindby bilgarage	RAÄ					3
AB	Ekerö	Svartsjö 1:2, 3, 15, 49	Svartsjö Kungsgård, Stenhamra	SFV			1		
AB	Ekerö	Sänga-Nibbla 8:1	Svartsjö Kungsgård, markområde	SFV			1		
AB	Ekerö	Svartsjö 1:3	Torpet Fiskarudden	SFV			1		
AB	Ekerö	Svartsjö 1:11	Trädgårdsmästarebostad tillhörig Svartsjö slott	SFV			1		
AB	Ekerö	Svartsjö 2:1	Svartsjö slott, Stenhamra	SFV			1		
AB	Haninge	Dalarö 3:17	Tullhus/museum	SFV			1		
AB	Haninge	Outrett omr vid Mällsten 1:1	Måsknöv klocktorn, kronoholme	FORTV			1		
AB	Haninge	Västerhaninge-Berga 7:2	Berga slott och park	FORTV				2	
AB	Haninge	Västertorp 2:1	Dalarö skans	SFV			1		
AB	Nacka	Rösunda 37:1	Stockholms observatorium	SFV					3
AB	Norrköping	Arholma 1:138	Arholma kustartilleribatteri	SFV					3
AB	Norrköping	Arholma S:6	Arholma båk	Privat mark/SJÖV båk			1		
AB	Norrköping	Roten 2:1	Understens fyrplats	FORTV mark/SJÖV fyr			1		
AB	Norrköping	Singö-Tranvik S:9	Svartklubbens fyr	Samfällid mark/SJÖV fyr					3
AB	Norrköping	Tjockö 2:29	Söderarms fyrplats	FORTV			1		
AB	Nynäshamn	Landsort 1:1	Landsorts fyrplats, Torö	SFV mark/SJÖV fyr			1		

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
			Ersta batterisystem	SFV			1		
			Äldre batteri	SFV			1		
AB	Nynäshamn	Nynäs 1:10	Järflotta kustartillerijäs	FORTV				2	
AB	Sigtuna	Lindsunda 8:2 m fl	Rosersbergs Kungsgård	SFV			1		
AB	Sigtuna	Rosersberg 2:1	Rosersbergs Slott	SFV/STÄ förvaltar parken	K		1		
AB	Sigtuna	Veningarn 1:3	Viby By	SFV				3	
AB	Sollentuna	Helenelund 6:20	Engelska parken, gravfält, fornlämningar	RAÄ samt annan part		D		3	
AB	Sollentuna	Tureberg 29:1	Kungshögen, gravhög	RAÄ		D		3	
AB	Solna	Haga 2:1	Haga Slott och park	SFV/STÄ förvaltar parken	K		1		
			Haga tingshus	SFV	K			3	
			Hagaparkens byggnader	SFV	K		1		
			Prins Gustafs monument	SFV			1		
AB	Solna	Huvudsta 4:15, 4:16	Karlbergs slott och park	FORTV, lagfart saknas			1		
AB	Solna	Ulriksdal 2:3	Ulriksdals slott	SFV/STÄ förvaltar parken	K		1		
AB	Solna	Ulriksdal 2:5, 2:6	Skönertorp och Emmylund (del av Polishögskolan)	SFV	K			3	
AB	Stockholm	Ambassadören 3	Villa Bonnier, Djurgården	Riksdagen				2	
AB	Stockholm	Atomena 1	Ryningsska palatset	SFV			1		
AB	Stockholm	Björnen och Loen 1	Adelcrantzska palatset, Björnen	SFV			1		
AB	Stockholm	Blåmannen 21	Centralposthuset	SFV			1		
AB	Stockholm	Brunkhuvudet 1, 4	Brunkhuvudet, Drottninggatan 14	SFV			1		
AB	Stockholm	Cephalus 10	Kanslihusannexet	Riksdagen				2	
AB	Stockholm	Cepheus 2, 3	Nummerlotteriet	SFV				3	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
AB	Stockholm	Djurgården 1:1	Blå porten	SFV/STÅ-KDF				2	
			Galärvarvet	SFV/STÅ-KDF				2	
			Nedere Manilla, lusthus, "Sundhetskollegium"	SFV/STÅ-KDF				2	
			Manilla, huvudbyggnad	SFV/STÅ-KDF				2	
			Sommarsalongen Vid Johannisberg	SFV/STÅ-KDF				2	
			Stora Sjötullen	SFV/STÅ-KDF				2	
			Thielska Galleriet	SFV				2	
			Prins Eugens Waldemarsudde	SFV	D	1			
AB	Stockholm	Djurgården 1:9, 30, 32	Masten/Bellmanshuset, Långa långan, Mjölnergården	SFV/STÅ-KDF				2	
AB	Stockholm	Djurgården 1:22, 38	Beckholmen, bl a Tullpaviljong	SFV/STÅ-KDF				2	
AB	Stockholm	Europa 1	Tessinska palatset (Överståthållarpalatset)	SFV				1	
			Flaggmannen 1,						
AB	Stockholm	Skeppsholmen 1:1,3	Skepps- och Kastellholmarna	SFV				1	
AB	Stockholm	Gamla skogsinstitutet 1	Gamla skogsinstitutet	SFV					3
AB	Stockholm	Gamla Stan 1:29	Obeliskan, Slottsbacken	SFV, staden äger marken				1	
AB	Stockholm	Gamla Stan 1:30	Karl XIV Johans staty	SFV, staden mark o sockel				1	
AB	Stockholm	Grämunkesholmen 3	Birger Jarls Torn	SFV				1	
			(se även fastigheterna						
			Riddarholmen 1:16, 18)						
			Gamla auktionsverket	SFV				1	
			Gamla kungshuset / Wrangelska palatset	SFV				1	
			Gamla Riksdagshuset	SFV				1	
			Gymnasiehusen	SFV				1	
			Hebbeska huset	SFV				1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
			Hessensteinska palatset	SFV			1		
			Kammarrättens hus	SFV			1		
			Kv Västertorn, Birger Jarls torn	SFV			1		
			Riddarholmskyrkan	SFV	K		1		
			Riksarkivets byggnader	SFV			1		
			Skyddsrumsanläggning, Riddarholmen	SFV			1		
			Sparreska palatset	SFV			1		
			Stenbockska palatset	SFV			1		
			Svea Hovrätt, S Ronsenhanes palats	SFV			1		
			Överkommissariens hus/JKs kontor	SFV			1		
AB	Stockholm	Johannes större 9		SFV			1		
AB	Stockholm	Kavalleristen 2	Inteckningsbanken/Medelhavsmuseet/G:a läkarsällskapets hus m m	SFV			1		
AB	Stockholm	Krubbans 18	Livgardets kavallerikasern, f d K1	FORTV förvaltande mynd.			1		
AB	Stockholm	Kungl myntet 1	Kv Krubban	SFV			1		
AB	Stockholm	Kungl myntet 1	Kungliga myntet	SFV				3	
AB	Stockholm	Kungliga Humlegården 1	Kungliga Biblioteket	SFV			1		
AB	Stockholm	Kusen 2	Kronobageriet	SFV			1		
AB	Stockholm	Ladugårdsbron 14	Kungliga hovstallet	SFV	K		1		
AB	Stockholm	Lejonet 5	Musikaliska akademien	SFV				3	
AB	Stockholm	Lejonet 7	Sagerska huset	SFV			1		
AB	Stockholm	Läderkanonen 1	Arvfurstens palats	SFV			1		
AB	Stockholm	Mars och Vulkanus 1	Artillerigården, stora tyghuset	SFV			1		
AB	Stockholm		Kanslihuset; kolonnportik mot Mynttorget	Riksdagen				2	

Län	Kommun	Registerfästighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
AB	Stockholm	Mercurius 12	Kv Mercurius	Riksdagen				2	
AB	Stockholm	Nemesis 1	Bondeska palatset	SFV			1		
AB	Stockholm	Neptunus större 12	Beijerska huset	SFV				2	
AB	Stockholm	Neptunus Större 13	Högvaktsterassen	SFV	K		1		
			Oxenstiernska annexet	SFV	K		1		
			Oxenstiernska palatset	SFV				2	
AB	Stockholm	Neptunus Större 14	Kv Neptunus Större 14, bl a Skandiahuset	Riksdagen				2	
AB	Stockholm	Norra Djurgården 1:1	Borgen, bl a Stora paviljongen	SFV/STÅ-KDF				2	
			Karl Xis fiskarstuga vid Fiskartorpet	SFV/STÅ-KDF				2	
			Lilla Frescati	SFV/STÅ-KDF				2	
			Naturhistoriska riksmuseet	SFV			1		
			Sjöhistoriska museet	SFV	D		1		
			Stora skuggan, bl a Engelska villan				1		
AB	Stockholm	Norra Djurgården 1:15	Bergianska trädgården	SFV				1	
AB	Stockholm	Normalm 2:41	Karl XIIIs staty	SFV staty/staden markäg.				1	
AB	Stockholm	Normalm 3:1	Nationalmuseum	SFV				1	
AB	Stockholm	Normalm 3:26	Karl XIIIs staty	SFV staty/staden markäg.				1	
AB	Stockholm	Normalm 3:43	Gustav II Adolfs staty	SFV staty/staden markäg.				1	
AB	Stockholm	Norrström 2	Operan	SFV				1	
AB	Stockholm	Pluto 1	Södra Bankohuset	SFV				1	
AB	Stockholm	Prosperina 4	Norra Bankohuset	SFV				1	
AB	Stockholm	Riddarholmen 1:16, 18 (Se även Gråmunkeholmen 3)	Riddarholmen mark och kajer	SFV				1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
AB	Stockholm	Rosenbad 9	Rosenbad	SFV			1		
AB	Stockholm	Röda Bodarne 1	Centralpalatset	SFV			1		
AB	Stockholm	Södermalm 1:23, Årsta 1:1	Årstabron, järnvägsbro	TRV			1		
AB	Stockholm	Thalia 3	Kgl Dramatiska Teatern	SFV			1		
AB	Stockholm	Tre kronor 1	Stockholms slott	SFV	K		1		
AB	Stockholm	Vinstocken 1	Skandinaviska Kreditaktiebolaget	SFV			1		
AB	Södertälje	Kårtorp 1:1	Tullgarns kungsladugård	SFV			1		
AB	Södertälje	Södra 1:2	Södertälje hamn, vattentorn, perrongtak	TRV			1		
AB	Södertälje	Tullgarn 2:1	Tullgarns slott	SFV/STÄ förvaltar parken	K		1		
AB	Upplands-								
AB	Bro	Granhammar 2:5	Granhammars herrgård	FORTV				2	
AB	Vallentuna	Husby 1:7 eller 4:2	Krogörnstenen (modern minnessten, mark 35 kvm)	RAÄ	D			3	
AB	Vaxholm	Bogesund 1:1	Bogesund jordbruk	SFV				3	
			Frösviks gård	SFV				3	
AB	Vaxholm	Bogesund 1:82, 83	Bogesunds slott	SFV				3	
AB	Vaxholm	Rindö 2:263	Rindö redutt	SFV			1		
AB	Vaxholm	Rindö 3:311	Oskar-Fredriksborgs fästning	SFV			1		
AB	Vaxholm	Vaxön 1:12	Vaxholms kastell	SFV			1		
AB	Värmdö	Eknö 1:498	Korsö torn/båk och fyrplats, Djurö	SJÖV äger/FORTV förvalt.			1		
AB	Värmdö	Myttinge 1:44	Fredriksborgs fästning	SFV			1		
AB	Värmdö	Södra Stavsudda 1:44	Klövholmen, fyr- och vaktthus	Privat mark/SJÖV äger fyr			1		
AB	Värmdö	Rörstrand 1:12	Torpet Rågskär	NV				2	

Län	Kommun	Registerfristighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
AB	Österåker	Kyrkogårdsön 1:1	Siarö Fort, Ljusterö - Manskapsbarack	SFV			1		
AC	Nordmaling	Tallberg 3:32	Tallbergsbron, gamla järnvägsbron (en av tre parallella broar)	TRV			1		
AC	Robertsfors	Stensäter 1:46	Rataskår fyrplats (f d Ratan Norra) och båk	SJÖV/FORTV lotshuset					3
AC	Skellefteå	Västra Jörnsmarken 1:31	Jörns station, perrongtak	TRV			1		
AC	Sorsele	Kronoöverloppsmarken 1:1	Fjällägenheten Åkernäs	SFV			1		
			Fjällägenheten Örnbo	SFV			1		
AC	Storuman	Luspen 1:65	Storumans stationshus med magasin	TRV			1		
AC	Umeå	Bergudden 1:1	Berguddens fyrplats	SFV marken/SJÖV fyren					3
AC	Umeå	Cellfängelset 1	Cellfängelset	SFV					3
AC	Umeå	Holmögadd 1:1	Holmögadd fyrplats, stenfy, maskinhus, bostadshus	SJÖV					3
AC	Umeå	Obbola 5:97	Bredskärssund nedre fyr	Samfällid mark /SJÖV äger fyren					3
AC	Umeå	Riddarborgen 2	Residenset	SFV			1		
AC	Vilhelmina	Dainan 1:1	Fjällägenheten Dainanäs	SFV/NV deltar i förvalt. n.			1		
AC	Boden	Boden 1:129	Bodens fästning, södra Åbergsfortet	SFV förvaltar			1		
		Boden 1:129	Bodens fästning, Norra Åbergsfästet	SFV förvaltar			1		
AC	Boden	Boden 1:157	Bodens fästning, Mjösjöfortet	SFV förvaltar			1		
AC	Boden	Boden 1:158	Bodens Fästning, Gammelängsfortet	SFV förvaltar			1		
BD	Boden	Boden 2:124	Bodens garnison, tygstation, Trångforsområdet	FORTV			1		
BD	Boden	Boden 5:98	Bodens garnison, Ballonghallen	FORTV			1		
		Boden 5:98	Bodens fästning, Degerbergafortet	SFV förvaltar anlägg			1		

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
		Boden 5:98	Bodens fästning, Batteri Leäkersberget	SFV förvaltar anläggning			1		
BD	Boden	Boden 57:8	Bodens garnison, Kommandantsbyggnaden	FORTV			1		
BD	Boden	Boden 57:11	Bodens garnison, Intendenturområdet	FORTV			1		
BD	Boden	Heden 3:282	Bodens Fästning, Rödbergsfortet	FORTV mark/SFV anläggningar			1		
		Heden 3:282	Bodens fästning, batteri Södra Slumpberget	FORTV mark/SFV anläggningar		1			
BD	Jokkmokk	Vuollerim 37:1	Bomyrberget, armebatteriet Viktoriafortet	SFV					3
BD	Kalix	Malören 1:1	Malörens fyr och fyrplats	SFV mark/SiÖV fyren m m			1		
BD	Kiruna	Jukkasjärvi Bandel 100:1	Malmabanan, se bedömning av ingående enskilda objekt nedan	TRV			1		
			Abisko Östra, transformatorhus	TRV					3
			Kaiseniemi banvaktstuga	TRV			1		
			Kaisepakte bostadshus	TRV			1		
			Kaisepakte förråd, uthus	TRV			1		
			Kaisepakte stationshus	TRV			1		
			Kaisepakte uthus	TRV			1		
			Kopparåsen banvaktstuga	TRV			1		
			Kopparåsen bostadshus	TRV			1		
			Kopparåsen stationshus	TRV			1		

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
			Kopparåsen uthus 10	TRV			1		
			Kopparåsen uthus 12A	TRV			1		
			Kopparåsen uthus 13A	TRV			1		
			Solbacken banvaktstuga 522	TRV			1		
			Stenbackens omformarstation, vid stationen	TRV				2	
			Tornehamn banvaktstuga 532	TRV			1		
			Tornetråsk stationshus	TRV			1		
			Tornetråsk transformatorstation	TRV			1		
			Vassijaure transformatorstation	TRV					3
BD	Luleå	Kungsfågeln 3	Residenset	SFV			1		
BD	Luleå	Rödskallen 1:1, 2:1	Rödskallens fyrplats	SFV, SJÖV äger fyrkuren på taket/Kommunen förv.			1		
BD	Piteå	Sikfors 100:8	Sikforsbron, järnvägsbro	TRV			1		
C	Enköping	Arnöberg 3:1	Arnö kyrka	Församl. äger/RAÄ förv.					3
C	Enköping	Landsberga 1:1	Landsberga översteboställe	SFV			1		
C	Enköping	Utö 2:1	Utö hus	RAÄ	D				3
C	Håbo	Biskops-Arnö 1:1	Biskops-Arnö, Övergran	SFV			1		
C	Håbo	Skokloster 2:4	Skoklosters slott, Bålsta	SFV			1		
C	Knivsta	Mora 1:1	Mora stenar och lott (jordbruksmark kan avstyckas)	SFV/RAÄ förvaltar byggn.			1		3
C	Tierp	Husby 19:3	Ottarshögen 1, gravhög	RAÄ					3

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare		
				K	D	3
C	Tierp	Husby 20:1	Ottarshögen 2, gravhög	RAÄ		3
C	Tierp	Skårsättra 4:1 m fl	Lövstabruk	SFV herrgård och vissa byggn/park, resten privat	D	3
C	Uppsala	Danmarks-Hammarby 5:1	Linnés Hammarby	SFV	1	
C	Uppsala	Dragarbrunn 4:7	Linnéträdgården Örtedalen	SFV	1	
C	Uppsala	Dragarbrunn 32:1	Uppsala ställverk	TRV	1	
C	Uppsala	Fjärdingen 1:9	Ekermanska huset	SFV		3
			Gustavianum	SFV	1	
			Universitetshuset	SFV	1	
			Omgivande universitetspark	SFV	1	
C	Uppsala	Fjärdingen 22:2	Gamla Domkapitelhuset, Ecclesiasticum	SFV	1	
			Konistoriehuset	SFV	1	
C	Uppsala	Fjärdingen 24:1	Dekanhuset Oden	SFV		3
C	Uppsala	Fjärdingen 33:1	Ruinerna vid Uppsala slott	SFV	1	
			Uppsala slott	SFV	1	
C	Uppsala	Gamia Uppsala 21:26	Odensborg med gravhög	RAÄ	1	
C	Uppsala	Gamia Uppsala 21:50	Gamia Uppsala, mark mellan järnväg och väg	RAÄ	1	
C	Uppsala	Gamia Uppsala 26:5	Gamia Uppsala järnvägsstation, bostadshus	SFV/RAÄ förvaltar		3
C	Uppsala	Gamia Uppsala 74:4	Gamia Uppsala högar 1, gravhög, toppen på Tunåsen	RAÄ	D	1
C	Uppsala	Gamia Uppsala 74:8	Gamia Uppsala högar 3, gravhögar	RAÄ	D	1
C	Uppsala	Gamia Uppsala 75:6	Långtorpet	RAÄ		3

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
C	Uppsala	Gamia Uppsala 75:7	Myrbyås, Bostadshus, (omges av "kyrkoreservat" 74:36)	RAÄ					3
C	Uppsala	Gamia Uppsala 75:8	Lilla Myrby, Bostadshus	RAÄ					3
C	Uppsala	Gamia Uppsala 77:2	Gamia Uppsala begravningsplats	oklar ägobild/RAÄ förv.				1	
C	Uppsala	Gamia Uppsala 80:4	Gamia Uppsala högar 5, skogsmark	RAÄ	D				3
C	Uppsala	Gamia Uppsala 80:9	Gamia Uppsala högar 6, vattentäkt	RAÄ					3
C	Uppsala	Gamia Uppsala 84:5	Gamia Uppsala historiskt centrum (Museum), Tingslätten	RAÄ	D	1			
C	Uppsala	Håga 10:14	Hågahögen 1, gravhög	RAÄ					3
C	Uppsala	Håga 10:35	Hågahögen 2, jordbruksmark	RAÄ, kommunen disp.rätt					3
C	Uppsala	Kåbo 5:3	Landshövdingens f d stall	SFV		1			
C	Uppsala	Kåbo 15:1	Carolina Rediviva	SFV		1			
C	Uppsala	Kåbo 25:1	Botaniska trädgården	SFV		1			
C	Uppsala	Lena-Salsta 1:5 m fl	Salsta slott	SFV					3
C	Älvkarleby	Älvsäter 1:3	Salsta kronoegendom, jordbruk	SFV					3
C	Östhammar	Älvsäter 1:3	Marma läger	FORTV		1			
C	Östhammar	Fyrtäppan 1:1, Norrboda	Östhammar 25:1	SJÖV fyr/Skägårdsstiftelsen hyr byggnader		1			
C	Östhammar	Västerbyn 4:2	Östhammar 25:1	SJÖV					3
D	Flen	Flen 1:4 (Orresta 3:1)	Perrongtak i anslutning till Flens stationsbyggnad	TRV		1			
D	Flen	Harpsund 5:1	Harpsunds egendom, Mellösa	SFV	D	1			
D	Flen	Ådö 1:1	Ådön f d kaptenboställe	SFV					3
D	Nyköping	Lilla kungsladugården 1:1	Lilla kungsladugården	SFV		1			

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K					
					D	1	2	3		
D	Nyköping	Nyköpingshus 1	Nyköpingshus	SFV				1		
D	Nyköping	Residenset 8	Residensets kontorslokaler	SFV				1		
D	Nyköping	Stora kungsladugården 2:1	Stora kungsladugården	SFV				1		
D	Oxelösund	Oxelö fiske 1:1	Hävringe bäk, kronoholme	SFV				1		
D	Strängnäs	Bispen 1	Tomträtt till ägare av privat byggnad upplåten till 2042 + 40 år	SFV/Privat byggnad						3
D	Strängnäs	Bispen 4	Rektorsgården	SFV				1		
D	Strängnäs	Brokikaren 1	Malmenius malmgård, gamla gymnastikhuset	SFV				1		
D	Strängnäs	Brunnsberg 1:27	Östa sjöhage, gravfält	RAÄ						3
D	Strängnäs	Domherren 1	Paulinska gården (Ulifhällska huset)	SFV				1		
		Gripsholm 4:109,								
		Gripsholms slott 1:1,								
D	Strängnäs	Mariefred 2:7	Gripsholms kungsladugård	SFV				1		
D	Strängnäs	Gripsholms slott 1:1,								
D	Strängnäs	Mariefred 2:7, 15	Gripsholms slott, Mariefred	SFV/STÄ förvaltar parken	K			1		
D	Strängnäs	Kungsberg 2:1	Kungsberg kungsgård	SFV				1		
D	Strängnäs	Kyrkberget 1	Gamla biskopsgården	SFV				1		
D	Strängnäs	Kyrkberget 9	Roggeborgen	SFV				1		
D	Strängnäs	Mälsåker 1:8	Mälsåkers slott	RAÄ				D		3
D	Strängnäs	Tynnelö 1:5	Tynnelö slott	RAÄ				D		3
D	Trosa	Bokö 1:5	Bokö fyrkur	SIÖV fyr o mark/Privat bygg					1	
E	Finspång	Risinge 1:50	Risinge gamla kyrka	Församl. markägare/RAÄ	D					3
E	Linköping	Innerstaden 1:13	Linköpings slott och Landstathus/Residens	SFV				1		
E	Linköping	Malmen 2:7	F3 Malmslätt	FORTV				1		
E	Linköping	Rystads-Tuna 1:1	Tuna kungsgård	SFV						3

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare		
				K	D	3
E	Linköping	Rystads-Tuna 1:1, 39	Tuna kungsgårds lantbruksegendom	SFV		3
E	Mjölby	Öjebro S:1	Öjebro (en av tre parallella broar)	Samfällighet äger/RAÄ förvaltar med fondmedel		3
E	Motala	Brunneby 1:1	Brunneby kyrka	Privat mark/RAÄ förv.		3
E	Norrköping	Rönö 1:18	Rönö kungsgård, ruin med ny byggnad ovanpå	RAÄ tax äg., kronomark		3
E	Norrköping	Slottshagen 1:2	Johannisborgs slottsruin	SFV		3
E	Vadstena	Klostret 1	Hjertstedska huset	SFV	1	
E	Vadstena	Maria 1	Mårten Skinnares hus Och Vadstena hospital	SFV	1	
E	Vadstena	Munkträddgården 1	Klosterträddgårdarna, Isbergska villan och bostadshus	SFV	1	
E	Vadstena	Munkträddgården 2	Klosterträddgårdarna, Pilgrimscentrum, Gamla teatern	SFV	1	
E	Vadstena	Slottet 1, Vadstena 4:70, 71	Vadstena slott	SFV, kommunen viss mark	1	
E	Vadstena	Vadstena 4:73	Vadstena slott, vallgrav	SFV	1	
E	Vadstena	Örtagården 1	Munkklostret	SFV	1	
E	Vadstena	Örtagården 1, Klostret 1	Nunneklostret, klosterruiner	SFV	1	
E	Åtvidaberg	Herrsäter 1:1	Herrsäter majorsboställe	SFV	1	
E	Ödeshög	Alvastra 5:1, Uckleby 2:1	Alvastra kungsgård	SFV	1	
E	Ödeshög	Alvastra 5:1	Alvastra kloster, klosterruin	SFV äger/RAÄ förv. ruinen	1	
E	Ödeshög	Broby 2:5	Alvastra påbyggnad, Dags mosse, Alptuna	RAÄ		3
E	Ödeshög	Rök 1:5	Rökstenen	Kommunal ägo/RAÄ förvaltar taket		3
F	Eksjö	Lunnagård 1:1	Ing 2 Etablisssemang, Eksjö garnison	FORTV	1	
F	Jönköping	Arkivet 1	Officersmassen Trianon, Eksjö garnison	FORTV	1	
F	Jönköping	Gullvivan 17	Göta Hovrätt	SFV	1	
F	Jönköping	Gullvivan 17	Residenset	SFV	1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare		
				K	D	3
F	Jönköping	Näs 1:12	Näs slottsruin, jordbruksmark	RAÄ/kommun förv. mark	1	
F	Jönköping	Visingborg 3:1	Visingborgs kungsladugård	SFV/RAÄ förv. byggnader	1	
F	Vaggeryd	Lägret 1:1	Visingborgs slottsruin	SFV omr., RAÄ inom vall.	1	
G	Alvesta	Huseby 1:1 m fl	Skillingarydslägren, museum	FORTV	1	
			Huseby bruk	SFV	D	2
			Huseby kronoegendom	SFV	D	2
G	Ljungby	Dalen 2:6	Kånna högar, staten äger halvt gravfält	RAÄ		3
G	Ljungby	Elinge 16:2	Hamneda gravfält, staten äger kvarts gravfält	RAÄ		3
G	Ljungby	Mjäryd 10:1	Mjäryd gravfält	RAÄ		3
G	Växjö	Dädesjö 1:2	Dädesjö gamla kyrka	RAÄ, Dädesjö församl.?		3
G	Växjö	Inglinge hög 1:1	Inglinge hög 1, gravhögar	Sv fornm.f. äger/RAÄ förv		3
G	Växjö	Ingelstad 4:44	Gräsyta	RAÄ		3
G	Växjö	Kronoberg 2:3	Kronobergs slottsruin	RAÄ/Fören. Smäl. Fornm. förvaltar sedan 1949	1	
G	Växjö	Kronoberg 2:1	Kronobergs kungsgård	SFV	1	
G	Växjö	Residenset 1	Residenset	SFV	1	
H	Borgholm	Borgholm 8:16	Borgholms kungsgård	SFV	1	
			Borgholms slottsruin	SFV	1	
H	Borgholm	Hagaby 1:55	Högbj fyr	SJÖV		3
H	Borgholm	Horn 1:39	Horns kungsgård/Helige Ottos kapell, ruin. Naturreservat	Kronomark/NV förvaltar		2
H	Borgholm	Ismantorps fornborg 1:1	Ismantorps borg 1, ruin av fornborg	RAÄ	1	
H	Borgholm	Ismantorps fornborg 2:1	Ismantorps borg 2, ruin Av Fornborg	RAÄ	1	
H	Borgholm	Kläppinge 1:6	Kapelluddens fyr och fyrplats	FORTV mark fyp/5JÖV fyr		2

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
H	Borgholm	Källa 2:1	Källa gamla kyrka	Kronomark/RAÄ förvaltar	D				3
H	Borgholm	Lopperstadsåkten 1:1	Lopperstadsåkten, gravfält	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Borgholm	Mellby 1:4	Ölands norra uddes fyr, Långe Erik	SFV marken/SJÖV fyren			1		
H	Kalmar	Kvarnholmen 2:14	Grimskärs skans	SFV			1		
H	Kalmar	Landshövdingen 16	Residenset	SFV			1		
H	Kalmar	Slottet 1	Kalmar slott	SFV			1		
H	Mörbylånga	Frösslundatakten 1:1	Frösslundatakten, gravfält	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Mörbylånga	Gettlinge 1:7	Gettlinge gravfält	RAÄ			1		
H	Mörbylånga	Gårby 17:1	Gårby gravfält	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Mörbylånga	Karlsvi 8:23	Karlsvistenen, runsten	RAÄ			1		
H	Mörbylånga	Ottenby 1:2	Ölands södra uddes fyr, Långe Jan	SJÖV fyr, NV, SFV			1		
			Ottenby kungsladugård	SFV			1		
H	Mörbylånga	Rösslösa 10:1	Bårby borg 3, alvarsmark	RAÄ					3
H	Mörbylånga	Rösslösaåkten 1:1	Bårby borg 1, ruin av fornborg	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
			Bårby borg 2, ruin av fornborg	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Mörbylånga	Sandbyåkten 1:1	Sandbyåkten, gravfält	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Mörbylånga	Södra Bårby 26:1	Bårby borg 4, alvarsmark	RAÄ					3
H	Mörbylånga	Tåvelsrumsåkten 1:1	Tåvelsrums gravfält	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Mörbylånga	Vårdkaståkten 1:1	Seby gravfält	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
H	Mörbylånga	Össby 1:10	Eketorps borg, rekonstruerad fornborg	RAÄ			1		
H	Mörbylånga	Össby 49:1	Eketorps Borg 2, nutida bostadshus	RAÄ					3
H	Torsås	Bröms 2:8	Brösebronommentet	SFV			1		

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
H	Västervik	Västervik 4:28	Spårö båk	Kommunal mark/Sjöv båk, fyr och hus privat			1		
I	Gotland	Äldre Ljugarn 1:1	Strandridarebostället, Gamla tullhuset	SFV			1		
I	Gotland	Bunge Bungenäs 1:5, 1:6,	Fårösunds fästning	SFV					3
I	Gotland	Fleringe Hau 1:39	Stora Karlsö fyrplats	NV mark, byggn./Sjöv fyr			1		
I	Gotland	Fårö Butleks 1:22	Fårö fyrplats	Sjöv			1		
I	Gotland	Fårö Gotska Sandön 1:1	Gotska Sandöns fyrplats m m, nationalpark	NV mark, byggn./Sjöv fyr			1		
I	Gotland	När Närsholmen 1:1	När fyr och fyrplats, omgivande mur. Fastigheten utgör i sin helhet naturreservat, riksintresse natur samt är klassat enligt Ramsarkonventionen.	NV mark/Sjöv fyr, FORTV			1		
I	Gotland	Othem Enholmen 1:1	Enholmen, bl a plomberade värn och anläggningar	FORTV			1		
I	Gotland	Roma kloster 2:1	Roma klosteruin	SFV			1		
I	Gotland	Roma kungsgård	Roma kungsgård	SFV			1		
I	Gotland	Tingstäde Furbjärs 1:17	Tingstäde fästning	SFV					3
I	Gotland	Visby Helgeandshuset 1	Helge And's ruin, kyrkoruin	RAÄ			1		
I	Gotland	Visby Helgeandshuset 2	Helgeandshuset	SFV					3
I	Gotland	Visby Innerstaden 1:1	Visby Ringmur - muren ägs av Region Gotland, RAÄ äger två torn	Region Gotland, RAÄ					3
I	Gotland	Visby Innerstaden 1:24	S:t Olofs Ruin, kyrkoruin	RAÄ			1		
I	Gotland	Visby Innerstaden 1:49	Dalmanska tornet, torn i ringmuren	RAÄ					3
I	Gotland	Visby Innerstaden 1:51	Mark söder om S:t Hans Ruin	RAÄ			1		
I	Gotland	Visby Mynthuset 1	Mynthuset, gräsyta vid ringmuren	RAÄ			1		

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K D		
					1	2	3
I	Gotland	Visby Residenset 3	Residenset och Landsstadshuset (f d Schwanska gården och Westbergiska gården)	SFV		1	
I	Gotland	Visby Solberga 1:22	Klosterlunden, grundmurar av klosterruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby Slottet 1	Visby slott, markyta vid ringmuren	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Drottens 3	S:t Drottens 3, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Drottens 6	S:t Drottens ruin, kyrkoruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Drottens 7	S:t Drottens 7, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Drottens 9	S:t Drottens 9, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Drottens 11	S:t Drottens 11, Mark Invid Ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:ta Gertrud 16	S:ta Gertrud 16, kyrkoruin	Lst Gotland/RAÄ förv		1	
I	Gotland	Visby S:t Göran 1:2	S:t Görans kyrkog och spetälskehosp, kyrkoruin och mark kring kyrkogård	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Hans 1	S:t Hans 1, kyrkoruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:ta Katarina 1	S:ta Katarinas ruin, kyrkoruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:ta Katarina 7	S:ta Katarina 7, byggnad invid kyrkoruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Klemens 21	S:t Klemens ruin, kyrkoruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Lars 2	S:t Lars ruin, kyrkoruin	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Lars 4	S:t Lars 4, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Lars 8	S:t Lars 8, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Lars 10	S:t Lars 10, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Lars 11	S:t Lars 11, mark invid ruinen	RAÄ		1	
I	Gotland	Visby S:t Nikolaus 5	S:t Nicolai 5, mark invid ruinen	RAÄ		1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K			
					D	1	2	3
I	Gotland	Visby S:t Nikolaus 16	S:t Nicolai Ruin, kyrkoruin	RAÄ			1	
I	Gotland	Visby S:t Nikolaus 19	S:t Nicolai 19, mark invid ruinen	RAÄ			1	
I	Gotland	Visby S:t Nikolaus 21	S:t Nicolai 21, mark invid ruinen	RAÄ			1	
I	Gotland	Visby S:t Nikolaus 23	S:t Nicolai 23, mark invid ruinen	RAÄ			1	
I	Gotland	Visby S:t Olof 19	Säcken 4, bostadshus invid Botaniska trädgården	RAÄ/upplåtet m tomträtt				3
I	Gotland	Visby Tjårkoket 4	Tjårkokeriet, byggnad ingående i ringmuren	RAÄ			1	
I	Gotland	Öja Burge 1:8	Faluddens fyr	FORTV mark och förvaltning/SJÖV äger fyren				2
K	Karlskrona	Anckarstjerna 1	Sydskustens örlogsbas (idag Marinbasen)	FORTV			1	
K	Karlskrona	Anckarstjerna 58	Skeppsgossekasernen	SFV			1	
K	Karlskrona	Aspö 4:75,76, 5:62	Jutudden, batteri, ruin	FORTV				3
K	Karlskrona	Aspö 6:33, 4:272, 6:21	Nya Ellenabben, batteri	FORTV			1	
K	Karlskrona	Aspö 6:40	Ellenabbens fort	FORTV			1	
K	Karlskrona	Aspö 6:87	Kustspanningsradarstationen Gruvan	FORTV			1	
K	Karlskrona	Drottningstjärn 1:2	Drottningstjärns kastell	SFV			1	
K	Karlskrona	Karlskrona 2:8	Stumholmen, slup- och barkasskjulet	SFV			1	
K	Karlskrona	Karlskrona 2:24	Godhatts fästningstorn och fredstak	SFV			1	
			Godhatts fyr, modern lanterin ovanpå tornet	SJÖV				2
K	Karlskrona	Karlskrona 2:27	Basareholmen	SFV			1	
K	Karlskrona	Karlskrona 2:28	Koholmen, Stora kruthuset	SFV			1	
K	Karlskrona	Karlskrona 2:30	Kungsholms fort och park	FORTV			1	
K	Karlskrona	Karlskrona 2:41 (2:20)	Kurrholmens fästningstorn	SFV			1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
K	Karlskrona	Karlskrona 4:17, 2:29	Syd kustens örlogsbas, bl a nedanstående objekt: Hokvinden	FORTV			1		
			Köhlingsbro, kranpelskjul och sprikran	FORTV			1		
			Lindholmen	FORTV			1		
			Repslagarbanan	FORTV			1		
K	Karlskrona	Karlskrona 4:43	Syd kustens örlogsbas (idag Marinbasen), amiralitetslockstapeln	Kommunal mark/FORTV			1		
K	Karlskrona	Liewen 6	Syd kustens örlogsbas (idag Marinbasen), sjöofficersmässen	FORTV			1		
K	Karlskrona	Liewen 32, Von Gerdtén 61	Syd kustens örlogsbas (idag Marinbasen), sträckningsmuren	SFV			1		
K	Karlskrona	Residenset 7	Residenset	SFV			1		
K	Karlskrona	Stumholmen 1:1	Saltkokningshuset	Samfällighet			1		
K	Karlskrona	Stumholmen 2:9	Corpes De Garde	SFV			1		
K	Karlskrona	Stumholmen 2:15	Flyghangar	SFV			1		
K	Karlskrona	Stumholmen 2:16	Flyghangar	SFV			1		
K	Karlskrona	Stumholmen 2:18	Lotsstugan	SFV			1		
K	Karlskrona	Stumholmen 2:22	Desinfektionshuset	SFV			1		
			Kokhuset	SFV			1		
			Epidemisjukhuset	SFV			1		
K	Karlskrona	Tjurkö 7:16, 17, 22	Stenbrotsbatteriet	FORTV					3
K	Karlskrona	Utklippan 1:1	Utklippans fyrplats	SFV marken/SJÖV fyren			1		
K	Karlskrona	Von Gerdtén 39	Syd kustens örlogsbas (idag Marinbasen), f d kronostall, nu snickeri	FORTV			1		
M	Båstad	Faritslövs 10:3	Dags hög, gravhögar	RAÄ					2

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
M	Båstad	Tofta Högar 1:1	Tofta högar, gravhögar	RAÄ	D				3
M	Eslöv	Eslöv 54:1	Tunnlar, överbyggnad av trappor, perrongtak	TRV			1		
M	Helsingborg	Hjälmslult 1:2	Hjälmslult kungsgård	SFV					3
M	Hässleholm	Hovdala 1:3	Hovdala slott	SFV					3
M	Hässleholm	Sösåla 64:3	Vätteryds gravfält	RAÄ	D				3
M	Kristianstad	Arasjövs 1:149	Arasjövs gamla kyrka	RAÄ, församling, godsäg.	D				3
M	Kristianstad	Bäckskog 1:17	Bäckskogs slott och kungsgård	SFV					3
M	Kristianstad	Carl XI 12	Kungsstugan, Åhus	Ofri grund/RAÄ förv. bygg					3
M	Kristianstad	Kristianstad 4:1	Lokstall	TRV			2		
			Vattentorn	TRV			2		
M	Kristianstad	Lillö 50:2	Lillö kungsgård, majorsboiställe, biosfärsområde	SFV			1		
M	Kristianstad	Residenset 1	F d länsresidenset	SFV					3
			Citadellstaden 2:1,						
M	Landskrona	Lundåkra 10:2	Landskrona citadell	SFV			1		
M	Landskrona	Uranienborg 1:1	Uranienborg kungsgård	SFV			1		
M	Lund	Botanicum 15	Botaniska trädgården	SFV			1		
M	Lund	Dalby 60:1	Dalby kungsgård	SFV			1		
M	Lund	Historiska museet 1	Historiska museet	SFV			1		
M	Lund	Revinge 1:12	Revingehed övningsfält, därbland skyddad vindmölla	FORTV				2	
M	Lund	Thomander 1	Thomanderska studenthemmet	SFV					3
M	Lund	Universitetet 1	Kungshuset/Lundagård	SFV			1		

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
			Lunds universitet, Archeologicum/Theologicum	SFV			1		
			Palaestra et odium	SFV			1		
			Universitetshuset	SFV			1		
M	Malmö	Innerstaden 10:284	Malmöhus slott	SFV			1		
M	Malmö	Residenset 1	Residenset	SFV			1		
M	Simrishamn	Glimminge 39:6	Glimmingehus	RAÄ	D	1			
M	Simrishamn	Glimminge 39:44	Glimmingehus bytomt/gårdstomt med flyglar, mark	RAÄ			1		
M	Simrishamn	Grevlunda 20:33	Grevlunda Gravfält	RAÄ	D			3	
M	Simrishamn	Mellby 3:52	Kiviksgraven, gravröse	RAÄ				3	
M	Simrishamn	Simrishamn 3:144	Simrislunds hällristning	RAÄ				3	
M	Simrishamn	Sträntemölla 1:2	Sträntemölla kvarn. Naturreservat	NV				2	
M	Simrishamn	Äsperöd 1:87	Ångakåsen 1, Skeppssättningar	RAÄ				3	
M	Simrishamn	Äsperöd 1:88	Ångakåsen 2, Skeppssättningar	RAÄ				3	
M	Simrishamn	Äsperöd 1:89	Ångakåsen 3, Skeppssättningar	RAÄ				3	
M	Trelleborg	Innerstaden 6:1 (outrett omr)	Trelleborg kassunfyr	kommunal mark/SJÖV fyr				3	
M	Vellinge	Falsterbo 2:13	Falsterbohus ruin	RAÄ/Lst förv	D			3	
M	Vellinge	Månstorp 1:13	Månstorps gavlar	Enskild ägo/RAÄ tillsyn				3	
M	Ystad	Edvinshem 2:2	Ystad inre (övre) fyr	SJÖV				3	
M	Ystad	Edvinshem 2:61	Transformatorhus, omgivande fastighet tillhörig Akademiska hus	TRV				2	
M	Ystad	Hagestad 27:6	Sandhammarens fyr, fyrvaktarbostäder	SJÖV			1		
M	Ystad	Kåseberga 48:18	Ales stenar 2, obebyggd mark för fritidshus. Naturvårdsområde	Samfällid mark/RAÄ förv.				3	
M	Ystad	Kåseberga 48:29	Ales stenar 1. Naturvårdsområde	RAÄ				3	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
M	Ystad	Kåseberga 5:9	Ales stenar, skeppssättning. Naturvårdsområde	Samfällid mark/RAÄ förv.					3
M	Åstorp	Kvidinge 7:115 (gatufastighet)	Kvidingemonumentet till äminnelse av prins Karl August hädanfärd	Kommunal mark/SFV förv					3
M	Åstorp	Tommarp 1:1	Tommarps kungsgård	SFV				1	
N	Laholm	Hasslöv 1:15	Lugnarhögen, bronsåldersgrav	RAÄ					3
N	Halmstad	Slottet 1	Halmstads Slott, residens	SFV				1	
N	Halmstad	Tylön 1:1	Tylöns fyrplats	SFV					3
N	Kungsbacka	Nidingen 1:1	Nidingens fyr	SJÖV fyr m m/ SFV				1	
N	Varberg	Getakärr 3:62	Varbergs fästning	SFV /FORTV				1	
O	Bengtsfors	Högsbyn 1:6	Högsbyn/Tisselskog, hällristningar. Naturreservat (byggnad kan avstyckas)	RAÄ				2	3
O	Falköping	Ekornavallen 3:1	Ekornavallen, gravfält	RAÄ					3
O	Falköping	Ekornavallen 3:2	Bostad (avstyckad från Ekornavallen 3:1)	RAÄ, under avyttring					3
O	Göteborg	Brännö 5:86	Stora Känsö karantänsanstalt med park	Samf. mark/FORTV byggn.				1	
O	Göteborg	Gullbergsvass 703:4, 42	Skansen Lejonet	SFV				1	
O	Göteborg	Gullö 1:25	Ragnhildsborg, ruin på Ragnhildsholmen, Säve, sö älven, ingår i kungsgård	SFV				1	
O	Göteborg	Haga 715:2	Skansen Kronan	SFV				1	
O	Göteborg	Inom vallgraven 53:16	Residenset	SFV				1	
O	Göteborg	Landsstatshuset	Landsstatshuset	SFV				1	
O	Göteborg	Lorensberg 11:2	Lorensbergsvilla	SFV					3
O	Göteborg	Lorensberg 11:4	Lorensbergsvilla	SFV					3
O	Göteborg	Lorensberg 13:1	Lorensbergsvilla	SFV					3
O	Göteborg	Lorensberg 13:2	Lorensbergsvilla	SFV					3
O	Göteborg	Lorensberg 60:1	Göteborgs universitets huvudbyggnad	SFV				1	
O	Göteborg	Vinga 1:1	Vinga fyrplats och båk	SJÖV mark och fyr/övr.äg.				1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K		
					D	1	2
O	Göteborg	Älvsborg 855:752	Nya Älvsborgs fästning	SFV		1	
O	Göteborg	Älvsborg 855:800	Oskar IIs fort	SFV		1	
O	Göteborg	Flyhov 2:2	P-plats invid Flyhovs hållristning	RAÄ arrenderar marken			3
O	Karlsborg	Vanås 1:9	Vanås fyr och brygga	SFV marken/SJÖV fyren		1	
O	Karlsborg	Vanås 1:9 och 1:4	Karlsborgs fästning, garnisonskyrkan	SFV		1	
O	Kungälv	Gamla Staden 1:10	Bohus fästning	SFV		1	
O	Kungälv	Kastellegården 1:1	Kungahälla/Kastellegården överstebooställe (fastigheten norr älven)	SFV		1	
O	Kungälv	Marstrand 5:6	Carlstens fästning	SFV		1	
O	Kungälv	Marstrand 5:7	Södra strandverket	SFV			3
O	Kungälv	Pater Nosterskären 1:1	Pater Noster fyrplats, Även Eggeskår (Sjöv) på fastigheten	SFV		1	
O	Lidköping	Läckö 1:7	Läckö kungsgård	SFV		1	
O	Lidköping	Läckö 1:7	Läckö slott	SFV		1	
O	Mariestad	Mariestad 1:5	Residenset	SFV		1	
O	Skara	Höjentorp 1:2	Höjentorp kungsgård	SFV			3
O	Skara	Klostret 20:1	Jordbruksmark nära Varnhems klosterruin (delvis gåva)	RAÄ	D		3
O	Skara	Skytten 1	Veterinärinrättningen, prebendebostad	SLU			3
O	Skövde	Askeberga 1:19	Ranstena Domarring 1, bostad (fastighetsreglering medges inte)	RAÄ			3
O	Skövde	Askeberga 1:20	Ranstena Domarring 2, skeppssättning järnåldern	RAÄ			3
O	Skövde	Klagstorp 2:2	Klagstorp herrgård	FORTV			2
O	Skövde	Skövde 5:259	Skövde garnison, kasernetablisementet P4, museum	FORTV			2

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
O	Sotenäs	Uleberg 2:142	Keberget fornborg	RAÄ					3
O	Sotenäs	Vägga Skärgård 1:1	Hällö fyr	Kommunal mark/SJÖV fyr					3
O	Strömstad	Skogar 1:5 m fl	Gamla Svinesundsbron, väg- och gränsbro	TRV				1	
O	Tanum	Grebestad 2:384	Greby gravfält	RAÄ	D				3
O	Tidaholm	Suntak 20:1	Suntaks gamla kyrka	Kronom./RAÄ förv. byggn.					3
O	Tjörn	Pilane 1:25	Pilanegravfältet	RAÄ	D				3
O	Trollhättan	Åker 10:1, Olidan 3:2	Trollhättans kanal- och slussområde, byggnation bostäder	SJÖV				1	
O	Ulricehamn	Säby 2:16	Vädersholm, ruin stormansgård	RAÄ					3
O	Vänersborg	Residenset 2	Residenset	SFV				1	
S	Eda	Edaskansen 1:1	Eda skans, ruin	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
S	Filipstad	Östra Filipstad 1:245	John Ericssons gravmonument, på kyrkogårdsmark	Församl. mark/SFV förv.					3
S	Karlstad	Falken 7	Gamla gymnasiet	SFV				1	
S	Karlstad	Örnen 3	Örnen, residenset	SFV				1	
T	Askersund	Algrenamarken 1:33, Igelbäcken 1:14	Igelbäckens Masugn	SFV					3
T	Hallsberg	Hallsbergs-Berga 1:45	Norrby gravfält 1, järnåldern	Kronomark/RAÄ förvaltar					3
T	Hallsberg	Sannahed 4:1	Norrby gravfält 2, järnåldern	RAÄ					3
T	Hallsberg	Sannahed 6:1	Norrby gravfält 3, järnåldern	RAÄ					3
T	Hallsberg	Sannahed 6:2	Norrby gravfält 4, järnåldern	RAÄ	D				3
T	Karlskoga	Villingsberg 1:2	Villingsbergs herrgård	FORTV				2	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K	D	1	2	3
T	Kumla	Hjortsberga 1:31	Lekebacken, gravfält	RAÄ	D				3
T	Örebro	Käggeholm 1:74	Käggeholms slottsruin	RAÄ	D				3
T	Örebro	Nikolai 3:5-7, 3:264	Örebro slott, residens	SFV				1	
	Hallsta-								
U	hammar	Strömsholm 1:57	Strömsholms kungsladugård	SFV				1	
	Hallsta-								
U	hammar	Strömsholm 8:1, 8:53	Ridskolan Strömsholm Kolbäck	SFV				1	
	Hallsta-								
U	hammar	Strömsholm 8:48	Tomträtt i anslutning till ridskolan	SFV har tomträtt				1	
	Hallsta-								
U	hammar	Strömsholm 8:52	Strömsholms Slott, Kolbäck	SFV/STÄ trädgården	K			1	
U	Västerås	Frövi 4:2	Frövi Överstebofäställe	SFV				1	
U	Västerås	Olympia 3, Västerås 1:213	Västerås slott, residens	SFV				1	
W	Avesta	Avesta 6:1	Avesta-Krylbo perrongtak och gångbro	TRV				1	
W	Borlänge	Stora Ornäs 1:2	Ornässtugan	SFV				1	
W	Falun	Isala S:2	Isala kungslada, Svärdsjö: vägen och monumentet	Samfällighet/SFV förv.					3
W	Falun	Isala S:4	Isala kungslada, Svärdsjö: kungsladan	Samfällighet/SFV förv.					3
W	Falun	Rankhyttan 7:1	Rankhyttans trösklada, splittrad fastighet	Skogsstyr./SFV förv. bygg.				1	
W	Falun	Residenset 1	Residenset	SFV				1	
W	Mora	Utmeland 629:1, 70:12	Wasamonumentet vid Utmeland	SFV				1	

Län	Kommun	Registerfastighet	Benämning	Ägare/förvaltare	K		
					D	1	2 3
W	Smedjebacken	Malingsbo 1:68	Malingsbo herrgård	SFV			3
X	Gävle	Bönan 5:2	Bönans fyr och lotsstuga	SIÖV			3
X	Gävle	Söder 5:1	Gävle slott	SFV		1	
X	Gävle	Söder 6:4	Gävle länsfängelse	SFV		1	
X	Hudiksvall	Enångers prästgård 5:1	Enångers gamla kyrka	RAÅ	D		3
X	Hudiksvall	Forsa prästgård 1:11	Forsa socken- och gillestuga	RAÅ			3
X	Hudiksvall	Strand 3:1	Perrongtak vid Hudiksvalls station	TRV		1	
X	Söderhamn	Skärgården 2:90	Storjungfruns fyrplats	Kommunal mark/SIÖV fyr			3
X	Söderhamn	Trönö Prästbol 2:2	Trönö gamla kyrka	RAÅ	D		3
Y	Härnösand	Residenset 1	Residenset	SFV		1	
Y	Härnösand	Utano 3:55	Hemsö fästning	SFV		1	
Y	Kramfors	Sandö 2:2, Lunde2:3:1mfl	Sandöbron, vägbro, Länsväg 323	TRV		1	
Y	Sundsval	Östermalm 1:1	2 perrongtak, stationshuset i Jernhusens ägo	TRV		1	
Z	Berg	Sanne 1:6	Sanne gravhögar, staten äger delar av gravfältet	RAÅ			3
Z	Östersund	Brunflo-Viken 2:10, Brunflo-Ånge 1:34	Brunflo f d ställverk (stationen privatägd, disponeras delvis av inlandsbanan)	TRV			3
Z	Östersund	Landshövdingen 1	Residenset	SFV		1	

Nyckel till länsbeteckningarna

AB – Stockholms län
AC – Västerbottens län
BD – Norrbottens län
C – Uppsala län
D – Södermanlands län
E – Östergötlands län
F – Jönköpings län
G – Kronobergs län
H – Kalmar län
I – Gotlands län
K – Blekinge län
M – Skåne län
N – Hallands län
O – Västra Götalands län
S – Värmlands län
T – Örebro län
U – Västmanlands län
W – Dalarnas län
X – Gävleborgs län
Y – Västernorrlands län
Z – Jämtlands län

Bakgrundsteckning

Mia Geijer

Statligt ägande av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter – bakgrund och perspektiv

Framställningen i denna bilaga utgör ett sammandrag av en längre text författad våren 2013 på utredningens uppdrag av Mia Geijer, verksam med kulturarvsfrågor vid Länsstyrelsen i Örebro. Delar av materialet har fångats upp i betänkandets bakgrundstexter kring kulturarvet och bedömningar av statens långsiktiga roll i förvaltningsarbetet, men de bedömningar och slutsatser som framförs i bilagan utgör författarens egna. För fullständiga bibliografiska uppgifter hänvisas till betänkandets förteckning över referenser.

Innehåll

Inledning

Historiska perspektiv på statens innehav

Statlig organisation och Kungl. Byggnadsstyrelsens inrättande

En marknadsanpassad förvaltning

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, hur har det bedömts?

Dokumentation och insamling

Akademisk och professionell utveckling

Bedömningar av kulturhistoriskt värde

Urvalsprocessen som följd av 1920 års föreskrifter

Ett värderingssystem under diskussion

Tillbakablick över regelverkets utveckling

PBL och miljöbalken

Stödformer för vård och levandegörande av kulturmiljöer

Det nationella kulturarvet – en smal definition och ett vitt begrepp

Vem äger de kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna?

Analys av ägarkategorier för byggnadsminnen enligt KML

Ett hållbart urval?

Inledning

Bedömningen av vad som är kulturhistoriskt värdefullt har förändrats över tid. Sådana förändringar sker i takt med att andra samhällsvärderingar förändrats men också i takt med att kunskapen om och förståelsen av kulturmiljöernas betydelse har förskjutits. Det nu befintliga beståndet av skyddade kulturmiljöer är alltså ett uttryck för vad som hittills har betraktats som så kulturhistoriskt värdefullt att det ska skyddas med stöd av nu gällande legala system. Systemet innehåller olika former av skydd för kulturmiljöer. Ett primärt syfte med framställningen nedan är att analysera förutsättningarna för hur det aktuella fastighetsbeståndet vuxit fram och sätta in det och den nu aktuella utredningen i ett vidare sammanhang.

Historiska perspektiv på statens innehav

Brister i vården och skyddet av statligt ägda historiska byggnader blev en fråga som aktualiserades med det uppvaknande historieintresset och det aktiva historiebruk som följde i spåren av romantiken under 1800-talets första hälft och accentuerades ytterligare av 1800-talets framväxande nationalistiska strömningar.¹ Detta historieintresse gick, som många forskare påpekat, hand i hand med det som i dag brukar benämnas uppfattning av modernitet, en upplevelse av det historiska som ett avgränsat då och samtiden och framtiden som ett framåtsyftande flöde, något som väsentligt skilde sig från det historiska. De historiska minnesmärkena blev fysiska referenspunkter och de kom, liksom den framväxande historievetenskapen och historiebruket, att användas i uppbyggnaden av föreställningar om de moderna nationalstaterna.² Det är med denna bakgrund som en monumentvårdande rörelse i modern bemärkelse växer fram.

Intresset för vård av monument och senare kulturmiljöer i Sverige är en del av en större Europeisk rörelse. Förebilderna hämtades i ett tidigt skede främst från Frankrike och Tyskland och senare även från Italien, England och Österrike.³ I Frankrike tog staten tidigt ett aktivt grepp om monumentvården, som en reaktion

¹ Hobsbawm, E. (1990). Beträffande dessa strömningars betydelse för vård av historiska monument i Sverige under 1800-talet, se Geijer, M. (2007).

² Anderson, B. (1993), Murphy, K. (2000).

³ Kåring, G. (1992), Miller Lane, B. (2000) och Arrhenius, T. (2003).

mot den förstörelse som gått fram över kyrkor och slott under revolutionsåren.⁴ Monumentvården blev ett led i centraliseringen av den franska staten. Centralmaktens kulturpolitiska ambition var att bygga upp en nationell identitet baserad på fysiska uttryck för landets kulturella utveckling.⁵ En så framskjuten position kom aldrig den kulturminnesvårdande uppgiften att få inom den svenska statsförvaltningen. Utmaningen i utvecklingen av det svenska legala systemet för vården av kulturmiljöer har varit att åstadkomma balans mellan ett offentligt initiativ motiverat av allmänintressen, och privata intressen. Under en stor del av den period då en systematisk vård och sedermera även en legal grund existerat, har syften varit nära sammanlänkade med i tur och ordning patriotiska, pedagogiska, vetenskapliga och identitetsskapande syften. I dagens kulturpolitik betonas också demokrati och allas delaktighet. De samhällsekonomiska perspektiven blir också allt påtagligare i kulturmiljövårdens arbete.

Inom Överintendentensämbetet fanns tidigt en nära sammanlänkning mellan arkitekturfostran och konst- och kulturhistoriska uppdrag genom kopplingen till Konstakademien och den museala uppgiften att vårda Kongl. Museets samlingar, vilken upphörde först 1866, då Nationalmuseet skildes från ämbetet. Under 1800-talet utvecklades ett starkt intresse för historiska byggnader inom ämbetet, vilket inte minst påverkades av arkitekternas erfarenheter från resor i Europa, där restaureringar av slott och kyrkor blivit till viktiga nationella manifestationer under 1800-talets första hälft. Många av de arkitektstudenter som genom stipendier fick möjlighet att genomföra studieresor i Europa kom att under någon period tillbringa tid vid Ecole de Beaux Art i Paris. Därmed kom också den franska synen på de historiska byggnadernas betydelse för byggandet av en nationell identitet att bli väl bekant för ett ledande skikt av svenska arkitekter. Erfarenheter av monumentvård inhämtades också från andra europeiska länder, till exempel Tyskland och Italien. Genom främst press och litteratur följdes också den Engelska utvecklingen, vilken skiljer sig från den centralistiskt dominerade Franska genom sin betoning av det privata initiativet.⁶ Ämbetet hade sedan tidigare erfarenheter av de kyrkoombyggnader som granskades inom ämbetet.⁷ Men uppgiften sågs inte i första

---

⁴ Murphy, K. (2000), Arrhenius, T. (2003).

⁵ Murphy, K. (2000).

⁶ Tatcher, M. (2012).

⁷ Geijer, M. (2004) och (2007).

hand som ett kulturvårdande uppdrag. Ambitionen var att åstadkomma en god arkitektur med staten och offentligheten som föredöme.⁸

År 1849 ställdes statens byggnader i landsorten under Överintendentsämbetets överinseende. De hade tidigare förvaltats av kammarkollegiet. Följande år fick ämbetet ansvar för kronans magasinsbyggnader.⁹ Därmed ökade ämbetets möjligheter att verka för vården av några av de byggnader som, i enlighet med samtidens offentliga historiebruk, betraktades som centrala monument. Bland dessa intresserade sig ämbetet främst för vasaslotten i Vadstena och Kalmar, men också de övriga vasaslotten.¹⁰ Vasaminnena i Dalarna hade redan under 1700-talet tillerkänts sin betydelse och därpå följande ekonomiska förutsättningar för vård. 1851 sammanfördes de olika anslagen samman och även vasaminnena hamnade bland Överintendentsämbetets förvaltningsobjekt.

Restaureringsverksamheten i Sverige, varav kyrkoärenden utgjorde merparten, ökade under senare delen av 1800-talet.¹¹ Sedan 1867 hade Vitterhetsakademien möjlighet att genom riksantikvarien yttra sig i dessa ärenden. Det tog sig främst uttryck i ett intresse för arkeologiska aspekter samt för medeltida arkitektur och konsthantverk. Andelen profana restaureringar var ännu liten och helt och hållet en angelägenhet för Överintendentsämbetet. 1887 gav Överintendentsämbetet ut *Allmänna anvisningar rörande kyrkobyggnader*. Texten behandlade såväl ny-, som om- och tillbyggnadsfrågor. Ett avsnitt berör restaurering av kyrkobyggnader och kan ses som en deklaration av Överintendentsämbetets officiella synsätt i restaureringsfrågan. Det kunde också i viss mån tillämpas på profan bebyggelse.

Monumentens funktion som samlande nationella symboler började allt tydligare göra sig gällande, varför deras restaurering blev en angelägenhet som inte bara berörde de till Överintendentsämbetet knutna arkitekterna.¹² Kulturhistoriskt bildade akademiker började ha synpunkter på arkitekternas arbete. Uppvärderingen av den nationella identitet som knöts till monumenten ledde till att kritik också levererades från litteratörer och historiker, vilka utifrån denna synvinkel hade synpunkter på restaureringarnas omfattning

⁸ Mellander, C. (2008).

⁹ Exempelvis användes delar av Vadstena och Örebro slott som magasin. I Örebro och Kalmar slott fanns vid denna tid fängelselokaler.

¹⁰ Geijer, M. (2007).

¹¹ Fernlund, S. (1982), Mellander, C. (2008).

¹² Wetterberg, O. (1992), Geijer, M. (2007).

och inriktning. Sannolikt fanns en genklang från den europeiska debatten, även om de öppna referenserna ännu var få.¹³

Vid inträdandet av 1900-talet förändrades debattens inriktning i viss mån genom att den allt mer kom att fokusera på lagstiftning och myndighetshandling. Drivande i denna debatt var inledningsvis Ferdinand Boberg som år 1900 skrev ett inlägg till Konstakademien.¹⁴ Bobergs skrivelse bidrog till att Konstakademien författade en *Underdånig skrivelse i restaureringsfrågan* år 1902, vilken inlämnades till Kungl. Maj:t.¹⁵ Konstakademien efterlyste bland annat upprättandet av en lista över landets kulturhistoriskt intressanta byggnader enligt fransk förebild. Överintendentsämbetet anmodades att svara på Konstakademiens ovan nämnda skrivelse men något yttrande lämnades aldrig. I stället inlämnades byggnadsminnesvården i ett större frågepaket. Däremot yttrade sig Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien och Riksantikvarien gemensamt över Konstakademiens skrivelse och framhöll att de fornminnesvårdande uppdragen som ålåg akademien och Riksantikvarien redan omfattade merparten av det Konstakademien åsyftade.¹⁶ Upprättande av register och arkiv över kulturhistoriskt intressanta byggnader ålåg Riksantikvarien och var stadd under ständig utvidgning, hävdade man. Det legala skyddet berördes inte i detta utlåtande.

Debatten bidrog till att långvariga utredningar om organisation, vård och förvaltning av kulturhistorisk egendom och det statliga byggnadsväsendet tillsattes. Även riksdagen och dess revisorer påtalade vid den här tiden behovet av en planmässig tillsyn över statens byggnadsverksamhet. En för Överintendentsämbetet och Vitterhetsakademien gemensam kommission tillsattes år 1907 i syfte att förenkla handläggningsprocessen och tydliggöra ansvarsfördelningen.¹⁷ Under de följande åren lämnades en rad förslag som resulterade i två parallella utredningar, vilka pågick 1913 till 1921. En viktig fråga i sammanhanget var vilken myndighet som skulle ha överinseendet över de byggda monumentens förvaltning och vård. Huvudalternativen var att den tekniskt/arkitektoniska kompetenta statliga byggnadsmyndigheten eller riksantikvarien, som då

---

¹³ Ljungström, L. (1987), Wetterberg, O. (1992), Geijer, M. (2004) och (2007).

¹⁴ Boberg, F. (1900).

¹⁵ Kongl. akademien för de fria konsterna (1902).

¹⁶ Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademiens Månadsblad 1907, s. 296–313.

¹⁷ Som underlag för arbetet sammanställde Sigurd Curman uppgifter om kulturminnesvårdens organisation, lagstiftning samt dess bakgrund i ett antal europeiska länder. Geijer, M. (2004), s. 30.

behövde ett ämbetsverk till sitt förfogande. Bristerna i den befintliga organisationen var emellertid uppenbara för alla. I den proposition som föregick Överintendentsämbetets ombildande konstaterades: "...att de vid så gott som varje byggnadsminnesvårdande åtgärd samverkande kulturhistoriska och arkitektoniska insikterna äro i det hela förlagt till olika myndigheter, vilka i sin nuvarande form icke äro så inrättade, att ett verkligt fruktbarande samarbete alltid utan svårighet kan anordnas."¹⁸

Statlig organisation och Kungl. Byggnadsstyrelsens inrättande

Förvaltningsfrågan löstes genom Överintendentsämbetets ombildning till Kungliga Byggnadsstyrelsen år 1918.¹⁹ Inom ramen för det nya ämbetsverket skulle en särskild byrå för vården av kulturhistoriskt värdefulla byggnader inrättas, den Kulturhistoriska byrån. Chef för denna byrå var inledningsvis Sigurd Curman. Ramarna för byråns verksamhet var oklara och många av de potentiellt värdefulla byggnaderna låg inom andra myndigheters förvaltning. Beträffande samarbetet mellan Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet framhölls att principerna för detta skulle fastställas i myndighetsinstruktionerna. Riksantikvarieämbetet blev egentlig myndighet först några år in på 1930-talet.

I propositionen, som baserats på utredningen *Sakkunniga för omorganisation och löneroglering av Överintendentsämbetet med mera*, redogjorde departementschefen för de farhågor som flera förvaltande myndigheter uttryckt i remissvaren inför de krav på en organiserad monumentvård som de sakkunniga ställt. Flera myndigheter framhöll att det inte ingick några eller endast ett fåtal byggnader av kulturhistoriskt värde i deras fastighetsbestånd. Tillgodoseendet av de kulturhistoriska kraven skulle kunna leda till så stort inkräktande på förfoganderätten, att de aktuella byggnaderna inte skulle kunna användas till praktiska ändamål. Åtgärder som krävdes för vården av byggnaderna skulle bli allt för betungande och kunna leda till att deras karaktär förändrades.

Som en följd av 1920 års *kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet* inleddes Byggnadsstyrelsens inventering av statliga byggnader med kulturhistoriskt värde.²⁰ Arkitekten och

---

¹⁸ Prop. 1917:258, s. 40 ff.

¹⁹ Wetterberg, O. (1992), Geijer, M. (2004).

²⁰ Geijer, M. (2004) och (2012).

konsthistorikern Martin Olsson fick uppdraget att utföra inventeringen, vars fortskridande hämmades av en ständig medelsbrist.²¹ Remissförfarandet kring Martin Olssons förslag illustrerar, liksom tidigare remissen kring 1915 års utredning om Överintendentsämbetets omorganisation med därpå följande proposition (1917:258), att det fanns ett omfattande motstånd bland de statliga myndigheterna att betrakta dess innehav som kulturhistoriskt värdefullt. Ett sådant erkännande förknippades med inskränkningar i möjligheten till att rationellt bruka bebyggelsen. År 1935 fattades det första beslutet, att närmare 300 statligt ägda fastigheter skulle förklaras som byggnadsminnesmärken.

Omkring 1920 började Ståthållarämbetet regelmässigt remittera generalplaner för de kungliga lustslottens vård till Byggnadsstyrelsen. När flera av dessa blev statliga byggnadsminnen fick Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet en författningsmässig insyn i ärenden som berörde dessa slott. År 1945 inrättades slottsbyggnadernas delfond, under Byggnadsstyrelsens förvaltning. Det innebar att Byggnadsstyrelsen hade direkt insyn i den ekonomiska fördelningen för de underhålls- och restaureringsföretag som företogs vid de kungliga lustslotten.

Expansionen av de statliga myndigheterna under 1900-talet ledde till att Byggnadsstyrelsens roll som lokalförsörjningsverk successivt kom att dominera styrelsens verksamhet. Trots 1960-talets ambitioner, att utveckla normer för hanteringen av kulturhistoriskt intressant bebyggelse, blev dessa frågor i allt högre grad marginaliserade inom styrelsen. Den rationella förvaltningshänsynen kom att dominera och den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen inom styrelsens förvaltning framstod allt mer som udda och som en belastning. Omorganisationen av Byggnadsstyrelsen år 1967 innebar att K-byråns handläggningsansvar för de statliga byggnadsminnena överfördes till Riksantikvarieämbetet. Därmed utökades Riksantikvarieämbetets tillsynsroll beträffande kulturhistorisk bebyggelse. Byggnadsstyrelsen bereddes tillfälle att yttra sig i restaureringsfrågor i egenskap av arkitektonisk och byggnadsteknisk expertis, medan Riksantikvarieämbetet blev ansvarig myndighet. Genom sin förvaltande funktion spelade dock Byggnadsstyrelsen även fortsättningsvis en mycket viktig roll i vården av de statliga byggnadsminnena. Byggnadsstyrelsen ville även överta förvaltningen av de kulturhistoriska byggnader som

---

²¹ Geijer, M. (2012).

ägdes av Vitterhetsakademien. Vitterhetsakademien tvingades att söka medel för varje enskild åtgärd, medan Byggnadsstyrelsen hade årsanslag för sina byggnaders vård. De berörda byggnaderna och ruinerna kom dock att ligga kvar hos Vitterhetsakademien men under 1980-talet överfördes flertalet av dem till Riksantikvarieämbetets förvaltning. I detta bestånd finns bebyggelse som inte klassats enligt FSBM eftersom det ansetts vara ett fullgott skydd att de förvaltats av Riksantikvarieämbetet.

Under stora delar av 1960-talet pågick utredningar som på olika sätt berörde frågan om organisationen kring de statliga byggnadsminnesmärkena. Förutom ovan nämnda förändring i organisation innebar det också att kulturpolitiska mål, vilka infattade arbetet med de statliga byggnadsminnesmärkena, fastställdes för första gången år 1974. Naturligtvis hade syftet med att bevara historiskt och kulturhistoriskt viktiga byggnader indirekt formulerats vid tidigare tillfällen men en uttalad målsättning för bevarandearbetet hade dittills saknats. Även utredningen *Kulturhistorik bebyggelse – värd att vårda* innehöll resonemang som rörde statligt ägd och förvaltd kulturhistorisk bebyggelse samt resonemang rörande statens ansvar för kulturhistorisk bebyggelse i en vidare bemärkelse.²²

1989 ersattes bestämmelserna om de statliga byggnadsminnesmärkena enligt 1920 års kungörelse med *Förordningen om statliga byggnadsminnen*, FSBM. 1920 års kungörelse skulle även fortsättningsvis tillämpas för statliga byggnadsminnesmärken som skyddats enligt den äldre författningen intill dess att regeringen beslutat om skyddsföreskrifter. Detta arbete är ännu inte helt slutfört. Lagändringen föregicks av en proposition år 1987. I denna betonades vikten av att vård och bevarande också förenades med en god kontinuerlig användning. FSBM kompletterades 1995 med en paragraf vilken möjliggör att statliga fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värde kan skyddas i sin helhet. Därmed skulle den tidigare tendensen till ”frimärksurval” stävjas.

En marknadsanpassad förvaltning

Vid ingången av 1990-talet var Byggnadsstyrelsen en gigantisk organisation. Efterhand hade lokalansvaret för den växande statliga verksamheten inneburit att nya byggnadstyper, t.ex. polishus, kriminalvård, tull, universitet och högskolor tillkommit över hela

---

²² SOU 1979:17.

landet. Tungroddheten ledde till beslut om utredningar kring Byggnadsstyrelsens framtid, vilka initierades i slutet av 1980-talet och som resulterade i radikala förändringar år 1993. Ett uttalat mål för de bolagiseringar som föreslogs var en strävan att renodla olika verksamheter samt att finna lämpliga associationsformer för olika sorters statliga engagemang. I klartext innebar detta att de skilda verksamheterna inte längre skulle ägna sig åt lokalförvaltning. Fastighetsförvaltningen skulle övergå till affärsdrivande verk, specialiserade på olika lokalkategorier. De statliga verksamheterna skulle betala marknadsmässiga hyror för de lokaler de disponerade. Reformens avsikt var alltså att en stor mängd byggnader, vilka ditills förvaltats inom olika statliga myndigheter, skulle överföras till statliga förvaltningsbolag.

Bland statens byggnader och framför allt bland de statliga byggnadsminnena fanns ett antal anläggningar vars vård och förvaltning ansågs kräva specialkompetens. Det gällde i synnerhet de byggnader som förvaltades av Domänverket, Vattenfallsstyrelsen, Byggnadsstyrelsen och Fortifikationsförvaltningen vilka berördes av 1992 års proposition och 1993 förvaltningsförändringar. Oktober 1993 upphörde Byggnadsstyrelsen och ersattes av två verk, Statens lokalförsörjningsverk och Statens fastighetsverk, SFV samt två bolag, Vasakronan och Akademiska hus. Fortifikationsförvaltningens uppdrag som militärt fastighetsförsörjningsverk renodlades genom omvandling till Fortifikationsverket.

Redan inför bildandet av Statens fastighetsverk slogs det fast att det byggnadsbestånd som den nya myndigheten skulle förvalta var av mycket speciell karaktär:

”Byggnaderna måste sålunda förvaltas, vårdas och underhållas på ett sätt som gör att de bevaras såsom uttryck för gångna tiders byggnadskonst, både upplevelsemässigt och materialtekniskt. Det innebär att SFV i sin förvaltningsorganisation måste ha kunnande om äldre tiders hantverk, sätt att bygga och genomföra ett fortlöpande underhåll samt förmåga att tillämpa dessa kunskaper på byggnaderna.”²³

Det urval som kom att utgöra ”Det nationella kulturarv” som skulle förvaltas av Statens fastighetsverk föregicks av en förhandlingsliknande situation, där Riksantikvarieämbetet var en aktiv part.²⁴ Ambition att göra ett vetenskapligt urval av ett nationellt arv som antyds i propositionen kom i verkligheten att motverkas av

²³ SOU 1992:79, s. 113.

²⁴ Intervju av Margareta Björnstad, genomförd och protokollförd av M. Geijer 2003-11-10.

ekonomiska realiteter. Fastigheter som kunde tänkas generera överskott ställdes mot sådana som skulle kunna bli svåra att använda för det moderna samhällets behov. Riksantikvarieämbetet verkade för att fastigheter som skulle kunna tänkas kräva särskild kompetens för vård och förvaltning skulle komma under den nya myndighetens förvaltning.

Många statliga byggnadsminnen, de kungliga slotten, vasa-slotten, de stora fästningarna och andra historiska monument kom att förvaltas av Statens fastighetsverk. Dessutom omfattades de statliga kulturinstitutionernas, såsom Kungl. Operans och Dramatens fastigheter, kärnområdena av universiteten i Uppsala och Lund, statens fastigheter i utlandet samt vissa markområden, till exempel Kungl. Djurgården, av Fastighetsverkets förvaltning. Fastighetsverket fick därmed en tung kultur- och kulturmiljövårdande roll som förvaltare av kulturhistoriskt värdefulla egendomar samt som hyresvärd för många kulturinstitutioner. Samtidigt slogs det fast att en målsättning med Fastighetsverkets organisation var ökad effektivisering och marknadsmässig anpassning. För den del av myndighetens förvaltningsobjekt som omfattades av statligt byggnadsminnesskydd förenades dessa förutsättningar med krav på hänsyn till de kulturhistoriska värdena. Till Fastighetsverkets bestånd fördes också en mängd fastigheter som inte i första hand kommit till verket för att de innehöll kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, till exempel kronoholmarna och renbetesland.²⁵

De statliga byggnadsminnen som överfördes till de nybildade statliga bolagen omvandlades till byggnadsminnen enligt KML men kom samtidigt att förvaltas av organisationer vars verksamhet primärt genomsyrades av ekonomiskt-rationella överväganden och inte av kulturmiljöhänsyn. Senare har även bolagisering skett av fastigheter med anknytning till kommunikationsområdet. Järnhusen bildades 2001. De fastigheter som ansågs ha direkt samband med järnvägsverksamheten hade redan 1988 avskilts från beståndet för att förvaltas av Banverket. Därmed kom en rad fastigheter från järnvägsverksamheten med kulturhistoriskt värde att ingå i det 2009 bildade Trafikverkets förvaltning. Så sent som 2010 överfördes fastigheter med anknytning till flyget till ett nybildat bolag, Swedavia AB. Vid denna överföring berördes det statliga byggnadsminnet Bromma flygplats, vilket överfördes till KML.

---

²⁵ Även inom dessa fastigheter kan dock finnas värdefulla kulturmiljöer, t.ex. fornlämningar, spår av jakt, fiske, odlingsspår, renskötsel, platser med anknytning till immateriella traditioner samt bebyggelse som ännu inte utvärderats ur kulturmiljöperspektiv.

Inom ramen för statens organisation finns myndigheter, affärsdrivande verk och bolag som förvaltar kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som uppmärksammas i lokala eller regionala bebyggelseinventeringar. Vidare finns med stor sannolikhet ytterligare bebyggelsemiljöer som ännu inte utvärderats i sådana sammanhang. Bland det statligt ägda fastighetsbeståndet finns med andra ord sannolikt bebyggelse som representerar så stora kulturhistoriska värden att de kan bli aktuella för framtida förklaring som statliga byggnadsminnen eller byggnadsminnen enligt KML.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, hur har det bedömts?

Som framgår av bakgrundsteckningen ovan har vissa byggnader successivt kommit att betraktas som kulturhistoriskt värdefulla. I texter kring kulturarv och i diskussioner inom de yrkesgrupper som successivt inlemmas i den offentliga kulturarvsförvaltningen framställs begreppet kulturhistoriskt värde ofta som något självklart, inneboende hos bebyggelsen eller i landskapet. Det samma kan sägas också för språkbruket inom andra grupper som engagerat sig i frågor rörande kulturarvet. Men vad har ansetts vara kulturhistoriskt värdefullt, kan objekt ha inneboende värden och vem har haft makt att definiera vilka byggnader, bebyggelsemiljöer som betecknats som kulturhistoriskt värdefulla?

Det är svårt att hitta tydliga definitioner på vilka byggnader som i olika tider har ansetts som kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Det är i den praktiska hanteringen av viss bebyggelse och i de handlingar som utformats i samband med hanteringen av denna bebyggelse som viss ledning kan ges i fråga om vad som har ansetts kulturhistoriskt värdefullt. Det finns också uttryck för värderingar i de debatter och diskussioner som fördes med anledningen av frågor kring vård och skydd. Nedan återges därför i stora drag grunden för kulturarvsförvaltningens tillkomst men också de debatter som påverkade den legala och organisatoriska tillämpningen, samt de värdegrunder som kan skönjas i debatt och i historiebrukets praktik.

Intresset för kulturarvet i fysisk form och synen på vad som kan betraktas som kulturhistoriskt värdefullt har växt fram och förändrats under en lång process. I ett inledande skede var det en mindre grupp i samhällets ledande intellektuella kretsar som engagerade sig för kulturarvet. Det var i dessa kretsar som en kanon

kring kulturarvets fysiska uttryck först började göra sig gällande. Framväxten av det byggda kulturarvets kanon i Sverige kan sägas vara parallell med utvecklingen av konst- och arkitekturhistoria som humanistisk vetenskap, sprungna ur ämnet estetik.²⁶

Uppfattningen att kulturarvet är något som ska vårdas och skyddas som värdefullt brukar också kopplas samman med att en ny uppfattning av förhållandet till historien växte fram i den moderniseringsprocess som präglade det västerländska samhället från slutet av 1700-talet. Med de agrara och industriella revolutionerna som inleddes under 1700-talets senare del och intensifierades under 1800-talet förändrades samhällsbildningarna i snabb takt. Det förflutna idealiserades och ställdes i kontrast till tidens snabba omvälvningar. Äldre tiders samhälle, eller snarare uppfattning om detta, blev en referenspunkt. Intresset för medeltidens arkitektur och samhällsform var en tydlig reaktion mot industrialisering och proletarisering. I Sverige framstod vid början av 1800-talet idén om den fria allmogen som en viktig utgångspunkt för nationsbygget. Bildandet av Götiska förbundet år 1811 markerar inledningen på en intellektuell process som snart fick politiska uttryck där kulturarvet spelade en framträdande roll.²⁷

Det fanns alltså en stark politisk underton i dessa resonemang. Götiska förbundets bildande kopplas ofta samman med den svenska stormaktens definitiva fall genom förlusten av Finland år 1809. Samtidigt innebar regentskiftet en vändpunkt i det politiska livet. Återupplivande av myter och historiska tilldragelser blev ett led i ett program för att stärka den nationella känslan och inom landets nya gränser återuppbygga den förlorade stormakten.²⁸ Flera av Götiska förbundets medlemmar var historiker eller fornforskare. När förbundets medlemmar successivt etablerade sig som akademiker, tjänstemän och politiker förstärktes historievetenskapens position som en politisk viktig vetenskap. De historiska byggnaderna blev viktiga i många länders nationsbygge, just därför att de var de platser för tilldragelser som ansågs viktiga i det som uppfattades vara nationens historia.²⁹ Byggnader kan därmed sägas ha tillmätts symbolvärden som fungerade på motsvarande sätt som de traditioner som vid samma tid skapades och återskapades för att framkalla känslor av nationell gemenskap. Dessa traditioner upp-

²⁶ Se vidare Edman, V. (2012).

²⁷ Hillström, M. (2006), s. 57 ff.

²⁸ Esaias Tegnér's dikt Svea från 1811 illustrerar denna strävan.

²⁹ Restaureringen av Vasalotten har en nära koppling till samtidens historieskrivning, se vidare Geijer, M. (2007). Se även Edman, V. (2012).

fattas i sin tur i dag som immateriella kulturarv med lång kontinuitet.³⁰

Dokumentation och insamling

1800-talets intresse för allmogens traditioner och byggnadsskikt är ytterligare exempel sprungna ur samma källa. En period av dokumentation och insamling inleddes i syfte att rädda spillrorna av en värld som snart befarades vara försvunnen för alltid. Folklivsforskningen växte fram inom det humanistiska fältet som projicerade sitt intresse mot lokalsamhället. Folklivsforskningen fick starkt fäste inom en borgerlig medelklass och flera enskilda fornforskare trädde in på arenan. Runt om i Sverige bildades fornminnesföreningar vars syften, vid sidan om omhändertagandet av arkeologiska fynd, var att samla in hantverk och traditioner från allmogen. Även byggnader samlades in. Enskilda personer satsade enorm energi och ansevärdiga summor på att rädda det förflutna in i sam- och framtiden. De främsta exemplen i Sverige är Artur Hazelius uppbyggnad av Skansen och Nordiska museet samt hans motsvarighet i Södra Sverige, Georg J:son Karlin som byggde upp Kulturen i Lund.³¹ I de värderingar som låg till grund för deras insamlade tankar om hantverkstradition och hantverkskvalitet ställas i kontrast till den arkitekturhistoriska kanon och den konstnärliga kvalité som inom konsthistoriens utgick från estetiska värderingar.

Det är intressant att notera att en spänning mellan statliga och ideella intressen i historiens- och monumentens bruk alltså etablerades redan i det tidiga 1800-talet. Flera exempel visar att kritik mot statens hanterande av vad som uppfattades som historiska monument framfördes av ideella, lokala eller regionala representanter eller organisationer förekom parallellt med den organisatoriska framväxten av en offentlig kulturarvsförvaltning. Synpunkterna fångades med tiden upp i de organisatoriska strukturerna. Även folklivsforskningen akademiserades.³² Förändringar i värderingarna av vad som var historiskt och kulturhistoriskt värdefullt uppstod i detta gränssnitt. Inom den statliga sektorn kom expertsynen, arkitektens och senare antikvariens syn att vara vägledande. När det gäller de statligt ägda och förvaltade kultur-

³⁰ Anderson, B. (1993).

³¹ Se exempelvis Hillström, M. (2006), Jönsson, B. E. (2008) och Bäckström, M. (2012).

³² Geijer, M. (2004), s. 80 ff.

miljöerna kom de professionella experterna att dominera scenen med en vetenskaplig bas i de humanistiska ämnena estetik/konstvetenskap, etnologi och arkeologi samt av den estetiskt och tekniskt skolade arkitektkåren.

I Götiska förbundets program ingick upprättandet av en modern kulturarvsförvaltning.³³ Den äldre tradition av kulturarvsförvaltning som fanns i landet upplevdes som förstelnad. Götiska förbunden som ideell sammanslutning utmanade de statliga funktionerna. De i förbundet ingående personerna kom dock med tiden att inlemmas i statliga funktioner som ämbetsmän och historieskrivare. De blev en del av den struktur som de kritiserade men därmed också en kraft för de nya strömningarnas förankring i ett politiskt etablissemang.

Grunden för den förstelnade monumentvård som angreps var 1666 års Placat. De monument som åsyftades i denna var lämningar från en forntid och förslutenhet vars myter användes som led i en storsvensk propaganda. Betoningen låg på storslagna fornlämningar och ruiner av medeltida borgar och kyrkor. 1686 års kyrkolag kan möjligen sägas vara historievårdande i sitt syfte genom dess åberopande av historiska minnen, vilka skulle förtecknas och vårdas.³⁴ Genom 1776 års förordning angående Publique byggnader skaffade sig staten kontroll över det offentliga byggandet, oavsett vem som var ägare och byggherre. Med stöd av denna förordning granskades kyrkoombyggnader och med tiden även restaureringar av Överintendentsämbetet innan de överlämnades för kungligt godkännande men det saknades kulturvårdande ambitioner. Med 1828 års *Förordning angående forntida Minnesmärkens fredande och bevarande* utfärdats ökade den statliga insynen i kyrkobyggnadsfrågorna ytterligare. Men innehållet i de beskrivningar av kyrkorna som skulle upprättades reglerades inte utan överlämnades till prästernas godtycke. Att kyrkorna på ett tydligare sätt nu omfattades är dock ett uttryck för att de nu började uppfattas som så värdefulla att en lagreglering var av nöden. Anmodan om upprättande av beskrivningar inför rivning och ombyggnader upprepades i ett cirkulär år 1840. Syftet var nu att skaffa underlag för de centrala verkens bedömning. Från 1867 fick Vitterhetsakademien i uppdrag att granska kyrkoärendena, men i lagtexten framgår att det rörde sig om skydd för äldre kyrkor med egenartat byggnadsskick, ålderdomliga arkitektonisk former eller målningar.

³³ Hillström, M. (2006), s. 57 ff.

³⁴ Fernlund, S. (1982), s. 22.

Även om de profana byggnaderna inte kunde skyddas finns exempel på enskilda initiativ för deras skydd och vård vilket illustrerar att de ansågs bevarandevärda. Genom historiekulten kring Gustav Vasa uppvärderades Vasaminnena i Dalarna redan under 1700-talet. Med tiden tog staten sitt ekonomiska ansvar. Genom de organisatoriska förändringarna i de statliga byggnadernas förvaltning omkring år 1850 lades en stor del av detta bestånd under Överintendentsämbetets överinseende. Därmed fanns förvaltningsmässig grund för en mer långtgående vård, vilket kom till uttryck i de första stora statliga restaureringsprojekten i Vadstena och Kalmar. De argument som brukades för att genomföra dessa restaureringar var både historiska och arkitekturhistoriska.³⁵

I en artikel införd i *Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik* år 1853 framhölls att byggnader bör bevaras "... såsom måttstock för den bana konsten genomgått; eller därför, att de på ett eller annat sätt stå i sammanhang med landets eller ortens historia, eller och med förgångna seder och bruk".³⁶ I någon mån ger denna artikel ledning till förståelse för vad som vid denna tid kunde räknas som monumentvård.³⁷ Den kan tolkas som ett tidigt uttryck för tillämnning av ett etnologiskt perspektiv, vid sidan av historiska och konsthistoriska skäl för bevarande och vård.

Även i motiven till förändringen i fornminnesförordningen 1867 anges ett "etnologiskt" skäl. I det här fallet är det exempel på högtstående hantverk, som vid sidan av historia och historien om de bildande konsterna (arkitektur och konst) skulle föranleda skydd. Fornminnesskyddet skulle därmed utsträckas till ett kulturminnesskydd. I praktiken tycks tillämpningen av sådana perspektiv tillhöra en senare del av 1800-talet med det vaknande intresset för allmogens byggnader och konsthantverk. Vad som i den ovannämnda artikeln menades med äldre framgår inte. Men merparten av de monument till vilka restaureringsintresset vid denna tid utsträckte sig härrörde från medeltid eller åtminstone vasarenässansen. Vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Örebro 1871 framhöll en talare att det var angelägenhet att öka kunskapen om monumentens historiska och, anmärkningsvärt nog, ekonomiska värde. Det senare förklaras av att en diskussion uppstått kring huruvida offentliga minnesmärken skall ägas av staten eller enskilda ägare, en

---

³⁵ Geijer, M. (2007).

³⁶ *Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik* (1853).

³⁷ *Ibid.*

diskussion som också påverkade den några år tidigare genomförda lagreformen.³⁸

De historiska argumenten för att betrakta byggnader som bevarandevärde svarar tydligt mot de byggda monumentens funktion som samlande nationella symboler. Det var statens och makt-havarnas historia som dominerade historieämnet.³⁹ I historieverken var de mest framträdande perioderna unionsupplösningens och vasaättens tid, då nationalstaten Sverige började få tydliga konturer samt stormaktsperioden. Att historieskrivningen var en viktig grund för ett bredare intresse för historiska byggnader illustreras genom de många topografiska verk och vägledningar för turister som gavs ut från mitten av 1800-talet och framåt där byggnader med anknytning till dessa perioder avbildades, vid sidan av äldre monument och nymodiga, tekniska landvinningar. Den inhemska turismen underlättades allt mer genom de allmänna kommunikationernas utbyggande. Bland de statligt förvaltade byggnaderna som blev föremål för turisternas intresse märks just vasaminnena och vasaslotten. Därmed kunde allmänintresset av bevarande av de historiska byggnaderna sägas öka.

Vid Byggnadssamfundets sammanträde i februari 1883 behandlades bristen på ”vörndnad” för ”vårt lands mera konstnärliga produkter på husbyggnadsområdet”, vilken yttrade sig i såväl rivning som förstörelse av de historiskt och kulturhistoriskt intressanta byggnadernas karaktär.⁴⁰ Fokus låg alltså på den konstnärliga kvalitén men den vörndnad som efterlystes skulle kunna översättas i ett ”pietetsmotiv”.⁴¹ De emotionella motiven för bevarande hör till en annan kategori än de vetenskapliga, men de gav sannolikt en större genklang hos en bredare allmänhet än de vetenskapliga argument som hävdades från expertsamhället.

I överintendentsämbetets vägledning i kyrkobyggnadsfrågor från 1887 framhålls de arkitekturhistoriska och arkitektoniska aspekterna. Det var dessa som borde återupprättas med hög arkitektonisk kompetens.⁴² Skriften utgör på så sätt en legitimering för Överintendentsämbetets inblandning i kyrkoärendena i synnerhet men den syn på restaureringsfrågan kan också sägas gälla för

³⁸ Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, band 1, ”Svenska Fornminnesföreningens andra årsmöte i Örebro den 19–21 juni 1871, s. 114 ff.

³⁹ I historisk tidskrift publicerade Hans Hildebrand år 1882 en artikel där han definierade skillnaden mellan historia och kulturhistoria. I skriften anas ett polemiskt drag, riktat mot August Strindbergs historieverk om Svenska folket, vilket utkom 1881–1882.

⁴⁰ Teknisk Tidskrift (1883), s. 57.

⁴¹ Se t.ex. Wetterberg, O. (1992), s. 94 ff.

⁴² Överintendentsämbetet (1897).

ämbetets uppfattning i vården av profana, kultur- och historiskt värdefulla byggda monument.

Akademisk och professionell utveckling

Kring sekelskiftet 1900 blev konsthistoria ett självständigt ämne och därmed kunde argument framföras med vetenskaplig tyngd. Även etnologiska och arkeologiska argument för bevarande framfördes med större kraft än tidigare på grund av ämnens växande akademiska status. De kulturhistoriskt bildade krafterna började mot slutet av 1800-talet allt oftare ha synpunkter på arkitekternas arbete. Både de svenska arkitekterna och kulturhistorikerna var under 1800-talets senare del och det tidiga 1900-talet inne i professionaliseringsprocesser, där frågan om de historiska byggnadernas vård var en av många frågor.⁴³

För arkitekterna hade monumentvården också en viktig betydelse utöver historiska och kulturhistoria. Kritiken mot arkitekturens beroende av utländska förebilder ökade i takt med att nationalistiska strömningar stärkte sitt grepp över kulturdebatten. De äldre byggnaderna ansågs kunna fungera som förebilder för skapande av en nationell byggnadskonst. Att ägna sig åt närstudier av äldre monument gav byggnadstekniska insikter och estetiska influenser till nyskapande arkitektur. De estetiska skälen för monumentvården blev därmed starkare. En byggnads estetiska egenskaper var inte längre enbart ett *konsthistoriskt* värde. Det konstnärliga och/eller arkitektoniska värdet upplevdes som konstant över tid. Det konstnärliga värdet var dock i sig en grund för att inlemma en byggnad i landets konst- och arkitekturhistoria och bidrog därför samtidigt till att en byggnad uppfattades som *kulturhistoriskt* intressant.

Kritik mot såväl bristen på respekt för gamla byggnaders historiska värde som restaureringarnas resultat levererades också från litteratörer och historiker. Victor Hugo och John Ruskin tillhör de mest kända på det europeiska fältet. I Sverige föranledde Gripsholms slotts restaurering under 1890-talet Verner von Heidenstam och Edvard Alkman att träda in på fältet för debatt i monumentvårdsfrågan. Antalet genomförda restaureringar började bli tillräckligt stort för att konsekvenserna skulle kunna bedömas. Diskussionen förde in nya aspekter på restaurering, såsom pietet

⁴³ Geijer, M. (2004).

inför varje objekts individualitet, patina och byggnadernas egen utvecklingshistoria.⁴⁴ Till skillnad från de professionella aktörerna inom den framväxande kulturarvsförvaltningen hävdades värden som kan knytas till den emotionella upplevelsen av bebyggelsen. Medan Alkman kanske är den vars synpunkter låg närmast fördebådade den framväxande så kallade vetenskapliga restaureringsmetoden, gjorde sig Heidenstam till tolk för de sinnesstämningar som de historiska byggnaderna kunde framkalla hos en vidare, historiskt intresserad allmänhet. De byggnader som Heidenstam drog sin lans för var sådana där historiska skeden kunde frammanas för den besökandes inre syn. Sofie Hagmans och kavaljersflygelns återopande visar att det sena 1700-talet nu inlemmats i de perioder som kunde uppfattas som historiska.

Bedömningar av kulturhistoriskt värde

I de utredningar som följde gjordes uppskattningar av hur stor mängd bebyggelse som kunde tänkas ha sådant kulturhistoriskt värde att det var en angelägenhet för staten att engagera sig. 1904 gav Ecklesiastikdepartementet Överintendentsämbetet och Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien ett uppdrag att gemensamt utarbeta ett förslag till förenkling av kyrkofrågornas handläggning.⁴⁵ Ett förslag till klassning för kyrkor presenterades i vilken en tidsgräns för möjlighet att bedöma kulturhistoriskt värde till 50 år föreslogs gemensamt av Överintendentsämbetet och Vitterhetsakademien.⁴⁶ Ett år tidigare hade ett förslag för ny förordning för kulturminnesvården lämnats. Den i sammanhanget viktigaste förändringen var att profanbebyggelse med kulturhistoriskt värde föreslogs få ett lagligt skydd. Det är dock svårt att ur förslaget eller motivtexten till detta utläsa vad som ansågs vara av kulturhistoriskt värde. Allmänintresset av en byggnads bevarande tyckts ha varit vägledandet, men vad detta allmänna intresse innebar diskuteras inte.

I tidens diskussion gick en tydlig skiljelinje i synen på byggnader som var i bruk – levande byggnader och de som inte längre fyllde någon praktiskt funktion eller helt eller delvis var ruiner – döda byggnader. De listor över särskilt värdefulla byggnadsverk

⁴⁴ Geijer, M. (2004) och (2007). Se även Ljungström, L. (1987).

⁴⁵ RA, Sakkunniga, Vol. 6, Ecklesiastikdepartementet till Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Överintendentsämbetet.

⁴⁶ RA, Sakkunniga, Vol. 6, ÖIA till Finansdepartementet 1913-09-30.

som upprättats inom Vitterhetsakademien och som redovisas bland det tidiga 1900-talets utredningshandlingar visar ett snävt urval av profana byggnader vilka tillmättes kulturhistoriskt värde. På motsvarande sätt fanns inom Överintendentsämbetet en uppfattning om att det rörde sig om ett litet antal byggnader som det fanns anledning att samråda med riksantikvarien kring. Frågan om levande och döda byggnader hade betydelse för den organisatoriska frågan snarare än för värderingsfrågan. Det tycks ha funnits en uppfattning att de döda byggnaderna i högre grad kunde uppvisa en större mängd autentiska, ålderdomliga byggnadsspår eftersom de inte i samma grad som de levande byggnaderna utsatts för förändringar och omgestaltningar på grund av senare tiders smak och behov. Därmed kunde denna grupp antas bli välrepresenterad på en eventuell förteckning över kulturhistoriskt värdefulla monument.

Den åldersmässiga sammansättningen visar att även om det teoretiskt sett var möjligt att bedöma kulturhistoriskt värde för byggnader som var minst 50 år gamla, dominerade ändå de ålderdomliga byggnaderna i praktiken. I slutbetänkandet från Fornminneskommittén fördes också ett sådant tidsrelaterat förslag fram.⁴⁷ Här gavs också de praktiska motiven till 50-årsgränsen. Med en sådan tidsrymd kunde risken för ”personliga hänsyn till minnesmärkets skapare förhindras att göra sig gällande”. Kommittén hänvisade också till det faktum att intresset för ett objekt, hur populärt det än må ha varit vid sin tillkomsttid, snart mattas av. Å andra sidan kan sådant som i sin samtid mottagits med skepsis i det längre perspektivet vinna allmänhetens popularitet och ur ett vetenskapligt perspektiv ”framstå såsom fullödiga uttryck för sin tids kulturella ståndpunkt”. Vid urvalet av de minnesmärken som skyddas måste de skyddande myndigheterna vara ”lidelsefria” för att garantera att skyddets betydelse inte ”förringas därigenom att mindervärdiga föremål varda registrerade”. Det vetenskapliga perspektivet var avgörande.

”Sakkunniga ang. organisation och lönereglering för Överintendentsämbetet” var den utredning som först levererade sitt utlåtande och förslag.⁴⁸ Detta sändes i sin tur på remiss till andra statliga myndigheter som hade egen arkitektorganisation och/eller förvaltade byggnader. I propositionen 1917:258, som baserats på ovannämnda betänkande finns ett avsnitt där frågan kring vad som

---

⁴⁷ SOU 1922:12, s. 46 f.

⁴⁸ Betänkande angående omorganisation av Överintendentsämbetet m.m. avgivet den 1 november 1915.

vid den här tiden bedömdes vara kulturhistoriskt värdefulla profana byggnader ges en något djupare belysning.⁴⁹ De sakkunniga konstaterade att Överintendentsämbetet i sin förvaltning hade flera byggnader av ”stort konst- och kulturhistoriskt intresse”, men den vård dessa fått hade inte i första hand utgått från deras konst- och kulturhistoriska värde utan ifrån administrativa och teknisk-ekonomiska behov. Bland de byggnader som ämbetet förvaltade och som omnämns som kulturhistoriskt värdefulla i detta sammanhang fanns Arvfurstens palats, flertalet av byggnaderna på Riddarholmen (däribland Wrangelska palatset), gamla riksbankshuset och flera andra byggnader i Stockholm, vasasloten i Vadstena, Kalmar, Örebro och Uppsala samt flera landshövdingeresidens, Ornässtugan ”samt flera andra byggnader i landsorterna”. De sakkunniga konstaterades att det fanns kulturhistoriskt intressant bebyggelse inom andra statliga myndigheters förvaltning.

Vid sidan av de kulturhistoriska värdena förde de sakkunniga fram synpunkten att konstnärliga eller närmare bestämt arkitektoniska värden också borde vara en grund för skydd.⁵⁰ Beträffande den äldre bebyggelsen ansåg utredningsmännen att det konstnärliga värdet oftast sammanföll med det konsthistoriska. Men det konstnärliga värdet hos yngre bebyggelse borde också uppmärksammas. Inslaget av konstnärligt gestaltande i arkitektens profession framhölls i många sammanhang. Byggnadsstyrelsen var en arkitekt-dominerad organisation. Professionens särart gjorde styrelsen särskilt lämplig att värna om konstnärlig kvalitet i den samtida byggnadskonsten. Styrelsen hade en omfattande nybyggnadsverksamhet och den såg som sin uppgift att verka som föredöme för andra byggherrar och då inte minst andra statliga organisationer som hade egna arkitektkontor. Därför måste det vara möjligt att utsträcka skyddet till att omfatta nyuppförd bebyggelse. Följaktligen såg sig styrelsen besitta kompetensen att bedöma vilka byggnader som i så fall skulle skyddas.

De sakkunniga menade att det stora flertalet av de fastighetsförvaltande myndigheterna med den dåvarande organisationen inte var mottagliga för ämbetets ambition av kulturhistorisk omsorg och estetiska överväganden. Särskilt framhölls beståndet inom den militära organisationen, där många historiskt betydelsefulla befästningsverk återfanns, som illustration till missförhållandet.⁵¹ Ett

---

⁴⁹ Prop. 1917:258, s. 29 ff.

⁵⁰ Ibid., s. 31 ff.

⁵¹ Ibid., s. 30.

konkret exempel som nämndes var Hospitalsområdet i Vadstena, vilket till stor del utgjordes av det gamla Birgittinska klostret, som var ställt under Medicinalstyrelsens förvaltning. Men de kulturvårdande omsorgerna var inte efterfrågade i förvaltningen av denna bebyggelse, vilken de sakkunniga tillskrev kulturhistoriskt värde. I 1917 års proposition redogjorde departementschefen för de farhågor som flera förvaltande myndigheter uttryckt i remissvaren inför de krav på en centralisering av byggnadsorganisationen och en organiserad monumentvård som de sakkunniga ställt.

I remissvaren framhöll flera myndigheter att det inte ingick några eller endast ett fåtal byggnader av kulturhistoriskt värde i deras fastighetsbestånd. Departementschefen tolkade dessa svar som om det fanns en rädsla för att erkänna de kulturhistoriska värdena hos de byggnadsbestånd de förvaltade. Farhågor tycktes finnas att tillgodoseendet av de kulturhistoriska kraven skulle kunna leda till så stort inkräktande på förfoganderätten, att de aktuella byggnaderna inte skulle kunna användas till praktiska ändamål. Åtgärder som krävdes för vården av byggnaderna skulle bli allt för betungande.⁵²

Remissvaren visade således att det fanns en stark oro för att införandet av regleringar med hänsyn till estetiska eller kulturhistoriska värden skulle innebära svårigheter att utnyttja och utveckla de offentliga byggnadsbestånden i enlighet med dessa offentliga institutioners praktiska behov och dessutom kunde sådana krav bli ekonomiskt betungande. Samtidigt tycks uppfattningen vara utbredd att det som konstituerade kulturhistorisk eller arkitektoniskt värde var mycket snävt begränsat till byggnader av mycket hög ålder och en liten grupp genom konsthistorisk forskning väl etablerade byggnader. Det faktum att kungörelsen även ansåg att skydda yngre bebyggelse som representerade höga konstnärliga ambitioner hade inget genomslag i de yttranden som inkom över de olika utredningarna och förslagen.

Fråga om slottsarkitekter är illustrativt för att det rörde en relativt liten grupp byggnader som tillmättes högt kulturhistoriskt värde. Frågan berördes visserligen inte i utredningen eller propositionen men den var aktuell vid denna tid. Syftet med att inrätta slottsarkitekter var att ”tillförsäkra vissa mera komplicerade och väsentligt dyrbara byggnader en mera kontinuerlig och i detalj gående vård”. I praktiken fanns sådana redan vid Stockholms,

---

⁵² Ibid., s. 66 ff.

Gripsholms och Örebro slott, men beträffande de båda senare var det en informell organisation. Nu borde denna formaliseras och även omfatta de kungliga slotten som stod under riksmarskalks-ämbetets vård och några av de slott som byggnadsstyrelsen själva förvaltade, exempelvis Vadstena, Kalmar, Uppsala och Läckö slott, varför Byggnadsstyrelsen gjorde upprepade framstötningar i frågan.⁵³ Slottsarkitektfrågan illustrerar i någon mån uppfattningen att de kulturhistoriska byggnaderna kunde uppdelas i klasser. Förslag om klassificering fördes fram vid flera tillfällen.

Urvalsprocessen som följd av 1920 års föreskrifter

Som följd av 1920 års *kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet* påbörjades en urvalsprocess som skulle leda fram till vilka byggnader som skulle betecknas som statliga byggnadsminnesmärken. Utredningen utfördes, som nämnts av Martin Olsson och präglades av arkitektens och den konst- och kulturhistoriske expertens syn i kombination med periodens pedagogiska ambition. I stort sett fastslogs genom det slutliga beslutet om statliga byggnadsminnen år 1935 en redan etablerad kanon, även om vissa ambitioner att vidga denna kan iakttagas i urvalet.⁵⁴ Det fanns också en taktisk medvetenhet i Olssons urval. Genom skyddet kunde en kompetent myndighet medverka till att förvanskningar undveks, att de kulturhistoriska värdena förstärktes och att bruket så långt möjligt inte skadade vetenskapliga värden eller allmänna intressen. Det är värt att notera att ett antal relativt nyuppförda byggnader fördes till förteckningen över statliga byggnadsminnen med stöd av det konstnärliga kriteriet. Det fanns också en ambition att omfatta bebyggelsemiljöer samt trädgårdar och parker i anslutning till den bebyggelse som skulle skyddas. I något fall betraktades parkerna i sig som kulturhistoriskt värdefulla t.ex. Botaniska trädgården i Uppsala. I några fall togs också markområden upp på listan i syfte att åstadkomma ett skyddsområde eller för att skydda vetenskapliga värden som kunde tänkas finnas i form av lämningar under mark. Ofta sammanföll de vetenskapliga värdena med de subjektiva. Av miljömässiga skäl kunde exempelvis så väl en ovanligt pittoresk byggnadsgrupp skyddas samtidigt som miljön

⁵³ Se exempelvis RA, KBS, A-byrå, B1:5, KBS till konungen 1919-12-17 och RA, KBS, A-byrå, B1:8, KBS till konungen 1920-08-25.

⁵⁴ KBS 1935.

kunde skyddas för att säkerställa eventuella vetenskapliga värden som kunde komma i dagen i framtiden (eventuella byggnadsrester under jord, eller möjlighet att återställa det förvanskade).

Samtidigt som Martin Olsson arbetade med sitt förslag till förteckning över byggnadsminnesmärken lämnade den så kallade Fornminnesvårdskommittén sitt omfattande betänkande.⁵⁵ Det innehöll ett lagförslag för kulturminnesvård vilken omfattande såväl kyrkliga som profana byggnader. För att en byggnad eller ett objekt skulle komma i fråga som minnesmärken måste kvalitetsanspråk ställas på de enskilda objekten, vare sig det rörde sig om föremål eller bebyggelse. Ju närmare vår egen tid, ju större mängd som fanns bevarad, desto högre skulle kvalitetskraven ställas. Med kvalitetskrav underförstods vetenskaplig kvalitet. Betänkandet inleddes med en programförklaring för syftet med kulturminnesvården:

”Vår kunskap om senare tidsperioder, från vilka skriftliga urkunder föreligga, härrör väl förnämligast från dessa, men bredvid denna kunskapskälla hava minnesmärken alltjämt en betydelsefull uppgift att fylla, i det att de förmå på ett väsenligt intimare och mera omedelbart sätt än beskrivningen i ord lämna inblick uti tidsförhållandena och därigenom bilda den kompletterande illustrationen till dessa.”⁵⁶

När Riksantikvarieämbetet vid 1930-talets början tog form som en modern myndighet hade en väsentlig förändring skett i samhället genom socialdemokratis maktövertagande. Den pedagogiska funktion som minnesmärken i form av fornlämningar och bebyggelsemiljöer kunde fylla som fysiska illustrationer till nationens historia framhölls allt starkare som värde. Genom organiserade skolresor och semesterlagstiftning inleddes monumentvården under Riksantikvarieämbetets ledning i ett nationellt bildningsprojekt.⁵⁷

Trots att Sverige inte berördes av världskrigens kulturella krigsföring innebar 1900-talet omfattande omvandlingar av de svenska stadskärnorna. Dessa förändringar sammanhänger med 1900-talets nya samhälls- och stadsbyggnadsideal. De kunde genomföras utan att kulturarvsförvaltningen opponerade sig i större utsträckning. Det finns förklaringar till kulturminnesvårdens frånvaro i 1900-

⁵⁵ SOU 1922:11-12, Betänkande med förslag till lag angående kulturminnesvård samt organisation av kulturminnesvården, Del I-II.

⁵⁶ SOU 1922:11, s. 1.

⁵⁷ Curman, S. (1938), SOU 1956:26 och Geijer, M. (2008).

talets omvandlingsprocess. En stark orsak var att de kulturminnesvårdande myndigheterna av resursmässiga skäl fick koncentrera sina insatser till den exklusiva skara skyddade monument som ingick i deras bevakningsområde. I både den så kallade *Bostads-sociala utredningen* och i *Saneringsutredningen* deltog kulturhistorisk expertis.⁵⁸ Ur utredningens betänkande kan utläsas att också kulturmiljöer kunde inordnas i de funktionalistiska planeringsprinciperna. Ett exklusivt urval kunde tillfredsställas i planeringsprocessen. 1947 års byggnadsstadga gav möjlighet till en sådan hantering.

I samband med byggnadsminnesutredningen 1956 förtydligades vilka kriterier som skulle ligga till grund för urval av skyddade objekt och miljöer. Beskrivningen illustrerades konkret genom ett förslag till urval för Värmlands län framtaget av Nordiska Museet i samråd med Landsantikvarien. Vissa kategorier byggnader antogs vara av så stort värde genom sin sällsynthet att de mer eller mindre som helhet skulle bli föremål för byggnadsminnesskydd. Det gällde byggnader äldre än 1500-talet i helhet, samtliga byggnader uppförda av "de stora arkitekterna" under 16- och 1700-talet samt de anläggningar som anslöt sig till den "stora arkitekturen". Flertalet stenhus i tätorterna samt ett urval av anläggningar från 17- och 1800-talets herrgårdar antogs vara kulturhistoriskt värdefulla. Beträffande mindre herrgårdar, prästgårdar och t.ex. tingshus, marknadsbodas, kyrkstäder och gästgivaregårdar skulle ett urval skyddas där hänsyn också skulle tas till bebyggelsens ålder och betydelse för att illustrera den regionala kulturhistoriska utvecklingen. Att byggnader var knutna till kända personer var också en urvalsgrund.

Vissa grupper av bebyggelse sågs som mera vanskliga att bedöma, det gällde exempelvis allmogebebyggelsen som var stadd i snabb omvandling. För stadsbebyggelse angavs det vara särskilt svårt att utse enstaka objekt som byggnadsminnen eftersom deras betydelse nära sammanhängde med det bebyggelsesammanhang de befann sig i. Denna tanke hade redan förts fram av Martin Olssons i samband med urvalet av statliga byggnadsminnesmärken. Utredaren framhöll vikten av att byggnadsminnesurvalet i sådana miljöer genomfördes i nära samverkan med stadsplaneringen.⁵⁹

⁵⁸ SOU 1947:26, SOU 1971:64 och SOU 1973:27. Se även Folkesdotter, G. (1991), s. 60 ff. och Geijer, M. (2004), s. 112.

⁵⁹ Sammanlagt upptas 13 herrgårdar, 8 prästgårdar, 5 bondgårdar, 9 stadsgårdar, 4 hembygds-gårdar (det anges uttryckligen att även flyttade hus kan skyddas om de flyttats med hänsyn till det kulturhistoriska värdet) samt 5 övriga byggnader. De övriga byggnaderna bestod av

Saneringsutredningen (SOU 1973:27) är intressant eftersom ett försök till definition av begreppet kulturhistoriskt värde gjordes. En vid definition av kulturhistoriskt värde föreslogs. "Med kulturhistoriskt värde menas de värden, uppfattbara för ett samhälles medborgare, som tillmäts en byggnad utöver dess nyttovärde". Utredaren konstaterade samtidigt att sådan definition är allt för vid för att ligga till grund för ett urval som speglar ett områdes historia och samhällsliv och lämnade förslag till ytterligare kriterier. Exempelvis borde helhetsmiljöer ges företräde framför enskilda objekt – sociala sammanhang skulle kunna illustreras. Den kulturhistoriska värderingen fastställdes enligt en modell där värdet delades upp i objektiva fakta, t.ex. byggnadsår, brukande, sällsynthet och i subjektiva bedömningsgrunder – värderingen i egentlig mening. Förmågan att utföra denna värdering vilade enligt utredaren på "en rad personliga faktorer som kunskapsmängd, intresse-riktningen och egna erfarenheter" hos den som genomför värderingen.

Genom det europeiska byggnadsvårdsåret 1975 manifesterades en ny generations anspråk på förändrad bedömning av kulturhistoriskt värde. Byggnadsvårdsåret var ett resultat i de allt starkare oppositionsrörelserna mot det "moderna projektet". Miljövården och kulturmiljövårdens omorientering mot ett större intresse för sammanhang och processer men också betoningen av vardagens kulturmiljöer kan ses som ett led i en period av politisk radikaliserings. I Sverige kan det nya synsättet också kopplas till resultaten av 1960-talets så kallade Mus 65-utredningar, den fysiska riksplaneringen, "gräv där du står rörelsen", gröna vågen m.m. Vardagens arkitektur betonades av forskare inom arkitekturhistoria som Anders Åman och Göran Lindahl. Flera ledande arkitekter stod vid deras sida. Det vidgade kulturarvsbegreppet fick därmed en tydlig akademisk och professionell förankring. Internationella förebilder saknades inte, t.ex. Jane Jacobs, Aldo Rossi och Kevin Lynch.

---

två hyttor, en kvarnanläggning, en magasinsbyggnad och en stenvalvsbro samtliga representerande 17- och det tidiga 1800-talet. I den mån ålder anges för de övriga kategorierna återspeglade de också samma tidsperiod. Stadsgårdarna var samtliga belägna i Karlstad och Kristinehamn. I dag finns 65 byggnadsminnen i Värmlands län, vilka delvis överensstämmer med de föreslagna. Dagens byggnadsminnen i länet illustrerar samtidigt den tidigare påpekade vidgade tolkningen av begreppet "synnerligen märkligt".

I utredningen *Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda* diskuteras begreppet kulturhistoriskt värde åter.⁶⁰ I utredningen uppmärksammades att uppfattningen av vad som är kulturhistoriskt värdefullt är föränderligt. Man konstaterar exempelvis att stora delar av byggnadsbeståndet från 18- och det tidiga 1900-talet uppfattades som kulturhistoriskt värdefullt. Man påtalar också att den tidiga funktionalismen och till och med 1940- och 50-talets bebyggelse började uppmärksammas. Tankegången liknar dem som fördes fram i det tidiga 1900-talets utredningar. Från vilket tids-horisont urvalet kunde göras berörs inte. Däremot konstaterades att tidsperspektivet blivit allt kortare. Åter framhölls att sammanhålla miljöer är mer kulturhistoriskt värdefulla än enskilda objekt. För att kunna göra ett urval behövdes, hävdade utredaren, ett ”kulturhistoriskt tidsperspektiv”. Graden av ursprunglighet lyfts fram som ett kriterium men samtidigt påtalades att just ombyggnader och förändringar kunde vara en del av en byggnads historia och därmed dess kulturhistoriska värde. Åter återspeglades det tidiga 1900-talets debatt, i det här fallet Alkmans tankegång som omsattes i det Curmanska restaureringsideal där byggnaden själv skulle berätta sin historia. Ett par år senare genomförde Riksantikvarieämbetet, Byggnadsstyrelsen och Fortifikationsförvaltningen en gemensam utredning, *Vård av byggnadsminnesmärken*. I denna finns ingen djupare analys av begreppet kulturhistoriskt värde. I stället hänvisas till *Saneringsutredningen* och *Byggnadsvårdsutredningen*.

Ett värderingssystem under diskussion

Genom att 1920 års kungörelse år 1987 ersattes av *förordningen om statliga byggnadsminnen m.m.* försvann det konstnärliga kriteriet som grund för bedömning av statliga byggnadsminnen. Kriteriet hade gjort att även något nyare byggnader kunde byggnadsminnesförklaras, även om fattningen i praktiken var mycket liten. De konstnärliga, arkitektoniska och estetiska kriterierna fördes emellertid in som kriterier för planbestämmelser i plan- och bygglagen som tillkom ungefär samtidigt.

---

⁶⁰ SOU 1979:17, s. 121 ff. Utredningen leddes av Ragnar Edman och som sakkunniga deltog bl.a. Evald Gustavsson och Olle Svedberg. Delar av betänkanudet utarbetades av Marita Jonsson, Åke Nisbeth och Marie Nisser.

Det värderingssystem som utvecklades i skrift av Erik Nordin och Axel Unnerbäck och som under den senaste dryga 15-årsperioden har fungerat som en likriktare för kulturarvsförvaltningens värderingsarbete har sin bakgrund i såväl den akademiska traditionen som i den vidgade kulturarvssynen som blev allt starkare från 1970-talet.⁶¹ Det illustreras i de två grundmotiven för kulturhistoriskt värde, 1. *Dokumentvärden* eller historiska egenskaper (inklusive konsthistoriskt värde och arkitekturhistoriskt värde) och 2. *Upplevelsevärden*, vilka utgår från estetik (konstnärligt och arkitektoniskt värde eller annan intellektuell eller sensorisk stimulans), andra upplevelsemässiga och socialt engagerande egenskaper. Värderingssystemet kan ses som ett försöka att överbrygga svårigheterna att hävda objektiva värden (grupp 1) medan det bredare engagemanget för kulturarvsfrågor som efterfrågas i kulturpolitiken snarare rör upplevelse- och identitetsfrågor (grupp 2). Huvudmotiven kompletteras sedan av förstärkande eller övergripande motiv. Hit förs begrepp som till exempel kvalitet, autenticitet, pedagogisk tydlighet och sällsynthet kontra representativitet.

Metoden har tilldragit sig en växande kritik på grund av sin komplexitet. En grund för sådan kritik är också att den utgår från det enskilda objektet och inte erbjuder något stöd för ett strategiskt urval i en tid när strategier för bevarande efterfrågas allt oftare genom ökat tryck på planeringsunderlag och Miljökonsekvensbeskrivningar. I grupp 2 ingår begrepp som identitetsvärde, traditionsvärde och symbolvärde, vilka kan tolkas såväl som inkluderande som exkluderande och därför blir komplicerade som urvalsprincip i en tid när det politiska och kommersiella bruket av historia och kulturarv fått ökad tydlighet. Symbolvärdenas relativitet, dvs. deras egenskap att i hög grad variera över tid och laddas av olika betydelse av olika grupper illustreras i den förklarande texten.⁶² Metoden har dock sina förtjänster genom att den möjliggör en flexibel uttolkning av kulturvärden i kombination med en viss systematik i det enskilda fallet.

Det kulturhistoriska värdebegreppet behandlades senast i Kulturutredningen som lades fram juni 2012.⁶³ Utöver kunskaps- och upplevelsevärden tar utredningen upp två kompletterande

---

⁶¹ Nordin, E. och Unnerbäck, A. (1995) och RAÄ/Unnerbäck, A. (2002).

⁶² RAÄ/Unnerbäck, A. (2002), s. 95 f.

⁶³ Kulturmiljöarbete i en ny tid, SOU 2012:37, s. 73 f.

begrepp som motiverats av de senast årens diskussioner inom kulturmiljösektorn:

”*Bruksvärdet* kan vara både direkt och indirekt. Det inkluderar samhällsrelevanta aspekter och frågor om kulturmiljön som social, ekonomisk och miljömässig resurs. En del av bruksvärdet kan betraktas som ett optionsvärde, det vill säga en bedömning av hur värdet kan utvecklas för framtida generationer. *Existensvärdet* utgår från det värde som samhället lägger i existensen av fornlämningar och kulturmiljöer utan att göra anspråk på att kunna definiera den konkreta nyttan i samtiden. I existensvärdet ryms argument för bevarande till exempel därför att människor respekterar att det kan finnas ett värde för andra i samtiden eller i framtiden.”⁶⁴

För närvarande pågår inom Riksantikvarieämbetet ett projekt som syftar till översyn av värderingsgrunder. Förhoppningen är att en brett förankrat värderingsmodell ska utarbetas. En referensgrupp som representerar olika kompetenser och institutioner inom kulturarvsförvaltningen, men också representanter för fristående professionella krafter och ideella föreningar har därför tillsatts. Det är uppenbart att olika professioner inom kulturarvsförvaltningen har olika värderingsgrunder, baserade på olika akademiska traditioner, olika erfarenheter men också genom att olika segment av lagstiftningen ställer olika krav på ”kulturhistorisk bevisningsbörda”. Bebyggelse- och landskapssektorn har där tvingats till en fyllig argumentation.

En diskussion som förts i detta sammanhang berör frågan om objekten kan ha värden som är oberoende av tid och rum? Skulle i så fall de konstnärliga, arkitektoniska och estetiska värden, dvs. värden som stimulerar sinnet, intellektuellt eller sensoriskt, i så fall vara inneboende hos objekten? En diskussion om huruvida det finns inneboende värden eller inte hos de miljöer och objekt som blir föremål för urval och vård har förts med varierande intensitet också i tidigare ansatser till att skapa värdringsmodeller. Det har också hävdats att även om så skulle vara fallet är värderingen en fråga om bedömning som kräver en särskild kompetens eller skolning. Samtidigt kan det röra sig om individuella skillnader i mottaglighet för sådana egenskaper. Synsättet kan kritiseras just genom att denna kompetens eller skolning hänger samman med ”träning” och ”bejakande” av sådana upplevelser. De estetiskt förankrade värdena är starkt betonade i de internationella styrdoku-

---

⁶⁴ Ibid.

ment som gäller för kulturmiljöers vård, exempelvis världsarvs-konventionen men ifrågasätts samtidigt eftersom de förknippas med elitism och exkludering.⁶⁵

Tillbakablick över regelverkets utveckling

Det är i det närmaste en regel att texter kring kulturmiljövårdens historia hänvisar till 1666 års Placat och Påbudh/Om Gamble Monumenter och Antiquiteter samt de under följande årtionden förnyade placaten och hävda att den svenska kulturminnesvården redan då etablerades.⁶⁶ Placaten var ett led i befästandet av den svenska stormaktens historiska legitimitet genom koppling till en förfluten storhetstid. Men statens primära syfte med att bygga och förvalta var länge praktiskt och realpolitiskt betingat, vilket illustreras av 1618 års kammarordning, vilken syftade till hushållning av statens praktiskt brukade egendom. Däremot kan 1686 års kyrkolag möjligen sägas vara historievårdande i sitt syfte genom dess åberopande av historiska minnen, vilka skulle förtecknas och vårdas.⁶⁷

Angående de profana byggnadernas skydd skulle det dröja ännu längre innan legal grund fanns. I praktiken genomfördes dock vissa bevarande åtgärder. Vasaminnena i Dalarna hade redan under 1700-talet tillerkänts historisk betydelse och särskilda ekonomiska förutsättningar för dess vård tillskapades. Successivt ökade intresset för andra bebyggelsekategorier men först under 1900-talet har skydd av profan bebyggelse successivt fått en legal grund. I flertalet av de utredningar kring lagstiftningsfrågor och kulturvård som genomförts under 1900-talet har utblickar gjorts mot europeiska och senare även internationella förhållanden. Ett tidigt exempel är den sammanställning av lagstiftningarna i Hessen, Preussen, Frankrike och Italien som Sigurd Curman gjorde 1908 på uppdrag av Överintendentensämbetet.⁶⁸ I den utredning som föregick införandet av enskilda byggnadsminnen i modern mening redogjordes för lagstiftningen i Frankrike, England, Italien samt i de nordiska grannländerna.

Hur statligt ägda byggnader skulle hanteras fastslogs i 1920 års *kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet*

⁶⁵ Världsarvskonventionen 1972, se även Svahn Garreau, H. (2004).

⁶⁶ Kongl. Mayst:ts (1666 och 1676). 1630 års Memorial om Allehanda Monumenter och Saker var ett embryo till det mer vittomfattande placatet.

⁶⁷ Fernlund, S. (1982), s. 22.

⁶⁸ ATA, Ämbetsarkivet 2, Vol. IV:4 och Jonsson, I. (2003), s. 130.

(med ändringar 1921 och 1935).⁶⁹ Enligt denna förordning kunde Byggnadsstyrelsen, efter samråd med berörda myndigheter, föreslå Kungl. Maj:t att bestämma att byggnaderna som tillmättes stort kulturhistoriskt eller konstnärligt värde skulle skyddas som byggnadsminnesmärken. Dessa byggnader skulle därefter vårdas med hänsyn till de särskilda värden de representerade och så att "byggnadens ålderdomliga karaktär och patina i möjligaste mån lämnas oberörda".⁷⁰ Tillägget år 1921 var en kompromiss vilken innebar att ett visst rivningsförbud infördes också för kommunala byggnader. Försäljning, förändring eller flyttning av offentliga byggnader fick inte göras utan tillstånd. 1935 utvidgades skyddet till att också omfatta inredningar. Efter ett omfattande inventeringsarbete av de statligt ägda byggnaderna, och förslag från de antikvariska myndigheterna, fattades beslut om de statliga byggnadsminnena år 1935.⁷¹ På Sigurd Curmans initiativ inleddes en utredning om Riksantikvarieämbetets organisation, lagstiftning med mera 1930. De nya lagförslagen presenterades i *förslaget om reviderad fornminneslagstiftning m.m.* vilket utgjorde grunden för en ny *lag om fornminnen* och en *lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader* vilka trädde i kraft 1 januari 1943.⁷² Därmed infördes ett i huvudsak frivilligt skydd för enskilt ägda kulturhistoriskt värdefulla byggnader.⁷³ Skyddets omfattning, skyddsområdets storlek och gällande föreskrifter bestämdes av länsstyrelserna. Riksantikvarieämbetet kunde hos länsstyrelserna begära ett tidsbegränsat åtgärdsförbud. I extrema fall kunde expropriation krävas med beslut i domstol. Byggnaden skulle i så fall föras över till en fornminnesförening eller stadsstyrelsens förvaltning. Lagen blev i realiteten verkningslös eftersom medel för tvångsinlösen saknades.

Med den *lag om byggnadsminnen*, som antogs 1960, kunde privatägda enskilda byggnader få ett starkare skydd, vilket dessutom kunde genomdrivas *mot* ägarens vilja.⁷⁴ Motivet för byggnadsminnesförklaring av enskilt ägda byggnader var att byggnaden

---

⁶⁹ 1920-11-26, nr 744. Kungl. Maj:ts kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.

⁷⁰ Janson, S. (1974), s. 28.

⁷¹ Kungl. Maj:ts beslut den 25 jan. 1935, Kungl. Byggnadsstyrelsen (1938).

⁷² Pettersson, R. (2001), s. 158 och 165, SOU 1938:60, Prop. 1942:8, lag (1942:350) om fornminnen samt lag (1942:354) om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader.

⁷³ Pettersson R. (2001), s. 165 ff., Wetterberg, O. (1992), s. 160 och Westlund, P-O. (1946), s. 365–366.

⁷⁴ Lag (1960:690) om byggnadsminnen. I praktiken har endast ett fåtal byggnadsminnesförklaringar genomdrivits utan ägarnas samtycke. Förarbetet finn i SOU 1956:26.

bedömdes vara ”synnerligen märklig”.⁷⁵ Förslag till en ny lagstiftning för byggnadsminnen och förändringar av 1920 års kungörelse lämnades också av MUS 65.⁷⁶ 1987 presenterades åter förslag till en ny lagstiftning för kulturminnesvården. Den så kallade *Kulturminneslagen*, KML, trädde i kraft 1989.⁷⁷ 1960 års *lag om byggnadsminnen* införlivades med KML. Samtidigt ersattes bestämmelserna om byggnadsminnesmärken i 1920 års kungörelse med en förordning om statliga byggnadsminnen, FSBM.⁷⁸ Det beslöts att 1920 års kungörelse även fortsättningsvis skulle tillämpas för statliga byggnadsminnesmärken som skyddats enligt den äldre författningen intill dess att regeringen beslutat om skyddsföreskrifter.⁷⁹ Regeringen avgör en byggnad ska förklaras som statligt byggnadsminne, efter förslag från Riksantikvarieämbetet. FSBM kompletterades 1995 med en paragraf vilken möjliggör att statliga fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värde kan skyddas i sin helhet.⁸⁰

I 1987 års proposition betonades vikten av att vård och bevarande också förenades med en god kontinuerlig användning.⁸¹ För att öka tyngden på levandegörandet av kulturarvet framhölls vikten av ett aktivt brukande. I förarbetena fanns ett förslag till listningsförfarande av den typ som finns i många europeiska länder.⁸² Detta förslag fick dock inte gehör när den slutliga lagtexten togs fram, trots att det låg i linje med den kulturpolitik som samtidigt presenterades och som syftade till en vidgning av bevarandeambitionerna. Vissa av dessa förslag återkom i utredningen *Skyddet för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse m.m.* år 2004 men har lämnats utan vidare åtgärder.⁸³

I samband med införandet av den nya lagen och den nya kulturpolitiken ändrades terminologin så att *kulturminnesvård* ersattes av *kulturmiljövård*. Förändringen av benämningen var en markering av det vidgade arbetsfältet och den vidgade synen på kulturarvet.⁸⁴

⁷⁵ SOU 1956:26.

⁷⁶ SOU 1972:45, s 151 ff., s 160 ff.

⁷⁷ DsU 1987:9, Prop. 1987/88:104, lag (1988:950), förordning (1988:1188).

⁷⁸ FSBM (1988:1229). I samband med Byggnadsstyrelsens omorganisation 1968 hade ett förslag om sammanslagning av lagstiftning för byggnader i statlig och enskild ägo lagts fram. Prop. 1967:61, s. 9. Samma synpunkt hävdades av utbildningsdepartementet i samband med tillkomsten av KML. Utbildningsdepartementet, DsU 1987:9, s. 153.

⁷⁹ Riksantikvarieämbetet (1998), s. 7.

⁸⁰ Wijkander, K. (1997), s. 29 och FSBM (1988:1229), 1 §.

⁸¹ Prop 1987/88:104, s. 31.

⁸² Berg, K. och Rentzhog, S. (1989), s. 29 ff.

⁸³ SOU 2004:94. Intervju med Anna-Gretha Eriksson, RAÄ 2004-01-13 och samtal 2004-02-05. Kulturdepartementets Dir. 2002:96 och 2003:16.

⁸⁴ Vidgningen i bevarandeambitionen beträffande byggnadsminnen enligt KML har skett genom omvärderingar i tolkandet av vad som kan betraktas som ”synnerligen märkligt”.

Departementschefen påpekade samtidigt att vården av att de historiska monumenten fortfarande var en central uppgift i kulturmiljövårdsarbetet:

”Kulturmiljövården skall emellertid ... inte innebära att vården av mer traditionellt uppfattade kulturminnen tillmäts en mindre betydelse än hittills. Jag vill snarare beskriva omsorgen om de värdefulla kulturminnena i form av t.ex. byggnadsminnen och fornminnen som en kärna i kulturmiljöarbetet, nödvändig att ägna stor omsorg.”⁸⁵

PBL och miljöbalken

Förutom de rent byggnadsminnesvårdande lagstiftningarna inom KML och FSBM finns ett parallellt skyddssystem som växt fram ur behovet att planera bebyggelse och andra anläggningar i landskapet. Detta lagsystem har utvecklats i en tradition där intressekonflikter mellan den statliga och kommunala nivån har behövt regleras. Genom de kommunalförordningar som antogs 1862 bildades kommuner. Kommunernas makt över de lokala intressena stärktes successivt, det gällde också byggnadsväsendet. Nybyggandstakten ökade under andra halvan av 1800-talet. Längs kommunikationsleder och knutpunkter och i anslutning till expanderande industrier växte nya samhällen fram. Den agrara revolutionen hade gett ett arbetskraftsoverskott på landsbygden som nu omlokalisades till de expanderande industrisamhällena. Förutom bostäder och arbetsplatser ökade behovet av lokaler för handel, administration, nöje och folkrörelser i såväl nya samhällen som i de redan etablerade städerna. Det var ett kommunalt intresse att reglera den nya bebyggelsen och styra stadsomvandlingen men den statliga nivån hade synpunkter på hur detta skulle ske. Kungliga Byggnadsstyrelsens arbete med granskning av planer blev allt mer betungande. Med införandet av länsarkitekter 1920 ökade den statliga närvaron i den kommunala planeringen.⁸⁶ Länsarkitekterna var placerade på länsstyrelserna men de lydde under Kungliga Byggnadsstyrelsen och utgjorde en direkt förlängning av myndighetens

---

Begreppet förslås i utredningen Kulturmiljöarbete i en ny tid, SOU 2012:37, ersättas med ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde”.

⁸⁵ Prop. 87/88:104, s. 31. Bengt Göransson var vid denna tid utbildningsminister.

⁸⁶ Geijer, M. (2004), s. 103 f. Även om länsarkitektorganisationen formellt infördes 1918 dröjde det till 1920 innan de första länsarkitekterna tillsattes. De första länsarkitekterna hade ansvar för flera län och det skulle dröja innan systemet var fullt utbyggt.

planarbete och arbete med statlig lokalförsörjning. Sedan 1600-talet hade landshövdingarna ett uppdrag att vaka över bebyggelseutvecklingen i länen. En samverkan mellan central och regional nivå kunde nu organiseras. 1920 års förordning innehöll riktlinjer också för kulturhistoriskt värdefulla offentliga/kommunala byggnader.

När byggnadsstadgan infördes 1931 innehöll 9 § en skrivning som innebar att sådan bebyggelse ”så vitt möjligt” skulle bevaras och enligt 66 § fick inte byggnader av kulturhistorisk eller konstnärlig betydelse förvanskas.⁸⁷ Också den byggnadslagstiftning som infördes 1947 innehöll ett visst skydd för kulturhistoriskt intressant bebyggelse genom 86 § och 122 §. Med 1947 års byggnadslagstiftning (SFS 1947:385) infördes generalplaner, en föregångare till PBL-systemets översiktsplaner. I strukturen ingick möjlighet att ta hänsyn till kulturhistoriskt intressanta miljöer i planeringen genom ovan nämnda bestämmelse. I det funktionalistiska stadsplaneringsidealet ingick ett renodlande av de mest framträdande monumenten som passade som hand i handske med kulturminnesvårdens knappa resurser men pedagogiska ambitioner att genom bevarande redovisa landets historiska och kulturhistoriska utveckling. 1980 ändrades 38 § i byggnadsstadgan så att kommunerna kunde ställa krav på särskilda hänsyn på byggnader som uppfördes inom en värdefull miljö.⁸⁸

En bestämmelse som kom att användas i mycket begränsad omfattning var *Lex Gamla Stan*, Byggnadslagen 44 a §. Avsikten med införandet av denna paragraf var att lösa bevarandet av Gamla Stan i Stockholm och liknande kulturhistoriska byggnadsmiljöer i landet. Den gav möjlighet till expropriation i samband med antagande eller ändring av stadsplan som syftade till att bevara värdefull bebyggelse. Denna bestämmelse utgick 1972 ur byggnadslagen.⁸⁹

Den fysiska riksplaneringen (FRP) som inleddes i slutet av 1960-talet kan betecknas som en statlig reaktion på en utveckling där stora omstruktureringar av bruket av land och vatten skedde utanför statens samlade kontroll. Petrokemiska industrier och kärnkraftsutbyggnad i tidigare ”orörda” kustlandskap men också privatisering av kuster och fjäll genom fritidsbebyggelse, konkurrerade med allmänhetens behov av tillträde till rekreativmiljöer och naturvårdens intresse av att skydda värdefulla biotoper. Under en

---

⁸⁷ Janson, S. (1974), s. 40 och 83 samt Westlund, P-O. (1946), s. 364.

⁸⁸ Holmer, M. m.fl. (1982), s. 17.

⁸⁹ Janson, S. (1974), s. 40.

närmare 20 år lång period stöttes och blöttes den fysiska riksplaneringen i ”FRP-ormen”. Dels som ett resultat av MUS 65 utredningsarbetet och dels som ett led i FRP-arbetet inrättades länsantikvariefunktionerna på länsstyrelserna. Det var en markering av att kulturmiljöarbetet var en statlig angelägenhet som skulle inordnas i den regionala och lokala diskussionen om den fysiska planeringen. 1987 sjösattes så PBL och Naturresurslagen (NRL).⁹⁰ Kommunerna fick planmonopol med viss statlig insyn samtidigt kunde staten genom riksintresseinstrumentet göra anspråk på allmänna intressen, exploateringsintressen som korridorer för kommunikation, vattendrag för energiutvinning, mineraler för exportmarknaden men också bevarandointressen som kultur-, natur- och friluftsanspråk.

För kulturmiljövårdens del innebar det att cirka 2 100 områden bedömdes att vara av riksintresse för kulturmiljövården. Till de områden som Riksantikvarieämbetet efter NRL-samråden med regionala representanter bedömt vara av riksintresse hör värde och motivtexter. Dessa har reviderats en gång under 1990-talet, men i många fall innebar inte revideringen någon större förändring. Texterna är mycket korta och avsedda att vara kärnfulla.

PBL innebar att kommunerna fick ett kommunalt skyddsinstrument för att själv markera vad man ansåg vara av kulturhistoriskt värde genom varsamhets och förvanskningssparagraferna §3.10 och §3.12, numera §8.17 och §8.12, som i första hand kunde användas inom detaljplanelagda områden. En planbeteckning enligt PBL kan vara ett lika långtgående skydd som byggnadsminnesförklaring enligt KML eller FSBM.

Det ställdes också krav på underhåll, i §3.13, nuvarande §8.14. Fastigheter skulle alltså principiellt inte kunna köpas på spekulation och förfalla under ”väntetiden”. Man kunde nu också upprätta områdesbestämmelser för sådana områden som inte hade förutsättningar att detaljplaneläggas, t.ex. landsbygdsområden. I många kommuner upprättades underlag för bevarandeplaner, men väsentligt färre kom att löpa linan ut med att fatta politiska beslut om planernas antagande.

1997 genomfördes en radikal förändring av systemet. Förhållandet mellan PBL och NRL som var en tydlig dubbellagstiftning för planering och exploatering rubbades när NRL lyftes in i Miljöbalken, som har en annan legal tradition och snarare är en

---

⁹⁰ Lag (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m.

skyddslagstiftning. Därmed fick bevarandeperspektivet ökad tyngd. Men systemet blev samtidigt otydligare vilket inneburit svårigheter i tillämpningen eftersom det finns en inneboende spänning mellan PBL som planerings- och exploateringslagstiftning och MB:s bevarandeperspektiv.

Sedan några år pågår en vitalisering av arbetet med kulturmiljön utifrån MB och PBL. Miljömålsarbetet sådde de första fröna genom införande av konkreta bevarandemål. Vidare har resurser tillförts för uppföljning av bevarandemålen resultat. Andra orsaker som har satt fokus på Riksintressefrågorna i förhållande till kommunernas planering är stora infrastrukturprojekt, vindkraftsutbyggnaden samt den nya byggboomen i t.ex. Stockholm och flera andra större och mellanstora kommuner. Den ”nya” PBL och därtill hörande ombyggnadsregler (BÄR), vilka infördes 2011, har i någon mån skärpt kraven på hänsyn till kulturhistoriska värden. Avsikten med Översiktsplanerna enligt ”nya PBL” är att de ska vara strategiska dokument för kommunens utveckling. De ska vara aktuella, aktualitetsförklarade vart fjärde år.

Stödformer för vård och levandegörande av kulturmiljöer

Frågan om stöd till innehavare av fastigheter med kulturhistoriskt värde har varit föremål för diskussioner i många av de utredningar kring organisationen av det byggda kulturarvets vård som producerats under 1900-talet. Olika alternativ har prövats, förhöjda lån, fondmedel och bidrag. Exempelvis föreslog den Bostadssociala utredningen redan på 1940-talet ett ”kulturhistoriskt saneringsbidrag” för bostadsbebyggelse och förslaget återkom i Saneringsutredningen på 1970-talet. Bidrag infördes 1994 och regleras genom förordningen (1993:379) om bidrag till kulturmiljövård. Den anslagna summan var för den tiden ansevärd, men har inte ökat i nämnvärd omfattning under den närmare 20 år långa period som sedan passerat. Däremot har de åtgärder för vilka anslaget kan användas vidgats och förändrats, dels genom anvisningar i regleringsbrev och i anvisningar från Riksantikvarieämbetet och dels genom en författningsändring som började gälla 2011.⁹¹ Anslaget uppgår till cirka 240 miljoner kronor/år. Realekonomiskt innebär detta att de offentligt förmedlade ekonomiska resurser som finns tillgängliga genom anslaget för stöd till vård och upprustning av

⁹¹ SFS 2010:1121.

profana kulturhistoriskt värdefulla miljöer minskat drastiskt under 20-årsperioden.⁹²

Hur anslaget får användas regleras genom förordning (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, förordning (2002:920) om bidrag till arbetslivsmuseer samt av den årliga lydelsen av Riksantikvarieämbetets regleringsbrev. Principiellt kan alla typer av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse vårdas med stöd av medel från detta anslag men den knappa resurserna styr i allt högre grad resurser till bebyggelse inom byggnadsminnen och kulturresevat. Resurser ska också fördelas till andra kulturmiljövårdande aktiviteter så som vård av fornminnen och kulturlandskap, vissa arkeologiska insatser, information och framtagande av kunskapsunderlag. I de allra flesta fall ställs stora krav på medfinansiering för att medel ska fördelas till vård och levandegörande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Sådan medfinansiering torde i de flesta fall bestå av medel insatta av ägaren, men också andra offentliga medel, medel från fonder och stiftelser har kunnat ställas till förfogande. Brist på harmonisering av regelverk för offentliga medel gör också att samfinansiering kan vara svår att åstadkomma. Kulturmiljövårdsanslaget fördelas och administreras av länsstyrelserna efter delegation från Riksantikvarieämbetet.⁹³ Eftersom det är länsstyrelserna som beslutar om byggnadsminnen enligt KML, kulturresevat, fornminnesvård m.m. finns en nära koppling mellan skydd och ekonomiskt stöd.

Som följd av det förändrade förhållandet mellan kyrka och stat anslogs särskilda medel för vård och underhåll av kyrkobyggnader, inventarier, kyrkogårdar och annan bebyggelse inom kyrkotomten. Dessa medel, som de senast åren uppgått till 460 miljoner kronor/år kan alltså endast disponeras av Svenska kyrkan och är inte tillgängliga för andra trossamfund. Även om summan är ansevärd är konkurrensen om medlen stark. I praktiken är det sällsynt att annan bebyggelse än själva kyrkan kommer i åtnjutande av kyrkofondsmedlen. Medlen fördelas på nationell nivå ut till stiftet av Svenska kyrkan. De enskilda besluten fattas av Stiftsnämnderna.

---

⁹² Ingela Pålsson Skarin har i sin avhandling 2011 undersökt finansieringsmöjligheterna ur ett internationellt perspektiv. Hon lämnar också ett eget förslag till hur en alternativ svensk finansieringsform skulle kunna se ut utifrån de internationella modeller hon studerat. En intressant modell baserat på ett "avdragssystem" tillämpat i USA redovisas av Murtagh, W. J. (1997).

⁹³ Själva utbetalningsrutinen hanteras av Riksantikvarieämbetet. Ett särskilt digitalt system, Källa, används för såväl länsstyrelsernas som Riksantikvarieämbetets hantering av bidragsärenden.

Besluten har förberetts i samråd med länsstyrelserna, som lämnar tillstånd till åtgärder enligt KML.

Det har också varit möjligt att finansiera vård av kulturmiljöer genom olika former av EU-stöd. Möjligheterna varierar dock starkt över landet beroende på olika strukturfonders strategier, regionala prioriteringar och kunskap om hur dessa medel kan och får användas. Generellt sett kan de statliga kulturmiljövårdsmedlen sägas ha stor betydelse för åtkomsten av EU-medel. De fungerar ofta som enda eller del av den nationella finansiering som ofta krävs för att få del av EU-systemets medel. Inom ramen för Landsbygdsprogrammet har det varit möjligt att finansiera upprustning av och information kring kulturmiljöer med en relativt hög andel EU-bidragssmedel, så kallade specialinsatser. Inom detta system har det i flera län också funnits möjlighet att bidra till upprustning av så kallade överlopsbyggnader, vanligen äldre ekonomibygnader som inte längre krävs för gårdens drift. Även rådgivning om byggnadsvård och kulturlandskapsvård har ingått i systemet som hanteras av Länsstyrelserna i samråd med Jordbruksverket. Eftersom nya programperioder snart ska träda i kraft och storleken på anslag, riktlinjer och strategier för Landsbygdsprogram och strukturfonder ännu inte fastslagits är det svårt att uttala sig om möjligheten att vårda och levandegöra kulturmiljövården med EU-medel som resurs också i en nära framtid.

Det nationella kulturarvet – en smal definition och ett vitt begrepp

Betraktar vi termen ”det nationella kulturarvet” ur ett brett perspektiv varken kan eller ska staten äga och förvalta hela det samlade kulturarvet inom Sveriges nuvarande gränser. Däremot är staten en viktig part som dels drar upp de kulturpolitiska riktlinjerna och förutsättningarna för kulturmiljöarbetet och dels har ett särskilt ansvar som ägare och förvaltare av vissa fastighetsgrupper. För att bättre förstå kulturarvsbegreppet i det här sammanhanget är det nödvändigt med en analys av dess tillämpning i svenskt språkbruk. Vidare behöver de problem som är förknippade med begreppet ”det nationella kulturarvet” utifrån detta språkbruk och dagens kulturpolitiska debatt i någon mån belysas.

Kulturarv som begrepp har använts sedan senare delen av 1800-talet. Den äldsta noteringen i SAOB härrör från Viktor Rydberg år

1887 och avsåg då det andliga arv som vi fått från våra förfäder.⁹⁴ En koppling till såväl fysiska som immateriella företeelser har senare skett inte minst genom bruket av arvsbegreppet i internationella och europeiska konventioner.⁹⁵ Med immateriellt kulturarv avses exempelvis traditioner, konsthantverk, överförda kunskaper och berättelser. I många fall finns ett intimt samband mellan materiella och immateriella kulturarv och ett särskiljande kan ibland få olyckliga konsekvenser. Kulturarv som begrepp har en inneboende historisk tidsdimension. En kulturmiljö kan uppfattas som ett begrepp som både har en samtidsdimension, en kulturmiljö kan mycket väl innehålla nutida inslag, vid sidan av ”arv” från den tid som passerats.⁹⁶

Under de senaste decennierna har begreppet kulturarv blivit allt vanligare i det svenska språkbruket, kanske i första hand genom överföring av den anglosaxiska, vida tillämpningen. Begreppet heritage används i de engelska versionerna av internationella och europeiska dokument som rör såväl kulturmiljöer som immateriellt kulturarv. Den anglosaxiska litteraturen och forskningen kring kulturarv som företeelse och begrepp etablerades på 1980-talet och har i dag spridits till ett globalt, vittomfattande forskningsfält. Det franska begreppet *patrimoine* är starkare förknippat med den centralistiska staten och tanken på vördnad för fäderneslandet.⁹⁷ Etymologiskt härrör också detta uttryck också från tanken på arv genom sitt ursprung i det latinska uttrycket *patrimonium*. *Patrimonium* kan översättas med över tid gemensamma egendomar för vars vård nuvarande juridiska ägare och förvaltare ansvarar, med uppgift att säkerställa att dessa i oförminskat värde förmedlas till kommande släkten.

De offentliga instanser som ägnade sig åt det som vi i dag på svenska betecknar som byggda, anlagda och gröna kulturarv använde sig länge av beteckningar som fornminnesvård och kulturminnesvård. Från 1980-talets utredningsfas etablerades begreppet kulturmiljövård.

Första gången begreppet ”det nationella kulturarvet” används i svensk lagtext tycks vara i lag 1985:1104 *om skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål*.⁹⁸ Det används också i den svenska över-

⁹⁴ <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>, besökt 2012-05-24.

⁹⁵ Jokilehto, J. (2005).

⁹⁶ Redan i litteratur från bevarandetankens etableringstid framhålls att tanken på att bevara historiska byggnader är ett utslag av modernitetens nya förhållande till tidsbegreppet.

⁹⁷ Cultural heritage används t.ex. i Haagkonventionen 1954.

⁹⁸ Föregicks av Prop. 1984/85:179, där begreppet förekommer i förslagen till lagtext.

sättningen av Granadakonventionen/Europarådskonventionen för skydd av byggnadskulturarv 1985. Begreppet kulturav förekommer sedan i en rad propositioner. Från och med propositionen *Kulturarv kulturmiljöer och kulturföremål*, 1998/99:114 började begreppet börjar användas mer stringent. Ett vidgat kulturarvsbegrepp fick formellt insteg i kulturpolitiken och kulturmiljöarbetet genom de nu gällande kulturpolitiska målens införande år 2009.⁹⁹

Användandet av begreppet ”det nationella kulturarvet” utgår i detta sammanhang från 1900-talets beslut om byggnadsminnesmärken och statliga byggnadsminnen. Dagens förvaltning av dessa bebyggelseanläggningar är ett resultat av det sena 1980-talets och det tidiga 1990-talets utredningar angående omstrukturering av statlig fastighetsförvaltning och statligt fastighetsinnehav.¹⁰⁰ I samband med tillkomsten av Statens fastighetsverk 1993 fördes en grupp fastigheter till det nya verkets förvaltning under det samlade begreppet ”det nationella kulturarvet”. I den bemärkelsen kan det betraktas som ett rent administrativt begrepp.

De senaste årens ökade intresse för kulturarv – både fysiskt och immateriellt – och ett förändrat politiskt klimat har gjort tillämpningen av begreppet ”det nationella kulturarvet” problematiskt eftersom det långt ifrån alltid betraktas utifrån den administrativa innebörden som här avses. I stället kritiseras den formella termen utifrån tolkningar av de ingående ordens innebörd, innebörder som förskjutits under de cirka 20 år som gått sedan begreppet började tillämpas på det avgränsade fastighetsbestånd som förvaltas av Statens fastighetsverk utifrån dess tillerkända kulturhistoriska värden. Inget av de ord som begreppet formas av är i dag politiskt neutralt. Kulturarv har i alla tider haft en politisk funktion, vilket illustreras av såväl nationellt som internationellt bruk av historia och kulturarv. Begreppet arv kan med en snäv uttydning tolkas som blodsarv och kan därför verka exkluderande om det kopplas till nationalistiska tankar på ett enhetligt folk, bosatt inom ett geografiskt område som också kan avgränsas som ett språkområde. Nationsbegreppet har i dag åter fått en politisk laddning också i Sverige, vilken kan uppfattas som starkt exkluderande.¹⁰¹ Kombinationen av begreppet ”det nationella” och ”kulturarvet” i singula-

---

⁹⁹ Prop. 2009/10:3, bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145.

¹⁰⁰ Björnstad, M. (1991), s. 46-47. Geijer, M. (2004).

¹⁰¹ För en ingående diskussion kring dessa begrepp se de los Reyes, P. och Kamali, M., SOU 2005:41.

ris blir därför särskilt problematiskt i förhållande till dagens politiska klimat och kulturarvsdebatt.

Vem äger de kulturhistoriskt värdefulla fastigheterna?

Flera portalparagrafer som innehåller bestämmelser som berör kulturmiljöer fastslår att ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Kulturarv betraktas som ett allmänintresse och i sådan bemärkelse är dess fysiska uttryck en gemensam resurs. Men det juridiska ägandet och där av följande möjliga skyddsformer är av avgörande betydelse för förutsättningarna för kulturmiljöernas vård, bevarande och utveckling. Den juridiska ägandeformen påverkar tillgången på ekonomiska resurser genom befintliga stödsystem och andra samhälleliga resurser som står till buds.

Frågan om den juridiska äganderätten till det fysiska kulturarvet har varit under diskussion åtminstone sedan 1800-talet. Genom 1666 års placat gjorde sig staten till ägare till alla fornminnen.¹⁰² Frågan om äganderätt till resurser bundna till markinnehav blev allt mer brännande under 1800-talet med accelererade omarronderingar, utbyggnad av kommunikationer, industrialisering och tilltagande urbanisering. De förändringar som genomfördes i skyddet av fornlämningar under 1800-talet kan sägas vara uttryck för ifrågasättandet av fornlämningarnas status och att de med automatik skulle vara statlig egendom. Samtidigt kunde skyddet av Svenska kyrkans kyrkobyggnader förstärkas inom det befintliga systemet. Kyrkan var en statlig organisation fram till år 2000. Men liksom när det gällde myndigheter som förvaltade profana byggnader har det även inom kyrkan funnits ett visst motstånd mot Överintendentens-ämbetet, senare Kungliga Byggnadsstyrelsens och Vitterhetsakademiens/Riksantikvariens och senare Riksantikvarieämbetets inblandning i byggnadsfrågorna. Skyddet av kulturhistoriskt värde har ibland uppfattats som ett hinder i det praktiska och liturgiska bruket av kyrkorna.

Svårigheterna med att åstadkomma ett skyddssystem för profana byggda kulturarv sammanhänger intimt med frågan om äganderätt och vilka intrång i det privata ägandet som med allmänintresset som grund kunde göras i ägandet av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Trots flera lagförslag på området kunde frågan om skydd för profana icke statligt ägda byggnader få en

---

¹⁰² Se vidare Geijer, M. (2004).

första lösning genom en *lag om kulturhistoriskt märkliga byggnader*, vilken trädde i kraft 1 januari 1943 (SFS 1942:354). Lagen moderniserades och utvidgades 1960 genom *lag om byggnadsminnen* (SFS 1960:690). Mindre justeringar gjordes inför införlivandet av byggnadsminnenas skydd i den nu gällande Kulturminneslagen (SFS 1988:950), vilken trädde i kraft 1988.

Kulturmiljöer i Sverige ägs och förvaltas i dag av en heterogen blandning av ägare/förvaltare med olika kompetens för det ansvarsfulla uppdrag som kulturarvets vård faktiskt innebär. Medan byggnader som ägs och förvaltas av statlig myndighet kan skyddas genom *Förordningen om statliga byggnadsminnen m.m.* (FSBM, SFS 1988:1229), för närvarande 265 anläggningar omfattande drygt 1 500 byggnader, skyddas drygt 8 000 byggnader fördelade på cirka 2 250 anläggningar som byggnadsminnen enligt *Förordning om kulturminnen m.m.* (KML, SFS 1988:1188).¹⁰³ Det kyrkliga kulturarvet, vilket i huvudsak också skyddas genom KML, omfattar drygt 3 000 kyrkobyggnader (kyrkor och annan bebyggelse inom kyrkotomt).

Det är inte känt hur många byggnader som har skyddsbestämmelser genom PBL (SFS 2010:900) men i de län som genomfört miljömålsprojektet ”Räkna Q” har det visat sig att andelen byggnader med q-beteckningar vida överskrider antalet byggnadsminnen och statliga byggnadsminnen. Sannolikt sammanfaller också de olika skydden i flera tätorter. Innebörden av skydd enligt PBL är högst varierande beroende på hur skyddsbestämmelserna definierats i gällande detaljplan. Skyddets status hänger också samman med aktualiteten i detaljplanearbetet och tillgång på kunskapsunderlag. För bebyggelse utanför tätbebyggda områden kan områdesbestämmelser användas för att reglera bebyggelse och därmed ange kommunernas bevarandeambitioner för glesare bebyggda miljöer. På kommunal nivå togs bevarandeprogram för kulturmiljövården fram främst under 1980 och 1990-talen inför och strax efter införandet av PBL. Inte alla har antagits politiskt vilket ger dem en tveksam status och i många fall har uppdateringar uteblivit med bristande aktualitet som följd. Miljömålsuppföljningen har givit vid handen att många kommuner saknar kulturmiljökompetens och en stor andel av de program som finns är ålderstigna.¹⁰⁴ Avsaknaden av

¹⁰³ Bebyggelseregistret upptar cirka 2200 anläggningar. Skillnaden beror troligen på en eftersläpning i registrering. Den indikatorbaserade uppföljningen på Miljömålsportalen redovisar byggnadsminnen i antal skyddade byggnader. Redovisningen avser både byggnadsminnen enligt FSBM och KML.

¹⁰⁴ www.miljomal.nu/Miljomalen/15-God-bebyggd-miljo

program är särskilt stor för bebyggelse utanför tätorterna. Konsekvensen av bristen på kunskapsunderlag är också kännbar i stadskärnorna, där byggnadstrycket för närvarande är högt och avvägningar mellan förnyelse och bevarandebestämmelser därmed försvåras både i detaljplaneläggning och byggnadslovsgivning. Det har inte varit möjligt att analysera hur fördelningen av byggnader skyddade genom PBL förhåller sig mellan olika ägandekategorier i det här sammanhanget.

Riksintresse för kulturmiljövården enligt MB (SFS 1998:808) är inget skydd i sig, utan representerar ett statligt anspråk. Hur de kulturhistoriska värdena inom sådana riksintressen ska tillgodoses ska redovisas av kommunerna i Översiktsplan. I många fall innebär det skyddsbestämmelser genom detaljplan eller områdesbestämmelser. Genom MB kan områden med stora kulturhistoriska värden förklaras som kulturreservat. I dag finns 39 kulturreservat och de utgörs av helhetsmiljöer där byggnader, anläggningar, fornlämningar och grönt kulturarv illustrera värdefulla sammanhang. Det totala antalet byggnader inom dessa kulturreservat är okänt. Byggnader inom kulturreservat kan vara skyddade som byggnadsminnen enligt KML, omfattas av q-beteckning i detaljplan eller regleras genom områdesbestämmelser. Det innebär att det kan finnas skydd enligt flera lagstiftningar. Byggnaderna inom kulturreservaten ägs i flera fall av enskilda, kommuner eller av stiftelser, museer eller liknande. Flertalet av kulturreservaten är tillkomna på statligt initiativ genom länsstyrelserna. Några kommuner har emellertid utnyttjat möjligheten att instifta kommunala kulturreservat enligt MB. Exempelvis förklarades herrgårdsanläggningen Karlslund och landeriet Sommarro som kulturreservat år 2010. I båda fallen är kommunen till större del fastighetsägare. Igelbäcken, Gäddeholm och Lögdö bruk är andra exempel på kommunala kulturreservat. Vidare finns kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom Naturreservat och Nationalparker som ägs och förvaltas statligt. De primära syftena med dessa skyddsformer är dock inte kulturmiljövårdande, varför vården av denna bebyggelse långt ifrån alltid sker utifrån ett kulturmiljöperspektiv och denna bebyggelse är heller inte alltid identifierad och erkänd som kulturhistoriskt värdefull.

Analys av ägarkategorier för byggnadsminnen enligt KML

Ägandet och förvaltandet av kulturmiljöer skyddade enligt KML fördelar sig i huvudsak på enskilda fastighetsägare, näringslivet inklusive statliga fastighetsbolag, kommuner, landsting, ideella föreningar, stiftelser och samfund. En genomgång av ägandesituationen för byggnadsminnen enligt 3 kap.¹⁰⁵ KML visar en stor spännvidd i ägandet. Huvuddelen av byggnadsminnesobjekten, 38 procent, är i enskild ägo. Den näst största ägarkategorin, 20 procent, är privata bolag och ekonomiska föreningar. Genomgången visar att gränserna mellan enskilda personer och bolag ibland är flytande. Bolagsägda fastigheter kan exempelvis utgöras av herrgårdsanläggningar som drivs och förvaltas i bolagsform. Inom gruppen återfinns också hela spännvidden från enskilda näringsidkare till stora bolag. I synnerhet de större bolagens fastighetsinnehav påverkas starkt av omstrukturering och globalisering. Lokala företag ansluts till nationella koncerner och tidigare svenskt ägda företag ansluts till internationella koncerner. Med förlust av den lokala och nationella anknytningen ökar risken för ett minskat intresse för ansvarstagande för kulturarvet ur ett svenskt perspektiv.

Bland näringslivets aktörer finns också statliga bolag. Fastigheter som tillkommit på initiativ av statliga verk har bolagiserats och i flera fall sålts vidare till enskilda fastighetsägare. Därför är representationen av byggnadsminnen enligt KML med bakgrund i statlig verksamhet relativt stor, även om det statliga sambandet i form av ägande gått förlorat. Andelen byggnadsminnen som ägs av statliga bolag är omkring fyra procent. När statliga byggnadsminnesmärken bolagiseras ska de överföras till KML enligt särskilt beslut. Byggnadsminnen ägda av statliga bolag är särskilt vanliga i län där staten traditionellt har haft stark närvaro genom myndigheter eller militär representation. En stor del av dessa objekt utgörs också av järnvägsstationer, något exempel finns i de flesta län. Men denna kategori består enligt bebyggelseregistret av betydligt fler objekt än det sammanlagda antal byggnadsminnen som enligt länsstyrelserna redovisningar ägs av statliga bolag, vilket tyder på att många järnvägsmiljöer sålts av. Det ska poängteras att även om de

¹⁰⁵ Enkät har sänts ut till samtliga 21 länsstyrelser under september månad 2012. Svarsfrekvensen har varit 100 procent men för 20 av de sammanlagt 2251 redovisade byggnadsminnen enligt KML saknas uppgift om aktuellt ägandeförhållande och i 2 fall är ägarsammansättningen så komplicerad att en specifik kategori inte kunnat anges. De procentsatser som anges är avrundade till närmaste heltal.

flesta järnvägsstationerna ägdes av staten vid tiden för bolagiseringen har flera stationsbyggnader tillkommit i anslutning till enskilda järnvägar som senare införlivats i statens järnvägar. En genomgång av redovisade kategorier i bebyggelseregistret visar också att det bland byggnadsminnen "enligt KML" förekommer en stor mängd anläggningar som kulturhistoriskt har en tydlig koppling till verksamhet med statligt anknytning, exempelvis bebyggelse för tele- och postkommunikation. Ett par av landets mest anmärkningsvärda kraftanläggningar, Porjus och Olidan, är genom bolagisering byggnadsminnen enligt KML. Även förekomsten av byggnader med anknytning till militärväsende är stort. Andra exempel på statliga verksamheter som numera återfinns ibland byggnadsminnen enligt KML är fängelser, utbildningsbyggnader på olika nivåer, fyror, boställen, kronobrännerier och kronomagasin.

En stor ägarkategori är kommunerna som innehar 11 procent av byggnadsminnena enligt KML. Till primärkommunernas innehav av byggnadsminnen kommer också objekt som ägs av kommunala bolag. Det kommunala innehavet uppgår till 17 procent av byggnadsminnena om också de kommunala bolagens ägande räknas. Att andelen är så stor är intressant, eftersom det finns en föreställning om att kommunerna har en avvaktande inställning till byggnadsminnensförklaringar, vilka kan sägas innebära en statlig inblandning i den kommunala handlingsfriheten. Kommunernas innehav är starkt knutet till dess verksamheter och ansvarsområden. Dessa utgörs dels av förvaltningsbyggnader av olika slag, exempelvis stadshus dels av t.ex. skolor, idrottsanläggningar och samlingslokaler. Flera kommuner har också stora innehav av kulturhistorisk bebyggelse av andra slag. Det kan exempelvis röra sig om kulturkvarter såsom Rademachersmedjorna i Eskilstuna och Gamla Linköping. Även de kommunala bostadsbolagen har sannolikt stora bestånd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Svenska kyrkan förvaltar förutom själva kyrkobyggnaderna, andra byggnader i anslutning till kyrkotomten.¹⁰⁶ Kyrkan äger också byggnader som skyddas enligt Kulturminneslagens tredje kapitel. Andelen av byggnadsminnen som ägs av Svenska kyrkan är närmare fyra procent. En stor del av de kyrkligt ägda byggnadsminnena utgörs av prästgårdar eftersom dessa i allmänhet inte ingår i kyrkotomten utan kan förses med skydd enligt KML kap 3.

---

¹⁰⁶ Vad som omfattas av begreppet kyrkotomt enligt KML kap. 4 är inte fast reglerat. I huvudsak består bebyggelsen av gravkapell, församlingsbyggnader, förrådsbyggnader, stallar och andra ekonomibyggnader som krävs för kyrkans bruk och underhåll.

Denna fastighetsgrupp är stadd i en omfattande privatisering. Inom kyrkan pågår en diskussion om kyrkornas framtida förvaltningsform där det lokala engagemanget utmanas av en regional nivå. Denna diskussion kan också påverka det framtida beståndet av kyrkligt ägda kulturmiljöer när kyrkor och andra gudstjänstlokaler tas ur bruk. Försäljning av kyrkligt ägda lokaler förekommer i ökande omfattning. Dessa skyddas dock med nu gällande lagstiftning under Kulturminneslagens fjärde kapitel om de är uppförda före 1939 och skyddet ”följer med” även efter försäljningen. Det innebär att det finns bebyggelse enligt KML kap 4 som inte längre ägs av kyrkan. För yngre kyrkliga anläggningar som avyttras och som inte omfattats av särskilt beslut enligt KML finns emellertid inget automatiskt skydd.

Stiftelser, ideella organisationer och samfund är en stor fastighetsägargrupp med varierande resurstillgång. I gruppen återfinns t.ex. hembygdsgårdar, föreningsbyggnader så som folkets hus och frikyrkorörelsens bebyggelse, men också enskilda fastigheter som donerats till eller ombildats till stiftelser exempelvis Hildasholm i Dalarna och Ellen Keys Strand i Östergötland. Också i denna ägargrupp är de ekonomiska och juridiska förutsättningarna för fastighetsförvaltningen mycket varierande och särskilt de mindre ideella föreningarna har en utsatt position. De ideellt ägda byggnadsminnena utgör cirka åtta procent. I sammanhanget är det intressant att konstatera att andelen byggnadsminnen som representerar övriga religiösa samfund är mycket låg. Endast 15 byggnadsminnen av landets cirka 2 250 byggnadsminnen representerar andra samfund än Svenska kyrkan. I bebyggelseregistret finns endast en byggnad, en synagoga, som representerar ett icke kristet samfund.

Ägandeförhållandena beträffande ett antal byggnadsminnen är oklart och i några fall är ägandet uppsplittrat på flera parter/ägar-kategorier. Detta förhållande är särskilt vanligt i större anläggningar. Ett par sådana exempel är Lövsta bruk, där SFV är delägare, och A 8 i Boden där privata bolag, kommunala bolag, statliga bolag och enskilda personer finns bland fastighetsägarna. I andra fall kan flera enskilda ägare knytas till en enskild anläggning. I några fall står samfälligheter som ägare. Också ägarnas juridiska och ekonomiska status är mycket varierande.

Ett hållbart urval?

Den kulturpolitiska grunden för att bidra till vård, bevarande och utveckling av kulturarvet är att kulturarvet är en viktig samhällelig resurs. Genom kunskap om, erfarenhet av och delaktighet i kulturarvet genereras social och kulturell kompetens. Kulturarvet är viktigt för att skapa ett hållbart och solidariskt samhälle. I ett sådant samhälle ska utrymme finnas för kulturell mångfald och olika samhällsgruppers och generationers delaktighet i samhällsprocesserna. Med en sådan utgångspunkt finns anledning att reflektera över vad de kulturmiljöer som officiellt erkänts genom att skydd upprättats eller andra former av samhälleligt engagemang uttryckts. Vad är det för berättelser som förmedlas genom det befintliga urvalet av skyddad bebyggelse och vilka berättelser skulle behöva berättas för att uppfylla de kulturpolitiska målen med kulturmiljöarbetet? I ett sådant perspektiv behövs en normkritisk analys av utvecklingen av den bevarandekanon som legat till grund för det nuvarande beståndet av skyddad bebyggelse.

Beståndet av byggnadsminnen enligt KML har kritiserats för att representera en föråldrad syn på kulturarvet.¹⁰⁷ Resurser har saknats för att uppdatera beståndet i samma takt som det vidgade synsättet på kulturarv etablerats. Arbetet med byggnadsminnena har dock vitaliserats under de senaste åren. I många län finns strategier utarbetade för framtida byggnadsminnesförklaringar och Riksantikvarieämbetet har nyligen tagit fram ett inriktningsdokument som betonar vikten av de berättelser som förmedlas genom byggnadsminnen.¹⁰⁸ Framgången för dessa strategier är dock beroende av länsstyrelsernas förmåga att förhandla med olika ägarkategorier och inte minst att resurser finns tillgängliga för de utfästelser och åtaganden som implicit följer med byggnadsminneskyddet.

Kulturfastighetsutredningen år 2009 visar en motsvarande brist på representation av många typer av miljöer som skulle öka relevansen för fler medborgare.¹⁰⁹ Även om utgångspunkten för vad som bör ingå i beståndet av statligt ägda kulturfastigheter är statens utveckling och verksamhetsfält är vissa kategorier underrepresenterade. Den vidgade roll som staten succesivt intagit i spårens av modernitetens genomslag i statsförvaltningen är bristfälligt belyst.

¹⁰⁷ Se exempelvis Thornberg-Knutsson, A. (2007).

¹⁰⁸ RAÄ (2011).

¹⁰⁹ Bergström, U. och Geijer, M. (2009). Se även Statens fastighetsverks Kulturfastighetsutredning (2009-10), del 1-2.

Den utveckling som inleds under 1800-talet mot ökad byråkratisering, statligt organiserad och institutionaliserad vård och omhändertagande lyser med få undantag med sin frånvaro i det nuvarande fastighetsbeståndet. Det finns med största sannolikhet ytterligare fastigheter i statlig ägo och förvaltning som borde bedömas ur kulturhistoriskt perspektiv för att förbättra möjligheten att illustrera detta. Genom sådana kompletteringar skulle möjligheten att bättre illustrera statens kulturhistoriska utveckling utifrån gender-, generations och intersektionalitetsperspektiv öka. Framför allt torde det ännu vara möjligt att skapa ett representativt urval av fastigheter med stora kulturhistoriska värden som visar den statliga expansionen efter andra världskriget och statens ambition att manifesteras sin verksamhet genom högkvalitativt byggande, utsmyckad med offentlig konst.

De analyser som gjorts av plan- och bygglagens skydd visar också en övervikt av bebyggelse tillkommen före andra världskriget, medan större delen av dagens byggnadsbestånd är tillkommen efter 1945. Få riksintressen för kulturmiljövården enligt miljöbalken har tillkommit sedan det första utpekandet 1987 och liksom byggnadsminnesförordningen har riksintressena kritiserats för att representera en föråldrad syn på vad kulturmiljöerna kan och ska representera. Riksintressesystemet är för närvarande föremål för flera projekt på nationell nivå och i flera län har arbetet med fördjupade beskrivningar och uppdateringar inletts på regionala initiativ. Det måste också konstaterats att kulturreservatens representation kan kritiserats utifrån ett hållbarhetsperspektiv. Övervikten av agrara reservat med ålderdomliga strukturer är stor. Syftet med införande av reservaten var visserligen att införa ett skydd för miljöer där de kulturhistoriska värdena var knutna både till landskap och bebyggelse och de gröna kulturvärdena måste därför ges stort utrymme i sådana reservat. Men ska skyddet få en strategisk funktion för kulturmiljöarbetet krävs att också sociala och ekonomiska aspekter på kulturhistorisk hållbarhet beaktas.

Ett särskilt problemkomplex är samverkan mellan kultur- och naturskyddslagstiftningen. Många gånger samverkar dessa intressen, men det finns också flera exempel på konkurrerande skyddsbehov, där en större flexibilitet i respektive system och/eller en samordning av dessa skulle ge fördelar för så väl kultur- som naturvärden och upplevelsen av dessa. Sverige ratificerade år 2011 den Europeiska landskapskonventionen, enligt vilken bland annat

kulturhistoriska och biologiska värden ska jämföras med ekonomiska intressen vid tillämpning av nationell lagstiftning.

En viktig fråga om helhetsperspektiv är huruvida alla komponenter i en kulturmiljö försetts med legalt skydd eller om det endast är vissa enheter. Problemet med att äldre byggnadsminnesmärkesbeslut endast omfattat vissa objekt inom en helhetsmiljö i förhållande till dagens betoning av värdet i miljöer där en strukturs hela komplexitet kan illustreras påtalades i Kulturfastighetsutredningen år 2009. Ett särskilt belysande exempel är Bodens fästningsanläggning, där enstaka byggnader och anläggningar är skyddade men inte helhetsmiljön och de ingående försvarslinjerna. Helhetstänkandet kan utsträckas till ett systemtänkande. I kulturfastighetsutredningen tillämpades ett sådant förhållningssätt. Endast högt kulturhistoriskt värde hos ett enskilt objekt fick då vika för ett system av miljöer som illustrerade en helhet i bruk eller utveckling.

Förutom vad de skyddade kulturmiljöerna representerar per skyddskategori finns alltså behov av att göra bedömningar utifrån helheten och utifrån hur olika skyddssystem samverkar. Det finns komplex av fastigheter som tillsammans utgör helhetsmiljöer men där olika regelverk tillämpas beroende av ägandeform eller tillämpad skyddsform. Samverkan mellan systemen kan också avse en helhetsbedömning på nationell nivå av vad som bör skyddas för att på ett bättre sätt uppfylla de kulturpolitiska målen.

Referenser

Referenslistan omfattar de källhänvisningar som görs i noterna till betänkandet samt i bilaga 5, Bakgrundsteckning av Mia Geijer.

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar samt Ds

Betänkande (1915). Angående omorganisation av Överintendents-
ämbetet m.m. avgivet den 1 november 1915.

SOU 1922:11–12. Betänkande med förslag till lag angående kultur-
minnesvård samt organisation av kulturminnesvården, Del I–II.

SOU 1938:60. Betänkande med förslag till reviderad fornminnes-
lagstiftning.

SOU 1947:26. Bostadssociala utredningen.

SOU 1956:26. Byggnadsminnen.

SOU 1971:64. Sanering I.

SOU 1972:45. Kulturminnesvård.

SOU 1972:66–67. Ny kulturpolitik 1972.

SOU 1973:27. Sanering III.

SOU 1979:17. Kulturhistorisk bebyggelse: Vård att vårda.

DsU 1987:9. Förarbete, Kulturminneslag – sammanförd och bear-
betad lagstiftning om kulturminnen.

SOU 1992:79. Statens fastigheter och lokaler – ny organisation.

SOU 1997:96. Lokalförsörjning och fastighetsägande: en ut-
värdering av statens fastighetsorganisation.

- SOU 2004:94. K-märkt. Förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- SOU 2005:41. Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2010:18. En reformerad budgetlag.
- SOU 2010:92. En effektivare förvaltning av statens fastigheter.
- SOU 2011:31. Staten som fastighetsägare och hyresgäst.
- SOU 2012:37. Kulturmiljöarbete i en ny tid.
- SOU 2012:81. Statens regionala förvaltning – förslag till en angelägen reform.

Propositioner m.m.

- Prop. 1917:258. Angående omorganisation och lönerglering för Överintendentsämbetet samt angående länsarkitekter m.m.
- Prop. 1942:8. Förslag till lag om fornminnen.
- Prop. 1967:61. Fråga om delning av Byggnadsstyrelseorganisationen m.m.
- Prop. 1975/76:135. Om den statliga kulturpolitiken 3.
- Prop. 1984/85:179. Förslag till lag om skydd mot utförsel av vissa äldre kulturföremål.
- Prop. 1987/88:104. Kulturmiljövärd.
- Prop. 1991/92:44. Om riktlinjer för den statliga fastighetsförvaltningen och ombildningen av Byggnadsstyrelsen, m.m. samt bet. 1991/92:FiU8, rskr. 1991/92:107.
- Prop. 1991/92:134. Om riktlinjer för överföringen av verksamheten vid domänverken till aktiebolagsform.
- Prop. 1992/93:37. Om ny organisation för förvaltning av statens fastigheter och lokaler, m.m., med bilaga 1, samt 1992/93:FiU8.
- Prop. 1997/98:116. Staten och trossamfunden – bestämmelser om Svenska kyrkan och andra trossamfund.
- Prop. 1997/98:117. Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design.
- Prop. 1997/98:137. Förvaltning av statens fastigheter och statliga myndigheters lokalförsörjning, m.m.
- Prop. 1998/99:114. Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål.

- Prop. 2009/10:3. Tid för kultur, samt bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145.
- Prop. 2009/10:175. Offentlig förvaltning för demokrati, delaktighet och tillväxt.
- Prop. 2012/13:1. Budgetpropositionen för 2013, UO 2.
- Prop. 2012/13:96. Kulturmiljöns mångfald.

Lagar och förordningar

- Lag (1942:350) om fornminnen.
- Lag (1942:354) om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader.
- Byggnadslag (1947:385).
- Lag (1960:690) om byggnadsminnen.
- Fastighetsbildningslag (1970:988).
- Jordabalk (1970:994).
- Väglagen (1971:948).
- Skogsvårdslag (1979:429).
- Lag (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m., NRL.
- Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. /Kulturmiljölag (1998:950), KML.
- Miljöbalk (1998:808), MB.
- Lagen (2007:1092) om upphandling inom områdena vatten, energi, transporter och posttjänster.
- Plan- och bygglag (2010:900), PBL.
- Budgetlag (2011:203).
- Lag (2011:745) med instruktion för Riksdagsförvaltningen.
- Lag (2012:439) om ändring i väglagen.
- Kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.
- Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.
- Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m., FSBM.
- Förordning (1993:379) om bidrag för kulturmiljövård.
- Förordning (1993:527) om förvaltning av statens fastigheter m.m.

Förordning (1996:1190) om överlåtelse av statens fasta egendom, m.m.

Donationsförordning (1998:140).

Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Förordning (1999:527) om förvaltning av statliga fastigheter, m.m.

Förordning (2002:920) om bidrag till arbetslivsmuseer.

Förordning (2007:757) med instruktion för Statens fastighetsverk.

Förordning (2007:758) med instruktion för Fortifikationsverket.

Förordning (2007:1161) med instruktion för Sjöfartsverket.

Förordning (2007:1184) med instruktion för Riksantikvarieämbetet.

Förordning (2010:185) med instruktion för Trafikverket.

Förordning (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer.

Förordning (2012:989) med instruktion för Naturvårdsverket.

Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen.

Regleringsbrev

Regleringsbrev för budgetåret 2008 avseende Banverket, N2007/9939/IR, N2007/10256/SAM.

Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Fortifikationsverket. S2012/9065/SAM.

Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Naturvårdsverket, M2012/3408/S, M2012/572/S, M2012/1089/Nm m.fl.

Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Riksantikvarieämbetet, Ku2012/1078/KA, Ku2012/1484/KA, Ku2012/1898/RFS.

Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Sjöfartsverket inom UO 22, N2012/6388/TE, N2012/6343/KLS.

Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Statens fastighetsverk. S2012/9065/SAM.

Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Trafikverket inom UO 22, N2013/1977/TE.

Utredningsdirektiv

- Dir. 2002:96. Skyddet för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse m.m.
- Dir. 2003:16. Tilläggsdirektiv till utredningen angående skyddet för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse m.m.
- Regeringsuppdrag (2008). Uppdrag till Statens fastighetsverk att lämna förslag till vilka fastigheter, inklusive s.k. bidragsfastigheter, som bör förvaltas långsiktigt inom staten. Fi2008/3577.
- Dir. 2009:45. Översyn av statens fastighetsförvaltning.
- Dir. 2009:46. Översyn av förordningarna om statens fastighetsförvaltning.
- Dir. 2010:51. Tilläggsdirektiv till Utredningen om en översyn av förordningarna om statens fastighetsförvaltning.
- Dir. 2010:119. Tilläggsdirektiv till Utredningen om översyn av statens fastighetsförvaltning.
- Dir. 2011:17. Översyn av lagstiftning och nationella mål.
- Dir. 2011:116. Tilläggsdirektiv till Kulturmiljöutredningen.
- Dir. 2012:6. Omstrukturering av statens bestånd av försvarsfastigheter.
- Dir. 2012:7. Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter.
- Dir. 2012:104. Tilläggsdirektiv till Utredningen om omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter.

Publikationer och skrivelser från Fortifikationsverket

- Fortifikationsverket (2012). Sammanhållen förvaltning. Promemoria 2012-06-25.
- Fortifikationsverket (2012). Promemoria, dnr 1684/2012-2.
- Fortifikationsverkets årsredovisning för 2012.

Publikationer, skrivelser m.m. från Riksantikvarieämbetet

- Riksantikvarieämbetet (1993). Unnerbäck, A. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.
- Riksantikvarieämbetet (1998). Handlägningsordning för statliga byggnadsminnen.
- Riksantikvarieämbetet (1999). Kulturarvet och miljön. Redovisning av Riksantikvarieämbetets regeringsuppdrag Ku98/1908/Ka med anledning av propositionen Svenska miljömål (1997/98:145).
- Riksantikvarieämbetet (2002). Unnerbäck, A. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.
- Riksantikvarieämbetet (2007). Fördjupad utvärdering – kulturmiljö och kulturhistoriska värden. Rapport 2007:6.
- Riksantikvarieämbetet (2008). Förslag till nya kriterier för statens ägande och förvaltning av kulturfastigheter. 2008-06-30, Dnr 101-2002-2008.
- Riksantikvarieämbetet (2008). Förslag till nya kriterier för statens ägande och förvaltning av kulturfastigheter. Återrapporering enligt regeringsuppdrag 2008. Dnr. 101-2002-2008, 2008-06-30.
- Riksantikvarieämbetet (2009). Beslut ang. upphävandet av förteckning över § 12 och § 14 byggnader enligt förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. gällande Banverkets byggnader. Dnr 311-4942-2009.
- Riksantikvaren och Riksantikvarieämbetet (2009). Kulturmiljöanalys – en vägledning för användning av DIVE-analys. Oslo och Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet (2010). Statliga byggnadsminnen. Vägledning.
- Riksantikvarieämbetet (2011). Berätta bredare. Inriktningsdokument för byggnadsminnen.
- Riksantikvarieämbetet (2012). Anslaget 7:2 Bidrag till kulturmiljövård – en handbok för länsstyrelsens handläggning. Handbok 2012-06-28, Dnr. 342-2104-2007.
- Riksantikvarieämbetet (2012). Fornminnesinformationssystemet (FMIS).
- Riksantikvarieämbetet (2012). Förenklad beredning av statliga byggnadsminnen. Rapport. Dnr 301-1635-2011, 2012-03-26.

- Riksantikvarieämbetet (2012). Fredengren, C. et al. (red.). I valet och kvalet. Grundläggande frågor kring värdering och urval av kulturarv. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet (2012). Klargörande av ägoförhållanden för fastigheter som Riksantikvarieämbetet förvaltar. Underlag till utredningen, Dnr 201-3532-2012, 2012-10-09.
- Riksantikvarieämbetet (2012). Kulturmiljövårdens riksintressen i allas intresse.
- Riksantikvarieämbetet (2012). Omstrukturering av statens bestånd av vissa kulturfastigheter. Underlag till utredningen S 2012:02 från Samhällsavdelningen 2012-07-03.
- Riksantikvarieämbetet (2013). Bebyggelseregistret.
- Riksantikvarieämbetet (2013). Pågående arbete med en vägledning för kulturhistorisk värdering och urval.

Publikationer och skrivelser från Statens fastighetsverk

- Statens fastighetsverks tidskrift *Kulturvärden*:
1977:2. Bogesund – det olycksaliga slottet.
2001:3. Ett Upplandsslott från stormaktstiden.
2002:4. Hovdala slott i västra Göinge.
- Statens fastighetsverk (2005). Underhållssituationen i bidragsfastigheterna. Rapport 2005-06-30.
- Statens fastighetsverk (2009–10). Kulturfastighetsutredningen med kompletteringar. Kulturfastighetsutredningen Del 1 och 2 Berättelser, med kompletteringarna Kostnader och intäkter för den statliga kulturhistoriska fastighetsportföljen (Del 1) samt Berättelsen Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar (Del 2). Bilagedel, med bl.a. totallista fastigheter samt statliga byggnadsminnen som förvaltas av andra myndigheter. Dnr 231-1967/08, 2009-02-20 samt 2010-06-11.
- Statens fastighetsverk (2012). Förfrågningsunderlag, definitioner och värderingsmetoder.
- Statens fastighetsverk (2013). Beslut, Dnr 220-461/13, 2013-01-28.

Publikationer och skrivelser från och övriga myndigheter

- Banverket (2008). Kulturvärden längs spåret. Banverkets avvecklingsprojekt.
- Banverket (2009). Överlåtelse av statens fasta egendom. Dnr F09-7055/FA20, s. 14.
- Byggnadsstyrelsen, Fortifikationsförvaltningen och Riksantikvarieämbetet (1981). Vård av byggnadsminnesmärken: Utredning och förslag om formerna för underhåll av statliga byggnader av kulturhistoriskt och konstnärligt värde. Stockholm.
- Kungliga Byggnadsstyrelsen (1938). Förteckning över byggnadsminnesmärken enligt Kungl. Maj:ts beslut den 25 januari 1935 jämte redogörelse för de huvudsakliga föreskrifter som gäller värden av dessa byggnadsverk. Stockholm.
- Länsstyrelsen i Örebro län (2010). Skyddad kulturmiljö? Kartläggning av hur kulturhistoriska värden har säkerställts i den kommunala samhällsplaneringen i Örebro län 1987–2009. Rapport 2010:27.
- Myndigheten för kulturanalys (2012). Kulturanalys.
- Naturvårdsverket (2012). Steg på vägen. Fördjupad utvärdering av miljömålen 2012.
- Naturvårdsverket (2012). Yttrande över RAÄs rapport Förenklad beredning av statliga byggnadsminnen. NV-07201-11, 2012-03-07.
- Regeringskansliet (2008). Regeringskansliet genom tiderna.
- Regeringskansliet (2012). En statsförvaltning i förnyelse.
- Riksrevisionen (2005). Marklösen. Finns förutsättningar för rätt ersättning? RiR 2005:15.
- Sjöfartsverket (2012). Fastighetsavvecklingsplan.

Litteratur

- Anderson, B. (1993). Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning. Sv. övers. Daidalos, Göteborg.
- Aronsson, P. (2005). Historiebruk – att använda det förflutna. Studentlitteratur, Lund.

- Aronsson, P., red. (2009). *Platser för en bättre värld*. Nordic Academic Press, Lund.
- Arrhenius, T. (2003). *The Fragile Monument: On Conservation and Modernity*. Akad. avh., KTH, Stockholm.
- Berg, K. och Rentzhog, S. (1989). Synnerligen märkligt. *Kulturmiljövård* 1989:2.
- Bergström, U. och Geijer, M. (2009). Kan man välja ett kulturarv. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2009:57.
- Björnstad, M. (1991). Bolagisering och kulturarv. *Kulturmiljövård* 1991:5.
- Boberg, F. (1900). *Till akademien för de fria Konsterna!* Stockholm.
- Bäckström, M. (2012). *Hjärtats härdar: folkliv, folkmuseer och minnesmärken i Skandinavien, 1808 – 1907*. Gidlund, Möklinta.
- Curman, S. (1938). Hur vår historia räddas. *Fornvännen* 1938:1.
- Edman, V. (1999). *En svensk restaureringstradition*. Byggförlaget, Stockholm.
- Edman, V. (2012). How national is a national canon, i Quek et al. (red.), *Nationalism and Architecture*. Farnham.
- Fernlund, S. (1982). "Ett Herranom värdigt Tempel": kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812 – 1912. Lund.
- Folkesdotter, G. (1991). På Curmans tid. *Kulturmiljövård* 1991:4.
- Gadd, C-J. (2000). *Det svenska jordbrukets historia – den agrara revolutionen 1700–1870*. Band 3. Natur & Kultur, Stockholm.
- Geijer, M. (2004). *Ett nationellt kulturarv: Utvecklingen av en professionell vård och förvaltning av statliga byggnadsminnen*. KTH, Stockholm.
- Geijer, M. (2007). *Makten över monumenten: Restaurering av vasaslotten 1850 – 2000*. Nordiska museet, Stockholm.
- Geijer, M. (2009). The Built Heritage: A National Treasure or a Commodity? i Legnér, M. och Ponzini, D. (eds.), *Cultural Quarters and Urban Transformation. International Perspectives*. Gotlandica förlag, Klintehamn.
- Geijer, M. (2012). *Byggnadsminnesmärkenas värde: Bakgrund till 1935 års urval*. Manus.
- Harding, T. (2012). Vilka är nationen? Om kulturarvet, staten, nationen och det civila samhället. I Fredengren, C. et al. (red.) I

- valet och kvalet. Grundläggande frågor kring värdering och urval av kulturarv. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Hildebrand, H. (1882). *Historia och kulturhistoria*. Historisk Tidskrift.
- Hillström, M. (2006). *Ansvar för kulturarvet: studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872 – 1919*. Linköping.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Holmer, M. et al. (1982). *Hänsyn till miljön*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Jansson, S. (1974). *Kulturvård och samhällsbildning*. Nordiska museet, Stockholm.
- Johansson, A. (2012). *Den glömda armén. Norge – Sverige 1939 – 1945*. Fischer & Co, Stockholm.
- Jokilehto, J. (2005). *Definition of cultural heritage – references to documents in history*. Icomos.
- Jonsson, I. (2003). *Vitterhetsakademien 1753 – 2003*. Stockholm.
- Jönsson, L. E., et al., red. (2008). *Kanon och kulturarv: historia och samtid i Danmark och Sverige*. Makadam, Göteborg.
- Kåring, G. (1992). *När medeltidens sol gått ned*. Akad. avhandl., Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, Stockholm.
- Legnér, M. och Ponzini, D., eds. (2009). *Cultural Quarters and Urban Transformation. International Perspectives*. Gotlandica förlag, Klintehamn.
- Ljungström, L. (1987). *Aendnu gamblare: Fredrik Lilljekvists restaurering av Gripsholms slott och 1890-talets restaureringsdebatt*. Södermanlands museum, Nyköping.
- Mellander, C. (2008). *Arkitektoniska visioner under statligt förmyndarskap: en studie av Överintendentensämbetets verksamhet och organisation 1818 – 1917*. Akad. avhandl. Nordiska museet, Stockholm.
- Miller Lane, B. (2000). *National Romanticism and Modern Architecture in Germany and the Scandinavian countries*. Cambridge, Cambridge Univ. Press.

- Murphy, K. D. (2000). *Memory and Modernity, Viollet-le-Duc at Vézelay*. Penn. State Univ. Press, University Park, PA.
- Murtagh, W. J. (1997). *Keeping Time: The History and Theory of Preservation in America*. Johnj Wiley & Sons, New York.
- Nordin, E. och Unnerbäck, A. (1995). Kulturhistoriskt värde. Kulturmiljövård 1995:1–2.
- Pettersson, R. (2001). *Fädernesland och framtidsland*. Umeå univ.
- Pålsson Skarin, I. (2011). *A finance model for the built cultural heritage: proposals for improvements of future heritage economics*. Akad. avhandl. Lunds univ.
- Rodell, M. (2002). *Att gjuta en nation: statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Akad. avhandl. Natur och kultur, Stockholm.
- Svahn Garreau, H. (2004). *Att bygga på platsens betydelse: En holistisk och demokratisk värderings- och bevarandeprocess med exempel från Burradokumentet och Getty´s Conservation Institute*. Kulturmiljövård 2004:1.
- Tatcher, M. (2012). *Statetradition and the regulation of architectural heritage, a comparison of France and England 1870 – 2011*. Conference Paper. London.
- Thornberg Knutsson, A. (2007). *Byggnadsminnen – principer och praktik: den offentliga kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet: beskrivning och utvärdering*. Akad. avhandl. Göteborgs univ.
- Westlund, P-O. (1946). *Byggnadsminnen*, i Schück, A. och Tordeman, B. (red.), *Ad Patriam Illustrandam*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Wetterberg, O. (1992). *Monument & miljö*. Akad. avhandl. Chalmers, Göteborg.
- Wijkander, K. (1997). *Det nationella kulturarvet – att förvaltas i bolagsform?* Kulturmiljövård 1997:2.

Övriga referenser

- Council of Europe (2010). Den europeiska landskapskonventionen. European Landscape Convention, ETS176, Florence, 20-X-2000.
- English Heritage Asset Management (2011). Plan for the Maintenance of the Historic Estate 2011–2015.
- Geijer, M. (2013). Bakgrundsteckning, pm. Underlagsmaterial till utredningen.
- Haagkonventionen (1954) för skydd av kulturegendom i händelse av väpnade konflikter.
- Kongl. akademien för de fria konsterna (1902). Underdånig skrifvelse i restaureringsfrågan. Stockholm.
- Kongl. Förordningen af den 17 April 1828 angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande.
- Kongl: Mayst:ts (1666) Placat och Påbudh/Om Gamble Monu-
menter och Antiquiteter. (Stockholm) Georg Hantsch 1666.
- Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien (1907).
Månadsblad.
- Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien (1974).
Kungl. Vitterhets Historie och Antivitets Akedemiens Fastig-
heter Av antikvarisk karaktär jämte övriga områden ställda
under akademiens eller riksantikvarieämbetets förvaltning.
Stockholm.
- Kungl. Hovstaterna (2010). H. M. Konungens dispositionsrätt.
Kungl. Slottsstaten och Kungl. Djurgårdens förvaltning, Stock-
holm.
- Senatfastigheter (2010). Ekonomisk översikt och styrelsens
verksamhetsberättelse för 2009. Helsingfors.
- Slots- og Ejendomsstyrelsen (2012). Årsrapport 2011, Perspektiv-
planer för slotsejendomme, lista över styrelsens ejendomme.
Köpenhamn.
- Statsbygg (2012). Liste over eigendomme, Statsbyggs handlings-
plan för universell utformning 2011–2015, Mål, policy og
strategi for kulturminnevern. Oslo.
- Svenska Fornminnesföreningen (1871–1872). Svenska Forn-
minnesföreningens andra årsmöte i Örebro den 19–21 juni 1871.
Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, band 1. Stockholm.

- Svenska Fyrsällskapet (2007). Fyrhandbok. Esbjörn Hillberg.
- Svenska kyrkan (2012). Svenska kyrkans redovisning för år 2012 angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.
- Teknisk Tidskrift (1883).
- Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik (1853). Om underhåll, reparation och restauration af medeltidens byggnader. Nr. 6–7, 8–9.
- Wijkander, K. (2012). Statlig fastighetsförvaltning, symboler och svåra ord, pm samt Berättelsemodeller, en granskning, pm. Underlagsmaterial till utredningen.
- Världsarvskonventionen (1972), antagen av Unescos generalförsamling.
- Överintendentsämbetet (1887). Allmänna anvisningar rörande kyrkobyggnader.

Länkar

www.samverkansforum.nu
www.senaatti.com
www.slke.dk
www.statsbygg.no
www.english-heritage.org.uk
www.hlf.org.uk
www.nationaltrust.org.uk
www.historic-scotland.gov.uk
www.cadw.wales.gov.uk
www.nts.org.uk

Statens offentliga utredningar 2013

Kronologisk förteckning

1. Förändrad hantering av importmoms. Fi.
2. Patientlag. S.
3. Trängselskatt – delegation, sanktioner och utländska fordon. Fi.
4. Tillstånd och medling. Ju.
5. Djurhållning och miljön
– hantering av risker och möjligheter med stallgödsel. L.
6. Att förebygga och hantera finansiella kriser. Fi.
7. Skärpningar i vapenlagstiftningen. Ju.
8. Den svenska veteranpolitiken
Statligt bidrag till frivilliga organisationer som stödjer veteransoldater och anhöriga. Fö.
9. Riksbankens finansiella oberoende och balansräkning. Fi.
10. Rätta byggfelen snabbt!
– med effektivare förelägganden och försäkringar. S.
11. Kunskapsläget på Kärnavfallsområdet 2013. Slutförvarsansökan under prövning; kompletteringskrav och framtidsalternativ. M.
12. Goda affärer – en strategi för hållbar, offentlig upphandling. Fi.
13. Ungdomar utanför gymnasieskolan
– ett förtydligt ansvar för stat och kommun. U.
14. En översyn inom Sevesoområdet
– förslag till en förstärkt organisation för att förebygga och begränsa följderna av allvarliga kemikalieolyckor. Fö.
15. För framtidens hälsa –
en ny läkarutbildning. U.
16. Effektivare konkurrenstillsyn. N.
17. Brottmålsprocessen. Del 1 och 2. Ju.
18. Regeringsbeslut av ett statsråd – SRÅ. Fö.
19. Mera glädje för pengarna. Ku.
20. Kommunal vuxenutbildning på grundläggande nivå – en översyn för ökad individanpassning och effektivitet. U.
21. Internationell straffverkställighet. Ju.
22. Så enkelt som möjligt för så många
som möjligt
– samordning och digital samverkan. N.
23. Ersättning vid läkemedelsskador och miljöhänsyn i läkemedelsförmånerna. S.
24. E-röstning och andra valfrågor. Ju.
25. Åtgärder för ett längre arbetsliv. + Lättläst
+ Daisy. S.
26. Fri att leka och lära
– ett målinriktat arbete för barns ökade säkerhet i förskolan. U.
27. Vissa frågor om gode män och förvaltare. Ju.
28. Försäkring på transportområdet i krig och kris. Fi.
29. Det svenska medborgarskapet. A.
30. Det tar tid
– om effekter av skolpolitiska reformer. U.
31. En digital agenda i människans tjänst
– Sveriges digitala ekosystem, dess aktörer och drivkrafter. N.
32. Budgettramverket
– uppfyller det EU:s direktiv? Fi.
33. En myndighet för alarmering. Fö.
34. En effektivare plan- och bygglovsprocess. S.
35. En ny lag om personnamn. Ju.
36. Disciplinansvar i ett reformerat försvar. Fö.
37. Begripliga beslut på migrationsområdet. Ju.
38. Vad bör straffas? Del 1 och 2. Ju.
39. Europarådets konvention om it-relaterad brottslighet. Ju.
40. Att tänka nytt för att göra nytta
– om perspektivskiften i offentlig verksamhet. S.
41. Förskolegaranti. U.
42. Tillsyn över polisen. Ju.
43. Långsiktigt hållbar markanvändning
– del 1. M.
44. Ansvarsfull hälso- och sjukvård. S.

45. Rätt information
  - Kvalitet och patientsäkerhet för vuxna med nedsatt beslutsförmåga. S.
46. Beskattning av mikroproducerad el m.m. Fi.
47. Effektivare bredbandsstöd. N.
48. Patentlagen och det enhetliga europeiska patentsystemet. Ju.
49. Nämndemannauppdraget
  - breddad rekrytering och kvalificerad medverkan. Ju.
50. En väg till ökad tillsyn: marknadsföring av och e-handel med alkohol och tobak. S.
51. Skydd för geografisk information. Fö.
52. Moderniserad studiehjälp. U.
53. Privata utförare – kontroll och insyn. Fi.
54. Tillgång till läkemedel och sjukvårdsmateriel vid allvarliga händelser och kriser. S.
55. Statens kulturfastigheter – urval och förvaltning för framtiden. S.

Statens offentliga utredningar 2013

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Tillstånd och medling. [4]
- Skärpningar i vapenlagstiftningen. [7]
- Brottmålsprocessen. Del 1 och 2. [17]
- Internationell straffverkställighet. [21]
- E-röstning och andra valfrågor. [24]
- Vissa frågor om gode män och förvaltare. [27]
- En ny lag om personnamn. [35]
- Begripliga beslut på migrationsområdet. [37]
- Vad bör straffas? Del 1 och 2. [38]
- Europarådets konvention om it-relaterad brottslighet. [39]
- Tillsyn över polisen. [42]
- Patentlagen och det enhetliga europeiska patentsystemet. [48]
- Nämndemannauppdraget
  - breddad rekrytering och kvalificerad medverkan. [49]

Försvarsdepartementet

- Den svenska veteranpolitiken
  - Statligt bidrag till frivilliga organisationer som stödjer veteransoldater och anhöriga. [8]
- En översyn inom Sevesoområdet
  - förslag till en förstärkt organisation för att förebygga och begränsa följderna av allvarliga kemikalieolyckor. [14]
- Regeringsbeslut av ett statsråd – SRÄ. [18]
- En myndighet för alarmering. [33]
- Disciplinansvar i ett reformerat försvar. [36]
- Skydd för geografisk information. [51]

Socialdepartementet

- Patientlag. [2]
- Rätta byggfelen snabbt!
  - med effektivare förelägganden och försäkringar. [10]
- Erättning vid läkemedelsskador och miljöhänsyn i läkemedelsförmånerna. [23]
- Åtgärder för ett längre arbetsliv. + Lättläst + Daisy. [25]

- En effektivare plan- och bygglovsprocess. [34]
- Att tänka nytt för att göra nytta
  - om perspektivskiften i offentlig verksamhet. [40]
- Ansvarfull hälso- och sjukvård. [44]
- Rätt information
  - Kvalitet och patientsäkerhet för vuxna med nedsatt beslutsförmåga. [45]
- En väg till ökad tillsyn: marknadsföring av och e-handel med alkohol och tobak. [50]
- Tillgång till läkemedel och sjukvårdsmateriel vid allvarliga händelser och kriser. [54]
- Statens kulturfastigheter – urval och förvaltning för framtiden. [55]

Finansdepartementet

- Förändrad hantering av importmoms. [1]
- Trängselskatt – delegation, sanktioner och utländska fordon. [3]
- Att förebygga och hantera finansiella kriser. [6]
- Riksbankens finansiella oberoende och balansräkning. [9]
- Goda affärer – en strategi för hållbar, offentlig upphandling. [12]
- Försäkring på transportområdet i krig och kris. [28]
- Budgetramverket
  - uppfyller det EU:s direktiv? [32]
- Beskattning av mikroproducerad el m.m. [46]
- Privata utförare – kontroll och insyn. [53]

Utbildningsdepartementet

- Ungdomar utanför gymnasieskolan
  - ett förtydligt ansvar för stat och kommun. [13]
- För framtidens hälsa – en ny läkarutbildning. [15]
- Kommunal vuxenutbildning på grundläggande nivå – en översyn för ökad individanpassning och effektivitet. [20]

Fri att leka och lära
– ett målinriktat arbete för barns ökade
säkerhet i förskolan. [26]

Det tar tid
– om effekter av skolpolitiska reformer.
[30]

Förskolegaranti. [41]

Moderniserad studiehjälp. [52]

Landsbygdsdepartementet

Djurhållning och miljön
– hantering av risker och möjligheter med
stallgödsel. [5]

Miljödepartementet

Kunskapsläget på Kärnavfallsområdet 2013.
Slutförvarsansökan under prövning:
kompletteringskrav och framtidsalternativ.
[11]

Långsiktigt hållbar markanvändning
– del 1. [43]

Näringsdepartementet

Effektivare konkurrenstillsyn. [16]
Så enkelt som möjligt för så många som möjligt
– samordning och digital samverkan. [22]
En digital agenda i människans tjänst
– Sveriges digitala ekosystem, dess aktörer
och drivkrafter. [31]
Effektivare bredbandsstöd. [47]

Kulturdepartementet

Mera glädje för pengarna. [19]

Arbetsmarknadsdepartementet

Det svenska medborgarskapet. [29]